

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

О. В. Шипкіна

**МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ
РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Чернігів 2020

УДК 658.15
Ш65

Рекомендовано до друку вченою радою Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 12 від 23 грудня 2019 р.).

Рецензенти:

Лук'яненко І. Г., доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри фінансів, Національного університету «Києво-Могилянська Академія»;

Богомолова Н. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Державного університету інфраструктури та технологій;

Вовк В. Я., доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи та фінансових послуг Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця.

Шишкіна О. В.

Ш65 Механізм управління фінансовими ризиками промислових підприємств: теорія, методологія, практика : монографія / О. В. Шишкіна. – Чернігів : ЧНТУ, 2020. – 318 с.

ISBN 978-617-7571-85-7

У монографії досліджено теоретико-концептуальні аспекти управління фінансовими ризиками. Доведено необхідність управління фінансовими ризиками в діяльності промислових підприємств та сформульовано основні особливості управління фінансовими ризиками. Розкрито методологічні засади управління фінансовими ризиками промислових підприємств, зокрема, методи та прийоми ідентифікації, аналізу й оцінки фінансових ризиків, визначення ризик-апетиту та методи мінімізації негативного впливу фінансових ризиків на функціонування і розвиток промислових підприємств.

Охарактеризовано сучасний стан, визначено тенденції розвитку промислових підприємств та проаналізовано сучасні особливості управління фінансовими ризиками. Сформульовано основні проблеми управління фінансовими ризиками, що потребують вирішення. Значна увага приділена питанням створення механізму й системи управління фінансовими ризиками. Розроблено модель механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств та удосконалено методичні підходи до оцінки ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Монографія розрахована на широке коло вітчизняних фахівців у сфері управління ризиками, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти та всіх тих, хто цікавиться проблемами управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

УДК 658.15

ISBN 978-617-7571-85-7

© О. В. Шишкіна, 2020

© Чернігівський національний технологічний університет, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ	10
1.1. Еволюція наукових підходів до пізнання природи управління фінансовими ризиками.....	10
1.2. Сутність процесу управління фінансовими ризиками та використання системного підходу до його розгляду.....	37
1.3. Особливості управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	45
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	75
2.1. Концептуально-наукові положення дослідження управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	75
2.2. Основні закономірності та принципи процесу управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	98
2.3. Процесний підхід до систематизації методів управління фінансовими ризиками та особливості їх використання в діяльності промислових підприємств.....	118
РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ	128
3.1. Оцінка сучасного стану та тенденцій розвитку промислових підприємств.....	128
3.2. Аналіз поточного стану у сфері управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	174
3.3. Проблеми управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	188
РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	191
4.1. Ризикоутворюючі фактори та характер впливу ризиків на функціонування промислових підприємств.....	191
4.2. Особливості побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств на основі концептуальних положень хвильової теорії ризиків.....	198
4.3. Модель механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	213
РОЗДІЛ 5. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	226
5.1. Систематизація методичних підходів до оцінки ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств.....	226
5.2. Оцінка вартості промислового підприємства в контексті підвищення ефективності управління фінансовими ризиками.....	238
5.3. Оцінка впливу системи управління фінансовими ризиками промислових підприємств на рівень їх фінансової безпеки.....	246
ВИСНОВКИ	260
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	266
ДОДАТКИ	298

ПЕРЕДМОВА

Усі види діяльності промислового підприємства пов'язані з різноманітними фінансовими ризиками. У ринкових умовах господарювання ступінь впливу ризиків на функціонування та розвиток економічних суб'єктів є значним, що зумовлено зростанням невизначеності факторів зовнішнього середовища, постійною зміною кон'юнктури фінансового ринку, розширенням сфери фінансових відносин, появою нових технологій і інструментів фінансового менеджменту.

Проблема управління фінансовими ризиками є однією з ключових у діяльності промислових підприємств. По-перше, це пов'язано з тим, що ступінь прийнятого ризику справляє визначальний вплив на формування рівня прибутковості фінансових операцій будь-якого промислового підприємства. По-друге, фінансові ризики є основною формою генерування прямої загрози не тільки втрати стійкого становища підприємства будь-якого виду діяльності й форми власності, а й банкрутства, оскільки втрати, пов'язані з цими ризиками, є найбільш відчутними. По-третє, необхідність нарощування інноваційної активності промислового підприємства в області розробки і реалізації нових продуктів і технологій, використання венчурних форм фінансування посилює ризиковість середовища бізнесу.

У зв'язку з цим практично всі фінансові рішення, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування та розвитку промислового підприємства, поліпшення інвестиційної привабливості та кредитоспроможності, підвищення ринкової вартості та забезпечення належного рівня фінансової безпеки, вимагають володіння теорією і методологією ризик-менеджменту.

Фундаментальні основи дослідження сутності та природи ризику закладені в наукових працях таких класиків і неокласиків економічної теорії, як Р. Кантільон, Дж. Мілль, Ф. Найт, А. Сміт, А. Маршалл, Д. Рікардо, Й. фон Тюнен, Г. фон Мангольдт та ін.

Значний внесок у розвиток теорії ризику загалом і фінансового ризику зокрема зробили представники кейнсіанської, некейнсіанської та сучасної економічної теорії: Дж. М. Кейнс, І. Фішер, Дж. Фон Нейман, О. Моргенштерн, М. Фрідмен, Л. Севідж, К. Ерроу, Й. Шумпетер та ін., що дало поштовх у розвитку сучасної науки управління ризиками.

Науково-прикладні проблеми забезпечення стабільного функціонування і стійкого розвитку промислових підприємств знайшли відображення в численних дослідженнях вітчизняних і закордонних учених, серед яких вважаємо за доцільне виділити наукові роботи І. Ансоффа, Р. Акоффа, Ст. Біра, П. Друкера, М. Мескона, М. Портера, Д. Стігліца, Е. Демінга, Дж. Харрінгтона, А. Фейгенбаума та ін.

Теоретичні й методологічні проблеми управління ризиками промислових підприємств окремих галузей в останні десятиліття активно розробляються багатьма закордонними та вітчизняними науковцями, зокрема, такими як: А. П. Альгін, С. І. Анохін, І. А. Бланк, І. Т. Балабанов, Н. М. Внукова, П. Л. Вітлінський, В. М. Гранатуров, М. В. Грачова, А. М. Дубров, М. Г. Лапуста, Б. А. Лагоша, О. В. Йода, М. С. Клапків, Г. Б. Клейнер, В. Н. Лівшиць, О. А. Лобанов, Р. В. Пікус, Є. Ю. Хрустальов, Н. В. Хохлов, М. В. Чекулаєв, О. С. Шапкін і В. О. Шапкін та ін.

Окремі підходи й особливості управління ризиками промислових підприємств розкриті в наукових працях таких вітчизняних і закордонних дослідників, як Ю. Брігхем, Н. А. Брегін, П. Г. Грабовий, А. Ю. Попова, Г. Б. Клейнер, А. А. Куликова, В. П. Савчук, А. О. Старостіна, В. Л. Тамбовцев, М. А. Рогов, Р. А. Фатхутдінов, А. В. Чугунов та ін.

Незважаючи на широкий спектр наукових розробок у галузі ризик-менеджменту, необхідно відзначити недостатню вивченість і структурованість наукових підходів до управління ризиками. Крім того, мало уніфіковані методологічні підходи до різних аспектів ідентифікації, аналізу, оцінки й мінімізації ризиків у контексті різних видів діяльності промислових підприємств.

З огляду на це необхідність дослідження проблем управління фінансовими ризиками й удосконалення методології управління фінансовими ризиками промислових підприємств зумовлює актуальність та вибір теми цього дослідження.

Об'єктом дослідження є процеси функціонування та розвитку промислових підприємств. Предметом дослідження є теоретичні та методологічні засади управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Метою монографії є поглиблення теоретичних, методологічних основ та обґрунтування практичних положень управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Для реалізації поставленої мети були визначені й вирішені такі завдання:

- дослідити еволюцію понятійно-категоріального апарату теорії фінансових ризиків;
- простежити економічну природу й сутність фінансових ризиків та узагальнити наукові підходи до їх класифікації;
- розкрити сутність процесу управління фінансовими ризиками та систематизувати особливості управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- уточнити класифікацію фінансових ризиків відповідно до тенденцій розвитку промислових підприємств різних видів діяльності;
- визначити підходи, закони і принципи управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- сформулювати основні закономірності управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- аргументувати необхідність управління фінансовими ризиками та довести доцільність вибору для промислового підприємства антиризикових заходів, спрямованих на мінімізацію фінансових втрат від настання ризикових подій;
- проаналізувати сучасний стан, виявити ризикоформуючі (збурюючі) фактори та узагальнити тенденції розвитку промислових підприємств в умовах нестационарної економіки України;
- надати комплексну оцінку сучасної ситуації у сфері управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- узагальнити основні проблеми управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- сформулювати сукупність стратегій і методів впливу на фінансові ризики та дослідити їхні особливості й умови ефективного застосування;

- систематизувати основні передумови та фактори побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- розробити модель механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств;
- обґрунтувати підходи до оцінки вартісних параметрів фінансових ризиків, їхніх наслідків та результатів управління ними;
- розробити теоретико-прикладні положення створення системи управління ризиками на основі вартісного підходу (ціни фінансового ризику), спрямовані на забезпечення фінансової безпеки промислового підприємства.

Монографія складається з п'яти розділів.

Перший розділ присвячений поглибленню теоретико-концептуальних засад управління фінансовими ризиками. У розділі представлені результати дослідження еволюції наукових підходів до пізнання природи ризиків, фінансових ризиків та природи управління фінансовими ризиками, які дозволили виявити певні концепції, теорії, моделі тощо, що зародились у давнину і з часом, з урахуванням нових знань, відкриттів і практики діяльності суб'єктів економіки, трансформувались і на сьогодні сформували сутність сучасного процесу управління загалом та управління фінансовими ризиками зокрема.

Значна увага приділена дослідженню сутності процесу управління фінансовими ризиками та систематизації підходів до управління фінансовими ризиками. Зокрема, з позицій особливостей побудови управлінської діяльності розглянуто системний, процесний, ситуаційний та рекурентний підходи, а з погляду особливостей формування системи управління ризиками на промисловому підприємстві особлива увага приділена комплексному підходу.

У цьому розділі також визначено й узагальнено особливості управління фінансовими ризиками промислових підприємств, що потребувало опрацювання значного спектра інформаційних ресурсів, починаючи із сутності та структури реального сектору економіки, визначення місця і ролі промисловості в реальному секторі економіки, побудови класифікації промислових підприємств та класифікації фінансових ризиків промислових підприємств. Такі дії дали змогу виявити загальні особливості управління фінансовими ризиками, що було показано на прикладі одного з вагомих фінансових ризиків – інноваційного, запобігання негативному впливу якого на показники функціонування та розвитку промислового підприємства в процесі здійснення відповідної діяльності, дозволяють досягти конкурентних переваг, а отже, і забезпечити відповідний рівень доходу, який, у свою чергу, дасть змогу своєчасно оновлювати основні засоби й застосовувати відповідний рівень технології. Це сприятиме розімкненню своєрідного «кола проблем», які виникають у діяльності промислових підприємств і породжують численні ризики функціонування та загрози щодо існування таких підприємств.

Другий розділ монографії розкриває методологічні засади управління фінансовими ризиками промислових підприємств. Управління фінансовими ризиками промислових підприємств полягає в ідентифікації, аналізі та оцінці ризиків, а також у розробці системи заходів щодо мінімізації негативних наслідків виникнення ризикових подій. У цьому розділі монографії поглиблено методологічні засади управління фінансовими ризиками через уточнення сутності за-

значених понять та визначення основних методів і прийомів, які дозволяють належним чином ідентифікувати фінансові ризики, здійснювати їх аналіз і оцінювати їхній вплив на функціонування та розвиток промислових підприємств з метою своєчасної розробки і запровадження антиризикових заходів, здатних мінімізувати можливі фінансові втрати.

Будь-яке промислове підприємство є складною динамічною системою, що змінюється в процесі виконання своїх тактичних завдань і стратегічних планів, у процесі реалізації яких виникають численні фінансові й супутні їм ризики. Результативність ризик-менеджменту промислового підприємства визначається здатністю врахувати існуючі взаємозв'язки і залежності між складовими елементами зазначеної системи, а розуміння законів, закономірностей та принципів управління фінансовими ризиками дозволило більш ґрунтовно дослідити зв'язки між елементами системи ризик-менеджменту промислового підприємства, прослідкувати постійні, тимчасові та випадкові зв'язки, що допомагає своєчасній ідентифікації, аналізу й оцінці ризиків і розробці та запровадженню комплексу антиризикових заходів, що сприяло розширенню методології управління фінансовими ризиками.

Також у цьому розділі розглянуто основні положення процесного підходу до систематизації методів управління фінансовими ризиками й узагальнено особливості їх використання в діяльності промислових підприємств. При цьому було враховано, що процесний підхід базується на окремих бізнес-процесах, що дозволяє більш чітко простежити взаємозв'язок функцій управління та забезпечувати належну якість управлінського процесу.

У *третьому розділі* монографії наведена діагностика сучасних тенденцій управління фінансовими ризиками промислових підприємств, зокрема, проведено оцінювання сучасного стану та виявлені тенденції розвитку цих суб'єктів. У процесі проведеного дослідження були виявлені проблеми, диспропорції та нерівності, які дозволили встановити ключові загрози розвитку, які спричинюють виникнення різних видів фінансових та інших видів ризиків, що дозволило закласти основи оцінки та аналізу поточної ситуації управління ризиками в умовах нестаціонарної економіки України та узагальнити системні проблеми управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Четвертий розділ монографії присвячено проблемам побудови ефективного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств. Вирішення цієї проблеми ґрунтується на дослідженні основних передумов та факторів побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств, які доцільно проводити на макро-, мезо-, і мікрорівні. З огляду на це були встановлені ризикутворюючі (збурюючі) фактори, виявлені загальні та специфічні властивості, галузеві й територіальні особливості їхнього впливу, спричинені циклічними змінами та особливостями життєвого циклу галузі, технології, яка застосовується, основних засобів, продукції, яка виготовляється.

Проведені дослідження дали змогу сформулювати сутність і основні положення хвильової теорії ризиків, в основу якої покладена концепція життєвого циклу об'єктів, явищ і т. ін., за якої фактори впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, які на етапах своїх життєвих циклів, що повторюються протягом

певного періоду, генерують імпульси ризикових подій, сумарна дія яких призводить до періодичних суттєвих фінансових втрат у процесі функціонування підприємства. Це дало підстави визначити типовий профіль ризиків досліджуваного суб'єкта господарювання та розглянути результат сумарної дії ризиків промислового підприємства від збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Також у цьому розділі монографії розкрито сутність концептуального підходу до організації та планування заходів щодо протидії фінансовим ризикам, який передбачає розробку комплексно-поетапного механізму управління фінансовим ризикам промислових підприємств, який, серед іншого, ґрунтується на визначенні стратегічного напрямку управління, враховує потенціал протидії фінансовим ризикам і створену на підприємстві систему управління фінансовими ризиками. У процесі проведення цього дослідження була запропонована авторська модель такого комплексно-поетапного механізму.

У *п'ятому розділі* представлені науково-прикладні засади оцінки ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств, що ґрунтуються на систематизації методичних підходів до оцінки ефективності управління фінансовими ризиками таких підприємств, які також передбачають використання фінансових показників як індикаторів виявлення фінансових ризиків. Доведено, що ефективно управляти фінансовими ризиками можливо за умов визначення першопричин їх виникнення шляхом попереднього виявлення та аналізу характеру або механізму впливу факторів, що їх спричиняють. Встановлено, що узагальнюючим показником ефективності стійкого функціонування і сталого розвитку промислових підприємств є їхня вартість, результати оцінювання якої відображуються практично на всіх показниках діяльності функціонуючого суб'єкта, а отже, зміна вартості може слугувати індикатором коливання рівня змін фінансових ризиків, що виникають у ході фінансової, операційної та інвестиційної діяльності промислового підприємства. З цією метою в цьому розділі монографії досліджуються ситуації, у яких виникає необхідність оцінки вартості й види вартості, що їм відповідають.

Отримані результати свідчать про те, що ефективне управління фінансовими ризиками передусім спрямовано на зниження фінансових втрат від настання ризикових подій, тобто на забезпечення фінансової безпеки промислового підприємства. З цією метою були виокремлені найбільш типові види економічної діяльності, що вирізняються ймовірністю фінансових втрат, та проаналізовані ступені фінансового ризику за основними видами економічної діяльності. Проведені дослідження дозволили дійти висновку щодо необхідності проведення поглибленого аналізу першопричин виникнення фінансових ризиків, який здійснюється шляхом їх деталізації. З огляду на це була запропонована схема деталізації фінансових ризиків промислових підприємств, розроблено методичний підхід до поглибленого аналізу фінансових ризиків на базі послідовної ступеневої деталізації причин їх виникнення та обґрунтована залежність ймовірності фінансових ризиків від фінансових втрат на антиризикові заходи, а також визначена вартість фінансової безпеки за вибраним напрямом протидії фінансовим ризикам.

Отримані нові теоретичні, методологічні та прикладні засади управління фінансовими ризиками промислових підприємств дають змогу поглибити економічну науку новими знаннями, посилити розуміння необхідності своєчасного застосування комплексу управлінських дій, спрямованих на мінімізацію негативного впливу ризиків на забезпечення функціонування та розвитку промислових підприємств.

Отримані результати, сформульовані висновки і рекомендації можуть бути корисними для фахівців у сфері управління ризиками, застосовані в науково-прикладній діяльності економічних суб'єктів, зокрема і промислових підприємств, і становити інтерес для наукових працівників, викладачів, аспірантів та студентів, а також широкого кола читачів, що цікавляться проблемами управління фінансовими та іншими видами ризиків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ

1.1. Еволюція наукових підходів до пізнання природи управління фінансовими ризиками

Ризик є невіддільним ключовим елементом будь-якої діяльності та бездіяльності всіх без винятку економічних суб'єктів, які функціонують у ринкових умовах господарювання. Складність і суперечливість перетворень, що відбуваються в нестационарній економіці України, вимагає від суб'єктів підприємництва усвідомлення наслідків прийняття управлінських рішень, орієнтованих на ефективне досягнення стратегічних і тактичних цілей і планів розвитку.

Ставлення до ризику є неоднозначним, оскільки у певних суб'єктів ризик ототожнюється із вдачею і, відповідно, з отриманням прибутку, а в інших – із невдачею, а отже, зі збитками. Особливості сприйняття ризику топменеджментом формує специфіку ставлення до нього й визначає особливості формування системи ризик-менеджменту.

Сучасна наука управління являє собою систему упорядкованих знань, які представлені у вигляді концепцій, теорії, принципів, способів, форм і інструментів управління. Формування системи знань як фундаменту сучасної науки управління відбувалось протягом тривалого періоду, в ході якого виникали нові ідеї, теорії і знання, відбувалась їх трансформація і переосмислення, що, зрештою, і спричинило виникнення системи управління у сучасному її розумінні.

Дослідження еволюційних процесів дозволило виявити певні концепції, теорії, моделі тощо, які, зародившись у давнину, з часом трансформувались і сформували сутність сучасного процесу управління в загальному розумінні цього поняття.

Дійти такого висновку нам дозволило опрацювання наукових здобутків видатних філософів і науковців, починаючи з тих, що відомі нам з періоду античного світу (Сократ, Ксенофонт та інші) і до сьогодення. Крім цього, у полі зору нашої наукової роботи потрапили і законодавчі вимоги, від тих, які стали прообразом сучасної нормативно-правової системи (зокрема закони Хаммурапі та інші), до положень, що знайшли відображення в нормативах і стандартах країн сучасного світу.

Систематизація основних наукових здобутків, які на нашу думку зробили особливо визначальний внесок у систему управління загалом і систему управління фінансовими ризиками зокрема, відображено на рис. 1.1 та детально систематизовано в таблиці 1.1.

Еволюцію виникнення і розвитку концептуальних засад у сфері загальної теорії управління та управління ризиками вважаємо доцільним показати у вигляді спіралеподібного процесу виникнення наукових і прикладних положень.

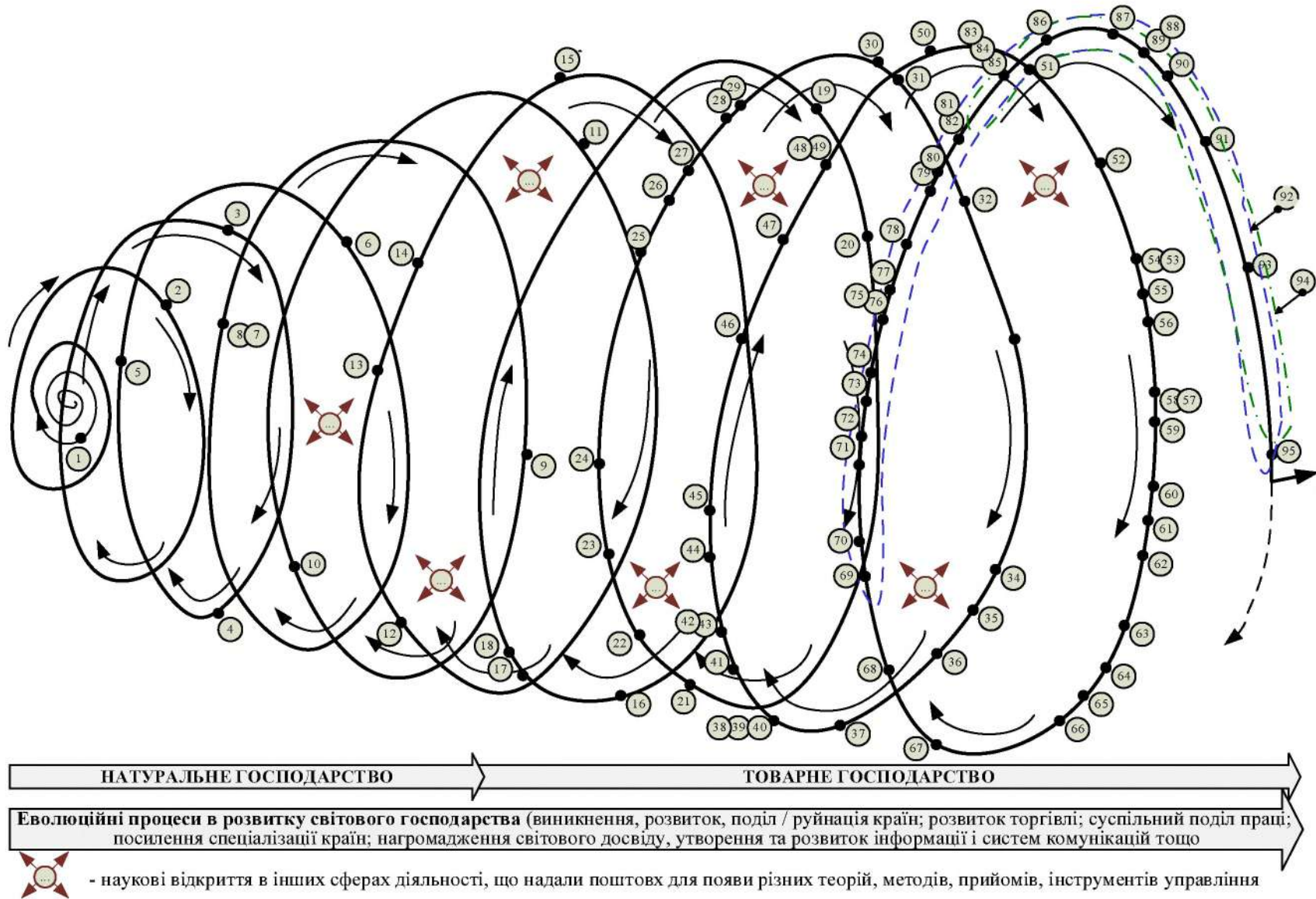

Рис. 1.1. Еволюція наукових здобутків у сфері загальної теорії управління та теорії управління ризиками
Джерело: складено авторкою.

Таблиця 1.1

Еволюційний розвиток концептуальних основ загальної теорії управління та теорії управління ризиками

Номер позначки на рисунку	Основний внесок у розвиток загальної теорії управління (основні положення, етнічні групи (індивідууми), роки)	Важливість у контексті еволюції	
		загальної теорії управління	управління фінансовими ризиками
1	2	3	4
①	Виникнення писемності; реєстрація фактів (Шумери, 5000 р. до н.е.)		
②	Визнання необхідності планування, організації та контролю (єгиптяни, 4000 р. до н.е.)		
③	Визнання необхідності письмових запитів (єгиптяни, 2000 р. до н.е.)		
④	Використання свідків і письмових документів для контролю; встановлення мінімальної заробітної плати; визнання неприпустимості перекладання відповідальності (Хаммурапі, 1800 р. до н.е.)		
⑤	Визнання необхідності планування, організації та контролю (китайці, 1100 р. до н.е.)		
⑥	Визнання необхідності систем і стандартів (Менціус); визнання принципу спеціалізації, визнання необхідності планування, керівництва й організації (китайці, 500 р. до н.е.)		
⑦	Формулювання принципу універсальності менеджменту (Сократ, 400 р. до н.е.)		
⑧	Визнання менеджменту як особливого виду мистецтва доведення необхідності контактів між людьми, проведення досліджень мотивації, складання планів і обробки матеріалів (Ксенофонт, Кір, 400 р. до н.е.)		
⑨	Обґрунтування делегування повноважень (Діоклетіан, 284 р.)		
⑩	Формування вимог до керівника (Аль-Фарабі, 900 р.)		
⑪	Вимоги до менеджера (Газалі, 1100 р.)		
⑫	Подвійна бухгалтерія (Л. Пачолі, 1340 р.)		
⑬	Облік витрат виробництва (Франсіско Ді Марко, 1395 р.)		
⑭	Форми підприємницької організації; обробка статистичних звітів (Барбаріго, 1418 р.)		
⑮	Облік витрат виробництва; чеки і баланси для контролю; присвоювання номерів при інвентаризації; використання методу конвесра; використання управління кадрами; стандартизація і взаємозамінність деталей; контроль товарних запасів; контроль собівартості (Арсенал Венеції. Венеціанці, 1436 р.)		
⑯	Обґрунтування доцільності посилення спеціалізації, аналіз недоліків поганого управління і керівництва (Томас Мор, 1500 р.)		

1	2	3	4
17	Визнання необхідності цілеспрямованості в організації; визначення якості керівника (Н. Макіавеллі 1525 р.)		
18	Застосування комбінаторного аналізу до теорії ігор; наближення до розуміння поняття «ймовірність» (Д. Кардано, 1526 р.)		
19	Дослідження азартних ігор (Б. Паскаль, Х. Гюйгенс, П. Ферма); створення теорій ймовірностей (П. Ферма, 1654 р.)		
20	Г. Лейбніц ініціював проєкт математизації логіки (1666 р.); розробив теорію математичного аналізу з його символікою і термінологією (1675–1676 рр.)		
21	Сформульовано визначення «ймовірностей випадкової події», викладено правило підрахунку ймовірностей складних подій; сформульовано перший варіант «закону великих чисел» (Я. Бернуллі, 1713 р.)		
22	Розвиток теорії ігор; формулювання гіпотези про те, що математичне очікування виграшу має визначатись з урахуванням його суб'єктивної оцінки; приймаючи рішення в умовах невизначеності, люди керуються моральним очікуванням успіху, за якого ймовірність зважується на користь доходу (Д. Бернуллі, 1725–1733 рр.). Визначення очікуваної корисності, фундаментальну основу сучасної теорії портфельних інвестицій (Д. Бернуллі, 1738 р.)		
23	Введення структури нормального розподілу і міри ризику – стандартного відхилення (А. Муавр, 1730 р.)		
24	Дослідження землі як капіталу; вивчення впливу різних факторів на вартість; надання опису встановлення ринкових цін, акцентування уваги на непередбачуваності цін; значний внесок у розвиток теорії грошей і теорії підприємницьких ризиків (Р. Кантільон, 1730 р.). (Опубліковано у 1755 р.)		
25	Формулювання теореми гіпотез (теореми Байсса), яка відображає, як впливає на прийняття рішень ступінь інформованості про об'єкт управління (1763 р.)		
26	Дослідження джерел теорії влади; дослідження впливу автоматизації (Дж. Стюард, 1767 р.)		
27	Застосування принципу спеціалізації до промислових робітників; концепції контролю; розрахунок оплати праці, прибуток тощо (А. Сміт, 1776 р.)		
28	Розгляд теорії підприємницького ризику; принцип формулювання умов трудового контракту; припущення про економічну та психофізичну природу ризику; використання теорії ризику для пояснення норми прибутку в різних галузях, закладені основи сучасного постулату теорії ризику про взаємозв'язок рівнів прибутковості й ризику (А. Сміт, 1784 р.)		
29	Концепція взаємозамінності частин (Т. Джефферсон, 1785 р.)		

1	2	3	4
30	Наукові методи; використання методів обчислення собівартості; контроль якості; концепція взаємозамінності частин; визнання інтервалу менеджменту (Е. Уїтні, 1799 р.)		
31	Обґрунтовані стандартні операції; стандартний час; стандартні дані; специфікації; спосіб ведення справ; планування; стимулювання шляхом зміни заробітної плати; оплата свят і надання різдвяних премій; страхове товариство службовців; ревізії балансу та звітності (Джеймс Уатт, 1800 р.)		
32	Використання на практиці особистого досвіду; відповідальність за підготовку робітничих (Р. О. Нью-Ланарк, Шотландія, 1810 р.)		
33	Аналіз і узагальнення мотивації (Дж. Мілл, 1820 р.)		
34	Визнання важливості спеціалізації; розподіл праці; дослідження трудових рухів і витрат часу; вплив різних кольорів на ефективність праці; обчислення собівартості (Чарльз Баббедж, 1832 р.)		
35	Поведінка індивідуумів в умовах невизначеності; формулювання ідеї про те, що вибір рішень в умовах невизначеності значною мірою залежить від суб'єктивних оцінок рівня ризику і прибутковості конкретними людьми (Е. Вебер, Г. Фехнер, 1830–1834 рр.)		
36	Визнання та обговорення важливості функцій менеджменту (Маршалл, Логлін і ін., 1835 р.)		
37	Дослідження підприємницького прибутку; визначення плати за ризик як «компенсації можливого збитку, пов'язаного з небезпекою втрати капіталу в результаті підприємницької діяльності (Дж. С. Мілль «Принципи політичної економії», 1848 р.)		
38	Введення і дослідження інтервалу контролю; розгляд єдиноначальності; контроль праці та матеріалів; спеціалізація – поділ праці; стимулювання через заробітну плату (Дж. С. Мілль, 1850 р.)		
39	Встановлення прямого взаємозв'язку між величиною прибутку і підприємницьким ризиком; введення в теорію ринкових відносин поняття ризику недоотриманих можливостей, що призводить до недоотримання прибутку; доведення тези про те, що отримання прибутку повинно зростати пропорційно збільшенню ризику (Й. фон Тюнен «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства та національної економіки», ч. 1, 1826 р., ч. 2 1850 р.)		
40	Вперше розглянуто сутність інноваційних ризиків у процесі підприємницької діяльності як однієї з найбільш ризикових в економічному процесі; дослідження розміру прибутку в розрізі доходу від сплати податків, плати за управління та страхової премії по обчислених ризиках втрат; доведення того, що винагорода підприємця є доходом за прийняття на себе ризиків, які через непередбачуваність не візьме на себе жодна страхова компанія (Й. фон Тюнен, 1850 р.)		

1	2	3	4
41	Обґрунтована необхідність оцінки ступеня ризику з урахуванням фактору часу й характеру виробництва (Г. Фон Мангольдт «Дійсне призначення підприємця та дійсна природа підприємницького прибутку», 1855 р.)		
42	Узагальнення та обґрунтування принципів організації, зв'язку й управління в контексті застосування до управління залізницями (Г. Пур, 1855 р.)		
43	Використання організаційних схем для демонстрації структури менеджменту; застосування систематичного менеджменту на залізничному транспорті (Д. К. МакКаллум, 1856 р.)		
44	Доведено, що інноваційне інвестування, незважаючи на його високий ризик є важливим засобом активного формування конкурентних переваг підприємства; вивчення капіталу, прибутку, сутності та джерел отримання надприбутків, примусу робочої сили до більш напруженої праці, здійснення ризикових інноваційних інвестицій (К. Маркс, 1867 р.)		
45	Використання на практиці мотиваційних досліджень; вивчення впливу різних інструментів на робітника; дослідження втомлюваності (В. С. Джевонс, 1871 р.)		
46	Розробка курсу підприємницького менеджменту для навчального закладу (Дж. Вартон, 1881 р.)		
47	Мистецтво менеджменту; наука управління (Г. К. Меткалф, Г. Р. Таун, 1886 р.)		
48	Планування преміальних виплат заробітної плати (Ф. Халс, 1891 р.)		
49	Закладення основи моделі економічної поведінки підприємців в умовах ризику шляхом розподілу підприємців на азартних і звичайних; доведення того, що азартних підприємців, яких меншість, стримуючий вплив ризику зазнати збитків значно нижче, ніж привабливість отримати більшу вигоду; аргументації намагань більшості підприємців убезпечувати себе від надмірного ризику, оскільки для таких підприємців загальна користь зростаючого доходу збільшується повільніше ніж зростаючий рівень ризику А. Маршалл, 1890-1891 рр.)		
50	Концептуальне положення про узгодження теорії граничної корисності і трудової теорії вартості; опис залежності між величиною цінності блага і його трудовою вартістю (теорема Туган-Барановського), яка розкриває сенс економічного оптимуму; авторство соціальної теорії розподілу; внесок у теорії циклів і криз за рахунок аналізу причин і специфіки виникнення економічних криз; обґрунтування вихідних положень інвестиційної трактовки теорії циклів, обґрунтовані функціональні взаємозв'язки, які в подальшому отримали назву мультиплікації та акселерації (М. І. Туган-Барановський, 1898–1918 рр.)		

1	2	3	4
51	Науковий менеджмент; системний підхід; кадровий менеджмент; необхідність кооперації між працею і менеджментом; заробітна плата; функціональна організація; система оцінки собівартості; методичні дослідження; дослідження робочого часу; визначення наукового менеджменту; наука мотиваційних досліджень (Ф. У. Тейлор, Ф. Б. Гілберт, 1900 р.)		
52	Завдання і відповідна система заохочення; відповідальність менеджерів за підготовку робочих тощо (Генрі Л. Гантт, 1901 р.)		
53	Використання психології в менеджменті та роботі (Х. Манстерберг, 1910 р.)		
54	Ефективний інжиніринг; принципи ефективності (Х. Емерсон, 1910 р.)		
55	Організація першої наукової конференції з менеджменту в США як засобу обміну новітніми здобутками у сфері управління; наукове визнання менеджменту (Х. С. Персон, 1911 р.)		
56	Пропозиція нового підходу до оцінки ролі підприємців, які здійснюють інноваційну діяльність в умовах ризику. Обґрунтування того, що «підприємець, який здійснює інноваційну діяльність в умовах високого ризику, є джерелом всіх позитивних динамічних змін в економіці». (І. Шумпетер «Теорії економічного розвитку», 1912 р.)		
57	Розроблено першу повну теорію менеджменту; сформульовано функції і принципи управління; визнана необхідність викладання менеджменту в навчальних закладах (Г. Файоль, 1916 р.)		
58	Запропоновано функціональну концепцію менеджменту; закладено ідею теорії черг (О. Г. Черч, А. К. Ерланг, 1916 р.)		
59	Застосування наукового менеджменту у відомствах (У. Г. Лефлінгвелл, 1917 р., К. К. Парсонс, 1918 р.). Дослідження різних сфер використання наукового менеджменту (М. Л. Кук, 1919 р.)		
60	Обґрунтування того, що феномен ризику в економіці є більш складним і різноманітним, ніж це вважали попередні дослідники; доведення того, що ризик не завжди керується ймовірністю. Вставлення відмінностей між ризиком, що обчислюється і тим, що не обчислюється, який трактується як невизначеність. Дослідження умов ризику й невизначеності та засобів їх уникнення (зокрема за рахунок страхування). Вперше чітко відокремлено фактор ризику від факторів виробництва в процесі формування підприємницького прибутку (Ф. Найт «Ризик, невизначеність, прибуток», 1921 р.)		
61	Доведення стійкої повторюваності криз («великі цикли Кондратьєва»); розвиток теорії передбачення та методології перспективного планування (М. Д. Кондратьєв, 1922 р.)		
62	Розвиток філософії менеджменту; принципів менеджменту (О. Шелдон, 1923 р.)		

1	2	3	4
63	Закладено статистичні основи теорії обслуговування (Т. К. Фрай, 1928 р.)		
64	Філософія менеджменту, заснована на індивідуальній мотивації. Груповий підхід до вирішення проблем менеджменту (М. Р. Фоллетт, 1930 р.)		
65	Визнання універсальності принципів організації (Дж. Д. Муні, 1931 р.)		
66	Застосовано метод аналізу міжгалузевих зв'язків із залученням апарату лінійної алгебри для дослідження економіки США, який отримав назву «витрати – випуск» (В. Леонт'єв, 30-і роки ХХ ст.)		
67	Введення поняття «витрати ризику»; обґрунтування необхідності врахування підприємцем таких напрямів підприємницького ризику, як ризик втрати очікуваної вигоди від непередбачених обставин, ризик кредитора від можливої втрати позики, ризик від втрати реальної вартості грошей з часом (Дж. М. Кейнс «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей», 1936 р.)		
68	Аналіз механізм формування цін дав змогу виявити взаємозв'язок ціни, що встановлює підприємець та його готовності ризикувати (Дж. Р. Хікс, «Вартість і капітал», 1939 р.)		
69	Зведення в єдине ціле і здійснення кореляції принципів менеджменту (Л. Урвік, 1943 р.)		
70	Узагальнення і розвиток результатів теорії ігор і пропонування нового методу для оцінки корисності благ (Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн, 1944 р.)		
71	Зроблений акцент на психологію, соціальну психологію і дослідження людських відносин у теорії організації (М. Вебер, Р. Лікерт, К. Аргіріс, 1947 р.)		
72	Зроблено акцент на системний аналіз і теорію інформації в менеджменті (Н. Вінер, К. Шеннон, 1949 р.)		
73	Введення мистецтва управління в мислення менеджерів (Ф. Абрамс, Б. М. Селекман, 1951 р.)		
74	Започатковано сучасну портфельну теорію; побудовано економіко-математичну модель задачі вибору оптимальної структури портфеля, з урахуванням чиннику невизначеності та породженого ним ризику. Запропоновано теоретико-ймовірнісну формалізацію понять «норма прибутку» та «ризик» (Г. Марковіц, 1952 р.)		
75	Встановлено особливе значення поведінки людини при прийнятті рішень. Процес прийняття рішень визначається як ідентичний процес, за яким можна спостерігати і який можна вимірювати. Підвищена увага при цьому приділяється філософії менеджменту (Г. Саймон, Г. Дж. Левітт, Р. Шляйфер, 1955 р.)		
76	Введення терміна «ризик-менеджмент» (У. Снайдер, 1955 р.)		
77	Вперше надання опису і характеристики професії «ризик-менеджер» (Р. Галлахер, журнал «Гарвард Бізнес Рев'ю», 1956 р.)		

1	2	3	4
78	Обґрунтування того, що ставлення менеджера до своїх підлеглих істотно впливає на їхню поведінку і на робочий клімат в організації (Д. МакГрегор, 1960 р.)		
79	Розвиток сучасної теорії інвестицій, пов'язаний із моделлю оцінки капітальних активів – CAPM, основним результатом якої є встановлення співвідношення між сподіваною нормою прибутку та ступенем ризику портфеля чи активу для рівноважного ринку (В. Шарп (1964 р.), Дж. Лінтнер (1965 р.), Дж. Моссін (1966 р.))		
80	Поставлення під сумнів колишніх методів довгострокового планування; пропонування і обґрунтування моделі стратегічного планування (І. Ансофф, 1965 р.)		
81	Продовження розробки теорій управління, що стосуються орієнтації відповідно на завдання і відносини (Фред Фідлер, 1967 р.)		
82	Доведення того, що не існує єдиного, найкращого шляху організації діяльності (Дж. Томпсон, Д. Гелбрайт, П. Лоренс, Дж. Лорше, 1967 р.)		
83	Розвиток теорії фірми (В. Оучі, О. Вільямсон, 1975 р.)		
84	Розгляд різних видів організаційних структур (Г. Мінцберг, 1975 р.)		
85	Формулювання основних положень теорії владних структур усередині й між організаціями (Г. Саланчик, 1975 р.)		
86	Дослідження альтернатив і обмежень дій менеджера в різноманітних ситуаціях і виокремлення відмінностей між окремими видами управлінських завдань (Р. Стюарт, 1976 р.)		
87	Виникнення нових ідей щодо конкурентної стратегії, конкурентоспроможності, споживчих якостей продукції і ресурсів, виражених через собівартість (М. Портер, 1980 р.)		
88	Дослідження роботи топменеджменту. Надання різних їх характеристик та різниця їх сприйняття в часі (Дж. Коттер, Дж. Габарро, 1982 р.)		
89	Створили концепцію корпоративної культури як найважливішого чинника, що впливає на «організаційну поведінку» і корпоративний розвиток (Т. Діл, А.Кеннеді, 1982 р.)		
90	Ставлення до споживачів як до людей, а до персоналу організації – як до важливого ресурсу розвитку бізнесу (Т. Петерс, 1985 р.)		
91	Дослідження поведінки раціональної людини в умовах ризику (М. Алле, 1988 р.)		
92	Поява й розвиток організацій (наприклад, Американська асоціація бухгалтерів (ААА), Американський інститут дипломованих громадських бухгалтерів (АІСРА), Інститут внутрішніх аудиторів (ІА), Національна асоціація бухгалтерів (нині Інститут управлінських бухгалтерів (ІМА),		

1	2	3	4
	Financial Executives International (FEI) та багато ін.), у полі зору яких знаходяться питання управління в різних сферах і напрямках діяльності, які виробили уніфіковані підходи до проблеми загального управління і управління фінансовими та іншими видами ризиків (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.)		
93	Систематичний аналіз взаємозв'язків фінансових криз і технологічних революцій; доведення того, що криза спричинює не тільки радикальне оновлення технологічної бази виробництва, а й обумовлює перегляд основ економічної теорії (К. Перес, 2002 р.)		
94	Розширення категоріального апарату управління ризиками; уточнення понять ідентифікація, аналіз і оцінка ризиків; моделювання впливу ризиків на розвиток ринків; методи і прийоми ідентифікації, аналізу й оцінки, мінімізація негативного впливу ризиків, уникнення втрат; страхування, лімітування тощо (А. Альгин, І. Бланк, К. Берч, І. Балабанов, П. Вітлінський, П. Грабовий, В. Гранатуров, М. Лапуста, Г. Клейнер, В. Лівшиць, Н. Хохлов та ін. (80-і роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.))		
95	Стандартизація процесів, пов'язаних з управлінням ризиками (починаючи з 2009 р.)		

Джерело: систематизовано авторкою на основі [6; 17; 29; 46; 55; 56; 75; 76; 80; 81; 100-102; 156; 160; 161; 165; 174; 194; 205; 207-209; 220; 229; 230; 237; 246; 338; 358; 360; 369; 443; 451; 453; 454; 461; 466; 469-471; 474; 478; 483].

Як бачимо з табл. 1.1, еволюція розвитку загальної теорії управління має багато спільних рис з еволюцією управління фінансовими ризиками. Навіть більше, еволюційний розвиток управління фінансовими ризиками ґрунтується на здобутках, досягненнях і розробках, що сформувались у певних етносах, які, у свою чергу, заклали певні базові навички. Наприклад, виникнення писемності дало можливість залишити в пам'яті людства ті винаходи, що були здійснені, ті навички й інструменти, які використовувались і які дозволяли отримати певний результат як для окремих осіб, так і для їх об'єднань, що мали на меті спільні або подібні цілі.

Розвиток процесів обміну, своєю чергою, дозволив обмінюватись знаннями, інформацією, досвідом через певні практичні дії. А отже, за рахунок торговельно-обмінних операцій, освоєння нових територій тощо поступово відбувалось і поширення знань, які поволі змінювались і доповнювались, що заклало певні передумови для розвитку тогочасного суспільства. До нашого часу дійшло не так багато письмових свідчень про хід тих чи інших процесів у країнах античного світу (наприклад, визнання необхідності планування, організації та контролю, формування письмових запитів, використання свідків і письмових документів для контролю, визнання необхідності систем і стандартів, доцільності спеціалізації тощо (табл. 1.1), але вони є свідченням намагань різних суб'єктів управляти різними сферами свого життя.

Проведені дослідження дозволяють зрозуміти, як змінювалось сприйняття ризику загалом і різних видів ризиків зокрема, як трансформувались погляди науковців на проблему ризику і які процеси зовнішнього і внутрішнього середовища супроводжували виникнення нових теорій управління.

Перехід до товарного господарства, розвиток різних суб'єктів підприємства, які ставили за мету отримання прибутку, процеси поділу праці, які до того ж привели до поглиблення спеціалізації країн світу, розвиток торгівлі й обмін інформацією сприяли виникненню нових досліджень у різних сферах діяльності, які носили як теоретичний, так і практичний характер. А значний рівень невизначеності у ході зазначених процесів зумовив зростання досліджень, що стосувались саме проблеми ризику й невизначеності. Найбільш ґрунтовними дослідженнями вирізняється останнє століття, упродовж якого відбувались процеси створення і поділу країн світу, виникнення значної кількості форсмажорних обставин (військових дій на значних територіях, голоду, зміни державного устрою тощо), унаслідок чого був значно розширений спектр представлених робіт у сфері управління ризиками.

Крім того, в останні десятиліття відбувалось активне удосконалення теоретико-прикладних підходів управління ризиками у фінансовій і нефінансовій сферах діяльності, що отримали відображення в стандартах ризик-менеджменту [443; 478] та були запропоновані різного роду професійними об'єднаннями й окремими науковцями. Узагальнення світового досвіду, спрямованого на зменшення збитків від діяльності та бездіяльності суб'єктів економіки, дало можливість стандартизувати алгоритм дій, які може використати будь-яка фізична чи юридична особа на випадок прояву того чи іншого ризику, що знайшло відображення в серії міжнародних стандартів 2009 року (ISO Guide 73:2009 Risk management - Vocabulary, ISO/IEC 31000:2009 Risk management - Principles and guidelines; ISO/IEC 31010:2009 Risk management – Risk assessment techniques) та дало змогу національним економікам розробити і прийняти відповідні аналоги цих стандартів [237]. В Україні були запроваджені такі аналоги міжнародних стандартів: ДСТУ ISO Guide 73:2013 «Керування ризиком. Словник термінів», ДСТУ ISO/IEC 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику», ДСТУ ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та керівні вказівки» [100-102].

На особливу увагу заслуговує розроблена та представлена Комітетом організацій-спонсорів Національної комісії (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO)) та опублікована у 2004 році публікація «Управління ризиками підприємства – інтегрована структура (Enterprise Risk Management – Integrated Framework)» [454], яка отримала широке світове визнання у сфері управління ризиками в контексті прийнятного управління підприємствами та забезпечення лідерства. Значущість і вагомість представлених рекомендацій підкріплюється складом організацій спонсорів, а саме: Американської асоціації бухгалтерів (AAA), Американського інституту дипломованих громадських бухгалтерів (AICPA), Інституту внутрішніх аудиторів (ІА), Національної асоціації бухгалтерів (нині Інститут управлінських бухгалтерів (ІМА), Financial Executives International (FEI).

Проте протягом майже півтора десятиліття, що пройшло з моменту прийняття вказаного документа, відбулись значні зміни як у сприйнятті ризиків топ-менеджментом підприємств, організацій, установ, так і в глобальному середовищі, що спричинило появу нових типів ризиків та трансформацію вже наявних.

Ці та інші зміни спричинили необхідність оновлення зазначеної публікації, яка вийшла у 2017 році в такій редакції: *Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance* («Управління підприємством – інтеграція зі стратегією та ефективністю продуктивності») [453]. Ця публікація присвячена еволюції управління ризиками підприємства для задоволення потреб бізнес-середовища, що розвивається і є однією з найбільш ґрунтовних, що стосується суб'єктів реального сектору економіки.

Необхідно зауважити, що створення ефективної системи управління ризиками неможливе без усвідомлення природи ризику й уточнення його змістовних характеристик. Таким чином, актуальність узагальнення та систематизації наукових підходів до розуміння природи ризику не викликає заперечень.

Фундаментальні основи дослідження природи ризику закладені в наукових працях таких класиків і неокласиків економічної теорії, як Р. Кантільон [453], Дж. Мілль [473], Ф. Найт [225], А. Сміт [316], А. Маршалл [207-209], Д. Рікардо, Й. фон Тюнен, Г. фон Мангольдт та ін. Значний внесок у розвиток теорії ризику зробили представники кейнсіанської, некейнсіанської та сучасної економічної теорії: Дж. М. Кейнс [162], І. Фішер, Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн, М. Фрідмен, Л. Севідж, К. Ерроу, Й. Шумпетер та ін. В останні десятиліття цій проблемі були присвячені роботи таких вітчизняних та закордонних науковців, як І. А. Бланк, І. Т. Балабанов, П. Л. Вілінський, П. Г. Грабовий, В. М. Гранатуров, М. В. Грачова, А. М. Дубров, Б. А. Лагоша, Є. Ю. Хрустальов, Г. Б. Клейнер, В. Н. Лівшиць, М. Г. Лапуста, Н. В. Хохлов і ін.

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених дослідженню природи ризику й уточненню його змісту, складність і багатогранність зазначеної проблеми та її недостатня теоретична вивченість спричиняє відсутність однозначного трактування ризику. Нині, на наш погляд, не є повністю сформованим єдиний загальноприйнятий категоріально-термінологічний апарат у сфері управління ризиками та відсутнє чітке усвідомлення його сутності й змістовних характеристик, що унеможлиблює ефективне управління ризиками на рівні окремих економічних суб'єктів.

З огляду на це виникає потреба в систематизації наявних наукових підходів щодо розуміння природи ризику, уточненні та деталізації категоріально-понятійного апарату ризику за об'єктивними й суб'єктивними ознаками з урахуванням дуалізму його сприйняття. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність дослідження історичних аспектів розуміння ризику як економічної категорії, вивчення категоріально-понятійного апарату у сфері ризику, систематизацію наукових підходів щодо дослідження природи ризику, формулювання авторського визначення економічної категорії «ризик».

Неможливо точно встановити часові межі початку вивчення ризику в наукових працях науковців і філософів давнини, проте відомі численні історичні факти, які дозволяють стверджувати про успішність вирішення проблем мінімізації негативних наслідків розвитку подій у різних сферах діяльності.

Наприклад, ще в давні часи розширення суспільного поділу праці, відокремлення ремесла від сільського господарства, збільшення продуктивності праці та зростання обсягів виробництва і, відповідно, доходів, збільшувало кількість тор-

гових угод і платежів, а отже, і спричинювало зростання ризиків для учасників угод. Про способи зниження ризиків тих часів можна говорити багато і при цьому пов'язувати різні методи та інструменти управління, що активно використовуються і досі. Зокрема, у III тис. до н. е. у Месопотамії активно використовувались механізми, які заклали основу страхування як інструменту управління ризиком. Прикладом цього є надання позик або створення торговцями «спільних кас», спрямованих на захист їхніх інтересів на випадок втрати вантажу під час перевезення. Існувала й така операція, коли один із позикодавців надавав купцю позику, при цьому забезпеченням цієї позики виступав сам купець, його сім'я та власність, що йому належала. Якщо подорож закінчувалась успішно, то тоді кредитору поверталось 100 % суми позики плюс деякий процент (частка прибутку). Якщо купець був пограбований, то тоді ним поверталось 50 % суми, а решта 50 % відшкодовувалась за рахунок спільної каси [379, с. 469].

Початок наукових досліджень сутності ризику припадає на пізні Середньовіччя (рис. 1.2). Більшість дослідників цієї категорії вважає, що першість розгляду цієї категорії по праву належить Р. Кантільону, який уперше ввів термін «підприємець» в економічну теорію та обґрунтував зв'язок ризику з підприємницькою діяльністю [450, с. 28-33]. По суті, роботи Р. Кантільона передували роботам класиків економічної теорії, які стосувались дослідження природи ризику (рис. 1.2).

Один із засновників класичної економічної теорії А. Сміт вважав, що «...підприємець йде на ризик заради отримання прибутку, відповідно, його прибуток є платою за ризик. Для компенсації ризику повною мірою необхідно, щоб загальний дохід не тільки покривав усі випадкові втрати, але і забезпечував додатковий прибуток, що відповідає прибутку страхових товариств» [316, с. 235]. Натомість Дж. Мілль розглядав поняття ризику з погляду окремого підприємця. Він зазначав, що «ставка прибутку повинна значно перевищувати процентну ставку, а різниця власне і є компенсацією за ризик» [473, с. 496]. Представники класичної школи Д. Рікардо, А. Сміт, Дж. М. Мілль, Н. У. Сеніор, розглядаючи природу ризику, доводили, що плата за ризик, під якою розуміли відшкодування можливого ризику в підприємницькій діяльності, включалась у структуру підприємницького доходу (прибутку, «виграшу»), як і відсоток на вкладений капітал («заробітну плату» підприємця).

Розвинули цю теорію представники німецької класичної школи Й. фон Тюнен і Г. фон Мангольдт. Й. фон Тюнен стверджував, що дохід підприємця є не лише платою за ризик, але й винагородою за підприємницьке мистецтво, новаторство. Він вважав, що чим більше ризик, тим більше повинен бути дохід у порівнянні з можливими втратами, тобто з мінімальним доходом. Г. фон Мангольдт доводив, що несення ризику є найважливішою функцією підприємця. Розглядаючи дві категорії: «виробництво на замовлення» (де ризик мінімізується або навіть дорівнює нулю, оскільки заздалегідь відомий замовник і визначена ціна) і «виробництво на ринок» (у цьому випадку ризик невідомий, оскільки такі фактори, як ціна і замовник не визначені, не зрозуміло, чи буде існувати попит на вироблену продукцію). Запроваджуючи фактор часу він зазначав, що чим більше часовий інтервал від початку виробництва товару до його продажу, тим більше невизначеність успіху, вище ризик можливих втрат для підприємця і, відповідно, більше очікувана винагорода.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ПОГЛЯДІВ НА ТРАКТУВАННЯ РИЗИКУ					
		<i>етапи (часові межі)</i>			
	...	XII – XIX ст.	30–40-і роки XX ст.	40–60-і роки XX ст.	2 половина XX ст. - початок XXI ст.
<i>наукові теорії, у яких досліджувались питання ризику</i>		класична економічна теорія	неокласична економічна теорія	кейнсіанська теорія, некейнсіанська теорія	сучасна економічна теорія
<i>науковці</i>		Р. Кантильон, Й. фон Тюнен, Г. фон Мангольдт, Д. Рікардо, А. Сміт Дж. Мілль, Н. У. Сеніор	А. Маршалл, Л. Пігу, Ф. Найт	Дж. М. Кейнс	Й. Шумпетер, Г. Марковиц, Дж. Данциг, У Шарп, Дж. Неман, О. Моргенштерн
<i>узагальнене трактування ризику, що представлене в наукових теоріях</i>	...	- ризик передусім трактується з позицій доходу й ототожнюється з невизначеністю; - ризик розглядається або як компенсація можливого доходу в результаті прийнятого рішення або як отримання збитку, понесеного внаслідок реалізації невдалого рішення	- ризик - це ймовірність відхилення від досягнення поставлених цілей; - ризик трактується як зворотна похідна прибутку; - величина ризику визначається розміром очікуваного прибутку й величиною його можливих коливань; - ризик не ототожнюється з невизначеністю (доведено Ф. Найтом)	- чітко розділяють поняття ризик та невизначеність; ризик розглядається як вимірювальна величина, а невизначеність не підлягає кількісній оцінці	- чітко поділяються поняття ризику й невизначеності; - ризик є ключовим елементом, який необхідно враховувати в дослідженні підприємницького прибутку, капіталу, відсотка і циклу кон'юнктури, інвестиційної поведінки тощо

Рис. 1.2. Систематизація етапів розвитку поглядів на трактування ризику

Джерело: побудовано авторкою на основі [2; 7; 162; 207-209; 225; 316; 407; 450; 473].

Подальшого розвитку категорія «ризик» отримала в працях неокласиків А. Маршалла, Л. Пігу і Ф. Найта. А. Маршаллом і Л. Пігу у 30-х роках ХХ ст. були закладені основи неокласичної теорії ризику, основні положення якої ґрунтуються на невизначеності й визначенні прибутку як випадкової величини.

Зокрема, А. Маршалл розглядав ризик як зворотну похідну від прибутку, а плату за ризик вважав однією зі складових компонентів прибутку. Вчений вважав, що поведінка підприємця зумовлена концепцією граничної корисності, відповідно до якої він приймає таке рішення, за якого коливання прибутку будуть найменшими в порівнянні з іншими варіантами [207-209]. Ф. Найт у своєму дослідженні ризику й невизначеності довів нетотожність зазначених понять і визначив ризик як об'єктивну вірогідність того, що те чи інше явище відбудеться [225, с. 12-28].

Доповненням неокласичної теорії стали роботи Дж. М. Кейнса і його послідовників, які згодом лягли в основу кейнсіанської і некейнсіанської теорії. Дж. М. Кейнс визначав ризик як невизначеність отримання очікуваного доходу від вкладення коштів, уперше склав класифікацію ризиків, виділивши ризики підприємця, кредитора й інфляції. При цьому Дж. М. Кейнс вважав, що всі види підприємницьких ризиків повинні попередньо піддаватися кількісному та якісному оцінюванню [162].

У ХХ столітті над питаннями дослідження природи ризику, їх ідентифікації та оцінки працювали численні науковці і практики. Видатні здобутки в досліджуваній сфері належать Г. Марковіцу та Дж. Данцигу (яких вважають засновниками наукового методу оцінки ризику в контексті аналізу інвестиційної поведінки економічних суб'єктів), Й. Шумпетеру (який вивчав проблеми ризику в контексті дослідження підприємницького прибутку, капіталу, відсотка і циклу кон'юнктури), У. Шарпу (йому належать фундаментальні дослідження основних понять ризику, систематизації видів ризику тощо), Дж. фон Нейману і О. Моргенштерну (що розглядали проблему врахування ризиків у економічній поведінці суб'єктів).

Проведені нами дослідження сучасних наукових доробок вітчизняних і закордонних учених щодо природи ризику і його змістовних характеристик дозволяють стверджувати, що серед науковців досі відсутня єдина позиція щодо розуміння цієї економічної категорії. Нині існує велике різноманіття авторських визначень ризику, що пов'язано з особливостями проведення дослідниками науково-прикладних досліджень, які переважно зосереджуються на вивченні ризиків у контексті окремих видів і сфер діяльності й акцентують увагу на тих якостях ризику, які, на їхню думку, є визначальними.

Намагання авторки узагальнити найбільш суттєві визначення ризику знайшло відображення в табл. 1.2.

На основі вищенаведеного огляду визначень ризику як економічної категорії можливо виділити ознаки, які є спільними для переважної більшості трактувань ризику, а саме: першопричиною виникнення ризику є невизначеність зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування об'єкта дослідження; ідентифікація та оцінка ризиків пов'язана зі значними труднощами; об'єктивні та суб'єктивні фактори впливу на ризик щільно пов'язані; оцінюючи ризик необхідно враховувати наявність шансу отримання позитивного результату та відсутність можливості точно визначити результат тієї чи іншої дії.

*Трактування сутності ризику як економічної категорії
в сучасній науковій і довідковій літературі*

Автор	Визначення ризику	Джерело
1	2	3
С. В. Мочерний та ін.	Ризик – атрибут прийняття рішення в ситуації невизначеності, який наявний у більшості господарських операцій, економічній політиці	[112, с. 214]
С. В. Мочерний та ін.	Ризик – непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому	[113, с. 244]
С. В. Мочерний та ін.	Ризик економічний – ризик, пов'язаний з невизначеністю, непередбаченістю, випадковістю поведінки суб'єктів ринкових відносин, що може завдати збитків підприємцю	[115, с. 280]
А. В. Коноплицький, Г. І. Філіна	Ризик – можливість настання несприятливого результату	[176, с. 385]
Л. І. Абалкін та ін.	Ризик (в економіці й підприємстві) – невизначеність, пов'язана із прийняттям рішень, реалізація котрих відбувається тільки із плином часу. Ризик є невід'ємною частиною будь-яких підприємницьких рішень	[436, с. 688]
А. Г. Загородній, Г. Я. Вознюк	Ризик – усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами	[124, с. 638]
З. Б. Живко, М. О. Живко, І. Ю. Живко	Ризик – можливість настання обставин, що можуть завдати матеріальних збитків	[121, с. 297]
А. Т. Головка, В. Ф. Кобзар, О. О. Науменко та ін.	Ризик – рівень загрози збитків, який може статися внаслідок якоїсь несприятливої події тощо	[313, с. 210]
І. Бернар, Ж.-К. Коллі	Ризик – елемент невизначеності, який може відбитися на діяльності того чи іншого господарюючого суб'єкта чи на проведенні якої-небудь економічної операції	[22, с. 500]
М. А. Коваленко, В. Л. Чесноков	Ризик – ставлення інвестора до можливості заробити або втратити гроші. Прибуток – це винагорода інвестора за те, що він приймає ризик економічної невизначеності	[169, с. 294]
М. Я. Дем'яненко, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін.	Ризик – це ймовірність зазнати втрат очікуваної економічної (фінансової) користі або прямих збитків через появу непевної (випадкової) події	[353, с. 419]
Г. А Швиданенко та ін.	Ризик – це ставлення інвестора до можливості заробити чи втратити гроші	[342, с. 257]
Webster's New International Dictionary	ризик – це небезпека, загроза, випадковість, можливість піддатися руйнуванню, втратам чи пошкодженням	[493, с. 2154]
В. М. Гранатуров, І. В. Літовченко	Ризик – це об'єктивно-суб'єктивна економічна категорія, що характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності внаслідок можливого впливу (дії) на нього певних об'єктивних і/або суб'єктивних факторів, які не враховувались при його плануванні	[77, с. 34]

1	2	3
В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко	Ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності та неконфліктності, іманентних процесам цілей покладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами й невикористаними можливостями	[58, с. 5]
М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова	Категорію «ризик» можна визначити як небезпеку потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів або недоотримання доходів у порівнянні з варіантом, який розрахований на раціональне використання ресурсів у цьому виді підприємницької діяльності. Іншими словами, ризик – це загроза того, що підприємець зазнає втрат у вигляді додаткових витрат або отримає доходи нижчі за ті, на які він розраховував	[194, с. 56]
В. В. Шахов	Ризик – це можливість від'ємного відхилення між плановим і фактичним результатом, тобто небезпека несприятливого результату на одне очікуване рішення	[371, с. 16]
Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова, В. Т. Пуляев	Ризик – економічна категорія, яка характеризує стан невизначеності у виробничих відносинах, який передбачає отримання як позитивного, так і негативного результату діяльності підприємства	[53, с. 312]
І. А. Бланк	Ризик – це ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансово-господарської діяльності	[28]
С. Е. Саркісов	Ризик – це ймовірність понести збиток або втратити вигоду	[293, с. 594]

Джерело: узагальнено авторкою на основі [22; 28; 53; 58; 77; 110-113; 115; 121; 124; 169; 176; 194; 293; 313; 342; 353; 371; 407; 436; 493].

На наш погляд, ризик є складним поняттям, яке відображає загальну ефективність будь-яких рішень, спрямованих на досягнення тактичних і стратегічних цілей суб'єкта підприємництва. Ризик виникає на основі невизначеності й передбачає отримання як позитивного, так і негативного результату внаслідок діяльності або бездіяльності економічного суб'єкта.

Вищенаведені аспекти дослідження ризику дають змогу чітко прослідкувати різні підходи до дослідження природи і змісту ризику. Перший підхід, що вирізняється найбільшою кількістю наукових праць, пов'язаний із дуалізмом ризику, тобто з існуванням двох протилежних поглядів на сутність ризику. Так, з одного боку, ризик розглядається з погляду можливої невдачі, небезпеки та різного роду втрат (зокрема матеріальних), які можуть виникнути внаслідок прийняття невдалого рішення, а з іншого – ризик ототожнюється з можливою вдачею, сприятливими наслідками реалізації певних рішень та дій. Другий підхід тісно пов'язаний із першим і ґрунтується на розгляді ризику як певної події, яка у випадку свого настання може мати як позитивні, так і негативні наслідки. За третім підходом сутність ризику досліджується з погляду діяльності, що здійснюється з надією на отримання певної вигоди (доходу).

Зазначене дозволяє визначити свої специфічні особливості й виділити найбільш важливі, на наше переконання, риси ризику, які притаманні тій чи іншій сфері дослідження і виникають у процесі вирішення теоретико-прикладних завдань, пов'язаних з управлінням ризиками.

В умовах ринкової економіки й намагання економічних суб'єктів максимізувати результативні показники своєї діяльності та мінімізувати витрати капіталу, особливої актуальності набувають проблеми управління фінансовими ризиками.

Кризові явища, що спостерігаються у світовій і національній економіці, виявили недостатнє розуміння природи фінансового ризику багатьма суб'єктами ринку, що унеможливило розробку зваженої системи ризик-менеджменту, покликаної мінімізувати негативний вплив ризиків на функціонування та розвиток суб'єктів підприємництва, що робить це дослідження своєчасним і доцільним.

У другій половині ХХ ст. і особливо в перші десятиліття ХХІ ст. помітно зросла кількість робіт, присвячених теоретико-прикладним і методологічним аспектам управління фінансовими ризиками. Проблема теорії ризику загалом і питання, що пов'язані з фінансовим ризиком зокрема, знайшла відображення в наукових працях таких вітчизняних і закордонних науковців, як А. П. Альгін [7; 8], І. А. Бланк [27], І. Т. Балабанов, Н. М. Внукова [330], П. Л. Вітлінський, П. Г. Грабовий, В. М. Гранатуров [80], М. Г. Лапуста [194], Б. А. Лагоша, О. В. Йода [147], М. С. Клапків [164], О. А. Лобанов, Є. Ю. Хрустальов, Г. Б. Клейнер, В. Н. Лівшиць, Н. В. Хохлов, М. В. Чекулаев, О. С. Шапкін і В. О. Шапкін [368] та ін.

Дослідження значної кількості публікацій, присвячених вивченню природи фінансового ризику, доводить складність і багатогранність зазначеної проблеми й дозволяє зазначити відсутність однозначного трактування фінансового ризику, що є підґрунтям виділення не вирішених науковцями питань, пов'язаних з уточненням категоріального апарату.

Незважаючи на зростання наукового інтересу до проблем управління ризиками й уніфікацію термінологічного апарату, що уособився в стандартах ризик-менеджменту [443; 478] в економічній науці досі не сформувалось єдиного підходу до визначення фінансового ризику, а відсутність чіткого усвідомлення сутності та змістовних характеристик фінансового ризику унеможливило створення системи управління ризиками на рівні окремих економічних суб'єктів.

Це дає підстави обґрунтування необхідності дослідження термінологічних проблем розуміння природи фінансового ризику та уточнення його категоріально-понятійного апарату, що своєю чергою потребує систематизації наукових підходів щодо дослідження природи фінансового ризику, дослідження фінансового ризику як економічної категорії, визначення основних властивостей і функцій фінансового ризику, формулювання авторського визначення економічної категорії «фінансовий ризик».

У сучасній науковій літературі присутні численні спроби дослідити фінансовий ризик як економічну категорію, проте ці намагання не відображують усього різноманіття наявних відносин у фінансово-економічній сфері. Вивчення та аналіз наукової літератури дозволило виділити три основні підходи до дослідження природи ризику загалом і фінансового ризику зокрема: суб'єктивний, об'єктивний та дуалістичний (суб'єктивно-об'єктивний) (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Основні концептуальні положення наявних підходів до пізнання природи фінансового ризику

Джерело: розроблено авторкою на основі [7; 8; 27; 80; 330; 407; 417; 487].

Об'єктивізм у дослідженні сутності фінансового ризику передбачає відображення реально існуючих явищ, процесів і відносин, які формують зовнішнє і внутрішнє середовище суб'єкта підприємницької діяльності та безпосередньо визначають ефективність його функціонування та розвитку. При цьому ризик є невід'ємною складовою здійснення вибору і прийняття рішень, ототожнюється з можливими збитками, втратами й небезпеками та існує незалежно від того, чи усвідомлює економічний суб'єкт його наявність чи ні, враховує ризик у своїй діяльності чи ігнорує.

Суб'єктивізм сприйняття природи фінансового ризику ґрунтується на когнітивно-психологічному і психічному ставленні економічного суб'єкта до випадкових наслідків своєї поведінки, на допущенні цих наслідків та вольовому регулюванні власної поведінки в певних ситуаціях (операціях, процесах тощо).

На наш погляд, найбільш повною є *дуалістична* концепція природи виникнення фінансового ризику, яка поєднує суб'єктивізм і об'єктивізм сприйняття ризику. Це пов'язано з тим, що будь-який економічний суб'єкт у процесі своєї діяльності перебуває в певних суб'єктивних відносинах з іншими економічними суб'єктами, а сама діяльність має як суб'єктивну, так і об'єктивну сторони. Єдність суб'єктивного й об'єктивного проявляється в необхідності здійснення вибору з певних альтернатив та можливості кількісно і якісно визначити параметри реально існуючої невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища.

Треба зазначити, що в науковій літературі у сфері управління ризиками склався певний категоріально-понятійний апарат, проте до сьогодні відсутнє загальновизнане визначення фінансового ризику, а також немає однозначного розуміння, які ж ризики є власне фінансовими. Вивчення фінансових ризиків у контексті окремих сфер і видів діяльності, акцентування уваги на визначальних, на думку науковців-дослідників, якостях ризику зумовило появу значного різноманіття авторських визначень фінансового ризику. Намагання узагальнити й систематизувати найбільш суттєві визначення фінансового ризику знайшли відображення в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Трактування сутності фінансового ризику як економічної категорії в сучасній літературі

Автор	Визначення ризику	Джерело
1	2	3
В. Г. Бабенко	Фінансовий ризик – це економічна категорія, що відображає об'єктивно існуючі невизначеність та конфліктність, які виникають у відносинах щодо створення, розподілу, перерозподілу та споживання доданої вартості та частини національного багатства між суб'єктами економічної діяльності	[16, с. 11]
І. А. Бланк	Фінансовий ризик – результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного результату фінансової діяльності за ймовірності мати фінансові втрати за умов реалізації	[27, с. 20]
Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін.	Фінансовий ризик – ризик, викликаний невизначеністю природних, людських та економічних факторів, що за несприятливих умов можуть призвести до збитків у господарсько-фінансовій діяльності	[330, с. 288]

Продовження табл. 1.3

1	2	3
О. Д. Вовчак, О. І. Завійська	Фінансовий ризик – ризик фінансового підприємництва чи фінансових угод, коли в ролі товару виступають валюта, цінні папери, грошові кошти	[61, с. 198]
М. В. Гранатуров	Фінансовий ризик пов'язаний із можливістю невиконання фірмою своїх фінансових зобов'язань. Фінансовий ризик характеризує рівень певної фінансової втрати, який проявляється у відсутності можливості досягнути поставленої мети, а також невизначеності й суб'єктивності оцінки результату, що прогнозується	[80, с. 21, 76]
М. В. Гридчина	Фінансовий ризик – це частина комерційних ризиків, пов'язана з імовірністю фінансових втрат унаслідок операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах	[84, с. 126]
С. М. Еш	Фінансовий ризик в економічній діяльності – це об'єктивний фактор, зумовлений дією стохастичних причин і чинників, зокрема конфліктністю ситуації прийняття рішень, невизначеністю цілей і наслідків дій, відсутністю повної чи об'єктивної інформації щодо процесів, які відбуваються тепер чи відбуватимуться в майбутньому	[118, с. 167]
О. В. Йода, Л. Л. Мешкова, О. М. Болотіна	Ризик, який можна охарактеризувати таким чином: чим більше позикових коштів мають банки, акціонерні товариства, підприємства, у тому числі спільні банки, тим вище ризик для їх акціонерів та засновників	[147, с. 53]
І. Ю. Івченко	Ризик, який виникає при здійсненні фінансових угод, виходячи з того, що в ролі товару виступає або валюта, або цінні папери, або кошти	[138, с. 52]
М. С. Клапків	Фінансові ризик – це ризики, які характеризуються ймовірністю втрат фінансових ресурсів (грошових коштів) у підприємницькій діяльності	[164, с. 83]
М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова	Ризик, що виникає у процесі здійснення фінансового підприємництва або фінансових угод, зважаючи на те, що у фінансовому підприємстві в ролі товару виступають або валюта або цінні папери або грошові кошти	[194, с. 71]
Ч. Ф. Лі, Дж. І.Фіннерті	Фінансовий ризик – ризик того, що компанія не зможе погасити свої зобов'язання і буде оголошена банкрутом	[195, с. 145]
В. В. Масалітіна	Фінансовий ризик – це «невизначеність, яка пов'язана із залученням і використанням джерел фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємства»	[210, с. 11–12]
Н. І. Машина	Ризик, пов'язаний зі здійсненням фінансової операції, початковий і кінцевий стани якої мають грошову оцінку, а мета полягає в максимізації доходу (або якое іншого фінансового показника), при цьому її кінцевий результат невідомий	[213, с. 168]
С. М. Нескродєв, О. О. Грачова	Фінансовий ризик – це вид ризику, який виникає у фінансово-економічній діяльності суб'єкта, коли причинно-наслідковий результат або заходи його досягнення відрізняються від встановлених цілей та планових норм, а отримані відхилення мають вартісний характер	[232, с. 133]
О. Ю. Полякова, Л. А. Гольцяєва	Фінансовий ризик полягає в можливості невиконання підприємством фінансових зобов'язань перед партнерами в процесі використання для фінансування своєї діяльності кредитів та інших залучених коштів	[255, с. 106]

Закінчення табл. 1.3

1	2	3
В. Ю. Резніченко, І. В. Циганкова	Фінансовий ризик – це ймовірність втратити конкретні гроші	[283, с. 50]
І. Д. Фаріон	Фінансові ризики – ризики, які супроводжують фінансову діяльність підприємства, формують великий портфель ризиків	[348, с. 448]
О. С. Шапкін, В. О. Шапкін	Фінансовий ризик – спекулятивні ризики, для яких можливий як позитивний, так і негативний результат	[368, с. 165]
В. М. Шелудько	Фінансовий ризик – це ризик не отримати задовільний фінансовий результат... Фінансовий ризик можна трактувати як невизначеність в отриманні майбутніх прибутків... Це також ризик не використати сприятливу ситуацію на ринку, тобто ризик упущених можливостей	[374]

Джерело: складено авторкою на основі [16; 27; 61; 80; 84; 118; 138; 147; 164; 194; 195; 210; 213; 232; 255; 283; 330; 348; 368; 374; 417].

Узагальнення вищенаведених визначень фінансового ризику дозволяє виділити спільні й відмінні ознаки, притаманні різним трактуванням, та поділити їх авторів залежно від розгляду ризику як події, як діяльності і як ймовірність невдачі чи успіху (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Науково-концептуальні підходи до розуміння сутності фінансового ризику

Ризик як подія	Ризик як діяльність	Ризик як ймовірність успіху чи невдачі
В. Г. Бабенко [16, с. 11]	І. А. Бланк [27, с. 20]	І. А. Бланк [27, с. 20]
С. М. Еш [118, с. 167]	Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко та ін. [330, с. 288]	М. В. Гридчина [84, с. 126]
Ч. Ф. Лі, Дж. І. Фіннерті [195, с. 145]	О. Д. Вовчак, О. І. Завійська [61, с. 198]	Н. І. Машина [213, с. 168]
Н. І. Машина [214, с. 168]	І. Ю. Івченко [138, с. 52]	М. С. Клапків [164, с. 83]
О. Ю. Полякова, Л. А. Гольцяєва [255, с. 106]	О. В. Йода, Л. Л. Мешкова, О. М. Болотіна [147, с. 53]	О. С. Шапкін, В. О. Шапкін [368, с. 165]
В. Ю. Резніченко, І. В. Циганкова [283, с. 50]	М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова [194, с. 71]	В. Ю. Резніченко, І. В. Циганкова [283, с. 50]
В. М. Шелудько [374]	В. В. Масалітіна [210, с. 11-12]	
	Н. І. Машина [213, с. 168]	
	С. М. Нескородев, О. О. Грачова [232, с. 133]	
	І. Д. Фаріон [348, с. 448]	

Джерело: складено авторкою на основі [16; 27; 61; 84; 118; 138; 147; 164; 194; 195; 210; 213; 232; 255; 283; 330; 348; 368; 374].

Такий розподіл численних авторських визначень фінансового ризику розрізняються залежно від результатів реалізації ризику. Одні науковці вважають результатом прояву ризику тільки втрати та втрачену вигоду, а інші – втрачену вигоду й дохід. Тобто поряд із негативними наслідками ризикової події (наприклад, фінансові втрати, матеріальні втрати, трудові втрати, втрати інших ресурсів тощо) розглядають ймовірність виникнення позитивних наслідків (отримання прибутку, доходу). Такий погляд властивий переважній більшості науковців,

які присвятили свою увагу проблемам ризику в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, що дозволяє зазначити динамічний характер розвитку постійно-категоріального апарату у сфері управління ризиками.

Зауважимо, що дослідження науковців, які стосувались термінологічних проблем пізнання природи фінансового ризику, стосувались вивчення властивостей, тобто основних характеристик ризику, які дозволяють більш повно розкрити сутність цієї економічної категорії. При цьому наукові доробки вітчизняних і закордонних учених, присвячені зазначеним питанням, стосувались як ризику загалом, так і окремих його різновидів, наприклад, економічний ризик, підприємницький ризик тощо.

Так, досліджуючи проблему економічного ризику, В. В. Лук'янова і Т. В. Головач виділяють такі його основні властивості: конфліктність (суперечливість), альтернативність, правомірність, результативність, невизначеність [201, с. 27]. А. Б. Кондрашихін і Т. В. Пепа, досліджуючи властивості підприємницького ризику, наголошували на таких властивостях, як суперечливість, альтернативність і невизначеність [175, с. 12]. На аналогічних властивостях економічного ризику наголошували Л. Н. Тепман [340, с. 9] та І. Ю. Івченко [138, с. 26]. Цієї ж думки дотримувалась і О. Н. Грімашевич, вивчаючи методологічні підходи до визначення ризику промислового підприємства [85, с. 58]. О. В. Кришкін, розглядаючи взаємозв'язок ризиків і бізнес-процесів, виділяє чотири властивості ризику: ймовірність, сила впливу, керованість, взаємопов'язаність [188, с. 33–35].

Опрацювання вищенаведеного огляду визначень фінансового ризику та наявних досліджень науковців щодо його властивостей дозволило виділити і сформулювати основні властивості цієї економічної категорії, до яких доцільно віднести: невизначеність, суперечливість, альтернативність, ймовірність, динамічність, значущість, стохастичність, спадковість, флуктуаційність, суперечливість, керованість, взаємопов'язаність (наявність причинно-наслідкових зв'язків) (рис. 1.4).

Невизначеність як властивість фінансового ризику є широким поняттям, яке пов'язано з ймовірнісним характером виникнення небажаних подій, професійними навичками і психологічними особливостями осіб, які здійснюють керівництво суб'єктом підприємницької діяльності і є відповідальними за прийняття рішень та переплітається з неточністю, недостовірністю і ненадійністю інформації, якою володіють суб'єкти економіки щодо процесів, що відбуваються в зовнішньому середовищі.

Суперечливість фінансового ризику проявляється в зіткненні об'єктивно існуючих ризикованих дій, спрямованих на отримання максимально значущих результатів в умовах невизначеності й альтернативності вибору з їх суб'єктивною оцінкою.

Альтернативність пов'язана з необхідністю вибору з двох або декількох можливих варіантів рішень (напрямів, дій), характеризується різними ступенями складності й вирішується різними способами (методами, прийомами), передбачає або не передбачає залучення додаткових ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових тощо).

Ймовірність ризику – це можливість того, що певна подія відбудеться протягом конкретного періоду. Зауважимо, що з часом величина ймовірності переважної більшості ризиків змінюється, а подія може відбутись або не відбутись.

Рис. 1.4. Науково-концептуальні підходи до розуміння сутності фінансового ризику

ЗМІСТОВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА НАУКОВО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСОВОГО РИЗИКУ			
Функції фінансового ризику			
<p><i>Інформаційно-аналітична функція</i> зумовлена необхідністю вибору одного з альтернативних варіантів прийняття рішень щодо розвитку подій на основі обраних пріоритетів з огляду на дотримання оптимального співвідношення «ризик / дохідність», що залежно від складнощів вибору потребує спеціальних методів аналізу певного інформаційного масиву даних</p>	<p><i>Регулятивна функція</i> має суперечливий характер, який проявляється в деструктивній підфункції, за якої фінансовий ризик виступає як стимул до авантюризму, тобто відіграє роль дестабілізуючого фактора, та конструктивній підфункції, що полягає в здатності економічного суб'єкта запроваджувати інновації, шукати нетрадиційні способи вирішення проблем, що є неодмінною умовою успішної діяльності</p>	<p><i>Інноваційна функція</i> пов'язана з регулятивною та сприяє найбільш повному розкриттю можливостей самореалізації економічного суб'єкта за рахунок запровадження новачій різного ступеня ризику</p>	<p><i>Захисна функція</i> фінансового ризику сприяє інституційному закріпленню прав суб'єкта економіки на прийняття економічних рішень, у тому числі забезпечення права новаторства, пов'язаного з ризиком</p>

Рис. 1.4, аркуш 2

Джерело: розроблено авторкою на основі [16; 27; 61; 84; 85; 118; 138; 147; 159; 164; 175; 188; 190; 194; 195; 201; 210; 213; 232; 255; 283; 286; 330; 342; 348; 368; 374; 407].

Динамічність – це властивість фінансового ризику під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища змінювати свій вплив на певні процеси і явища з урахуванням факторів часу та простору.

Значущість (сила впливу, або результативність впливу) фінансового ризику пов'язана з фактом реалізації конкретного ризику, який переважно негативним чином впливає на функціонування і розвиток будь-якого суб'єкта господарювання.

Негативний вплив фінансового ризику може проявлятися у небажаних кількісних і якісних формах. До кількісних можна віднести різного роду втрату частки ринку, фінансові втрати від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності суб'єкта підприємництва, штрафи, пеня, неустойки тощо. Якісними характеристиками сили впливу фінансових ризиків доцільно вважати руйнацію ділової репутації, погіршення відносин із контрагентами, падіння рівня довіри, зниження інвестиційної привабливості тощо [405; 415; 426; 447; 456].

Результативність впливу фінансового ризику суб'єктів підприємницької діяльності може відрізнятися залежно від чутливості суб'єкта економіки до конкретного виду впливів, від фінансового стану, від повноти / неповноти реалізації стратегічних і тактичних планів та інших факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. При цьому для оцінки значущості впливу конкретного ризику доцільно аналізувати швидкість настання негативного ефекту, враховуючи той факт, що вона відрізняється для різних видів фінансових ризиків. З огляду на це необхідно поділяти різні ідентифіковані ризики, властиві певному економічному суб'єкту, за результативністю впливу. Оцінюючи силу впливу варто поєднувати вартісну оцінку втрат і оцінку швидкості настання таких втрат, а для найважливіших ризиків, здатних суттєво відбитися на результатах певної діяльності, необхідно забезпечувати проведення повнофункціонального ризик-менеджменту.

Стохастичність – властивість фінансового ризику виникати і змінюватись під непередбачуваним впливом зовнішнього середовища (наприклад, через форс-мажорні обставини) і спричинювати неконтрольовані зміни в діяльності економічного суб'єкта.

Спадковість визначає здатність будь-якої системи в процесі її функціонування і розвитку повторювати характерні ознаки й особливості, формуючи певні стійкі закономірності, які не дають процесу стохастичних та ймовірних змін перетворитися в набір непередбачуваних і непрогнозованих хаотичних подій, що дозволяє з певною мірою ймовірності передбачати виникнення тих чи інших фінансових ризиків.

Флуктуаційність пов'язана з відхиленням рівня фінансового ризику від середнього значення під впливом розростання навіть незначних, ледь помітних змін на рівні окремих елементів / складових, унаслідок яких може виникнути новий макроекономічний стан будь-якої економічної системи.

Суперечливість фінансового ризику тісно пов'язана з альтернативністю, ймовірністю та значущістю фінансового ризику і проявляється, з одного боку, у можливості ризику прискорювати науково-технічний прогрес за рахунок впровадження інновацій, а з іншого – у здатності гальмувати цей процес, якщо під час прийняття певних рішень не були належним чином враховані об'єктивні закономірності розвитку певного явища / процесу / економічного суб'єкта.

Керованість фінансовим ризиком полягає в можливості суб'єкта господарювання впливати на ймовірність і значущість своїх ризиків. При цьому сила впливу залежить від ступеня керованості конкретного ризику.

У структурі фінансових ризиків можна виділити дві групи: керовані ризики – ймовірність і сила впливу яких може бути знижена зусиллям певного економічного суб'єкта, та некеровані – ймовірність і сила впливу яких залишаються практично незмінними незалежно від намагань їх зменшити.

Взаємопов'язаність (наявність причинно-наслідкових зв'язків) зумовлена суб'єктивною та об'єктивною природою ризиків та їхньою здатністю одночасно виступати факторами ризику, спричинюючи тим самим ефект доміно. До того ж кожен ризик-фактор може виявитись комплексної дії і впливати одночасно, але не однаково, на декілька ризикових ситуацій. Так, зменшення можливості появи одного ризику водночас може спричинити зростання появи іншого.

Сутність фінансових ризиків більш повно розкривається через спектр притаманних їм функцій. Результати досліджень наукових доробок вітчизняних і закордонних учених показали, що різні науковці акцентують свою увагу на різних функціях ризику загалом і фінансового ризику зокрема. Так, А. П. Альгін [7], М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова [194, с. 56–58], Р. М. Качалов [159, с. 25–29], Н. І. Машина [213, с. 15–16], О. С. Шапкін і В. О. Шапкін [368, с. 8–10] виділяють чотири функції ризику: аналітичну, інноваційну, регулятивну і захисну. При цьому А. П. Альгін досліджував функції ризику загалом, М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова, О. С. Шапкін і В. О. Шапкін розглядали підприємницькі ризики, Р. М. Качалов вивчав господарські ризики, Н. І. Машина – економічні ризики в підприємницькій діяльності.

Аналіз теоретико-методичних основ господарського ризику дав змогу Н. Н. Куніциній виділити притаманні йому такі функції: попереджувальна (превентивна), репресивна, стабілізуюча, контрольна, заощаджувальна [190]. Л. Н. Тепман розрізняв дві функції ризику – стимулюючу і захисну [340, с. 8].

Вивчаючи наявні погляди щодо функцій ризику, ми погоджуємося з Т. А. Васильєвою, О. М. Діденко та А. О. Єпіфановим, які вважають вищенаведені функції універсальними та властивими всім видам ризиків без винятку [286, с. 57].

У зв'язку з наявністю певної термінологічної суперечливості щодо сутності наведених функцій (наприклад, репресивна функція Н. І. Куніциної певним чином дублює превентивну функцію, а стимулююча функція, що виокремлена Л. Н. Тепманом, по суті, являє собою синтез регулятивної та інноваційної) вважаємо доцільними уточнити спектр виконуваних функцій та їхню змістовну характеристику в контексті фінансових ризиків. Обґрунтовані Н. Н. Куніциною попереджувальна (превентивна), репресивна, стабілізуюча, контрольна, заощаджувальна функції, на наш погляд, більш властиві процесу управління ризиками і спрямовані на мінімізацію негативного впливу ризиків на функціонування суб'єкта господарювання.

Вважаємо, що сутність фінансового ризику найбільш повно характеризують інформаційно-аналітична, регулятивна, інноваційна й захисна функції (рис. 1.4).

Інформаційно-аналітична функція зумовлена необхідністю вибору одного з альтернативних варіантів прийняття рішень щодо розвитку подій на основі обраних пріоритетів з огляду на дотримання оптимального співвідношення «ризик / дохідність», що залежно від складнощів вибору потребує спеціальних методів аналізу певного інформаційного масиву даних.

Регулятивна функція має суперечливий характер, який проявляється в деструктивній підфункції, за якої фінансовий ризик виступає як стимул до авантюризму, тобто відіграє роль дестабілізуючого фактору, та конструктивній підфункції, що полягає в здатності економічного суб'єкта запроваджувати інновації, шукати нетрадиційні способи вирішення проблем, що є неодмінною умовою успішної діяльності.

Інноваційна функція пов'язана з регулятивною та сприяє найбільш повному розкриттю можливостей самореалізації економічного суб'єкта за рахунок запровадження новацій різного ступеня ризику. Прийняття ризикових рішень, які, зокрема, стосуються залучення фінансових ресурсів на здійснення інноваційної діяльності, дає змогу підвищити ефективність функціонування суб'єкта підприємницької діяльності, що позитивно відображається на рівні його доходів, можливості варіювати матеріальне заохочення та соціальне стимулювання працюючих тощо.

Захисна функція фінансового ризику сприяє інституційному закріпленню прав суб'єкта економіки на прийняття економічних рішень, зокрема забезпечення права новаторства, пов'язаного з ризиком. Тобто суб'єкти підприємницької діяльності потребують соціально-економічних і політико-правових гарантій, які б стимулювали допустимий ризик і мінімізували втрату ділової репутації.

Проводячи паралель між проведеними нами дослідженнями природи ризику й термінологічними проблемами сприйняття фінансового ризику, необхідно зазначити, що і ризик, і фінансовий ризик є складними поняттями, які виникають на основі невизначеності й передбачають отримання як позитивного, так і негативного результату внаслідок діяльності або бездіяльності економічного суб'єкта [407].

Дослідження підходів різних авторів до визначення поняття «фінансовий ризик» (таблиці 1.3, 1.4) і формулювання властивостей, які притаманні фінансовому ризику, та уточнення функцій, що він виконує, дозволяє сформулювати авторське визначення фінансового ризику як специфічної економічної категорії, яка виникає в процесі фінансово-господарської діяльності будь-якого економічного суб'єкта та відображує ймовірність зниження або втрати його прибутку / доходу / капіталу, а також реорганізації, банкрутства та ліквідації за умови невизначеності факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Отже, дослідження природи фінансового ризику виявило проблеми, пов'язані з відсутністю єдиного понятійно-категоріального апарату, неоднозначністю розуміння об'єктивного, суб'єктивного й дуалістичного підходів до пізнання природи фінансового ризику. Проведений аналіз наявних трактувань різних учених сутності фінансового ризику дозволив виявити спільні й відмінні ознаки, притаманні різним трактуванням, і згрупувати їх за розглядом ризику як події, як діяльності, як ймовірності успіху чи невдачі. Усе це дало змогу виокремити характерні властивості ризику, до яких доцільно віднести невизначеність, суперечливість, альтернативність, ймовірність, динамічність, значущість, стохастичність, спадковість, флуктуаційність, суперечливість, керованість, взаємопов'язаність (наявність причинно-наслідкових зв'язків). Крім того, розгляд спектра властивих фінансовому ризику функцій, до яких було віднесено інформаційно-аналітичну, регулятивну, інноваційну і захисну, дозволив сформулювати авторське визначення цієї економічної категорії.

Розуміння сутності і природи фінансових ризиків вимагає від економічних суб'єктів розробки і запровадження зважених заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу фінансових ризиків на всіх стадіях життєвого циклу й у всіх видах діяльності. Тобто мова йде про управління такими ризиками. Зауважимо, що як і поняття «ризик», «фінансовий ризик», поняття «управління» теж потребує свого осмислення, оскільки від того, як ми сприймаємо цю категорію, залежить наша реакція і комплекс зусиль, що необхідно докладати, щоб досягнути певного результату, який і стане результатом управління.

1.2. Сутність процесу управління фінансовими ризиками та використання системного підходу до його розгляду

Трансформаційні процеси, які відбуваються в українській економіці загалом і в промисловому комплексі зокрема супроводжуються значною невизначеністю ключових соціально-економічних, територіально-географічних, галузевих, політико-правових, демографічних та інших факторів, що властиво нестационарній економіці та притаманне кризовим і посткризовим процесам.

Здобуття незалежності України супроводжувалося розпадом економічних зв'язків, перепрофілюванням, банкрутством і ліквідацією підприємств традиційних постачальників сировини, матеріалів та комплектуючих, втратою ринків збуту і зміною попиту і пропозиції на ті чи інші товари та послуги. Ці та інші обставини викликали занепад більшості підприємств, зокрема промислових, які через недостатній рівень диверсифікації діяльності, низької гнучкості, мобільності та захищеності капіталу від рейдерських атак виявилися нездатними реалізувати поставлені плани і забезпечувати ефективне функціонування та розвиток.

До того ж зазначені фактори сприяли формуванню специфічного менталітету населення і суб'єктів підприємництва та зумовили їх неспроможність формувати ефективну стратегію і тактику свого розвитку, швидко адаптуватися до потреб ринку, залучати інвестиції, що в комплексі визначило затяжний характер реформування національної економіки. Усе це зумовило гостру потребу в структурній перебудові фінансового та реального секторів економіки й розвитку ринкової інфраструктури.

Ефективність реалізації тактичних і стратегічних цілей розвитку промислових підприємств в умовах нестаціонарної економіки України залежить від результативності управління ризиками і нейтралізації загроз, які виникають в умовах невизначеності навколишнього середовища і відповідно знаходять своє відображення в рівні прибутковості, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів підприємництва й визначають можливість їх існування загалом.

Вищевикладене зумовлює необхідність вдосконалення методологічних підходів до управління ризиками і створення ефективних механізмів мінімізації негативного впливу ризиків на функціонування і розвиток промислових підприємств, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Гострота проблем у сфері управління ризиками у світовому масштабі зумовила створення стандартів ризик-менеджменту (Risk Management Standards) [443; 478], які стали результатом спільних зусиль Національного форуму ризик-менеджменту в громадському секторі [63], Інституту ризик-менеджменту (The Institute of Risk Management - IRM) [132], Міжнародної ради управління ризиками (International Risk Governance Council – (IRGC)) [214], Асоціації ризик-менеджменту і страхування (AIRMIC).

Наявні стандарти управління ризиками:

- мають на увазі добровільну відповідність, тобто не передбачають атестацію суб'єктів господарювання на відповідність стандартам і посібникам (рекомендаціям, наданим асоціаціями ризик-менеджерів, інститутами тощо);

- визначають принципи й цілі управління ризиками на підприємствах, організаціях та установах;

- підходять для організації (підприємства, установи) у будь-якій сфері діяльності й будь-якого масштабу як орієнтир при побудові та розвитку системи управління ризиками, але при цьому не виділяють конкретні інструменти управління ризиками для застосування в компаніях;

- описують циклічний процес управління ризиками, який включає ідентифікацію ризиків, аналіз та оцінку ризиків, розробку й реалізацію заходів з управління ризиками, обмін інформацією щодо ризиків, моніторинг ризиків і ефективності системи управління ризиками.

Незважаючи на стандартизацію окремих аспектів управління ризиками, безліч невирішених питань у цій сфері продовжує залишатися в полі зору як учених, так і практиків.

Аналіз опублікованих наукових робіт свідчить про те, що проблема управління ризиками підприємства тією чи іншою мірою отримала відображення в досить великій кількості публікацій. Зокрема, фундаментальні дослідження в галузі управління ризиками представлені в роботах таких учених, як С. І. Анохін, Дж. М. Кейнс, Г. Б. Клейнер, Н. Г. Лапуста, А. Маршалл, Ф. Найт, А. Могренштейн, Л. Н. Тепман, К. Редхед, М. Чекулаєв і ін.

Науково-прикладні аспекти управління ризиками промислових підприємств окремих галузей в останні десятиліття активно розробляються багатьма закордонними та вітчизняними науковцями, зокрема, такими як Н. М. Внукова, П. Г. Грабовий, В. М. Гранатуров, А. Ю. Попова, Г. Б. Клейнер, А. А. Куликова, В. Л. Тамбовцев, М. А. Рогов, Р. А. Фатхутдінов, О. С. Шапкін та ін. Окремі підходи й особливості управління ризиками промислових підприємств розкриті в роботах І. А. Бланка, І. Т. Балабанова, Ю. Бріггема, Н. А. Брегіна, А. А. Лобанова, Г. Б. Клейнера, В. П. Савчука, А. В. Чугунова та ін. Ці та інші вчені також досліджують причини виникнення ризиків, проводять їх класифікацію та аналіз, розглядають способи і методи їх мінімізації.

Попри широкий спектр наукових розробок у галузі управління ризиками необхідно відзначити недостатню вивченість і структурованість наукових підходів до управління ризиками. Крім того, мало уніфіковані методологічні підходи до різних аспектів ідентифікації, аналізу та оцінки ризиків стосовно до різних видів діяльності промислових підприємств. З огляду на це, необхідність узагальнення та систематизації методологічних підходів до управління ризиками промислових підприємств не викликає сумніву і є необхідною складовою цілісного дослідження.

Ризики є невід'ємною частиною функціонування і розвитку будь-якого промислового підприємства незалежно від форми власності та сфери діяльності, що визначає специфічні особливості управління ними. Нестационарність економічного розвитку накладає свій відбиток на обґрунтування зваженого підходу до управління ризиками, що, у свою чергу, вимагає розуміння сутності «управління ризиками» як економічної категорії.

Дослідження сутності управління ризиками здійснювалось численними вітчизняними і закордонними вченими, чие розуміння цієї категорії відрізнялося як значною, так і незначною мірою. Так, на думку А. Н. Фомічова, управління ризиком є «одним з основних напрямів сучасного менеджменту, що вивчає проблеми, пов'язані з ризиками, що виникають у діяльності самостійних господарських організацій» [356, с. 21]. Н. Б. Єрмасова під управлінням ризиками розуміє процес прийняття та виконання управлінських рішень, які мінімізують негативний вплив на організацію або фізичну особу збитків, викликаних випадковими подіями [117, с. 16]. Н. В. Хохлов вважає управління ризиками багатоступеневим процесом, «... який має своєю економічною метою зменшити, або компенсувати збитки для об'єкта в разі настання несприятливих подій» [359, с. 17]. Л. Н. Тепман стверджує, що управління ризиками є особливим розділом менеджменту, який орієнтований на «прийняття і виконання управлінських рішень в умовах ризику і невизначеності» [339, с. 11]. Г. І. Просветов пропонує

розглядати управління ризиками як процес виявлення і оцінки ризиків, а також вибір методів та інструментів управління для мінімізації ризику [277, с. 19]. Є. А. Саркісова вважає, що управління ризиком - це цілеспрямовані дії по обмеженню або мінімізації ризику в системі економічних відносин [294, с. 16]. Н. М. Куніцина стверджує, що управління ризиками є, по суті, виконавчою функцією планування, організації та контролю за діяльністю суб'єкта й розглядає специфічні типи ризиків [191, с. 48].

На наше переконання, не можна не погодитися з думкою К. В. Балдина, який вважає, що управління ризиком – це бізнес-процес, пов'язаний з ідентифікацією, аналізом ризиків та прийняттям рішень, які мінімізують негативні й максимізують позитивні наслідки настання ризикових подій [19, с. 13]. В. Ф. Проскура трактує управління ризиками як процес прийняття управлінських рішень, які мінімізують негативний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на підприємство, а також знижують збитки, викликані випадковими подіями [278, с. 601].

Проведені авторкою дослідження дозволяють стверджувати, що в науковій літературі поняття «управління ризиком» використовується у широкому і вузькому розумінні. У широкому значенні під управлінням ризиком можна розуміти науку забезпечення умов для успішного функціонування будь-якого суб'єкта економіки в умовах ризику й невизначеності навколишнього середовища. У вузькому розумінні управління ризиком являє собою процес розробки і впровадження стратегії і тактики мінімізації будь-яких випадково виникаючих збитків суб'єкта господарювання.

На нашу думку, під управлінням ризиком промислових підприємств треба розуміти процес прийняття управлінських рішень, які мінімізують негативний вплив внутрішніх і зовнішніх чинників макро-, мезо- і мікросередовища на підприємство, а також знижують збитки внаслідок виявлення ймовірних несприятливих ситуацій, що виникають у ході операційної, фінансової та інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання.

Управління фінансовими ризиками полягає в ідентифікації та оцінки ризиків, а також у розробці системи заходів із мінімізації негативних наслідків виникнення ризикових подій. Ідентифікація ризиків є виявлення і документування всіх видів можливих ризиків, що загрожують суб'єкту господарювання, пов'язаних із кожною конкретною операцією і діяльністю загалом [384, с. 128]. Оцінка ризиків є науково обґрунтованим процесом, який складається з ідентифікації небезпек / загроз, характеристики виявлених загроз і якісного та/або кількісного визначення розміру їхнього впливу на функціонування та розвиток промислового підприємства [386, с. 240-242].

Сучасна парадигма управління ризиками розглядає кілька підходів до управління ризиками, однак класифікація даних підходів потребує додаткових узагальнень і структуризації. Прагнення узагальнити наявні підходи до управління ризиками, які є застосовні для промислових підприємств, знайшло відображення на рис. 1.5. Розглянемо ці підходи детальніше.

Системний підхід до управління ризиками орієнтований як на вивчення системи управління загалом, так і її структурних елементів, що сприяє виявленню різноманітних типів взаємозв'язків і взаємозалежностей цих компонентів. Дослідження впливу навколишнього середовища на ці процеси дозволять отримати цілісну картину ефективності управління ризиками.

ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

1. З позицій особливостей побудови управлінської діяльності

<p><i>Системний (комплексний) підхід</i> розглядає управління ризиками з погляду компанії загалом; орієнтований на прийняття до уваги всіх ризиків незалежно від їх походження, значущості і наявності процедур контролю</p>	<p><i>Процесний підхід</i> орієнтований не на формування централізованої системи управління ризиками на підприємстві, а на її децентралізацію на окремі процеси, що вбудовуються в основні (що забезпечують, підтримують і розвивають бізнес-процеси)</p>	<p><i>Ситуаційний підхід</i> концентрується на ситуаційних відмінностях як між підприємствами, так і всередині самих підприємств; намагається визначити найбільш значущі змінні ситуації і врахувати їх вплив на ефективність діяльності промислового підприємства</p>	<p><i>Рекурентний підхід</i> ґрунтується на здатності до видозміни комплексу методів управління ризиком протягом усього життєвого циклу промислового підприємства; передбачає постійне «повернення» до різних етапів управління ризиками з метою більш ефективної адаптації компанії до змін внутрішнього і зовнішнього середовища</p>
--	---	--	--

2. З погляду особливостей формування системи управління ризиками на підприємстві

<p><i>Комплексний підхід</i> носить всебічний характер і координується в межах усього промислового підприємства; передбачає управління ризиками (зокрема спеціально створеними підрозділами) в межах як усього промислового підприємства, так і в усіх напрямках його діяльності</p>	<p><i>Фрагментарний підхід</i> передбачає звернення менеджерів до спеціалізованих організацій або фахівців з управління ризиками; не передбачає формування окремого підрозділу функціонально орієнтованого на управління фінансовими ризиками</p>	<p><i>Інтегрований підхід</i> враховує необхідність управління фінансовими ризиками на підприємстві (чим займається або окремий фахівець / група фахівців або окремий структурний підрозділ) та інтегрує цю функцію в загальну систему управління</p>
--	---	---

3. З погляду своєчасності прийняття рішення щодо попередження та мінімізацію втрат

<p><i>активний підхід</i> ґрунтується на попередженні можливих фінансових втрат економічного суб'єкта; при цьому ризик-менеджером максимально використовуються кошти для управління ризиками з метою мінімізації наслідків їх впливу на фінансово-господарську діяльність промислового підприємства</p>	<p><i>адаптивний підхід</i> передбачає управління ризиками промислового підприємства в ході проведення господарських операцій і враховує сформовані умови господарювання; застосування підходу дозволяє уникнути частини втрат і виключає можливість запобігання всій суми збитку в разі настання ризикової події</p>	<p><i>консервативний підхід</i> передбачає використання управляючих дій тільки після настання ризикової події, тільки коли промисловим підприємством вже отримано збиток; підхід дозволяє локалізувати збитки в межах якої-небудь однієї фінансової операції або одного структурного підрозділу</p>
---	---	---

Рис. 1.5. Систематизація підходів до управління ризиками промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою на основі [15; 19; 63; 117; 132; 191; 214; 277; 278; 294; 320; 339; 356; 359; 386].

Отже, системний підхід до управління ризиком передбачає комплексний розгляд сукупності всіх ризиків як єдиного цілого, з урахуванням всіх взаємозв'язків і систематизації можливих наслідків на результати діяльності підприємства.

На відміну від системного, процесний підхід ґрунтується не на системі загалом, а на окремих (основних, які забезпечують, підтримують і розвивають) бізнес-процесах промислового підприємства, що дозволяє більш чітко прослідкувати взаємозв'язок і взаємозалежність функцій управління і забезпечувати необхідну якість управлінського процесу. У зв'язку з цим процесний підхід набув значного поширення в практиці господарювання країн із розвинутою економікою. Ситуаційний підхід до організації процесу управління ризиками на промисловому підприємстві полягає у виборі й обґрунтуванні методів управління, які найкращим чином відповідали б поточній ситуації. У процесі застосування цього підходу фахівець з управління ризиками повинен визначити значущі змінні ситуації і врахувати їхній вплив на ефективність реалізації планів розвитку промислового підприємства.

Рекурентний підхід ґрунтується на здатності до видозміни застосовуваного комплексу методів управління ризиком протягом усього життєвого циклу промислового підприємства. У межах цього підходу передбачається постійне повернення до різних етапів управління ризиком, що дозволяє більш гнучко реагувати на зміни макро-, мезо- і мікросередовища. У зв'язку з вищевикладеним використання рекурентного підходу є особливо ефективним у процесі інноваційно-інвестиційної діяльності промислового підприємства.

Системний, процесний, ситуаційний та рекурентний підходи застосовуються при побудові системи ризик-менеджменту на промислових підприємствах, формуванні та реалізації його тактичних, проміжних і стратегічних цілей (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Окремі особливості використання підходів з управління фінансовими ризиками в контексті з цілями, які реалізуються промисловими підприємствами

Джерело: розроблено авторкою на основі [15; 19; 63; 117; 132; 191; 214; 277; 278; 294; 320; 339; 356; 359; 386].

Комплексний підхід до управління ризиками є домінуючим у практиці господарювання іноземних компаній і передбачає управління ризиками як у межах операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, так і всього підприємства за-

галом. При цьому на підприємстві спеціально створюється окремий підрозділ, який займається управлінням ризиками, і, крім того, до процесу управління залучені всі функціональні відділи підприємства, що дозволяє взяти до уваги всі ризики, незалежно від їх походження, значущості й можливості контролю (рис. 1.7).

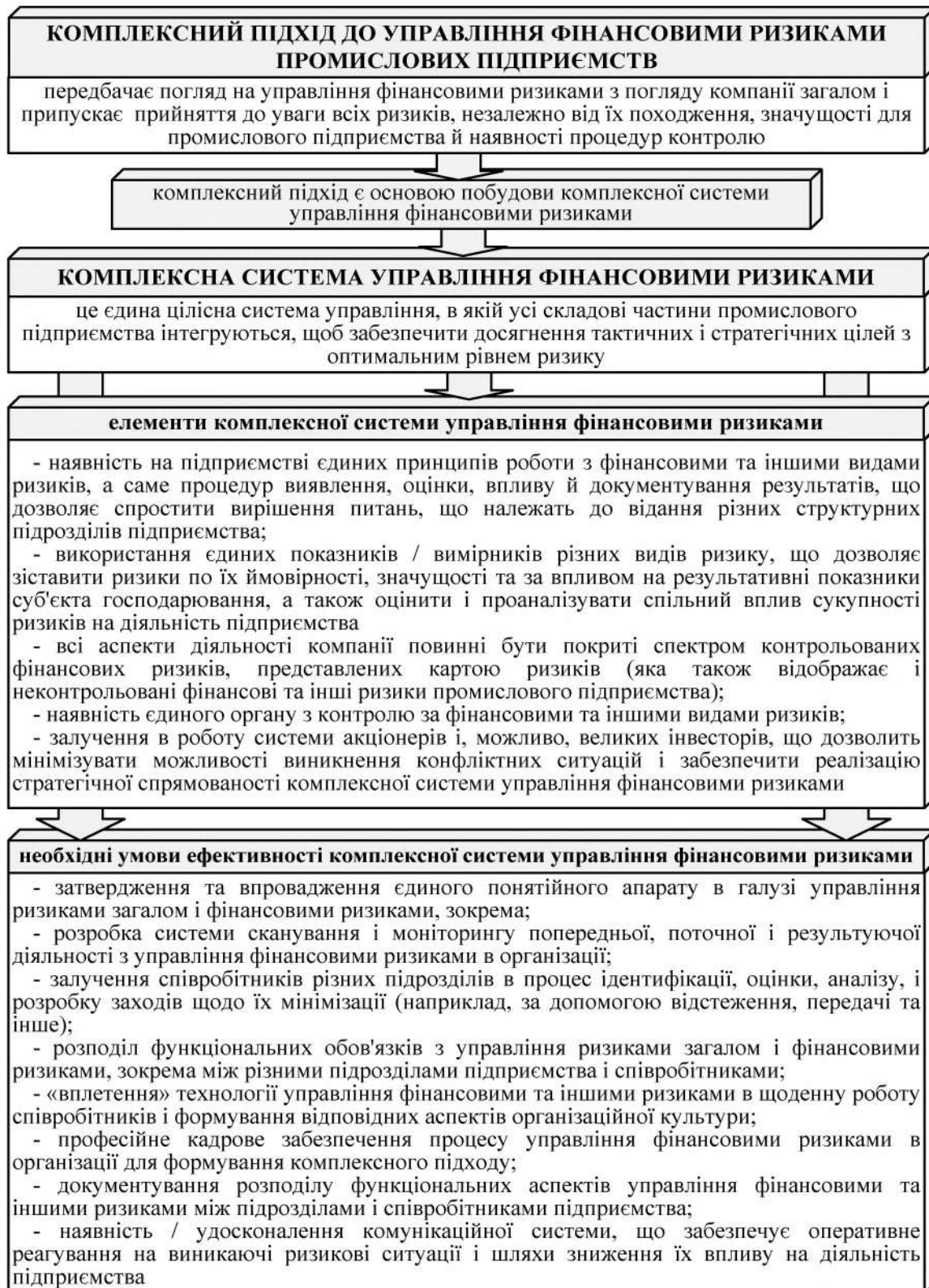

Рис. 1.7. Сутність і основні складові комплексного підходу до управління ризиками
 Джерело: розроблено авторкою на основі [15; 19; 63; 117; 132; 191; 214; 277; 278; 294; 320; 339; 356; 359; 386; 393; 443; 478].

Отже, у межах комплексного підходу управління ризиками носить всебічний характер і координується в межах всього промислового підприємства.

Для більшості вітчизняних підприємств характерно використання фрагментарного підходу до управління ризиками, який не передбачає формування окремого підрозділу функціонально орієнтованого на управління ризиками, а передбачає звернення власників та/або адміністрації підприємства до спеціалізованих організацій або ризик-менеджерів. Цей підхід акцентує увагу на окремих операціях або видах діяльності, на певних етапах життєвого циклу підприємства або в певному часовому інтервалі.

Незважаючи на те, що на українських промислових підприємствах питанням управління ризиками приділяється вкрай недостатньо уваги, наявний досвід управління ризиками дозволяє стверджувати, що навіть епізодичне та фрагментарне управління ризиками дає змогу підвищити ефективність реалізації їх тактичних і стратегічних планів функціонування і розвитку, збільшити інвестиційну привабливість і кредитоспроможність, а також примножити конкурентні переваги.

На відміну від фрагментарного, інтегрований підхід до управління ризиками враховує необхідність управління ризиками на підприємстві і, по суті, інтегрує функцію управління ризиками в загальну систему управління. Інтегрований підхід до управління ризиками так само, як і комплексний передбачає створення окремого структурного підрозділу (служби) по управлінню ризиками або ж ці функції можуть бути делеговані певним фахівцям інших структурних підрозділів.

Необхідність забезпечення ефективності системи управління підприємства загалом і системи управління ризиками, зокрема, висувають певні вимоги до служб / фахівців управління ризиками промислових підприємств, які стосуються:

- ідентифікації ризиків, їх оцінки та актуалізації, документування ключових ризиків;
- відповідальності за організацію, координацію, контроль, методологічну підтримку та розвиток процесу управління ризиками;
- інформування керівництва компанії про стан процесу управління ризиками;
- забезпечення збору та консолідації інформації, одержуваної від структурних підрозділів промислового підприємства;
- взаємодії з власниками, акціонерами, адміністрацією та працівниками структурних підрозділів, виявлення та оцінка ризиків, обговорення підходів до управління ризиками;
- ініціювання процесу ідентифікації та актуалізації ризиків у проектах, стратегічному та бюджетному плануванні;
- відповідальності за підготовку матеріалів і результатів актуалізації ризиків тощо.

Наявність або відсутність структурних підрозділів з управління ризиками промислових підприємств, своєчасність прийняття адміністрацією підприємства і ризик-менеджерами рішень щодо попередження або уникнення чи мінімізації втрат, дозволяють виділити активний, адаптивний і консервативний підходи до управління ризиками.

Активний підхід ґрунтується на попередженні можливих фінансових втрат економічного суб'єкта; адаптивний підхід передбачає прийняття керуючих рі-

шень у ході здійснення економічними суб'єктами своєї діяльності; консервативний - припускає, що керуючий вплив на фінансові ризики починаються після настання ризикової події і отримання збитку [320, с. 13]. На нашу думку, активний, адаптивний і консервативний підходи, можуть використовувати будь-які суб'єкти економіки, є більш ефективними в умовах стабільної економіки, але результати їхньої керуючої дії, що вимірюються витратами грошових коштів на розробку й запровадження керуючих засобів та можливими втратами (збитками), що можуть зазнати економічні суб'єкти.

Отже, в умовах нестаціонарної економіки промислові підприємства України стикаються з безпрецедентними темпами змін у зовнішньому середовищі й необхідністю адаптуватися до цих змін. При цьому перед підприємствами стоїть завдання збереження кредитоспроможності, підвищення інвестиційної привабливості та створення конкурентних переваг. Тому раннє виявлення ризиків, їх структуризація і гнучке реагування на загрози макро-, мезо- і мікросередовища створює додаткові можливості для ефективної реалізації сформованих тактичних і стратегічних планів розвитку.

Нестационарність економічного розвитку вимагає від економічних суб'єктів обґрунтування виважених підходів до управління ризиками і створення і/або удосконалення систем управління ризиками, що потребує вивчення систем і методів управління в контексті вивчених підходів, що, серед іншого, формує методологію управління.

1.3. Особливості управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Ключову роль у розвитку будь-якої країни відіграє реальний сектор економіки, який, крім того, виступає фундаментом її стійкого соціально-економічного розвитку. Цей факт вимагає більш ґрунтовного теоретико-прикладного дослідження цього поняття, що набуває особливої актуальності в умовах соціально-економічної та фінансової кризи, яка поглиблюється в умовах військових дій і тимчасової окупації частини території України, втрати, унаслідок цього частини реального сектору, що супроводжувалось розривом / трансформуванням економічних зв'язків, зокрема тих, які поєднували постачальників, товаровиробників і споживачів та склалися упродовж двох з половиною десятиліть.

Проблеми дослідження сутності і структури реального сектору економіки знаходяться у центрі уваги численних вітчизняних і закордонних учених. Зауважимо, що наукові трактування цього явища, пов'язані з поняттям реального капіталу, можна зустріти ще в роботах Дж. Ло, Г. Д. Маклеода, Й. Шумпетера, К. Маркса. Останній розглядав капітал із двох позицій: як виробничий, реальний капітал, що створює реальну вартість у процесі виробництва, та фіктивний, який не бере участі у створенні суспільного продукту.

Науковці сучасності розглядають реальний сектор у різних контекстах. Так, теоретико-прикладні аспекти формування промислового комплексу як ключової складової реального сектору економіки досліджували В. О. Алимов, О. І. Амоша [10; 131; 322], Б. М. Данилишин [274], Н. В. Кармазіна [157],

М. Г. Чумаченко [3] та інші науковці. Розвиток промислових підприємств, що становлять основу реального сектору економіки, тактичні і стратегічні аспекти їх функціонування відображені в наукових працях І. А. Бланка, Б. Г. Клейнера [165], Р. А. Фатхутдінова, В. П. Савчука та інших.

Опрацювання опублікованих досліджень, присвячених виникненню, становленню, функціонуванню та розвитку суб'єктів реального сектору економіки, дозволяє стверджувати, що в окресленій сфері, незважаючи на фундаментальний характер більшості розглянутих наукових робіт, низка питань залишається недостатньо опрацьованими.

У сучасних умовах розвитку національної економіки, високих темпів появи і впровадження нових технологій у масштабах світової економіки та помітному відставанні в цьому напрямі розвитку вітчизняної економіки, відбувається поява нових галузей і видів діяльності, що, з одного боку, змінює структуру реального і фінансового секторів економіки, а з іншого – потребує ефективного використання кардинально нових відтворювальних та невідтворювальних ресурсів з метою забезпечення його стабільного функціонування і розвитку.

Дослідження сутності категорії «сектор економіки» дозволило виявити значну кількість трактувань цього терміна, що відрізняються за своїм змістом, рівнем деталізації і підходами до класифікації його складових.

Так, словник-довідник з економіки визначає сектор економіки як «частину економічної діяльності, що характеризується певними особливостями, які дозволяють відокремити її від інших частин економічної діяльності для аналітичних цілей і цілей державного регулювання» [304].

Фінансовий словник трактує сектор економіки як «велику частину економіки, що має схожі загальні характеристики, які дозволяють відділити її від інших частин економіки в теоретичних або практичних цілях» [351].

Сучасний економічний словник під сектором економіки розуміє «велику, значну частину економіки [282].

Великий економічний словник дає таке визначення сектору економіки: «сектор економіки – це сукупність інституційних одиниць-резидентів, що мають подібні економічні цілі, функції та поведінку» [33]. Л. П. Кураков трактує сектор економіки як «велику, значну частину, галузь економіки» [434].

Як бачимо, трактування цієї економічної категорії в різних наукових джерелах характеризуються різниці критеріями, які суттєво відрізняються. На наш погляд, найбільш повним є таке визначення: сектор економіки – це велика частина економіки, яка характеризується схожими загальними характеристиками, цілями, функціональним призначенням та поведінкою.

З огляду на обрані критерії виділяють різні підвиди секторів економіки. Наприклад, залежно від форми власності можна виділити державний і приватний сектори, а залежно від конкретних видів діяльності – реальний і фінансовий сектори.

Державний сектор являє собою сукупність підприємств, установ, організацій, що перебувають у державній власності й управляються державними органами або уповноваженими державою особами [351]. Приватний сектор являє собою частину економіки, яка не контролюється державою [33].

Фінансовий сектор – частина економіки, що пов’язана з діяльністю фінансових інститутів [351].

Що стосується поняття реального сектору економіки, то тут знову виникають численні розбіжності в трактуванні цього поняття. Розглянемо їх детальніше (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Підходи до визначення сутності та змісту категорії «реальний сектор економіки»

Джерело / автор	Сутність категорії «реальний сектор економіки»
1	2
Сучасний економічний словник (Райзберг Б. А., Лозовський Л. Ш., Стародубцева О. Б.) [282]	Галузі економіки, які виготовляють матеріально-речові продукти, нематеріальні форми багатства та послуги, за винятком операцій у фінансово-кредитних і біржових сферах, не віднесених до цього сектору
Короткий словник економіста (Зайцев Н. Л.) [125]	Виробництво конкурентоспроможної та високотехнологічної продукції, що дозволяє задовольняти інтереси споживачів на зовнішньому і внутрішньому ринках
Фінансово-кредитний енциклопедичний словник (Грязнова А. Г. та ін.) [350]	Сектор, у якому створюється валовий внутрішній продукт; містить промислове виробництво, що складається з підприємств видобувної і переробної промисловості, сільське господарство, сферу надання промислових, побутових та інших послуг
Фінансовий словник Фінам [351]	Сектор економіки, пов’язаний безпосередньо з матеріальним виробництвом, отриманням прибутку й наповненням бюджету
Абрамов О. К. [1]	Уся сукупність великих середніх та малих підприємств, зосереджених на визначеній території, діяльність яких орієнтована на виробництво товарів та надання послуг
Кобилд К. [452]	Сектор, який охоплює діяльність економіки, пов’язану із сукупним попитом і сукупною пропозицією, валовим внутрішнім і національним продуктом, споживанням, заощадженням і нагромадженням капіталу
Маскулл Б. [472]	Сектор, в якому виробляються товари та послуги за допомогою комбінованого використання сировини та інших факторів виробництва (робочої сили, землі, капіталу) або за допомогою виробничого процесу.
Мешков В. О. [219]	Економічна система, яка забезпечує розвиток усієї системи ринків окремої території, включаючи сукупний потенціал цієї території в матеріально-речовому прояві, і весь комплекс економічних відносин, пов’язаних із діяльністю суб’єктів ринку
Семенов А. Ю. [298]	Галузі матеріального виробництва, торгівля, сфера нематеріальних послуг, нефінансові підприємства, домашні господарства, сектор органів державного управління в частині надання нефінансових послуг, сфера культури, науки, освіти
Сергієнко Я. В. [299]	Сукупність господарюючих суб’єктів, основною діяльністю яких є виробництво товарів і надання нефінансових послуг на ринковій основі
Пшик Б. І. [279]	Представлений нефінансовими корпораціями (великі, малі й середні підприємства), основним видом діяльності яких є виробництво товарів чи надання нефінансових послуг. Відповідно, до реального сектору економіки входять як галузі матеріального виробництва, так і сфера послуг

1	2
Українська. О. А. [341]	Сукупність галузей економіки, які виробляють матеріальні та нематеріальні товари і послуги, за винятком фінансово-кредитних та біржових операцій
Шабалін А. М. [366]	Сектор безпосередньо пов'язаний із матеріальним виробництвом і отриманням прибутку, а також з поповненням державного бюджету
Юрків Н. Я. [440; 441]	Складна багатоелементна система з великою кількістю зовнішніх та внутрішніх чинників, що її визначають, а також зі значною сукупністю взаємозв'язків (міжгалузевих, міжсекторальних, міжрегіональних, міжнародних тощо) як усередині цієї системи (на всіх її рівнях), так і з елементами систем вищих рівнів

Джерело: складено авторкою на основі [1; 125; 219; 279; 282; 298; 299; 341; 350; 351; 366; 440; 441; 452; 472; 486].

Як бачимо, деякі наукові джерела розглядають реальний сектор економіки виключно як виробничий, інші ж вважають це поняття значно ширшим і відносять до реального сектору економіки не тільки виробничу сферу, а й сферу надання послуг, що, на наше переконання, є обґрунтованим.

На нашу думку, реальний сектор економіки – це ключовий сектор національної економіки, що поєднує суб'єктів підприємництва, які виробляють матеріальні й нематеріальні блага, діяльність яких приводить до створення валового внутрішнього і валового національного продукту, а також національного доходу.

Розуміння сутності економічної категорії «реальний сектор економіки» дозволяє більш докладно підійти до визначення її змісту, призначення, функцій та складових елементів.

Реальний сектор економіки, виконуючи своє політико-правове, організаційно-економічне, фінансове і соціально-культурне функціональне призначення, забезпечує життєдіяльність держави, її національну безпеку і цілісність; створює умови для економічного вирівнювання розвитку територій, за рахунок забезпечення стабільних доходів юридичних і фізичних осіб, сприяє вирішенню соціально-культурних проблем суспільства тощо (рис. 1.8).

Політико-правове призначення реального сектору економіки полягає у створенні умов для формування, функціонування та розвитку суб'єктів підприємництва різних організаційно-правових форм та здійснення міжрегіонального та міжнародного співробітництва, сприяння підвищенню техніко-технологічної безпеки й обороноздатності країни, забезпечення рівних можливостей для регіонального розвитку економічних суб'єктів тощо.

Техніко-технологічне призначення реального сектору пов'язане зі створенням і нарощуванням промислового, транспортного, інфраструктурного, інвестиційного потенціалу, створенням нових технологій і видів продукції, диверсифікацією виробничої діяльності тощо.

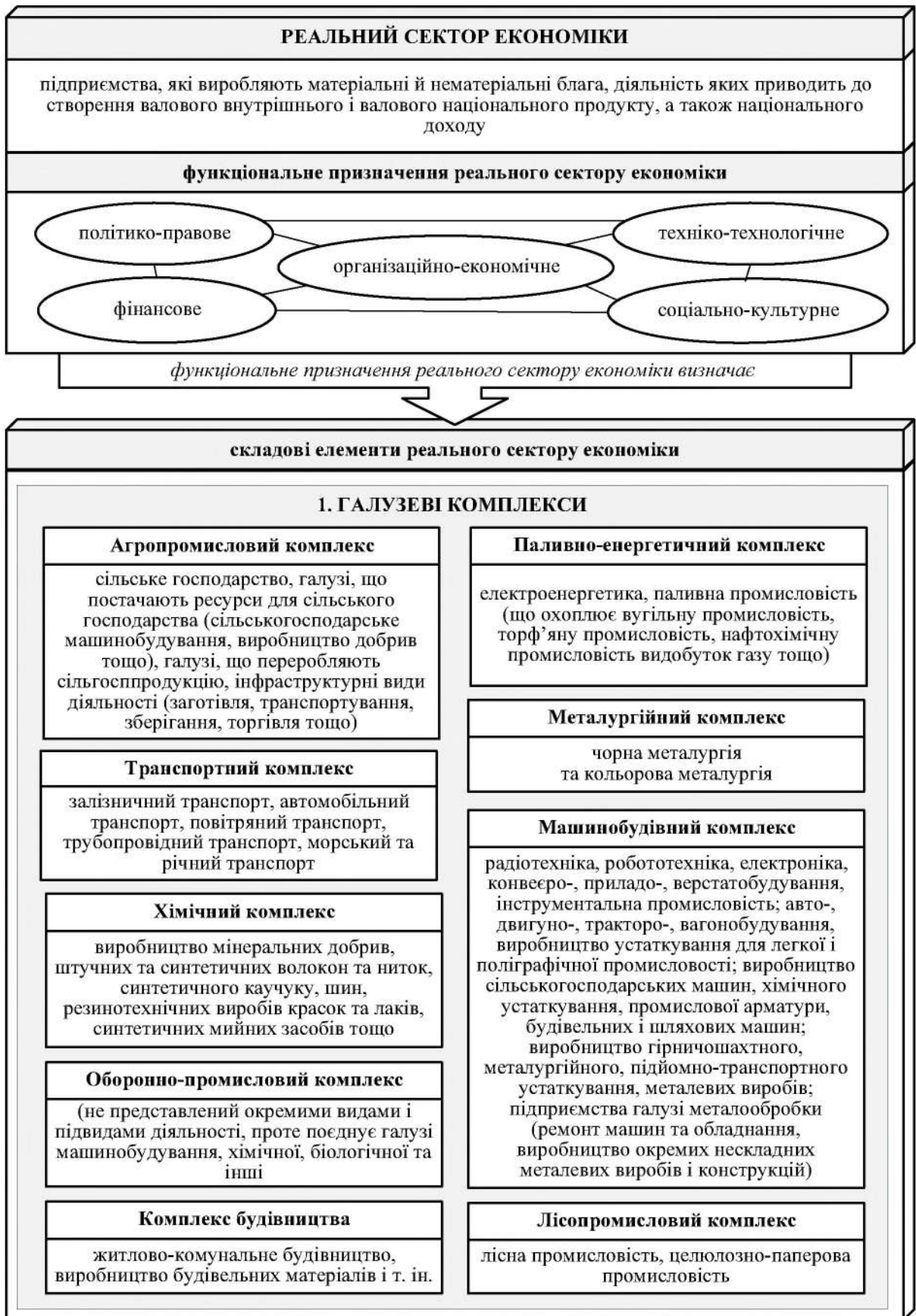

Рис. 1.8. Сутність, функціональне призначення та складові реального сектору економіки

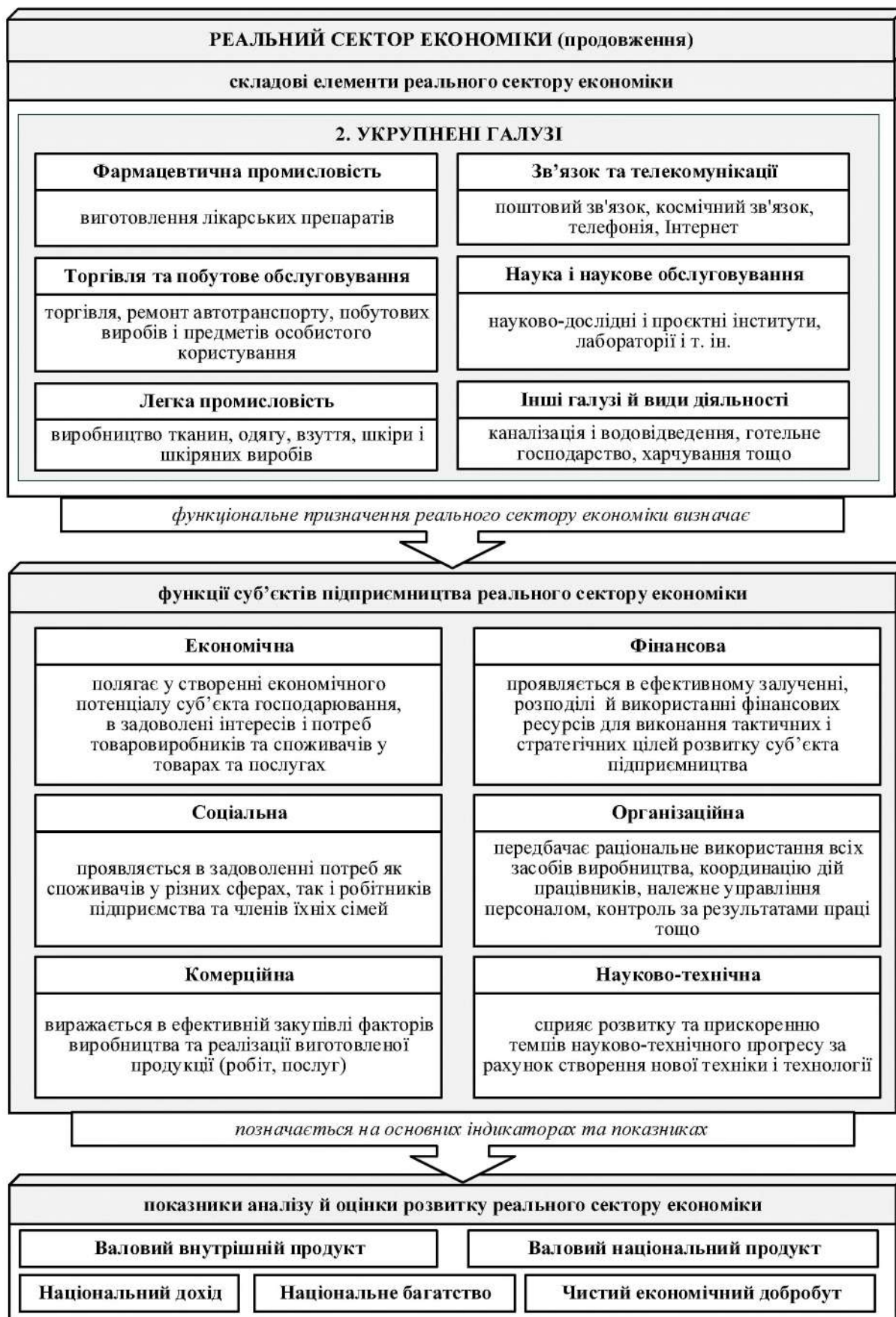

Рис. 1.8, аркуш 2

Джерело: складено авторкою і опубліковано у [417].

Організаційно-економічне і фінансове призначення реального сектору економіки пов'язано з:

- функціонуванням і розвитком суб'єктів підприємництва різних видів діяльності;
- рівнем концентрації та межами спеціалізації виробництва;
- формуванням виробничої, транспортної та іншої інфраструктури;
- забезпеченням життєздатності держави, її національної, фінансово-економічної безпеки та цілісності;
- формуванням і розвитком економічного потенціалу (зокрема об'єктивної складової: промислового, транспортного, інфраструктурного, фінансового, інвестиційного та інформаційного потенціалу та суб'єктивної складової: науково-технічного, маркетингового, кадрового й організаційно-управлінського потенціалів);
- створенням можливостей і умов для місцевого самоврядування, розвитку місцевих фінансів, а також становлення місцевого та національного рівнів продукції і т. ін.

Соціальне культурне призначення реального сектору економіки уособлюється в забезпеченні необхідного рівня доходів населення, підвищенні якості життя, сприянні розв'язанню соціально-культурних проблем населення, задіяного в реальному секторі виробництва та членів їхніх сімей і, як наслідок, суспільства загалом; зниження рівня соціальної напруги в суспільстві тощо.

Ключові функції, які виконує реальний сектор економіки, пов'язані з його призначенням та структурними елементами (рис. 1.8) [413; 414; 486].

Оцінити розвиток реального сектору економіки можна за допомогою таких основних показників, як валовий продукт (внутрішній і національний), національний дохід. Крім вказаних показників, можна використовувати такі показники, як національне багатство та чистий економічний добробут.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найважливіших показників розвитку реального сектору економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва. Являє собою вартість кінцевої продукції (товарів і послуг), виробленої резидентами України за певний період [73; 304; 351].

Валовий національний продукт (ВНП) – являє собою сукупність усіх вироблених у країні товарів та наданих послуг за рік незалежно від розташування національних підприємств [73; 304; 351].

Національний дохід – важливий показник результативності суспільного відтворення, що являє собою сукупний дохід в економіці, який отримують усі власники факторів виробництва (праці, капіталу, землі): заробітної плати, прибутку, ренти, відсотка [73; 304; 351].

Національне багатство – це сукупність матеріальних благ і духовних цінностей, нагромаджених суспільством за всю його історію, які мають ринкову цінність і можуть обмінюватися на гроші або інші блага [73; 282; 304; 351].

Чистий економічний добробут – показник скоригованого ВНП, отриманий вирахуванням із нього вартісної оцінки негативних факторів випуску й обліку не задекларованих і неринкових доходів [73; 282; 304; 351].

Фінансовий сектор економіки безпосередньо пов'язаний із розвитком реального сектору економіки України (рис. 1.9), проте між темпами розвитку цих секторів спостерігаються певні диспропорції, викликані нестабільністю соціально-економічного розвитку, військовими діями на Сході України, розвитком тіньового ринку і, як наслідок, активним розвитком спекулятивних операцій, що здійснюються в зазначених секторах економіки.

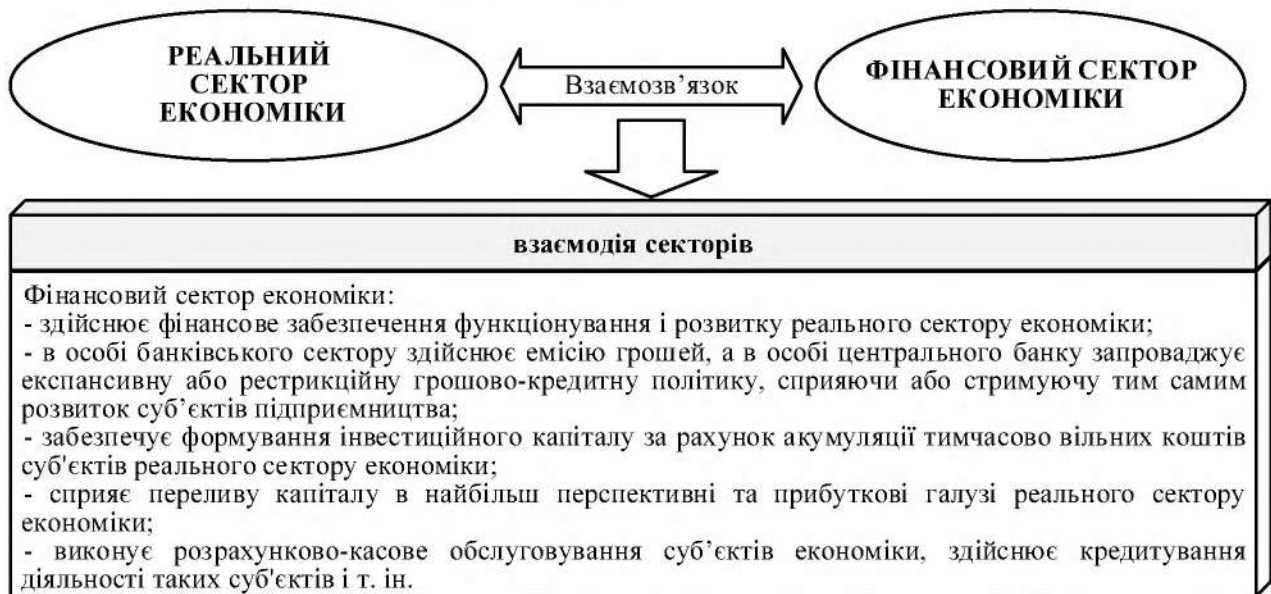

Рис. 1.9. Взаємодія секторів реального та фінансового секторів економіки
Джерело: складено авторкою на основі [87; 103-106].

У свою чергу, нарощування фінансовим сектором економіки ресурсного потенціалу в поєднанні з активним розширенням спекулятивних операцій спричиняють різке коливання цін на товарному й фінансовому ринках, що збільшує вартість позикового капіталу (зокрема кредитних ресурсів) та порушує розподіл фінансових ресурсів у реальному секторі економіки, що проявляється для одних підприємств у дефіциті фінансування, а для інших – у неплатоспроможності й некредитоспроможності.

Унаслідок цього посилюються процеси деіндустріалізації промисловості, що знаходить відображення у скороченні обсягів виробництва. Ці явища супроводжуються уповільненням швидкості обороту грошей, проявляються в інфляційних процесах і підтримці високих процентних ставок на кредитні ресурси, що дає поштовх черговому витку фінансової кризи.

Таким чином, ефективне функціонування і розвиток усіх складових елементів реального сектору економіки і передусім промислових підприємств залежить від розвитку фінансового сектору – постачальника фінансових ресурсів і інвестиційного капіталу.

Стабільне функціонування промислових підприємств як ключового елемента реального сектору економіки є необхідною умовою і визначальним чинником забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Вітчизняній економіці властиві ознаки, які дозволяють стверджувати про наявність деструктивних процесів і затяжної фінансово-економічної кризи, яка є суттєвою перепорою для вирішення комплексу проблем, властивих промисловим підприємствам, які, серед

іншого, знаходять відображення у значних фінансових втратах. Наслідки цих фінансових втрат можуть різнитися залежно від сили впливу ризикоформуєчих факторів на кінцеві показники діяльності підприємства. А з огляду на широкий спектр діяльності промислових підприємств, що належать до різних галузей, виникає потреба в групуванні за певними класифікаційними ознаками й функціональним призначенням з метою розробки зваженої системи управління ризиками, що доводить необхідність цього дослідження.

Проблема забезпечення стабільного функціонування і стійкого розвитку промислових підприємств розглядалась у численних науково-прикладних дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців, серед яких вважаємо доцільним виділити наукові здобутки І. Ансоффа, Р. Акоффа, Ст. Біра, П. Друкера, М. Мескона, М. Портера, Д. Стігліца, Е. Демінга, Дж. Харрінгтона, А. Фейгенбаума та ін. Методологічні проблеми управління фінансовими ризиками в контексті функціонування і розвитку підприємств реального сектору економіки, зокрема промислових підприємств перебуває в центрі уваги І. А. Бланка, А. А. Лобанова, А. Г. Грязнова, Р. В. Пікус, А. О. Старостіної, М. В. Чекулаєва, А. В. Чугунова і багатьох інших науковців.

Проведені теоретико-прикладні дослідження процесів функціонування і розвитку промислових підприємств різних видів діяльності, із використанням теоретичних і емпіричних методів, дозволи виявити низку спільних проблем, притаманних більшості зазначених суб'єктів. У структурі загальних проблем промислових підприємств вважаємо доцільним виділити такі: конфлікт інтересів власників, топменеджменту й робітників підприємства; відсутність або недостатній рівень відповідальності за рішення, що призвели до зневажання інтересами підприємства, унаслідок чого підприємству були завданні збитки, серед них і такі, що негативно вплинули на перспективні позиції на товарних, ресурсних та інших видах ринків; неефективна та непрозора діяльність апарату управління; нерівномірний і недостатньо обґрунтований розподіл ресурсів (зокрема, фінансових, інформаційних та інших) між структурними підрозділами і напрямками / видами діяльності; значний ступінь фізичного зносу основних засобів, який спричинює збільшення відсотку браку, що підвищує валові витрати підприємстві й негативно впливає на параметри конкурентоспроможності продукції, що виготовляється; високий рівень морального зношення основних засобів, який не дозволяє використовувати нові технології і випускати новітню продукцію; невідповідність технології, що використовується сучасним потребам ринку, що знижує ймовірність залучення інвестиційних ресурсів необхідних для оновлення обладнання та устаткування; тривалий термін розробки інновацій, наявність значних бюрократичних перепон для отримання авторських прав, патентів, ліцензій тощо; нестача фінансових ресурсів для реалізації інноваційних проєктів; недосконалість законодавчого поля, яке б гарантувало потенційним інвесторам захист їхніх інвестиційних вкладень від рейдерських атак, поглинань тощо, що негативно позначилось на інвестиційній привабливості як окремого підприємства, регіону, так і країни загалом. Нейтралізувати й мінімізувати негативний вплив цих проявів на функціонування і розвиток промислових підприємств можна шляхом розробки і впровадження зваженої системи управління ризиками, проте саме ці аспекти отримали недостатнє відображення в науковій літературі.

Вищевказані та інші проблеми промислових підприємств спричинюють значну кількість фінансових ризиків, а висока ймовірність їх прояву здатна нанести суттєву шкоду промислому підприємству та поставити під загрозу не тільки перспективи його розвитку, а й сам факт існування.

Таким чином, актуальність управління ризиками, з метою мінімізації / нейтралізації можливих фінансових втрат не викликає заперечень. Вирішенню проблеми управління ризиками сприяє групування промислових підприємств за різними класифікаційними ознаками, що дозволить розробити адекватні ринкові механізми реагування на виникнення і посилення негативного впливу ризикоформуєчих факторів.

У зв'язку з цим удосконалення існуючої систематизації і класифікації промислових підприємств з уточненням їх функціонального призначення є важливою передумовою розробки методологічної основи управління фінансовими ризиками промислових підприємств, що обумовлює необхідність дослідження сутності й функціонального призначення промислових підприємств та обґрунтування необхідності управління фінансовими ризиками в процесі реалізації загальної політики розвитку, орієнтованої на досягнення тактичних і стратегічних цілей.

Реалізація поставленої мети потребує формулювання і вирішення низки окремих завдань, до яких варто віднести: дослідження термінологічних проблем розуміння сутності промислових підприємств як економічної категорії; визначення характерних ознак і функціонального призначення промислового підприємства; встановлення взаємозв'язку і взаємозалежності функцій, складових загальної політики та фінансових і ринкових ризиків промислового підприємства; дослідження різних видів промислового підприємства за різними класифікаційними ознаками в контексті управління ризиками.

Необхідність побудови ефективної системи управління фінансовими ризиками промислового підприємства потребує розуміння сутності об'єкта, в діяльності якого виникають фінансові ризики, які потребують мінімізації і нейтралізації. З огляду на це вважаємо доцільним зупинитись на термінологічних проблемах розуміння «промислового підприємства» як економічної категорії.

Зазначимо, що попри наявність численних наукових праць, що стосуються створення, функціонування і розвитку промислових підприємств, саме в категоріальному апараті існують значні прогалини щодо його розуміння.

Так, більшість тлумачних словників і енциклопедій не дають визначення категорії «промислове підприємство». Наприклад, тлумачний словник С. Ожегова визначає сутність промисловості як «... галузі виробництва, що охоплює переробку сировини, розробку надр, створення засобів виробництва і предметів споживання» [275]. Підприємство ж розглядається як «...виробнича або господарська установа: завод, фабрика, майстерня» [264]. Але при цьому не дається визначення поєданого словосполучення «промислове підприємство».

Академічний тлумачний словник української мови визначає підприємство як «...окрема виробнича установа (завод, фабрика і т. ін.)» та як «... діяльність у якій-небудь галузі, що дає прибутки» [311]. Сутність промисловості трактується як «...найважливіша галузь суспільного матеріального виробництва; сукупність підприємств (фабрик, заводів, електростанцій, шахт і т. ін.), на яких

виробляються знаряддя праці, добувається і обробляється сировина, виготовляється частина предметів споживання» [312]. У цьому словнику також не надається тлумачення терміна «промислове підприємство».

У законодавчому полі України належність підприємств до промислових визначається через дотримання вимог Національного класифікатора України ДК 009:2010 [228] та Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018-2000 [93]. Згідно із зазначеним, промислове підприємство – це підприємство, яке «...виробляє промислову продукцію у визначених обсягах згідно з заданою технологією» [228].

Податковий кодекс України (ПКУ), визначаючи об'єкти оподаткування (п.п. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 ПКУ), вважає промисловими підприємства такі, що здійснюють процес промислового виробництва, котрий трактують як «...процес перероблення (механічного, хімічного, ручного тощо), який використовують для виготовлення нової продукції (споживчих товарів, напівфабрикатів чи засобів виробництва), оброблення товарів, які були у використанні, надання промислових послуг» [228; 252]. Промислові підприємства, що відображають процес промислового виробництва належать до таких секцій Національного класифікатора України:

- секція В «Добувна промисловість та розроблення кар'єрів»;
- секція С «Переробна промисловість»;
- секція D «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря»;
- секція Е «Водопостачання; каналізація, поводження з відходами»;
- секція F «Будівництво».

Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду визначає промислове підприємство як «статутний суб'єкт, що має право юридичної особи і здійснює виробництво та реалізацію продукції певних видів з метою одержання прибутку» [270].

Опрацювання сучасних наукових доробок, дозволяє поглибити розуміння поняття «промислове підприємство» за допомогою таких визначень.

Промислове підприємство – це: «...комплекс засобів виробництва для здійснення технологічного процесу виготовлення конкретної продукції» [256]; комплекс основних виробничих (цехи), допоміжних (споруди заводууправління, побутові приміщення, їдальні тощо), енергетичних (електростанції, котельні, компресорні станції), транспортних (гаражі, депо тощо) та складських будівель (приміщення для зберігання сировини, матеріалів, напівфабрикатів і готової продукції), будівель і споруд, пов'язаних єдиним виробничим процесом [240]; «...відокремлене і незалежне з організаційної точки зору утворення зі статусом юридичної особи, яке виробляє та реалізує товари, надає послуги, виконує роботи; ...це складна структура, вся діяльність якої сконцентрована на виробництві нової продукції» [276].

Будь-яке промислове підприємство має на меті отримання прибутку, позитивна динаміка якого є свідченням ефективного функціонування підприємства, що дозволяє забезпечувати зростання доходів власників і робітників, задіяних у виробництві продукції, реалізувати інноваційні розробки і здійснювати інвести-

ції у власний розвиток, сприяючи тим самим зростанню конкурентоспроможності підприємства на внутрішніх і зовнішніх товарних ринках. З огляду на це, промислове підприємство можна розглядати як самостійне утворення, що здійснює певний виробничий процес, діяльність якого дозволяє задовольняти інтереси власників і робітників та забезпечувати потреби споживачів й інших контрагентів у продукції, що виготовляється.

Виробничий процес будь-якого промислового підприємства може бути пов'язаний із такими видами виробництва, як: основне – у процесі якого забезпечується виготовлення продукції підприємства з метою її реалізації; допоміжне – спрямоване на ремонт, налагодження, транспортування продукції, запасних частин, напівфабрикатів тощо; підсобне – у ході якого виготовляється супутня продукція (наприклад, тара й упаковка, які виступають необхідними складовими транспортування продукції зі збереженням її властивостей і характеристик і атрибутами, що визначають товарний вигляд продукції); побічне – яке являє собою переробку та/або утилізацію відходів, які виникають у процесі забезпечення основного виробництва; експериментальне – у процесі якого створюються зразки продукції, які плануються для подальшого виготовлення.

Наявність у межах промислового підприємства частини, або повного спектра перерахованих виробництв формує його специфіку діяльності, унаслідок чого таке підприємство набуває специфічних ознак, які відрізняються від узагальнених і поданих на рис. 1.10.

Основне виробництво відображає профіль промислового підприємства й визначається обладнанням та технологією, що застосовуються в процесі виробничої діяльності. Види обладнання формують його структуру і визначають виробничі потужності підприємства, формують вузькі міста реалізації технологічного процесу й обумовлюють витрати, які з ними пов'язані, та спричиняють низку фінансових та супутніх їм ризиків. Наприклад, за високого ступеня автоматизації діяльності, промислове підприємство має можливість скоротити витрати виробництва (але не на перших етапах його запровадження, унаслідок високої вартості й переважно прискореного методу нарахування амортизації і т. ін.), що, з одного боку, сприятиме зростанню одержаних прибутків, а з іншого – при використанні в цьому процесі спеціалізованого, а не, наприклад, універсального обладнання, знижує або навіть унеможлиблює його переорієнтування на випуск іншої продукції, що загалом збільшує ризики фінансових втрат тощо.

Склад, структура та стан основних засобів виробництва впливають і на рівень потреби в допоміжному виробництві та на рівень витрат, який пов'язаний із його забезпеченням. Наприклад, при високому зносі обладнання зростає відсоток браку, що збільшує валові витрати виробництва, а також вимагає більших грошових вкладень у їх ремонт і налагодження. Наявність транспортної інфраструктури, особливо під'їзних колій, якими володіли і які обслуговувались середніми й великими підприємствами промислового комплексу країни порівняно з автомобільними шляхами і транспортними засобами вимагали більше грошових коштів на утримання й експлуатацію, що зробило транспортування як допоміжний вид виробництва достатньо витратним. А в умовах неповного завантаження виробничих потужностей підприємств й неможливим для утримання, унаслідок чого промислові підприємства значно втратили свій потенціал, зокрема через ліквідацію під'їзних колій, розвантажувально-навантажувального обладнання тощо.

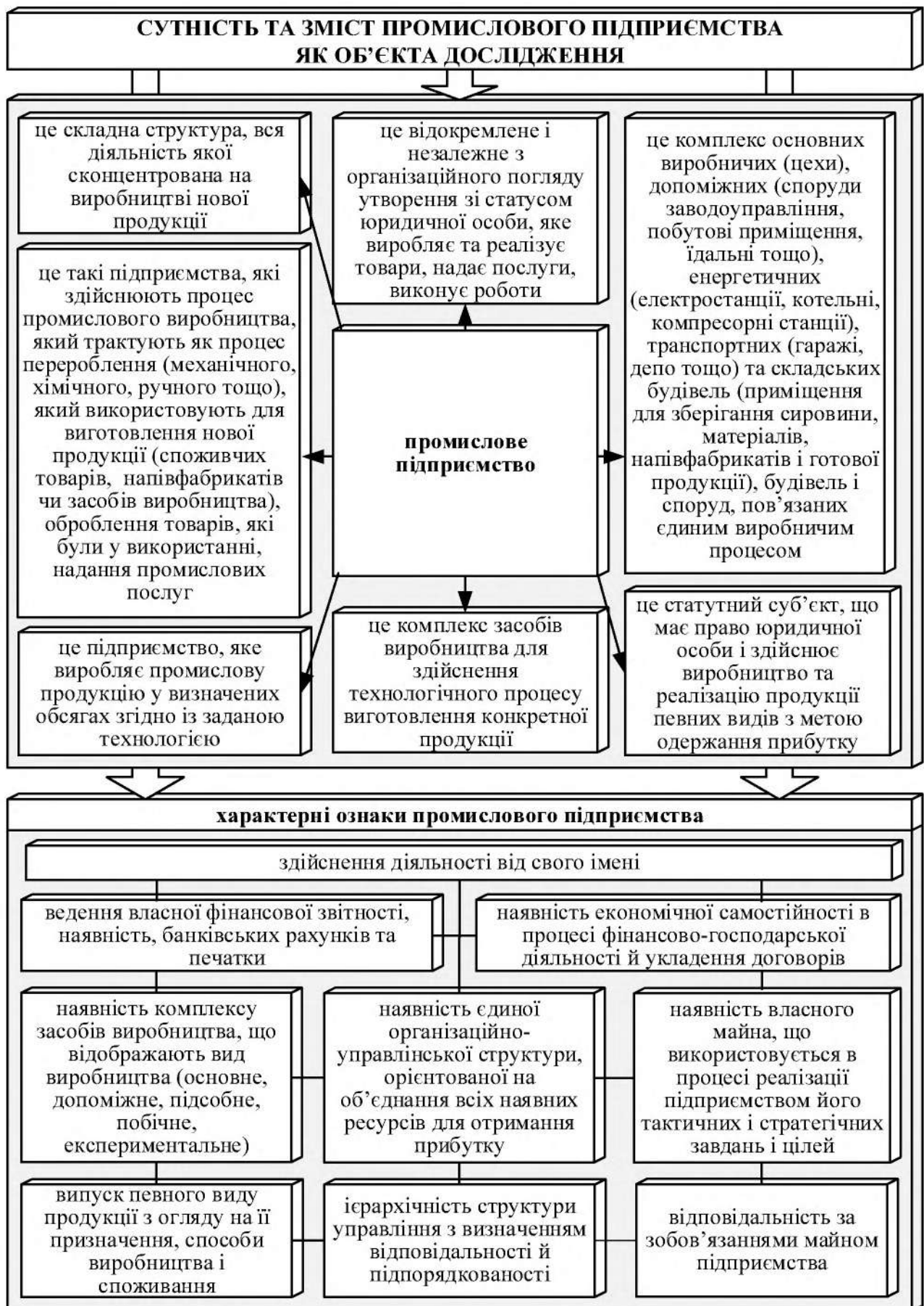

Рис. 1.10. Сутність та характерні ознаки промислового підприємства
Джерело: розроблено авторкою на основі [74; 80; 158; 240; 256; 276].

Підсобне виробництво, зокрема виготовлення упаковки, стає більш затратним. Так, унаслідок зростання вимог споживачів до зовнішнього вигляду товару, підприємство потребує придбання додаткового обладнання, навчання та/або перенавчання персоналу тощо, що негативно позначається на витратах на збут та інших витратах. У такому випадку підприємство вирішує, чи розвивати власне підсобне виробництво, чи замовляти означену продукцію у спеціалізованих компаній, відповідно передаючи їм ризики, що супроводжують цей процес.

Експериментальне виробництво дозволяє створювати нові зразки продукції, використовуючи при цьому інноваційні розробки. Наявність експериментального виробництва, безумовно, створює потенційні переваги підприємства у створенні конкурентоспроможної продукції, розширенні ринку збуту, а за рахунок зростання нематеріальних активів (патентів, ліцензій тощо) сприяє посиленню захисної здатності підприємства від небажаних поглинань і т. ін. Проте запуск експериментальних зразків у серійне чи масове виробництво потребує залучення кредитних та/або інвестиційних ресурсів, що супроводжується інноваційними, інвестиційними, валютними, процентними та іншими видами фінансових ризиків. Одночасно відмова підприємства від науково-дослідних робіт і створення експериментального виробництва знижує для підприємства можливість ефективного розвитку й розширення ринку збуту згідно зі змінами товарної та ринкової кон'юнктури. Як бачимо, виробничі процеси, що здійснюються промисловими підприємствами, формують свій унікальний набір ризиків, які за умови неможливості уникнення/передачі та мінімізації здатні спричинити значні фінансові втрати.

Розуміння сутності промислового підприємства поглиблюється через врахування спектра властивих йому функцій, у процесі реалізації яких також виникають збурюючі чинники, які спричинюють різні види фінансових ризиків. До ключових функцій промислового підприємства вважаємо доцільним віднести такі три групи: загальні, внутрішньоорганізаційні та функції, обумовлені сферою діяльності, територіальним розміщенням та специфічними особливостями (рис. 1.11).

Досліджуючи комплекс загальних функцій промислового підприємства та визначаючи роль кожної функції, зауважимо наступне: за допомогою виробничої функції ресурси перетворюються у результати виробництва; при відтворювальній – відбувається оновлення та розширення всіх структурних підрозділів суб'єкта господарювання за прийнятими способами, методами і механізмами прийняття рішень; інтеграційна – забезпечує безпеку і стабільний розвиток; збірна (узагальнена) – реалізує певні наміри тієї чи іншої особи (осіб) та внутрішню логіку підприємства; стабілізуюча – сприяє створенню оптимальних умов функціонування і розвитку промислового підприємства.

ФУНКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА						
1. Загальні функції промислового підприємства						
Виробнича	Відтворювальна	Інтеграційна	Збірна (узагальнена)	Стабілізуюча		
Виражає залежність результатів діяльності від кількості та комбінації витрачених факторів виробництва та визначається конкретними технологічними процесами, що використовуються для створення продукції (робіт, послуг)	Проявляється у інвестуванні (спрямуванні) капіталу на розвиток, оновлення, розширення всіх підрозділів підприємства	Полягає в певному об'єднанні в часі і просторі різнобічних соціально-економічних процесів й отриманні результату шляхом використання системних мультиплікативних ефектів	Реалізується у вигляді накопичення «виробничої пам'яті», закріпленої в традиціях підприємств, «сумі технологій», виробничої, господарської, управлінської діяльності, особливостях відносин, соціального клімату на підприємстві	Сприяє формуванню оптимальної кон'юнктури на місцевому, регіональному й національному ринку, створенню оптимальних умов функціонування та розвитку		
2. Внутрішньоорганізаційні функції промислового підприємства						
Адміністративна	Економічна	Комерційна	Фінансова	Науково-технічна	Соціальна	Інформаційна
Передбачає раціональне використання всіх засобів виробництва, координацію дій працівників, належне управління персоналом, контроль за результатами праці	Полягає в задоволенні потреб товаровиробників і споживачів у товарах та послугах	Виражається в ефективній закупівлі факторів виробництва та реалізації виготовленої продукції (робіт, послуг)	Проявляється в залученні, розподілі й використанні фінансових ресурсів	Сприяє розвитку та прискоренню темпів науково-технічного прогресу	Проявляється в задоволенні потреб як споживачів у різних сферах, так і робітників підприємства та членів їхніх сімей	Проявляється в поширенні інформації щодо продукції, ринків, цін і т. ін.
3. Функції, обумовлені сферою діяльності, територіальним розміщенням та специфічними особливостями						
Бюджетно-податкова	Містоутворююча	Соціально-стимулююча	Інноваційна	Інвестиційна		
Реалізує взаємовідносини підприємств та держави з питань розподілу прибутку, формування і використання бюджетних коштів	Проявляється у створенні базових умов виникнення, становлення і розвитку населених пунктів різних видів	Передбачає стимулювання і соціальний захист робітників підприємства та членів їх сімей за рахунок різних фондів стимулювання, утримання й розвитку соціальної інфраструктури	Полягає в генерації, фільтрації і поширенні інновацій, завдяки впровадженню яких здійснюється технологічний та організаційний розвиток підприємства й оновлення продукції	Полягає у виборі і реалізації найбільш ефективних форм реальних і фінансових інвестицій з метою забезпечення високих темпів розвитку зростання ринкової вартості промислового підприємства		

Рис. 1.11. Функції промислового підприємства

Джерело: розроблено авторкою.

Роль системи внутрішньоорганізаційних функцій підприємства проявляється так: адміністративна – дозволяє реалізувати управлінські, організаційні і контролюючі функції на підприємстві; економічна функція властива кожному підприємству незалежно від його структури, галузі, ступеня підпорядкованості органам державної влади тощо; комерційна – реалізується на підприємстві окремими ланками, склад і кількість яких залежить від розмірів підприємства, і спрямована на безпосереднє або опосередковане задоволення потреб споживачів; фінансова – визначає фінансові та інвестиційні можливості підприємства; науково-технічна – сприяє розвитку та прискоренню темпів науково-технічного прогресу; соціальна – проявляється в задоволенні потреб як споживачів продукції, так і робітників, що її виготовляють та визначається рівнем доходів, динамікою їх змін, доступністю соціальних благ; інформаційна – проявляється у доступі до інформаційних ресурсів та формуванні власної інформації стосовно ринків збуту, ринків залучення капіталу, потребі в продукції, що виготовляється, і т. ін., від повноти, достовірності якої залежить реальність сформованих на підприємстві планів і програм розвитку.

Група функцій, обумовлених сферою діяльності, територіальним розміщенням та специфічними особливостями визначає специфіку і напрямки діяльності промислового підприємства та забезпечує виконання його відповідальності перед бюджетом і робітниками, характеризує здатність не тільки створювати інновації, а й запроваджувати їх у виробничий процес, процес управління тощо.

Реалізація функцій прослідковується в ході досягнення тактичних і стратегічних цілей, які реалізуються через проведення зваженої політики підприємства, яка представлена такими складовими: економічна, фінансова, техніко-економічна, асортиментна, комунікаційна, облікова, збутова, асортиментна, інноваційна, інвестиційна, дивідендна, соціальна тощо, під час здійснення яких проявляються численні ризики, що формуються мінливими умовами зовнішнього і внутрішнього середовища (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Взаємозв'язок і взаємозалежність функцій, складових загальної політики та фінансових і ринкових ризиків промислового підприємства

Функції промислового підприємства	Складові загальної політики промислового підприємства	Основні фінансові та ринкові ризики пов'язані із реалізацією складових загальної політики промислового підприємства
1	2	3
Виробнича	економічна, фінансова, техніко-технологічна, інвестиційна, інноваційна	операційні, техніко-технологічні, інноваційні, інвестиційні, кредитні, процентні, ризики незбалансованої ліквідності
Відтворювальна	економічна, інвестиційна, інноваційна, комунікаційна	операційні, техніко-технологічні, інноваційні, інвестиційні, кредитні, процентні, ризики персоналу, ризики неплатоспроможності, ризики зниження фінансової стійкості, бюджетні, податкові
Інтеграційна	економічна, фінансова, комунікаційна	операційні, техніко-технологічні, інноваційні, інвестиційні, кредитні, процентні, операційні, ризики персоналу
Збірна (узагальнена)	економічна, фінансова, комунікаційна	операційні, техніко-технологічні, ризики порушення рівноваги фінансового розвитку, інноваційні, інвестиційні, кредитні, процентні

Закінчення табл. 1.6

1	2	3
Стабілізуюча	економічна, фінансова, комунікаційна	неплатоспроможності, втрати фінансової стійкості, кредитний, процентний, інвестиційний, ризики форс-мажорних обставин, валютні, податкові, бюджетні, юридичні, інфляційні, репутаційні, ризики персоналу
Адміністративна	фінансова, комунікаційна	операційні, цінові, криміногенні, ризики персоналу
Економічна	економічна, фінансова	цінові, товарні, фондові, процентні, валютні, депозитні, кредитні, форс-мажорні
Комерційна	асортиментна, облікова, асортиментна, збутова	бюджетні, податкові, митні, товарні, цінові, процентні, валютні, ризики втрати контролю над операціями
Фінансова	фінансова, дивідендна	ризики порушення рівноваги фінансового розвитку, ризики незбалансованої ліквідності, фондові, процентні, валютні, депозитні, кредитні, форс-мажорні
Науково-технічна	техніко-технологічна, інноваційна, інвестиційна, комунікаційна	Інноваційні, інвестиційні, інформаційні, ризики втрати кваліфікації персоналу
Соціальна	комунікаційна, соціальна	інформаційні, ризики втрати доходів і прибутків, неплатоспроможності
Інформаційна	комунікаційна	інформаційні, ризики персоналу
Бюджетно-податкова	економічна, фінансова	неплатоспроможності, втрати фінансової стійкості, кредитний, процентний, інвестиційний, валютний, податковий, бюджетний, митний
Місто утворююча	фінансова, соціальна, комунікаційна	бюджетні, податкові, юридичні, кредитні, втрати ліквідності,
Соціально-стимулююча	соціальна, економічна	Ризики втрати доходів, інфляційний
Інноваційна	інноваційна, інвестиційна	Інноваційні, операційні, процентні
Інвестиційна	інвестиційна, фінансова, комунікаційна	Інноваційні, операційні, процентні, фондові, кредитні, валютні

Джерело: розроблено авторкою.

Численність і різноманітність фінансових та супутніх їм ризиків, що виникають у діяльності промислового підприємства, актуалізують проблематику управління фінансовими ризиками, з метою мінімізації негативного впливу на процеси життєдіяльності промислового підприємства.

З огляду на те, що кожне промислове підприємство має притаманні йому особливості, які відрізняють його від інших аналогічних підприємств, та певні риси, які дозволяють порівняти його з іншими підприємствами, можна зазначити, що в системі фінансових ризиків можливо виділити загальні та специфічні групи ризиків. Такій градації ризиків повинна передувати систематизація промислових підприємств, що дозволить виділити найбільш характерні групи таких промислових утворень.

Дослідження науково-довідкової літератури та законодавчої бази дало змогу узагальнити основні критерії класифікації та виділити такі види промислових підприємств (рис. 1.12).

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ				
1. За видами економічної діяльності (згідно із Національним класифікатором ДК 009:2010)				
<i>Добувна промисловість та розроблення кар'єрів</i>	<i>Переробна промисловість</i>	<i>Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря</i>	<i>Водопостачання; каналізація, поводження з відходами</i>	<i>Будівництво</i>
добування кам'яного та бурого вугілля; добування сирої нафти та природного газу; добування металевих руд; добування інших корисних копалин і розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	Виробництво харчових продуктів; текстильне виробництво; виробництво одягу; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; металургійне виробництво; виробництво машин і устаткування; виробництво автотранспортних засобів тощо	постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	забір, очищення та постачання води; каналізація, відведення та очищення стічних вод; збирання, оброблення та видалення відходів; відновлення матеріалів; інша діяльність щодо поводження з відходами	будівництво будівель; будівництво споруд; спеціалізовані будівельні роботи
2. За ступенем охоплення підприємством різних стадій виробництва				
<i>Підприємства, на яких виконується одна стадія виробництва</i>	<i>Підприємства, на яких виконується кілька стадій виробництва</i>	<i>Комплексні підприємства</i>		
		<i>Підприємства, на яких виконується більшість стадій виробництва</i>	<i>Підприємства, на яких виконуються всі стадії виробництва</i>	
3. За ступенем спеціалізації				
<i>Спеціалізовані (вузькоспеціалізовані, монопрофільні)</i>	<i>Універсальні (багатoproфільні)</i>		<i>Комбіновані (змішані)</i>	
випускають обмежену номенклатуру продукції, а за кожним робочим місцем закріплюється незначна кількість видів робіт	виробляють різноманітну продукцію (широкого асортименту й номенклатури), а на кожному робочому місці може виконуватись широкий спектр робіт		складають перехідну групу між спеціалізованими й універсальними промисловими підприємствами	
4. За призначенням готової продукції				
<i>Виробництво засобів виробництва</i>		<i>Виробництво предметів споживання</i>		
виробництво машин і устаткування; виробництво автотранспортних засобів тощо		виробництво харчових продуктів; текстильне виробництво; виробництво одягу; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів тощо		
5. За характером процесу переробки сировини				
<i>підприємства з безперервним процесом виробництва</i>		<i>підприємства з переривчастим процесом виробництва</i>		

Рис. 1.12. Класифікація промислових підприємств

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ			
6. За часом роботи протягом року			
<i>підприємства сезонної дії</i>		<i>підприємства цілорічної дії</i>	
7. За розмірами (згідно зі статтею 55 Господарського кодексу України)			
<i>Мікропідприємства</i>	<i>Малі</i>	<i>Середні</i>	<i>Великі</i>
юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності			
Обсяг річного доходу: не перевищує 2 млн євро; середня кількість працівників за рік: не перевищує 10 осіб	Обсяг річного доходу: не перевищує 10 млн євро; середня кількість працівників за рік: не перевищує 50 осіб	усі інші суб'єкти, що не належать до мікро-, малих та великих підприємств	Обсяг річного доходу: перевищує 50 млн євро; середня кількість працівників за рік: перевищує 250 осіб
8. За формою власності			
<i>державні</i>	<i>колективні</i>	<i>приватні</i>	<i>підприємства, засновані на змішаній формі власності</i>
діють на основі державної власності	діють на основі колективної власності	діють на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи)	діють на базі об'єднання майна різних форм власності
9. За технологічною (територіальною) цілісністю і ступенем підпорядкованості			
<i>підприємства, що не підпорядковані іншому підприємству</i>	<i>асоційовані</i>		
	являють собою групу суб'єктів господарювання - юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні		
	<i>головні</i>	<i>дочірні</i>	
	мають виключне право діяти від групи (об'єднання підприємств) – учасників господарських відносин	залежать від іншого підприємства	
10. За належністю капіталу			
<i>національні</i>	<i>іноземні</i>	<i>спільні</i>	
капітал підприємства належить резидентам України	капітал підприємства належить нерезидентам України	підприємства, які функціонують на капіталі, який належить як резидентам, так і нерезидентам України	

Рис. 1.12, аркуш 2

Джерело: розроблено авторкою на основі [74; 93; 158; 228; 240; 252; 256; 276].

1. За видами економічної діяльності (згідно з Національним класифікатором ДК 009:2010), промислові підприємства можуть належати до:

– добувної промисловості та розроблення кар'єрів (добування кам'яного та бурого вугілля; добування сирої нафти та природного газу; добування металевих руд; добування інших корисних копалин і розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів);

– переробної промисловості (виробництво харчових продуктів (зокрема: м'яса та м'ясних продуктів, перероблення та консервування риби, перероблення та консервування фруктів і овочів, виробництво олії та тваринних жирів, виробництво молочних продуктів, виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів і крохмальних продуктів, виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, виробництво інших харчових продуктів); виробництво напоїв; виробництво тютюнових виробів; текстильне виробництво; виробництво одягу; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння; виробництво паперу та паперових виробів; поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації; виробництво коксу та продуктів нафтопереробки; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; виробництво гумових і пластмасових виробів; виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; металургійне виробництво; виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування; виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; виробництво електричного устаткування; виробництво машин і устаткування; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів; виробництво інших транспортних засобів; виробництво меблів; виробництво іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування);

– постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря;

– водопостачання, каналізація, поводження з відходами (забір, очищення та постачання води; каналізація, відведення й очищення стічних вод; збирання, оброблення й видалення відходів; відновлення матеріалів; інша діяльність щодо поводження з відходами);

– будівництво (будівництво будівель; будівництво споруд; спеціалізовані будівельні роботи).

2. *За ступенем охоплення підприємством різних стадій виробництва* виділяють: підприємства, на яких виконується одна чи кілька стадій виробництва, та комплексні підприємства (на яких виконується більшість або всі стадії виробництва)).

3. *За ступенем спеціалізації та за масштабами виробництва однієї продукції* промислові підприємства:

– спеціалізовані (вузькоспеціалізовані, монопрофільні) – випускають обмежений спектр продукції, а на кожному робочому місці кількість видів робіт є незначною. Можуть поділятися на: заготівельні, виробничі, переробні та інші;

– універсальні (багатопрофільні) – виробляють широку номенклатуру і значний асортимент продукції різного призначення, при цьому на кожному робочому місці може виконуватись широкий спектр робіт. Можуть поділятися на: виробничо-заготівельні, виробничо-переробні, заготівельно-переробні тощо;

– комбіновані (змішані) – складають перехідну групу між спеціалізованими й універсальними видами промислових підприємств; при цьому той самий вид сировини або готової продукції на тому самому підприємстві здатен перетворюватись паралельно або послідовно на другий, а згодом і третій вид продукції (наприклад, виробничо-заготівельно-переробні підприємства).

4. За призначенням готової продукції:

- виробництво засобів виробництва (машин і устаткування, транспортних засобів тощо);
- виробництво предметів споживання (виробництво харчових продуктів; текстилю, одягу, шкіри тощо).

5. За характером процесу переробки сировини:

- підприємства з безперервним процесом виробництва;
- підприємства з переривчастим процесом виробництва.

6. За часом роботи протягом року:

- підприємства сезонної дії (наприклад, підприємства пов'язані з переробкою окремих видів сільськогосподарської продукції);
- підприємства цілорічної дії (наприклад, виробництва одягу, машин і устаткування, транспортних засобів тощо);

7. За розміром (згідно зі статтею 55 Господарського кодексу України):

– мікропідприємства – «...юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України»;

– малі – «...юридичні особи, суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України»;

– середні – усі інші суб'єкти, що не належать до мікро-, малих та великих підприємств;

– великі – «юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [74].

Значна кількість великих підприємств, якими вирізнялась українська економіка за часів існування радянської системи господарювання, згодом припинила своє існування внаслідок нездатності адаптуватись до потреб ринкової економіки, через що країна втратила значну частину своїх виробничих потужностей. Криза в промисловому секторі підштовхнула розгортання затяжної кризи, наслідки якої виявились неподоланими і досі.

8. За формою власності:

- державні – базуються на державній власності;
- колективні, які працюють на основі колективної власності;
- приватні, що функціонують на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємства, засновані на змішаній формі власності, котрі діють на базі об'єднання майна різних форм власності.

9. *За технологічною (територіальною) цілісністю і ступенем підпорядкованості:*

– асоційовані – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні [74, стаття 126]. У структурі асоційованих підприємств можна виділити: головні, які мають виключне право діяти від групи (об'єднання підприємств) – учасників господарських відносин та дочірні, які залежать від іншого підприємства;

– підприємства, що не підпорядковані іншому підприємству.

10. *За належністю капіталу:*

– національні – де капітал підприємства належить резидентам України;

– іноземні – у яких капітал підприємства належить нерезидентам України;

– спільні підприємства – які функціонують на капіталі, що належить як резидентам, так і нерезидентам України.

Наведені ознаки класифікації не є остаточними й повними. Вони можуть уточнюватись і доповнюватись по мірі розвитку суспільного виробництва, появи нової техніки і технологій, які дозволяли б залучати і використовувати нові види ресурсів.

Усе різноманіття промислових підприємств функціонує в умовах невизначеності зовнішнього і внутрішнього середовища, зміни якого спричинюють появу різних видів фінансових ризиків та зумовлюють особливості їх коливання.

У ході досягнення цілей підприємства та реалізації виробничої, фінансової, збутової та інших напрямів загальної політики, промислове підприємство відчуває вплив збурюючих факторів, здатних призвести до фінансових втрат. Протидія негативному впливу ризикоформуючих факторів повинна забезпечуватись системою управління фінансовими ризиками промислового підприємства. З огляду на специфічність окремих фінансових ризиків, які притаманні різним промисловим підприємствам різної галузевої спрямованості, вважаємо за необхідне класифікувати загальні та специфічні фінансові та супутні їм ризики для різних видів діяльності.

Існує значна кількість факторів, що спричиняють фінансові і супутні їм ризики, які безпосередньо або опосередковано впливають на ефективність діяльності промислового підприємства. Незважаючи на їх численний характер, суб'єкту підприємницької діяльності важливо вміти враховувати природу та джерела виникнення ризиків на всіх стадіях життєвого циклу підприємства, що потребує їх ідентифікації і систематизації шляхом побудови класифікації.

Із усієї різноманітності ризиків особливої уваги потребують фінансові ризики, які пов'язані з вірогідністю втрат фінансових ресурсів при здійсненні економічним суб'єктом будь-яких видів діяльності (операційної, фінансової, інвестиційної). А оскільки в сучасних умовах найбільш актуальним є питання управління формуванням та використанням фінансових ресурсів суб'єктів економіки, то особливої уваги набуває питання створення ефективної системи управління фінансовими ризиками, здатної мінімізувати негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз у процесі здійснення підприємством операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Сьогодні відсутня єдина система класифікації фінансових ризиків, а ті, що запропоновані науковцями відрізняються різним ступенем деталізації і укрупненості, мають розходження або протиріччя щодо класифікації за тією чи іншою ознакою, містять певні відмінності, що визначаються цілями і задачами, предметом та об'єктом дослідження [7; 13; 18; 26; 27; 39; 40; 48; 51; 55; 57; 64; 66; 78; 97; 107; 109; 116; 147; 163; 165; 189; 190; 194; 224; 250; 259; 288; 289; 291; 295; 301; 306; 321; 334; 340; 344; 345; 362; 365; 367; 384-388; 412; 438; 457].

Недостатня теоретична і практична дослідженість цих питань обумовила актуальність опрацювання наявних підходів до класифікації фінансових ризиків, узагальнення класифікаційних ознак фінансових ризиків, їх видів, та виокремлення специфічних рис кожного виду фінансового ризику.

Вважаємо доцільним виділити декілька підходів до класифікації ризиків, які представлені в наукових працях вітчизняних та закордонних науковців, а саме:

- *підхід, що ґрунтується на фінансовому управлінні промисловим підприємством, що дає підстави класифікувати ризики з огляду на рівень прибутку на вкладений капітал.*

Розробці основних положень цього наукового підходу та можливості його адаптування для промислових підприємств наукова ризикологія завдячує науковим доробкам Джозефа Сінкі [303], який, досліджуючи роль фінансових інновацій і управління ризиками в комерційному банку в умовах таких значущих тенденцій у банківському секторі і фінансовій індустрії, як глобалізація, сек'юритизація і впровадження інформаційних технологій, виділяє такі види ризиків: портфельний (балансовий) ризик, регуляторний ризик, технологічний ризик, ризик ефективної поточної діяльності, ризики стратегії, ризики дочірніх компаній. Наведені ризики в умовах диверсифікації практики господарювання промислових підприємств, зокрема їхньої фінансової та інвестиційної діяльності набувають актуальності для зазначених суб'єктів підприємництва;

- *підхід, який спирається на підконтрольність фінансових ризиків промислому підприємству, сформульований Р. Капланом і А. Майксом, що дозволяє визначити «... якісні відмінності між видами ризику, кожен з яких вимагає специфічного підходу» [153] та дослідити можливості підприємства в зниженні негативного прояву підконтрольних підприємству ризиків;*

- *підхід, що спирається на наявність наявних зв'язків із фінансовими посередниками (банківськими установами, страховими компаніями, інвестиційними компаніями, трастовими фондами тощо) і дозволяє виділити різного роду фінансові ризики, які спричинюються у ході застосування тих чи інших фінансових інструментів, виконання фінансових та інших операцій тощо;*

- *підхід, що враховує зовнішнє оточення промислового підприємства, яке безпосередньо пов'язано з функціонуванням і розвитком промислового підприємства і передбачає виділення певних ознак і видів фінансових ризиків, що формуються під впливом галузевих факторів, рівня розвитку техніки і технології, репутації підприємства, що склалася на ринку, впізнаваності бранда (торгового знаку, товарної марки) та специфіки виготовленої підприємством продукції, її життєвого циклу, факторів довіри, яка виникає у ході укладання угод, проведення попередніх перемовин, досягненні компромісних та інших рішень тощо);*

- підхід, який ґрунтується на опрацюванні наявних класифікацій ризиків та можливості їх узагальнення, доповнення і корегування певних критеріїв класифікації, що дозволяє для кожного промислового підприємства виділити найбільш значущі елементи, що заслуговують на увагу на певній стадії життєвого циклу підприємства, у процесі здійснення ним тієї чи іншої діяльності тощо.

Вищенаведені підходи дозволяють суттєво збагатити спектр ознак класифікації фінансових ризиків та рівень їх деталізації, який з моменту активізації науково-прикладних досліджень в окресленій сфері був суттєво розширений. Наприклад, одна з перших відомих класифікацій ризиків належить Дж. М. Кейнсу, який виділив низку фінансових ризиків (підприємницький ризик, ризик неповерненості кредиту, ризик недостатньої забезпеченості кредиту, ризик зміни цінності грошової одиниці) з боку суб'єкта, що здійснює інвестиційну діяльність [163].

Нині відоме велике різноманіття класифікацій, що були запропоновані науковцями в процесі проведених ними досліджень, вивчення яких може як спростити, так і ускладнити роботу науковців з огляду на суттєве зростання дослідного матеріалу, що підлягає опрацюванню.

Так, І. Балабанов всю сукупність ризиків поділяє на дві великі групи: чисті та спекулятивні. Під чистими він розуміє такі, що надають можливість отримання від'ємного або нульового результату. А спекулятивні, на його думку, полягають у можливості отримання як позитивного, так і негативного результату [18, с. 22-23]. Саме до спекулятивних І. Балабанов відносить фінансові ризики, які, у свою чергу поділяє на два види: ризики, які пов'язані з купівельною спроможністю грошей, та ризики, що пов'язані із вкладенням капіталу, тобто інвестиційні [18, с. 25]. Поділяє думку І. Балабанова стосовно поділу фінансових ризиків на вищеназвані групи і О. С. Шапкін [367, с. 157].

Більш розгорнутою в контексті дослідження економічних ризиків є класифікація В. М. Гранатурова, який виділив 5 критеріїв класифікації, зокрема: час виникнення ризиків, чинники виникнення ризиків, характер врахування ризиків, характер наслідків ризиків, сфера виникнення ризиків [79, с. 17-21].

Значний науковий інтерес становлять класифікації ризиків, які запропоновані Л. Н. Тепманом та В. В. Вітлінським, які мають однакову кількість нетотожних критеріїв класифікації, які, на наш погляд, доповнюють один одного.

Л. Н. Тепман пропонує поділяти ризики за природою виникнення, залежно від етапу вирішення проблеми, за масштабами ризиків, за сферою виникнення, за видами підприємницької діяльності, за можливістю страхування, за ступенем системності та за ступенем допустимості [340, с. 29-32].

В. В. Вітлінський пропонує класифікувати ризики за такими ознаками: щодо масштабів та розмірів, аспектів, об'єктивності й суб'єктивності рішень, за ступенем ризикованості рішень, за типами ризику, за часом прийняття ризикових рішень, щодо чисельності осіб, що приймають рішення, щодо ситуації [57, с. 46].

Найбільш повна, на наше переконання, класифікація фінансових ризиків підприємства запропонована І. А. Бланком, який пропонує 11 критеріїв їх класифікації, а саме: за джерелом виникнення, за видами, за характером об'єкта, за

сукупністю інструментів, що досліджуються, за комплексністю, за фінансовими наслідками, за характером прояву у часі, за рівнем ймовірності реалізації, за рівнем фінансових втрат, за можливістю передбачення, за можливістю страхування [27, с. 22–30].

На наш погляд, для класифікації фінансових ризиків промислових підприємств доцільно обрати такі критерії:

1. *За характером наслідків* ризику поділяють на:

– чисті (статичні, прості) – які завжди несуть у собі фінансові втрати для підприємницької діяльності, спричинені форс-мажорними обставинами (природними лихами, аваріями, нещасними випадками тощо);

– спекулятивні – пов'язані зі збитками або з додатковими прибутками для підприємства і спричиняються змінами валютних курсів, умов інвестування, коливанням ринкової кон'юнктури тощо.

2. *За основною причиною виникнення ризиків:*

– ризик зниження фінансової стійкості – генерується недосконалістю структури капіталу промислового підприємства (зокрема, надмірною часткою використовуваних позикових засобів), що породжує незбалансованість обсягів грошових потоків підприємства;

– ризик неплатоспроможності – зумовлюється зниженням рівня ліквідності оборотних активів, розбалансованістю грошових потоків підприємства в часі;

– інвестиційний ризик – характеризує можливість виникнення фінансових втрат у процесі здійснення інвестиційної діяльності підприємства;

– кредитний ризик – має місце у фінансовій діяльності підприємства при наданні їм товарного (комерційного) або споживчого кредиту покупцям й отриманні такого кредиту від своїх постачальників;

– інноваційний ризик – пов'язаний з упровадженням нових фінансових технологій, використанням нових фінансових інструментів, методів аналізу тощо;

– процентний ризик – проявляється в непередбаченій зміні процентної ставки на фінансовому ринку;

– валютний ризик – властивий підприємствам, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність;

– депозитний ризик – відображає можливість неповернення депозитних вкладів, непогашення депозитних сертифікатів тощо;

– інфляційний ризик – характеризується можливістю знецінення реальної вартості капіталу (у формі фінансових активів підприємства), а також очікуваних доходів від здійснення фінансових операцій в умовах інфляції;

– податковий ризик – має такі прояви: ймовірність введення нових видів податків і зборів на здійснення окремих аспектів господарської діяльності; можливість збільшення рівня ставок діючих податків і зборів; зміна термінів і умов здійснення окремих податкових платежів; вірогідність відміни діючих податкових пільг у сфері господарської діяльності підприємства;

– криміногенний ризик – виявляється у формі оголошення партнерами підприємства фіктивного банкрутства; підробки документів; розкрадання окремих видів активів власним персоналом і т. ін.;

– інші види ризиків – за умов форс-мажорних обставин можуть призвести не тільки до втрати доходу, який передбачається, але й частини активів підприємства.

3. За об'єктом, що характеризується:

– ризик окремої фінансової операції – характеризує в комплексі весь спектр видів фінансових ризиків, властивих певній фінансовій операції;

– ризик фінансової діяльності підприємства загалом – являє собою комплекс різних видів ризиків, властивих фінансовій діяльності підприємства; визначається специфікою організаційно-правової форми його діяльності, структурою капіталу, складом активів, співвідношенням постійних і змінних витрат тощо.

4. За сукупністю досліджуваних інструментів:

– індивідуальний ризик – характеризує сукупний ризик, властивий окремим фінансовим інструментам;

– портфельний ризик – характеризує сукупний ризик, властивий комплексу однофункціональних фінансових інструментів, об'єднаних у портфель (наприклад, кредитний портфель, інвестиційний портфель).

5. За комплексністю:

– простий ризик – характеризує вид фінансового ризику, який не розчленується на окремі його підвиди;

– складний ризик – характеризує вид фінансового ризику, який складається з комплексу даних його підвидів.

6. За джерелами виникнення:

– зовнішній (систематичний, ринковий) – не залежить від діяльності підприємства й виникає при зміні окремих стадій економічного циклу, коливанні кон'юнктури фінансового ринку і т. ін.;

– внутрішній (несистематичний, специфічний) ризик – залежить від діяльності конкретного підприємства; пов'язаний із незбалансованою структурою активів та капіталу, некваліфікованим фінансовим менеджментом і т. ін.

7. За характером фінансових наслідків:

– ризик, що притягує тільки економічні втрати – визначає ситуацію, за якої фінансові наслідки можуть бути тільки негативними (втрати прибутку, доходу, капіталу);

– ризик, що притягує упущену вигоду – характеризує ситуацію, коли підприємство через об'єктивні і суб'єктивні причини, що склалися, не може здійснити заплановану фінансову операцію;

– ризик, який притягує як економічні втрати, так і додаткові доходи – його часто ототожнюють зі «спекулятивним фінансовим ризиком», оскільки він пов'язується зі здійсненням спекулятивних (агресивних) фінансових операцій.

8. За характером прояву в часі:

– постійний ризик – характерний для всього періоду здійснення фінансової операції і пов'язаний з дією постійних чинників;

– тимчасовий (змінний) ризик – має перманентний характер, що виникає лише на окремих етапах здійснення фінансової операції.

9. За рівнем можливих фінансових втрат:

– допустимий ризик – фінансові втрати за яким не перевищують розрахункової суми прибутку по здійснюваній фінансовій операції;

- критичний ризик – фінансові втрати за яким не перевищують розрахункової суми валового доходу по здійснюваній фінансовій операції;
- катастрофічний ризик – фінансові втрати за яким визначаються частковою або повною втратою власного капіталу (цей вид ризику може супроводжуватися втратою і позикового капіталу).

10. За можливістю передбачення:

– прогнозований (регульований) ризик – має відносний характер і характеризує ті види ризиків, які пов'язані з циклічним розвитком економіки, зміною стадій кон'юнктури фінансового ринку, передбаченим розвитком конкуренції тощо.

– непрогнозований (нерегульований) ризик – характеризує види фінансових ризиків, які вирізняються повною непередбачуваністю прояву (ризиків форс-мажорної групи).

11. За можливістю страхування:

– страхований ризик – який може бути переданий, у порядку зовнішнього страхування, відповідним страховим організаціям;

– нестрахований ризик – за яким відсутня пропозиція відповідних страхових продуктів на страховому ринку.

12. За функціями фінансового управління:

– ризик фінансового планування – являє собою сукупність ризиків, які спричинені змінами витрат, умов збуту продукції підприємства тощо;

– ризик фінансового прогнозування – характеризує ймовірність розбіжності грошових потоків спричинену розподілом у часі кількісних параметрів ризику;

– ризик фінансового регулювання – виникає в процесі оперативної фінансової роботи, яка полягає в корегуванні відхилень грошових потоків в умовах невизначеності зовнішнього середовища;

– ризик фінансового аналізу – спричинюється вибором методів аналізу, які не відповідають визначеним задачам;

– обліковий фінансовий ризик – пов'язаний із невідповідністю облікової політики підприємства процесам управління грошовими потоками.

Визначення видів ризиків та побудова їх класифікації дозволяє не тільки проаналізувати становище підприємства на ринку й визначити його проблеми в процесі здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, а й встановити загальні та специфічні особливості того чи іншого ризику, який можна віднести до фінансових.

Прикладом вищезначеного є наступне. Процеси структурної перебудови української економіки зумовлюють необхідність пошуку внутрішніх і зовнішніх джерел оновлення, модернізації і реорганізації економічної діяльності всіх галузей господарського комплексу країни, у структурі яких визначне місце посідають промислові підприємства, що забезпечують національну незалежність держави.

Результативність функціонування і розвитку промислових підприємств визначається рівнем можливих втрат, зумовлених невизначеністю внутрішнього і зовнішнього середовища, здатністю реалізовувати інноваційні проекти, протидіяти загрозам, що формуються на макро-, мезо- і мікрорівні, забезпечуючи тим са-

ним конкурентоспроможність продукції на національному і світовому ринку товарів і послуг. Серед ключових факторів, які стримують інноваційну активність промислових підприємств вирізняються недостатні обсяги фінансування, нерозвиненість механізмів залучення інвестицій, рівня відповідальності перед кредиторами й інвесторами, а отже, високі ризики інвестування інноваційних проєктів.

З огляду на це дослідимо один із ключових ризиків, якщо виникає в діяльності сучасних промислових підприємств, а саме – інноваційний ризик, визначимо його загальні риси і специфічні особливості та розглянемо різновиди цього ризику.

Більшість науковців, які досліджували питання інноваційних ризиків (Є. С. Стоянова, І. А. Бланк, В. С. Романов, О. Балацький та інші), під інноваційним ризиком розуміють ризик, який виникає в процесі інвестування [27].

Є. С. Стоянова та І. А. Бланк включають інноваційні ризики до складу фінансових і пов'язують його з упровадженням нових фінансових технологій, використанням нових фінансових інструментів, методів аналізу тощо [27].

А. Гальчинський, В. Геєць, В. Семиноженко під інноваційним ризиком розуміють вимірну вірогідність втрати принаймні частини своїх ресурсів, недоотримання або втрати запланованих доходів (прибутків) від інноваційного (венчурного) проєкту, вартості портфеля фінансових активів інноваційної фірми або появи додаткових видатків і/або протилежне – можливість отримання значних вигід (доходів) порівняно із запланованими внаслідок здійснення інноваційної діяльності в умовах невизначеності [189].

На нашу думку, під інноваційним ризиком треба розуміти можливість втрат капіталу внаслідок інноваційної діяльності промислових підприємств, що дозволяє зосередити увагу на можливих збитках унаслідок інвестування інноваційних проєктів.

Інноваційний ризик є багатоаспектним явищем, що спричинює існування різноманітних підходів до його класифікації, які відрізняються глибиною проведеного дослідження та ступенем деталізації класифікаційних ознак, мають розходження за тією чи іншою ознакою, містять певні відмінності, які визначаються цілями і завданнями, предметом та об'єктом дослідження

На нашу переконання, для класифікації інноваційних ризиків промислових підприємств, з огляду на загальну класифікацію фінансових ризиків наведену вище, доцільно обрати такі основні критерії:

1. За джерелами виникнення:

– зовнішній – не залежить від діяльності підприємства й виникає при зміні окремих стадій інноваційного процесу;

– внутрішній – залежить від інноваційної діяльності конкретного підприємства, використання його інноваційного потенціалу; ходу процесу інвестування інновацій

2. За характером впливу:

– простий інноваційний ризик – характеризує вид ризику, який не розчленовується на окремі його підвиди;

– складний інноваційний ризик – характеризує вид ризику, який складається з комплексу даних його підвидів.

За етапами життєвого циклу інноваційного процесу можна виділити цілу сукупність взаємопов'язаних ризиків, які розрізняються за ступенем прояву (рис. 1.13).

Етапи життєвого циклу інновації				
Розробка	Виведення на ринок	Зростання продаж	Зрілість	Спад
підвиди інноваційних ризиків				
зовнішні				
<ul style="list-style-type: none"> - проєктний - прогнозний - контрактний - технологічний - інвестиційний 	<ul style="list-style-type: none"> - техніко-технологічний - організаційний - ресурсний - екологічний - соціальний - конкурентний - споживчий - комерційний - інфляційний - податковий - нормативно-правовий 	<ul style="list-style-type: none"> - торговельний - політико-правовий - економічний - екологічний - комерційний - конкурентний - ціновий - інфляційний 	<ul style="list-style-type: none"> - політико-правовий - комерційний - конкурентний - ціновий - інфляційний 	<ul style="list-style-type: none"> - партнерський - соціальний - політико-правовий - споживчий - комерційний - конкурентний - ціновий - інфляційний
внутрішні				
<ul style="list-style-type: none"> - стратегічний - прогнозний - інформаційний - інвестиційний 	<ul style="list-style-type: none"> - інформаційний - техніко-технологічний - організаційний - управлінський - ресурсний (кадровий, сировинний, енергетичний тощо) - маркетинговий 	<ul style="list-style-type: none"> - товарний - виробничий - ціновий - маркетинговий 	<ul style="list-style-type: none"> - товарний - ціновий - маркетинговий 	<ul style="list-style-type: none"> - товарний - ціновий - маркетинговий

Рис. 1.13. Види інноваційних ризиків за етапами життєвого циклу інноваційного процесу

Джерело: розроблено авторкою на основі [27; 36; 39; 41; 43; 379; 406; 415].

3. За характером фінансових наслідків:

– інноваційний ризик, що притягує тільки економічні втрати – визначає ситуацію, за якою фінансові наслідки можуть бути тільки негативними (втрата прибутку, доходу, інвестиційного капіталу);

– інноваційний ризик, що притягує упущену вигоду – характеризує ситуацію, коли підприємство через об'єктивні і суб'єктивні причини, що склалися, не може здійснити заплановану операцію на будь-якому етапі інноваційно-інвестиційного процесу;

– ризик, який притягує як економічні втрати, так і додаткові доходи – його часто ототожнюють зі «спекулятивним фінансовим ризиком», оскільки він пов'язується зі здійсненням спекулятивних (агресивних) операцій.

4. За характером прояву в часі:

– постійний ризик – характерний для всього періоду здійснення інноваційного процесу і пов'язаний з дією постійних чинників;

– тимчасовий (змінний) ризик – має перманентний характер, що виникає лише на окремих етапах здійснення інноваційного процесу.

5. За рівнем можливих фінансових втрат:

– допустимий ризик – фінансові втрати за яким не перевищують запланованих витрат на певній стадії інноваційного процесу або розрахункової суми прибутку по здійснюваній операції;

– критичний ризик – фінансові втрати за яким не перевищують запланованих витрат і сформованих резервів на певній стадії інноваційного процесу або розрахункової суми валового доходу по здійснюваній операції;

– катастрофічний ризик – фінансові втрати за яким визначаються частковою або повною втратою інвестованого капіталу (цей вид ризику може супроводжуватися втратою власного й позикового капіталу).

6. За можливістю передбачення:

– прогнозований (регульований) ризик – має відносний характер і характеризує ті види ризиків, які пов'язані з циклічним розвитком економіки, зміною стадій кон'юнктури фінансового ринку, передбаченим розвитком конкуренції, появою нової технології, матеріалів тощо;

– непрогнозований (нерегульований) ризик – характеризує види фінансових ризиків, які вирізняються повною непередбачуваністю прояву (ризиків форс-мажорної групи).

7. За можливістю страхування:

– страхований ризик – який може бути переданий, у порядку зовнішнього страхування, відповідним страховим організаціям;

– нестрахований ризик – за яким відсутня пропозиція відповідних страхових продуктів на страховому ринку.

Наведена класифікація інноваційних ризиків дозволяє новатору систематизувати ризики за базовими ознаками, що дозволить ефективніше їх ідентифікувати, аналізувати й оцінювати, а отже, розробляти конкретні заходи, спрямовані на їх нейтралізацію.

Деталізований підхід до кожного з фінансових ризиків промислового підприємства дозволить ризик-менеджеру вчасно реагувати на загрози зовнішнього і внутрішнього середовища залежно від обраної антиризикової стратегії і тактики, що можуть бути побудованими на активному, адаптивному і консервативному підходах, своєчасно вживати заходів щодо їх мінімізації чи нейтралізації.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Концептуально-наукові положення дослідження управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Промислові підприємства як потужні акумуляційні центри виробничого науково-технічного, інноваційного інвестиційного, трудового та інших потенціалів, виступаючи важливими складовими національної економіки, зумовлюють специфічні особливості розбудови господарського комплексу України й висувають на перший план питання раціонального використання всіх видів ресурсів залучених підприємством у процесі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності в умовах ризику й невизначеності внутрішнього і зовнішнього мезо- і макроекономічного середовища. Загострення світової фінансово-економічної кризи, наслідки військових дій на Сході України, анексія частини території країни, втрата окремих традиційних ринків ресурсів і збуту негативно позначились на діяльності підприємств реального сектору національної економіки, а негативний вплив цих та інших загроз зовнішнього середовища виводить на перший план проблему створення ефективної системи управління ризиками, тобто ризик-менеджменту.

Діяльність будь-якого суб'єкта економіки в умовах невизначеності пов'язана з ризиком, а низький рівень адаптації промислових підприємств до мілкого впливу навколишнього середовища не дозволяє їм оперативно реагувати на потреби ринку. У процесі здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства вимушені приймати управлінські рішення з наявних альтернативних можливостей. Проаналізувавши декілька варіантів рішень, підприємство здатне обрати або більш ризиковане, але й більш прибуткове, або більш надійне, а відповідно – менш дохідне рішення. У будь-якому випадку підприємство має шанс отримати прибуток і одночасно ризик зазнати збитків. Зважаючи на це, важливо оцінити схильність економічного суб'єкта до ризику, величину та імовірність втрат, вірогідність ризику та значущість впливу того чи іншого ризику на функціонування і розвиток промислового підприємства.

Наукове опрацювання опублікованих наукових робіт у сфері управління фінансовими ризиками, дослідження практичного досвіду вітчизняних і іноземних компаній, які динамічно розвиваються, свідчить про те, що ефективний ризик-менеджмент у розрізі основних функціональних складових підприємства (виробництво, техніка, технології, фінанси, кадри тощо) дозволяє промислово-му підприємству забезпечувати високі темпи економічного зростання.

Дослідження еволюційних аспектів ризик-менеджменту, опрацювання сучасних наукових доробок вітчизняних та іноземних науковців у сфері управління ризиками, дозволяє стверджувати, що більшість наявних наукових джерел присвячена окремим методологічним засадам управління фінансовими ризиками, серед яких побудова класифікації ризиків, дослідження методів аналізу, питання оцінки ризиків тощо. Попри зростання зусиль науковців для ви-

рішення проблем, спричинених невизначеністю зовнішнього і внутрішнього середовища та актуалізацією необхідності промислових підприємств мінімізувати фінансові втрати внаслідок прояву різних видів ризиків, певний спектр проблемних питань залишився недостатньо дослідженим, зокрема, не були розкриті достатньою мірою загальні та специфічні особливості управління ризиками для промислових підприємств різної галузевої належності.

Означене зумовлює необхідність систематизації наявних і розроблення нових методологічних аспектів управління фінансовими ризиками промислових підприємств. З огляду на це вважаємо необхідним зупинитися на розумінні сутності методології як економічної категорії, бо саме сприйняття науковцем цього поняття обумовлює особливості подальшого наукового дослідження.

У довідниках та наукових джерелах представлені різні тлумачення терміна «методологія» [110-116; 218; 238; 318; 319; 346; 353; 354]. Так, у Сучасній енциклопедії та Політичному тлумачному словнику під цим терміном розуміють вчення про структуру, логіку організації, методи та засоби діяльності; вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання [218]. В енциклопедії соціології представлено таке тлумачення терміна «методологія»: «... система найбільш загальних принципів, положень та методів, які формують основу для певної науки... сукупність прийомів і методів дослідження, що застосовуються у даній науці» [439]. Сучасний економічний словник Б. А. Райзберга та співавторів під методологією розуміє «... принципи побудови методів, їх наукове узагальнення, зокрема “методологія управління”, “методологія планування”, “методологія обліку”» [437]. В енциклопедії психології під методологією розуміють «... систему принципів і способів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, а такої вчення про цю систему» [31].

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що дослідження методології є необхідною складовою фундаментальних та прикладних наукових розробок у будь-якій сфері діяльності, які починаються з виділення предмета пізнання із сукупності властивостей об'єкта пізнання. А наведені вище визначення візьмемо за основу для дослідження методологічних засад управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Як було зазначено у п. 1.2 цієї монографії, управління фінансовими ризиками промислових підприємств полягає в ідентифікації, аналізі та оцінці ризиків, а також у розробці системи заходів із мінімізації негативних наслідків виникнення ризикових подій. З огляду на це вважаємо доцільним зупинитись на сутності цих понять та визначити основні методи і прийоми, які дозволяють належним чином ідентифікувати, проаналізувати фінансові ризики та оцінити їхній вплив на функціонування і розвиток промислових підприємств з метою своєчасної розробки й запровадження антиризикових заходів, здатних мінімізувати можливі фінансові втрати.

Ідентифікація фінансових ризиків. Проведені дослідження опублікованих наукових доробок вітчизняних і закордонних учених у досліджуваній сфері дозволяє, з одного боку, зауважити фундаментальність робіт у галузі теорії ризику та їхній теоретико-прикладний характер, який проявляється в розробці системи й політики управління ризиками та в застосуванні великої кількості різ-

номанітних прийомів і методів управління ними, а з іншого – зазначити, що незважаючи на значну кількість досліджень у сфері аналізу ризику та активні пошуки шляхів об'єктивної оцінки величини ризику, проблема ідентифікації ризиків промислових підприємств вивчена недостатньо глибоко. У зв'язку з цим менеджери промислових підприємств позбавлені відповідної методичної бази та інструментарію, який дозволяє оперативно ідентифікувати, оцінювати ризики й вибирати способи їх попередження. Недостатня теоретична і практична дослідженість зазначених питань зумовили актуальність теоретичного обґрунтування сутності та інструментарію ідентифікації ризиків промислових підприємств з метою забезпечення стійкого їх функціонування і розвитку.

Ризики виступають невід'ємною частиною господарського механізму промислового підприємства й визначають результати його діяльності, що обумовлює потребу створення системи управління ризиками і розробку зваженої політики управління ризиками, основу яких становить ідентифікація ризиків.

У трактуванні категорії «ідентифікація ризиків» існує багато суперечностей; багато цих понять має обмежений характер, що зумовлює необхідність уточнення цього поняття.

Стандарти у сфері ризик-менеджменту (Risk Management Standards) під ідентифікацією ризиків розуміють визначення тих ризиків, які здатні вплинути на реалізацію проекту і його документацію [443; 478]. У словнику термінів надзвичайних ситуацій ідентифікація ризику трактується як «визначення відповідності ризику заданих ймовірності, типу, рівню, джерела небезпек і загроз, а також їх наслідків; має на меті формування вихідних положень з аналізу ризиків, на їхню класифікації та ранжирування, за призначенням заходів» [309]. У термінологічному словнику «Страховання і управління ризиками» ідентифікація ризиків розглядається як перший із п'яти основних етапів управління ризиками, «мета якого полягає у встановленні потенційних джерел заподіяння шкоди шляхом проведення повного аналізу всіх можливих випадків, які можуть статися в результаті недбалості, недогляду або нещасного випадку» [329].

О. М. Полінський, досліджуючи інноваційні ризики, визначив сутність і мету ідентифікації ризику як: «виявлення областей підвищеного ризику для оцінки міри ризику, аналізу прийнятності відповідного рівня ризику для підприємства; розробки у разі потреби заходів із попередження або зниження ризику, а у випадку, коли ризикова подія відбулася, вживання заходів максимально можливого відшкодування заподіяного збитку» [254]. І. Белов та О. Ніжнікова доводять, що в результаті ідентифікації «визначаються: ризики та умови ризиків – дії чи оточення проекту, які можуть зробити ризики більш ймовірними, а також тригери або ознаки ризиків, які вказують на те, що ризик стався або може статися» [20]. О. Є. Григор'єва розглядає ідентифікацію ризиків як «процес, що здійснюється насамперед і супроводжує управління проектом до його закінчення. Ідентифікація ризиків визначає, які ризики можуть вплинути на проект, і документує характеристики цих ризиків. Ризики можуть ідентифікуватися за схемою “причини-наслідки” і навпаки» [83].

Як видно з наведеного вище, на сьогодні немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття «ідентифікація ризиків». Саме тому проведений нами аналіз наведених та інших трактувань ідентифікації ризиків дозволяє сформулювати таке визначення цього поняття. Ідентифікація ризиків – це виявлення та документування всіх видів можливих ризиків, що загрожують підприємству, пов'язаних із кожною конкретною операцією і діяльністю підприємства загалом. У процесі ідентифікації ризиків відбувається: виявлення факторів ризику, зумовлених зовнішнім і внутрішнім середовищем; визначення ступеня керованості ризиками; формування портфеля фінансових ризиків, пов'язаних з операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю підприємства. Фактори ризику – це будь-які причини, що зумовлюють виникнення та прояву тих або інших видів ризику. В економічній літературі існують численні підходи до класифікації факторів ризику, але єдина система їх класифікації – відсутня. Це пояснюється численними загрозами, здатними спричинити появу ризику в діяльності промислового підприємства, які досить важко виявити, систематизувати та оцінити з погляду можливих втрат.

У структурі факторів ризику можна виділити внутрішні (несистематичні) та зовнішні (систематичні). Зовнішні фактори – незалежні від діяльності підприємства; зумовлені загальноекономічними та ринковими чинниками, які підприємство не може самостійно змінювати, але повинно враховувати при розробці тактичних і стратегічних цілей і програм розвитку. До таких факторів можна віднести: циклічність економічного розвитку (спад, депресія); зміну макроекономічних умов інвестування; непрогнозоване коливання кон'юнктури фінансового ринку; падіння обсягів виробництва в країні; нестабільність політико-правових умов ведення бізнесу; недосконалість податкового законодавства; зростання темпів інфляції; уповільнення платіжного обороту тощо.

Внутрішні фактори ризику зумовлені видами діяльності підприємства та його специфікою. З огляду на це всю сукупність внутрішніх факторів ризиків доцільно поділити на: загальні (пов'язані з операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю; з виробничим, інноваційним, інвестиційним транспортним, кадровим потенціалом; з некваліфікованим фінансовим менеджментом, неефективною структурою активів і капіталу тощо) та специфічні (зумовлені галузевими, територіальними особливостями функціонування підприємства, форс-мажорними обставинами, помилковістю прийняття рішень, економічними порушеннями і злочинами тощо).

Оскільки діяльність промислових підприємств відбувається в умовах ризику і невизначеності навколишнього середовища, у структурі методів ідентифікації домінуючу роль відіграють експертні методи. Попри існування значного різноманіття експертних методів, основні з яких наведені в таблиці 2.1, та властивих кожному з них переваг і недоліків, доцільно відмітити єдину спільну рису: в результаті роботи експертна група повинна чітко сформулювати перелік найбільш важливих для підприємства ризиків і загроз.

Крім експертних, у процесі ідентифікації ризиків застосовують аналогові методи, які використовують нагромадженні знання і плани з мінімізації загроз і управління ризиками інших аналогічних суб'єктів економіки. Безумовними пе-

ревагами аналогових методів є можливість використання минулого досвіду для запобігання подібним проблемам у майбутньому. Недоліками є можливість отримання некоректних аналогій і значні часові витрати.

Таблиця 2.1

Експертні методи ідентифікації ризиків

Методи		Сутність методу	Переваги	Недоліки
1		2	3	4
Експертні методи	Метод «мозкового штурму»	Метод ґрунтується на генеруванні експертною групою будь-яких ідей, які фіксуються, структуруються, оцінюються.	Ретельний розгляд кожної ідеї; неупередженість оцінки; швидкість отримання результату.	Труднощі оцінки пов'язані з незліченою кількістю ідей, що потребують структурування і оцінки.
	Метод карток Кроуфорда	Ґрунтується на визначенні кожним учасником експертної групи (7-10 осіб) найбільш важливого, ризику (загрози) з коротким коментарем, із подальшим групуванням ризиків за ступенем важливості та проведенням спільного аналізу всіх виділених ризиків. При цьому пропозиції від кожного експерта висуваються анонімно, остаточне рішення вважається груповим.	Анонімність методу, який дозволяє ідентифікувати і ранжувати ризики в порядку їх важливості.	Результативність методу (висока ймовірність ідентифікації більшості значущих ризиків) залежить від грамотного підбору експертів; незначний ступінь взаємодії експертів.
	Метод Дельфі	Базується на численних анонімних групових інтерв'ю, які дозволяють врахувати незалежну думку всіх експертів шляхом послідовного об'єднання ідей, узгодження висновків і пропозицій.	Метод дозволяє неодноразово аналізувати й систематизувати ризики, автоматично відсуюваючи незначні і малоімовірні на другий план.	Метод є витратним за часом, оскільки виконується в кілька операцій; керівник має найвищий рівень робочого завантаження.
	Метод номінальної групи	Полягає у від'єднанні ідей, що висуваються від авторів. Тобто всі ідеї, що висуваються, є автономними, а прийняті рішення – груповими.	Метод дозволяє визначити й порівняти індивідуальні ідеї.	Результативність методу залежить від професіоналізму залучених експертів.
	Метод контрольних списків	Полягає в наданні послідовних відповідей на певний перелік питань, що стосуються певних проблем функціонування і розвитку промислових підприємств. Контрольні питання в списку складаються на основі досвіду вирішення подібних завдань.	Метод є конкретним і упорядкованим, легким у використанні. А спеціально підібрані питання вимагають таких відповідей, які дозволяють краще усвідомити проблему та умови її вирішення.	Контрольні питання «підказують» можливі шляхи вирішення, допомагають долати психологічну інерцію, що може мати негативні наслідки з причин упередженості експертів.

Джерело: узагальнено авторкою на основі [95; 385; 384-386; 443; 478].

Для того щоб ідентифікувати ризики й відповісти на питання, як вони впливають на діяльність промислового підприємства, доцільно проаналізувати його бухгалтерську і фінансову звітність, використовуючи при цьому комбінацію експертних і аналогових методів ідентифікації фінансових та пов'язаних із ними ризиків. При цьому головними фінансовими документами, що дозволять зробити експрес-аналіз ринкових ризиків підприємства, є баланс підприємства та звіт про прибутки та збитки (додатки А, Б).

Перш ніж починати аналіз, необхідно знайти відповіді та систему питань, що дозволить якісно оцінити ринковий ризик з найменшими похибками, а саме: «Яку ліквідність має підприємство?», «Має воно позиковий капітал?», «Яка структура власного і позикового капіталів?», «Чи відбуваються коливання процентних ставок на фінансовому ринку та цін на товарних ринках?», «Як змінився попит на продукцію підприємства?», «Спостерігаються зміни собівартості по відношенню до доходів?» тощо. Після цього можна приступати до аналізу звітності, який дозволить ідентифікувати ризики промислового підприємства [285; 306; 385; 411].

У додатках А і Б відображені статті, абсолютні й відносні зміни, які дозволяють охарактеризувати притаманні підприємству ризики (зокрема ринкові, фінансові (ліквідності, фінансової стійкості, кредитні ризики, ризик залежності, бюджетні), операційні (ризик морального зношення) тощо). Під час аналізу важливо не тільки звертати увагу на високі та низькі кількісні фінансові показники, але й на якісні [288; 385].

Результати ідентифікації ризиків та причин, що їх зумовлюють, зовнішніх і внутрішніх факторів ризику та їх наслідків доцільно узагальнити в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Аналіз і оцінка фінансових ризиків суб'єкта господарювання

Вид ризику	Код рядка	Динаміка зміни ризику	Характеристика ризику	Причини виникнення ризику		Наслідки впливу ризику	Заходи щодо зниження ризику	Кінцева програма дій щодо управління ризиками
				зумовлені впливом зовнішнього середовища	зумовлені впливом внутрішнього середовища			
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Джерело: складено авторкою на основі форм фінансової звітності.

Приклад ідентифікації ризиків на основі запропонованих у додатках А і Б проаналізовано для різних видів промислових підприємств, а типові аспекти аналізу й оцінки таких фінансових ризиків узагальнено в додатку В у вигляді, запропонованому в таблиці В.1.

При розробці стратегії розвитку підприємства, наприклад, за виявленими некерованими ризиками, до прийняття цієї стратегії потрібно зрозуміти, як зменшити або передати такі ризики, що дозволить знизити фінансові втрати і підвищити результативні показники діяльності суб'єкта підприємництва.

Побудова ефективної системи управління ризиками, яка базується на ідентифікації, оцінці, документуванні й нейтралізації ризиків, дозволить обмежити їхній вплив на ефективність функціонування і розвиток підприємства.

Вибір методів ідентифікації ризиків залежить від рішення фінансового менеджера, при цьому можна обирати як окремі методи, так і комбінувати їх.

Застосування зазначених методів вимагає залучення кваліфікованих спеціалістів. При цьому результативність залучення спеціалістів і формування експертних груп залежить від повноти, достовірності й актуальності оперативно-тактичної і стратегічної інформації та відомостей про незмінні або малозмінювані об'єкти. Ці групи інформації з часом втрачають свою актуальність, але динаміка втрат суттєво відрізняється. Так, за оцінками експертів, втрати актуальності оперативно-тактичної інформації (коливання валютного курсу, зміна пропозицій партнерів, вирішення короткострокових цілей і завдань) становить 10 % на день; стратегічної (політика і стратегія розвитку підприємства тощо) – близько 10 % на місяць; інформації щодо незмінних і малозмінних об'єктах (виробнича інфраструктура, транспортна мережа, природні ресурси) – 15 % на рік [95].

Ідентифіковані ризики доцільно систематизувати за допомогою картографування, яке дозволяє розташувати за пріоритетами й оцінити кількісно ризики промислового підприємства. Карта ризику є графічним і одночасно текстовим описом обмеженої чисельності ризиків підприємства, в якому за допомогою градації ризику за силою впливу (рівнем значущості) та частотою його виникнення (ймовірністю) визначається межа терпимості, яка відділяє некеровані ризики від керованих, визначаються суттєві, граничні, критичні та катастрофічні ризики. При розробці стратегії розвитку підприємства, наприклад, за виявленими некерованими ризиками, до прийняття цієї стратегії потрібно зрозуміти, як зменшити або передати такі ризики, що дозволить знизити фінансові втрати і підвищити результативні показники діяльності суб'єкта підприємництва. Побудова ефективної системи управління ризиками, яка базується на ідентифікації, оцінці, документуванні й нейтралізації ризиків дозволить обмежити їхній вплив на ефективність функціонування і розвиток промислового підприємства.

Отже, відсутність на цей час єдиного загальноприйнятого визначення поняття «ідентифікація ризиків» унеможливорює ефективність системи управління ризиками, оскільки саме ідентифікація є основою побудови зваженої системи управління ризиками і розробки політики управління ризиками. У процесі ідентифікації ризиків необхідно враховувати загальні та специфічні фактори, що дозволить обрати ефективний метод або сукупність методів ідентифікації ризиків.

Недосконалість теоретико-методичних рекомендацій не дозволяє остаточно оцінити наслідки впливу певного виду ризику на результативність функціонування і розвитку промислового підприємства, що вимагає більш ґрунтовного дослідження сутності і змісту оцінки фінансових ризиків, систематизації та узагальнення основних методів і прийомів, що дозволили б належним чином оцінити вплив фінансових ризиків на об'єкт нашого дослідження.

Оцінка фінансових ризиків. Аналіз опублікованих наукових праць свідчить про те, що проблема мінімізації ризиків, яка значною мірою пов'язана з нездатністю оцінити міру і ступінь ризику, що виникає як при виконанні певної окремої операції, так і діяльності промислового підприємства загалом, отримала віддзеркалення в порівняно невеликій кількості наукових праць.

Дослідження робіт А. Альгіна, Дж. Бароне-Адезі, Т. Боллерсльова, Д. Гіаннопулоса, М. Грачева, Р. Гуптона, П. Зангарі, В. Ковальова, А. Чі, М. Рогіва, В. Чернова, Р. Енгля та ін., опублікованих з цієї теми, показує, що більшість наявних наукових джерел присвячена аналізу окремо взятих методів оцінки ризику, проте доцільність їх використання для підприємств різної галузевої належності загалом і промислових підприємств зокрема, не була розкрита достатньою мірою, що зумовило необхідність дослідження теоретико-методичних основ оцінки фінансових ризиків промислових підприємств у ринкових умовах господарювання.

Аналіз ризиків існує у двох взаємопов'язаних формах – кількісній і якісній. У результаті проведення якісного аналізу відбувається ідентифікація факторів і видів ризику. Кількісний аналіз дає можливість чисельно визначити розмір окремих фінансових ризиків і оцінити рівень ризику як окремої фінансової операції, так і діяльності підприємства загалом.

Рівень фінансового ризику є головним показником оцінки фінансової рівноваги підприємства, рівня фінансової безпеки й характеризує ступінь захисту його фінансової діяльності від загроз зовнішнього і внутрішнього середовища. Саме тому оцінка рівня ризику в процесі управління фінансовою діяльністю підприємства є обов'язковим елементом системи управління і супроводжує підготовку практично всіх управлінських рішень.

Рівень фінансового ризику характеризує вірогідність його виникнення під впливом певного чинника ризику (або групи таких чинників) і можливих фінансових втрат у разі настання ризикової події [39; 54; 259].

З огляду на вищенаведене формується методичний інструментарій оцінки рівня ризику, який дозволяє вирішувати пов'язані з ним конкретні завдання щодо ефективного управління фінансовою діяльністю підприємства. Найбільш відомими і поширеними методами оцінки ризику є:

- економіко-статистичні;
- експертні;
- аналогові;
- дерева рішень;
- сценаріїв та інші [39; 43; 47; 54; 55; 58; 78; 87; 167; 226; 259; 288; 291; 340; 345; 362; 367; 408; 411; 412].

Економіко-статистичні методи є основою проведення оцінювання рівня фінансового ризику й ґрунтуються на принципі екстраполяції на майбутні тенденції зміни певного досліджуваного показника за певний проміжок часу в минулому. У межах цього методу можуть бути розраховані такі відносні й абсолютні показники:

а) *коефіцієнт фінансового ризику* ($K_{\text{фр}}$) може бути розрахований як співвідношення:

- суми капіталу підприємства до суми його активів;
- розміру збитків до власних коштів підприємства;
- очікуваних збитків та доходів підприємства;
- різниці між плановими й фактичними результатами до запланованих.

З огляду на отримані значення коефіцієнта ризику діяльність підприємства можна віднести до: безризикової ($k_{\text{фр}} = 0$); області мінімального ризику ($k_{\text{фр}} = 0 \div 0,25$); області підвищеного ризику ($k_{\text{фр}} = 0,25 \div 0,5$); області критичного ризику ($k_{\text{фр}} = 0,5 \div 0,75$); області катастрофічного ризику ($k_{\text{фр}} = 0,75 \div 1$);

б) *рівень фінансового ризику*. Він характеризує загальний алгоритм оцінки цього рівня, представлений такою формулою:

$$PP = BP \cdot PB, \quad (2.1)$$

де PP – рівень відповідного фінансового ризику;

BP – вірогідність виникнення цього фінансового ризику (виражається одним із коефіцієнтів вимірювання цієї вірогідності (коефіцієнтом варіації, бета-коефіцієнтом і ін.);

PB – розмір можливих фінансових втрат у процесі реалізації цього ризику у вартісному виразі.

Відповідно, рівень фінансового ризику при його розрахунку за цим алгоритмом буде виражений абсолютним показником, що істотно знижує базу його порівняння при розгляді альтернативних варіантів;

в) *дисперсія* – характеризує ступінь коливання очікуваного доходу від здійснення фінансової операції, що вивчається, щодо його середньої величини. Розрахунок дисперсії здійснюється за формулою

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^n (R_i - \bar{R})^2 \cdot P_i, \quad (2.2)$$

де σ^2 – дисперсія;

R_i – конкретне значення можливих варіантів очікуваного доходу за цією фінансовою операцією;

\bar{R} – середнє очікуване значення доходу за цією фінансовою операцією;

P_i – можлива частота (вірогідність) отримання окремих варіантів очікуваного доходу за фінансовою операцією;

n – кількість спостережень.

г) *середньоквадратичне (стандартне) відхилення* – як і дисперсія визначає ступінь коливання індивідуального фінансового ризику й розраховується за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n (R_i - \bar{R})^2 \cdot P_i}. \quad (2.3)$$

д) *коефіцієнт варіації* – дозволяє визначити рівень ризику, якщо показники середнього очікуваного доходу від здійснення фінансових операцій розрізняються між собою. Розрахунок показника здійснюється за формулою:

$$CV = \frac{\sigma}{\bar{R}}, \quad (2.4)$$

де CV – коефіцієнт варіації;

σ – середньоквадратичне (стандартне) відхилення;

\bar{R} – середнє очікуване значення доходу за цією фінансовою операцією.

е) *бета-коефіцієнт (або бета)* – зазвичай використовується для оцінки ризиків інвестування в окремі цінні папери; дозволяє оцінити індивідуальний або портфельний систематичний фінансовий ризик щодо рівня ризику фінансового ринку загалом. Розрахунок цього показника здійснюється за формулою:

$$\beta = \frac{K \cdot \sigma_U}{\sigma_P}, \quad (2.5)$$

де β – бета-коефіцієнт.

K – ступінь кореляції між рівнем прибутковості по індивідуальному виду цінних паперів (або по їх портфелю) і середнім рівнем прибутковості даної групи фондових інструментів по ринку загалом;

σ_U – середньоквадратичне (стандартне) відхилення прибутковості по індивідуальному виду цінних паперів (або по їх портфелю в цілому);

σ_P – середньоквадратичне (стандартне) відхилення прибутковості по фондовому ринку загалом.

Рівень фінансового ризику окремих цінних паперів визначається на основі наступних значень бета-коефіцієнтів: $\beta = 1$ – середній рівень; $\beta > 1$ – високий рівень; $\beta < 1$ – низький рівень.

Економіко-статистичні методи оцінки ризику мають свої переваги, недоліки й обмеження використання, відображені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Переваги, недоліки й обмеження економіко-статистичних методів оцінки ризику

Метод оцінки ризику	Переваги	Недоліки	Обмеження використання
Економіко-статистичний	1. Найбільш точний та обґрунтований метод за умови наявності статистичної інформації за значний проміжок часу. 2. Порівняно низькі витрати на проведення оцінювання ризику.	1. Значна трудомісткість робіт з оцінки ризику. 2. Метод спрямований на оцінку наявного, а не прогнозованого стану ризику. 3. Відсутність єдиного підходу до оцінки коефіцієнта ризику. 4. Під час аналізу даних за короткостроковий період існує ризик отримання помилкових даних. 5. Метод не дозволяє врахувати всі фактори ризику.	1. Метод не використовується в умовах різних різновекторних коливань внутрішнього і зовнішнього середовища. 2. Метод доцільно використовувати тільки за наявності значної кількості достовірних даних не менш ніж за 5 попередніх років.

Експертні методи оцінки рівня фінансового ризику ґрунтуються на свідченнях експертів (кваліфікованих фахівців страхових, фінансових, інвестиційних менеджерів відповідних спеціалізованих організацій) із подальшою математичною обробкою результатів цього опитування та застосовуються за умови, що на підприємстві відсутні необхідні інформативні дані для здійснення розрахунків економіко-статистичними методами.

До групи цих методів можна віднести метод бальних оцінок, рейтинговий підхід, метод попарного порівняння, метод ранжування. Ці методи доцільно використовувати на початкових етапах дослідження ризиків, за умови якщо обсяг інформації, що є в наявності, її повноті і якості недостатні для застосування інших методів.

Метод бальних оцінок. З метою отримання більш розгорненої характеристики рівня ризику за цією операцією опитування треба орієнтуватися на окремі види фінансових ризиків, ідентифікованих за цією фінансовою операцією (кредитний, процентний, валютний, інвестиційний тощо).

У процесі експертного оцінювання кожному експерту пропонується оцінити рівень можливого ризику, ґрунтуючись на певній бальній шкалі, наприклад:

Ризик відсутній	0 балів
Ризик незначний	10 балів
Ризик нижче середнього рівня	30 балів
Ризик середнього рівня	50 балів
Ризик вище середнього рівня	70 балів
Ризик високий	90 балів
Ризик дуже високий	100 балів

Рейтинговий підхід. За умови використання цього методу формується система оціночних показників, кожному з яких привласнюється певний ранг, формується шкала оцінки отриманих показників і визначається механізм розрахунку сукупного рейтингу показника.

На основі цього методу можна виконати *ранжування* як окремих операцій, так і видів діяльності підприємства за рівнем ризику. Переваги, недоліки й обмеження використання методів експертних оцінок систематизовані в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Переваги, недоліки й обмеження експертних методів оцінки ризику

Метод оцінки ризику	Переваги	Недоліки	Обмеження використання
1	2	3	4
Методи експертних оцінок (метод бальних оцінок, рейтинговий метод, метод ранжування)	1. Використання в умовах дефіциту (відсутності) достовірної інформації та статистичних даних. 2. Можливість індивідуального підбору коефіцієнтів залежно від цілей аналізу. 3. Можливість врахування специфічних особливостей конкретної ситуації. 4. Відсутність необхідності аналізувати великі масиви даних. 5. Простота й доступність для широкого спектра користувачів.	1. Недостатній рівень професіоналізму експертів. 2. Робота висококваліфікованих експертів вимагає високої оплати праці. 3. Отримані результати носять суб'єктивний характер. 4. Високий рівень залежності результатів оцінки від кваліфікації експертів і незалежності їхніх суджень. 5. Відсутність детального обліку ключових і супроводжуючих факторів ризику	1. Використання методів для попередньої оцінки ризиків.

Аналогові методи оцінки рівня фінансового ризику дозволяють визначити рівень ризиків за окремими наймасовішими фінансовими операціями підприємства. При цьому для порівняння може бути використаний як власний, так і зовнішній досвід здійснення таких операцій, що має свої переваги, недоліки й обмеження використання (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Переваги, недоліки й обмеження експертних аналогових методів оцінки ризику

Метод оцінки ризику	Переваги	Недоліки	Обмеження використання
Метод аналогій	<ol style="list-style-type: none"> Простота використання Можливість використання як засіб попередньої оцінки дохідності проєктів. Незначні витрати на проведення оцінювання. Доступність сприйняття для широкого кола споживачів. 	<ol style="list-style-type: none"> Неврахування факторів розвитку будь-якого виду і напряду діяльності. Обов'язкова умова – наявність аналогів. Невисока точність оцінки. 	<ol style="list-style-type: none"> Неможливо використовувати для проєктів, які не мають аналогів (наприклад, для інновацій).

Метод сценаріїв дозволяє перейти від деталізованого опису стратегічних і оперативних ризиків, характерних для кожного виду діяльності підприємства, до опрацювання найбільш вірогідного, песимістичного й оптимістичного варіантів розвитку. При розробці сценаріїв розвитку промислового підприємства узгоджуються стратегічні ризики розвитку підприємства загалом та окремих видів діяльності, зокрема, з оперативними ризиками – ризиками управління забезпеченням, виробництвом і збутом.

Оцінка ризику повинна втілюватися в показниках планових завдань: напружених – які відповідають оптимістичному сценарію; найреальніших – для найбільш вірогідного сценарію та занижених для песимістичного сценарію. Переваги та недоліки цього методу відображені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Переваги, недоліки й обмеження методу сценаріїв

Метод оцінки ризику	Переваги	Недоліки	Обмеження використання
Метод сценаріїв	<ol style="list-style-type: none"> Дозволяє отримати достатньо реальну картину для різних варіантів розвитку. Можливість розглянути максимальну кількість сценаріїв та вводити додаткові змінні, що дозволить підвищити ефективність оцінки ризику. Дає можливість отримати більш чітке уявлення про можливі варіанти розвитку суб'єкта економіки, виявити його сильні і слабкі сторони, можливості й загрози. 	<ol style="list-style-type: none"> Виникає необхідність побудови декількох моделей, які відповідають кожному сценарію, що ґрунтується на трудомістких і затратних підготовчих роботах. За умови використання основних і додаткових змінних необхідно встановити всі наявні між ними зв'язки. Кожен сценарій повинен давати можливість точного прогнозування, що на практиці є малоймовірним. Наявність невизначеності меж сценаріїв. 	<ol style="list-style-type: none"> Проєкт розвитку треба відхилити, якщо він є неефективним хоча б за одним малоймовірним сценарієм. Неможливість застосування програмних продуктів обмежує чисельність можливих сценаріїв і кількість застосованих змінних. Правильність побудови сценарію визначається якістю моделі й обсягом вихідної інформації, що мінімізує можливість його використання для прогнозування.

Метод дерева рішень – передбачає оцінку найбільш ймовірних значень результатів залежно від варіантів розвитку: оптимістичного, песимістичного, нормального.

Метод ґрунтується на побудові мережевих графіків, які відображають послідовність прийняття рішень, моменти настання подій, оцінку проміжних даних і вірогідність отримання фінансових результатів. Використовувати цей метод особливо доцільно в тій ситуації, коли певні рішення, що приймаються в кожний момент часу, суттєво залежать від тих, які були прийняті на попередніх етапах функціонування суб'єкта господарювання і, у свою чергу, визначають сценарії розвитку підприємства.

Використовуючи цій метод, можна оцінити всі можливі варіанти досягнення кінцевого результату й обрати найбільш оптимальний. Позитивні й негативні аспекти застосування цього методу наведені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Переваги, недоліки й обмеження методу дерева рішень

Метод оцінки ризику	Переваги	Недоліки	Обмеження використання
Метод дерева рішень	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дозволяє розглядати різні сценарії розвитку подій, зумовлених впливом багатьох факторів ризику. 2. Контролює виконання попередніх рішень і визначає сценарії подальшого розвитку підприємства. 3. Висока точність оцінки і наочність отриманих результатів. 4. Дозволяє детально врахувати всі фактори ризику. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вимагає значних витрат часу на проведення дослідження. 2. Характеризується складністю виділення факторів ризику й оцінки їхнього впливу на зростання або зменшення загального ризику. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проект розвитку підприємства в умовах ризику не повинен мати велику кількість варіантів реалізації, оскільки витрати часу і грошові витрати на проведення оцінювання будуть надмірними.

Оцінити рівень фінансового ризику можна також за допомогою показника ризикової вартості, який дозволяє дати єдину, оперативну й загальнозрозумілу оцінку можливих втрат вартості портфеля активів на певний період; виступає повноцінним стандартом інформації про ризик фірми, який використовується всередині самого підприємства компанії, а також указуватися у звітах для інвесторів і регулюючих органів. Ризикова вартість (VaR) відображає максимально можливі збитки від зміни вартості фінансового інструменту, портфеля активів, компанії і т. ін., які можуть відбутися за певний проміжок часу із заданою вірогідністю прояву.

Для розрахунку показника ризикової вартості використовуються три різні економіко-математичні методи: аналітичний, метод історичного моделювання, метод статистичних випробувань Монте-Карло. Їхня сутність, переваги й недоліки використання відображено в таблиці 2.8. При цьому недоліки використання зазначених методів зумовлюють спектр обмежень їх використання.

Переваги, недоліки й методів розрахунку ризикової вартості підприємства

Метод оцінки ризику	Сутність методу	Переваги	Недоліки
Аналітичний метод	Метод розрахунку VaR має на увазі аналітичне отримання необхідної оцінки ризику на основі статистичної моделі фінансового результату по портфелю.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відносна простота реалізації. 2. Висока швидкість обчислень. 3. Дозволяє використовувати різні варіанти значень волатильностей і кореляцій. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Неможливість використання інших розподілів, крім нормального, через що не враховуються «важкі хвости». 2. Неможливість коректного обліку ризиків нелінійних інструментів. 3. Складність для розуміння топменеджментом. 4. Вірогідність значущих помилок у використовуваних моделях.
Метод історичного моделювання	Ідея методу історичного моделювання полягає у використанні історичних змін цін на фінансові інструменти, із яких складається портфель, для побудови розподілу майбутніх змін цін і потенційних прибутків і збитків портфеля загалом.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відносна простота реалізації. 2. Швидкість обчислень. 3. Можливість позбавитися погрішностей моделювання. 4. Можливість коректного обліку ризиків нелінійних інструментів. 5. Легко пояснити суть методу топменеджменту. 6. Стійкість оцінок. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Некоректність результатів у випадку, якщо базовий період не був репрезентативним. 2. Неможливість використання прогнозних значень волатильностей і кореляцій. 3. Непридатність при значній зміні положення на ринках.
Метод статистичних випробувань (імітаційного моделювання Монте-Карло)	Метод Монте-Карло має на увазі здійснення великої кількості випробувань – разових моделювань розвитку ситуації на ринках із розрахунком фінансового результату по портфелю. У результаті проведення таких випробувань буде одержаний розподіл можливих фінансових результатів, на основі якого шляхом відсікання найгірших, згідно з вибраною довірчою вірогідністю може бути одержана VaR-оцінка.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Можливість розрахунку ризиків для нелінійних інструментів. 2. Можливість використання будь-яких розподілів. 3. Моделювання складної поведінки ринків – трендів, кластерів високої або низької волатильності, змінних кореляцій між чинниками ризику, сценаріїв «якщо – то» тощо. 4. Можливість дослідження подальшого, практично нічим не обмеженого розвитку моделей. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Складність реалізації. 2. Вимагає значних обчислювальних ресурсів. 3. Складність для розуміння топменеджментом. 4. При простих реалізаціях може виявитися близький або до історичного або до аналітичного VaR, що призведе до спадкування всіх їх недоліків. 5. Вірогідність значущих помилок у використовуваних моделях.

Використання наведених методів залежно від професіоналізму експертів-аналітиків, ситуації, що склалася в зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства дозволить визначити розмір ризику і своєчасно застосувати заходи щодо їх нейтралізації.

Практика господарювання суб'єктів підприємницької діяльності вимагає обґрунтованого прийняття рішень, пов'язаних з ризиком. Тому встановлення виду ризиків, з якими доведеться мати справу, ступінь потенційної небезпеки для підприємства від настання ризикової події набуває актуальності в умовах сьогодення. Дослідженні методи є основними в теорії управління ризиками, їх використання дозволить з більшою або меншою точністю і трудомісткістю оцінити фінансові та інші ризики притаманні промислового підприємству на різних етапах життєвого циклу, оцінити схильність підприємства до ризику, тобто його ризик-апетит та розробити зважену систему заходів щодо мінімізації негативного впливу ризиків на функціонування і розвиток промислового підприємства.

Визначення ризик-апетиту промислового підприємства. Визначення схильності до ризику, тобто ризик-апетиту, який відображує ту кількість ризиків, яку промислове підприємство може понести залежно від темпів його економічного розвитку, фінансових і операційних можливостей, очікувань доходності зацікавлених сторін (наявних і потенційних власників і інвесторів, кредиторів тощо) і є невід'ємною складовою розробки тактичних і стратегічних планів розвитку промислових підприємств.

Схильність до ризику відображає певні види ризику та величину втрат від їх настання, які промислове підприємство може прийняти для досягнення своїх тактичних і стратегічних цілей і планів розвитку. Формування цілей підприємства здійснюється в умовах динамічної зміни внутрішнього і зовнішнього макро- і мезосередовища. Такі зміни здатні спричинити не тільки коливання рівня того чи іншого виду ризиків, обумовити появу нових ризиків, а й посилити негативний прояв ризиків унаслідок їх взаємозв'язку і взаємодії.

Структурований підхід власників і топменеджменту промислового підприємства до визначення ризик-апетиту дозволить усім відповідальним за прийняття фінансових рішень краще зрозуміти свої стратегічні цілі, поведінку контрагентів, зміну кон'юнктури ринку, а встановлення фінансової чутливості до ризику сприятиме розумінню рушійних сил коротко- та довгострокових цілей. У ході трансформування організаційно-управлінської та фінансової стратегії розвитку промислового підприємства необхідно переглядати схильність до ризику, що сприятиме досягненню тактичних та проміжних цілей і завдань.

Визначення схильності до ризику може базуватись на систематизації, аналізі й оцінці різного роду припущень, пропозицій, досвіди та інтуїції осіб, які здійснюють цей процес, що складає сутність суб'єктивного підходу до визначення ризик-апетиту. Об'єктивний підхід до визначення схильності до ризику промислового підприємства може засновуватись на встановленні ймовірності і частоти отримання певного результату. Поєднання цих підходів дозволяє більш ґрунтовно й повно оцінити схильність до ризику, мінімізувати тим самим недоліки застосування кожного із зазначених підходів (рис. 2.1).

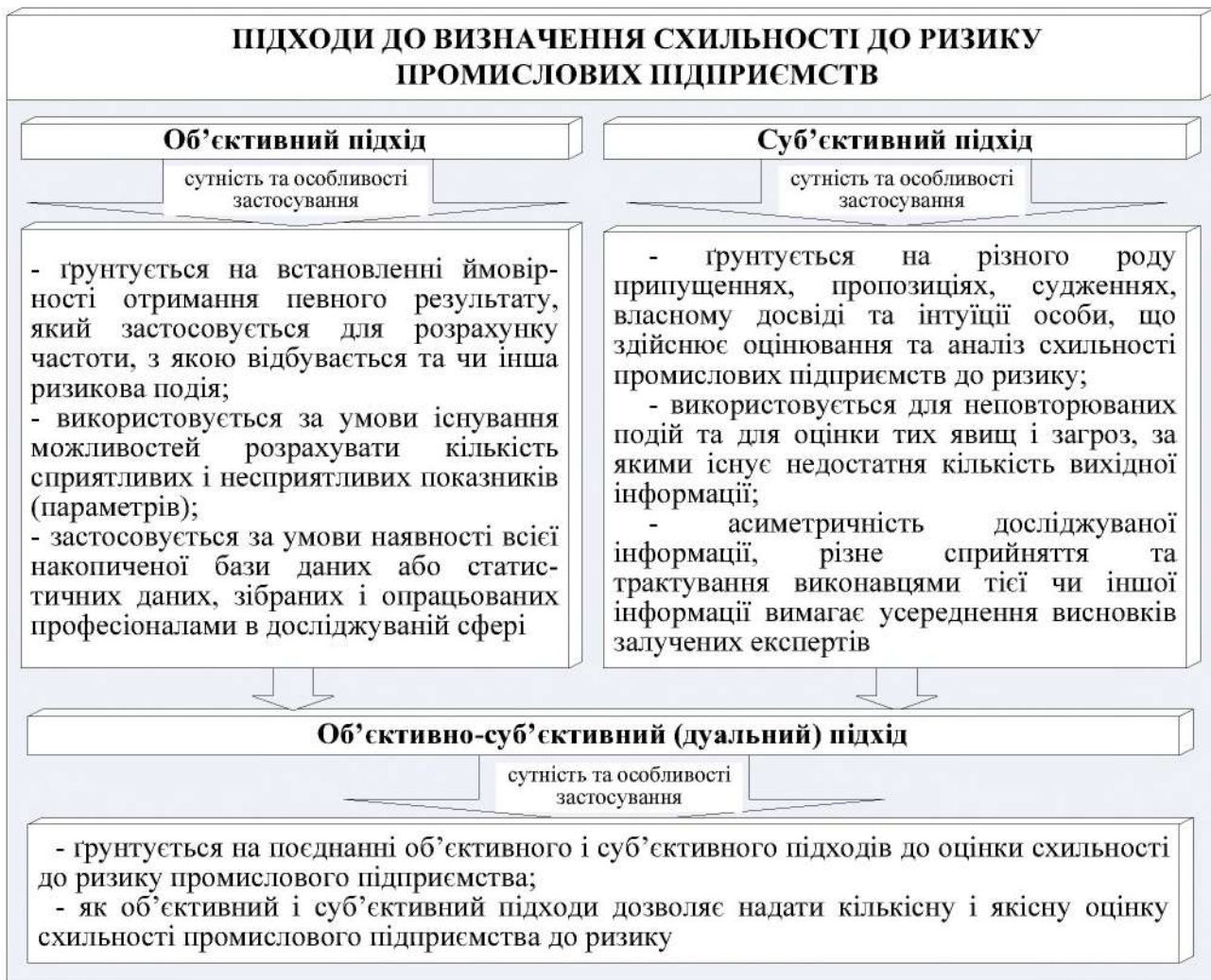

Рис. 2.1. Підходи до визначення схильності до ризику промислового підприємства

Джерело: побудовано авторкою за даними [24; 443; 459; 480; 484; 492].

Попередньо визначене значення схильності до ризику спрощує процес управління ризиками промислового підприємства, оскільки в процесі ризик-менеджменту поточна величина витрат від прояву дії сумарних ризиків не повинна перевищувати розмір апетиту до ризику. У випадку, якщо ж таке перевищення спостерігається, необхідно запроваджувати комплекс збалансованих заходів, спрямованих на протидію ризикам і зниження рівня ризику до попередньо визначеного рівня ризик-апетиту.

Рівень ризик-апетиту можна визначити як у якісному виразі (коли ризик не може бути розрахований кількісно, проте може бути певним чином представлений описовим способом), так і у кількісному (абсолютному або відносному) [24; 443; 459; 480; 492]. До таких методів можна віднести: метод, заснований на вартості заходів з управління ризиком, методи, що використовують історичні аспекти розвитку та поточний стан промислового підприємства, аналоговий та експертний методи, стрес-тестування та комбінований метод.

Сутність та особливості застосування зазначених методів у процесі розрахунку схильності до ризику наведені на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Методи визначення ризик-апетиту промислового підприємства
Джерело: побудовано автором за даними [24; 443; 459; 480; 484; 492].

Ризик-апетит промислового підприємства визначає необхідний «буфер капіталу» між його сукупним ризиком та здатністю приймати ризики. Оскільки схильність до ризику для підприємств різних організаційно-правових форм, видів фінансово-господарської діяльності та стадій життєвого циклу підприємства не є однаковою, то і «буфер капіталу» різних економічних суб'єктів не буде тотожним.

Крім того, розмір «буферу капіталу» залежить від вартості і структури активів підприємства, джерел формування фінансових ресурсів та їх співвідношення, чутливості підприємства від отримання виручки, особливостей ціноутворення профільної та супутньої продукції промислового підприємства та інших численних факторів.

З огляду на вищенаведене, для кожного підприємства, враховуючи специфічні особливості його функціонування необхідно встановлювати межі ризику, тобто діапазони допустимих відхилень від розрахункової величини ризик-апетиту для конкретних видів ризиків. Зростання та необґрунтоване коливання розміру відхилень повинно супроводжуватись упровадженням дієвих заходів, що потребує постійного моніторингу та документування ризиків.

Документування схильності до ризику в поєднанні з визначенням буферу капіталу дозволяє досягти необхідного рівня ефективності функціонування промислового підприємства та сприяє забезпеченню виконання планів і програм розвитку.

До того ж розуміння схильності до ризику може підвищити здатність помисливого підприємства брати на себе ризик за рахунок ефективного розподілу всіх видів наявних ресурсів, а прозорість та підзвітність, що є результатом постійного моніторингу ризиків, дозволить використовувати значущіші індикатори раннього запобігання та реагування на загрози зовнішнього і внутрішнього середовища.

Таким чином, ризик-апетит є одним із ключових інструментів ризик-менеджменту, а його моніторинг і своєчасне реагування на небажані відхилення сприяють узгодженню процесів прийняття рішень на всіх стадіях життєвого циклу підприємства та підвищенню загальної ефективності фінансово-господарської діяльності загалом. Розуміння схильності до ризику покращує здатність власників підприємства та адміністративно-управлінського персоналу пов'язувати бізнес-рішення з бізнес-стратегією.

Проведені дослідження дали змогу узагальнити наявні підходи до визначення схильності до ризику промислових підприємств та систематизувати методи розрахунку ризик-апетиту. Зазначені методи мають свої переваги, недоліки й обмеження використання, проте кожен із них прямо чи опосередковано здатний оцінити схильність промислового підприємства до ризику, що є підставою для розуміння того, які ризики досліджуване підприємство може прийняти та сформулювати зрозумілу позицію власників та вищого топменеджменту щодо ризиків, що дозволить, з одного боку, спростити процес управління ризиками, здатними спричинити втрату прибутку, а з іншого – уникнути випадків, коли розмір збитку від настання ризику може привести до втрати доходу чи капіталу (власного та/або позикового).

Мінімізація (нейтралізація) фінансових ризиків. Сучасна українська економіка характеризується значною невизначеністю ключових чинників функціонування та розвитку: політико-правових, соціально-економічних, територі-

альних, галузевих, природно-географічних демографічних та інших. До того ж діяльність вітчизняних промислових підприємств різних видів діяльності визначається високим ступенем нестійкості й невизначеності, зумовлених такими негативними факторами, як:

- розрив господарських зв'язків з окупованими територіями України, втрата частини природних ресурсів і енергоносіїв, що використовувались для виробництва вітчизняної продукції;

- нерозвиненість інформаційної інфраструктури, потрібної для розробки нових технологій, освоєння виготовлення інноваційної продукції і виходу на нові, нетрадиційні ринки та розширення наявних;

- структурні диспропорції національної економіки, які зумовлені відривом фінансової сфери від сфери виробництва, нестійкістю співвідношення між нагромадженням і споживанням, зростанням дисбалансу між обсягами заощаджень та інвестицій, високими темпами фізичного і морального зношення промислового, транспортного та інших потенціалів, суттєвими змінами у складі та структурі банківської системи тощо;

- втрата частини морських портів і ресурсів та інші вищеперелічені обставини спричинили перерозподіл вантажопотоків, що відобразилось на обсягах витрат суб'єктів господарювання, а отже, і на результатах внутрішньо- і зовнішньоекономічної діяльності;

- високі темпи інфляції та коливання валютного курсу протягом останніх років підвищили ступінь ризиків і негативно відобразились на функціонуванні й можливостях розвитку суб'єктів економіки на мікро-, мезо- і макрорівні.

З огляду на це у суб'єктів підприємництва виникає необхідність прийняття управлінських рішень, здатних мінімізувати несприятливі загрози й ризики зовнішнього і внутрішнього середовища.

Науково-прикладна проблема управління ризиками промислових підприємств окремих галузей розробляється закордонними і вітчизняними вченими, такими як Н. М. Внукова, П. Г. Грабовий, В. М. Гранатуров, А. Ю. Попова, Г. Б. Клейнер, О. О. Кулікова, В. Л. Тамбовцев, М. А. Рогов, Р. А. Фатхутдінов, О. С. Шапкін та ін. Особливості управління ризиками промислових підприємств розкрито в роботах: І. А. Бланка, І. Т. Балабанова, Ю. Брігхема, Н. А. Брегіна, О. А. Лобанова, Г. Б. Клейнера, В. П. Савчука, О. В. Чугунова та ін. Ці та інші науковці також досліджують причини виникнення ризиків, проводять їх класифікацію і аналіз, розглядають різні варіанти і шляхи їх повної або часткової нейтралізації і компенсації.

Аналіз опублікованих досліджень у окресленій сфері дозволяє відзначити фундаментальність робіт у сфері теорії ризику та їх теоретико-прикладний характер, який проявляється в розробці системи й політики управління ризиками та в застосуванні великої кількості різноманітних прийомів і методів їх мінімізації та нейтралізації.

Актуальність проблем у сфері управління ризиками у світовому масштабі зумовили створення стандартів ризик-менеджменту (Risk Management Standards) [443; 478], які стали результатом спільних зусиль Інституту ризик-менеджменту (The Institute of Risk Management - IRM) [143], Асоціації ризик-

менеджменту і страхування (AIRMIC) Міжнародної ради управління ризиками (International Risk Governance Council - (IRGC)) [223], Національного форуму ризик-менеджменту в суспільному секторі [63].

Одночасно в Україні підприємці тільки починають усвідомлювати важливість своєчасної ідентифікації, оцінювання та нейтралізації фінансових ризиків, а наукові роботи в цій сфері мають переважно теоретико-методологічний характер і базуються переважно на закордонному досвіді, який, у свою чергу, потребує адаптації до специфічних умов розвитку української економіки. Зокрема це стосується методів мінімізації і нейтралізації фінансових ризиків, що доводить необхідність проведення теоретико-прикладних досліджень методів управління ризиками у фінансовій сфері та визначення особливостей їх використання у сучасних умовах функціонування і розвитку суб'єктів підприємництва загалом і промислових підприємств зокрема.

Доведено, що ризики є невід'ємною частиною функціонування та розвитку будь-якого суб'єкта господарювання незалежно від власності й галузі діяльності. Проте ці аспекти визначають специфічні особливості управління ризиками, зокрема фінансовими, таких економічних утворень.

Управління фінансовими ризиками полягає в ідентифікації, аналізі й оцінці ризиків, визначенні схильності до ризику та розробці системи заходів щодо мінімізації негативних наслідків виникнення ризикових подій. Ідентифікація ризиків являє собою виявлення та документування всіх видів можливих ризиків, що загрожують суб'єкту господарювання, пов'язаних із кожною конкретною операцією та діяльністю загалом [386; 411].

Оцінка ризиків є науково обґрунтованим процесом, який складається з ідентифікації небезпек/загроз, характеристики виявлених загроз та якісного та/або кількісного визначення розміру їхнього впливу на функціонування та розвиток суб'єкта підприємництва.

На нашу думку, виявлені загрози доцільно систематизувати згідно з інтересами суб'єкта підприємництва, наприклад, у вигляді таблиць 2.9 і 2.10. Ризики повинні бути в центрі уваги як власників, так і адміністрації бізнесу.

На сьогодні в Україні склалась ситуація, коли інтереси власників бізнесу, адміністрації і працівників часто конфліктують, що знижує результативність діяльності суб'єкта підприємництва й підвищує розмір негативних втрат від дії ризиків. Саме тому ідентифікація і систематизація інтересів суб'єктів бізнесу набуває актуальності та потребує суттєвої деталізації. Структуровані інтереси й загрози дозволять більш ефективно застосовувати наявні у суб'єкта підприємництва ресурси, розробити зважену політику управління ризиками та сформулювати тактичні і стратегічні плани розвитку.

Найважливішим показником, який дозволяє оцінити захищеність суб'єкта підприємництва від загроз навколишнього середовища та визначити рівень фінансово-економічної безпеки, є рівень ризику, який розраховується за допомогою конкретного методичного інструментарію, який передбачає якісну і кількісну оцінку й дає змогу вирішувати пов'язані з ним конкретні завдання управління діяльністю підприємства.

Таблиця 2.9

Ідентифікація інтересів об'єкта дослідження і його контрагентів

ІНТЕРЕСИ	За ступенем важливості			За тривалістю дій			За характером зіткнення			За місцем дій		За ступенем реалізації			За сферами розповсюдження								
	життєво важливі	стратегічні	тактичні	довгострокові	середньострокові	короткострокові	паралельні	конфронтаційні	розбіжні	спільні	внутрішні	зовнішні	нереалізовані	частково реалізовані	реалізовані	виробничі	фінансові	експортно-імпортні	технологічні	соціально-економічні	інші		
1.																							
2.																							
...																							

Джерело: складено авторкою.

Таблиця 2.10

Ідентифікація загроз об'єкта дослідження

ЗАГРОЗИ	За місцем виникнення		За ступенем небезпеки		За можливістю здійснення		За масштабами здійснення			За характером спрямування		За ставленням до них		За сферою спрямування									
	внутрішні	зовнішні	особливо небезпечні	небезпечні	реальні	потенційні	загальнонаціональні	локальні	індивідуальні	прямі	непрямі	об'єктивні	суб'єктивні	виробничі	фінансові	технологічні	експортно-імпортні	інші					
1.																							
2.																							
...																							

Джерело: складено авторкою.

Якісна оцінка ризиків полягає в аналізі чутливості фінансових результатів до зміни основних параметрів діяльності в умовах невизначеності та нестійкості ситуації на ринку, тобто ризику відхилення фактичних даних від запланованих, що вимагають швидкого реагування. Кількісна оцінка ризиків визначає ймовірність виникнення ризиків і вплив наслідків ризиків на функціонування і розвиток суб'єкта підприємництва, що допомагає топменеджменту правильно ухвалювати рішення тактичного і стратегічного характеру.

У системі заходів щодо забезпечення стійкого функціонування та розвитку суб'єкта підприємницької діяльності важливе місце належить мінімізації і нейтралізації фінансових ризиків. Розробка заходів щодо нейтралізації ризиків охоплює декілька етапів (рис. 2.3):

1) дослідження факторів впливу на функціонування та розвиток суб'єкта бізнесу;

2) встановлення гранично допустимого рівня ризиків за окремими операціями, пов'язаними з операційною (основною), фінансовою та інвестиційною діяльністю суб'єкта господарювання;

3) визначення напрямів нейтралізації негативних наслідків окремих видів фінансових ризиків;

4) вибір і використання внутрішніх механізмів нейтралізації негативних наслідків окремих видів фінансових ризиків;

5) вибір форм і видів страхування окремих видів фінансових ризиків;

6) оцінка результативності нейтралізації фінансових ризиків.

У межах механізмів нейтралізації фінансових ризиків можна виділити зовнішні і внутрішні. Зовнішні – пов'язані зі здійсненням зовнішнього страхування, хеджуванням (як різновидом страхування), диверсифікацією інвестиційної та фінансової діяльності, придбанням додаткової інформації, що дозволить передбачити, врахувати і знизити вплив ринкових ризиків тощо.

Внутрішні механізми мінімізації і нейтралізації фінансових ризиків передбачають використання таких основних методів: уникнення ризику, лімітування концентрації ризику, розподіл ризиків, самострахування та інші методи внутрішньої нейтралізації ризиків (рис. 2.3).

Кожен із зазначених методів має свої переваги й недоліки, які визначають прикладні аспекти застосування цих методів і механізмів. Зокрема зовнішнє страхування є найбільш поширеним методом, який не потребує додаткових витрат часу, проте передбачає наявність додаткових витрат у вигляді страхових внесків; хеджування дозволяє зафіксувати прибуток на певному рівні, але обмежує отримання додаткового прибутку; диверсифікація – дозволяє отримати додатковий прибуток, але можливий неправильний вибір об'єкта диверсифікації може спричинити суттєві збитки; уникнення ризику й лімітування ризику здатне забезпечити певний рівень доходів, але часто унеможливує отримання додаткового прибутку. Загалом переваги та недоліки кожного методу доцільно розглядати в поєднанні з конкретним об'єктом дослідження.

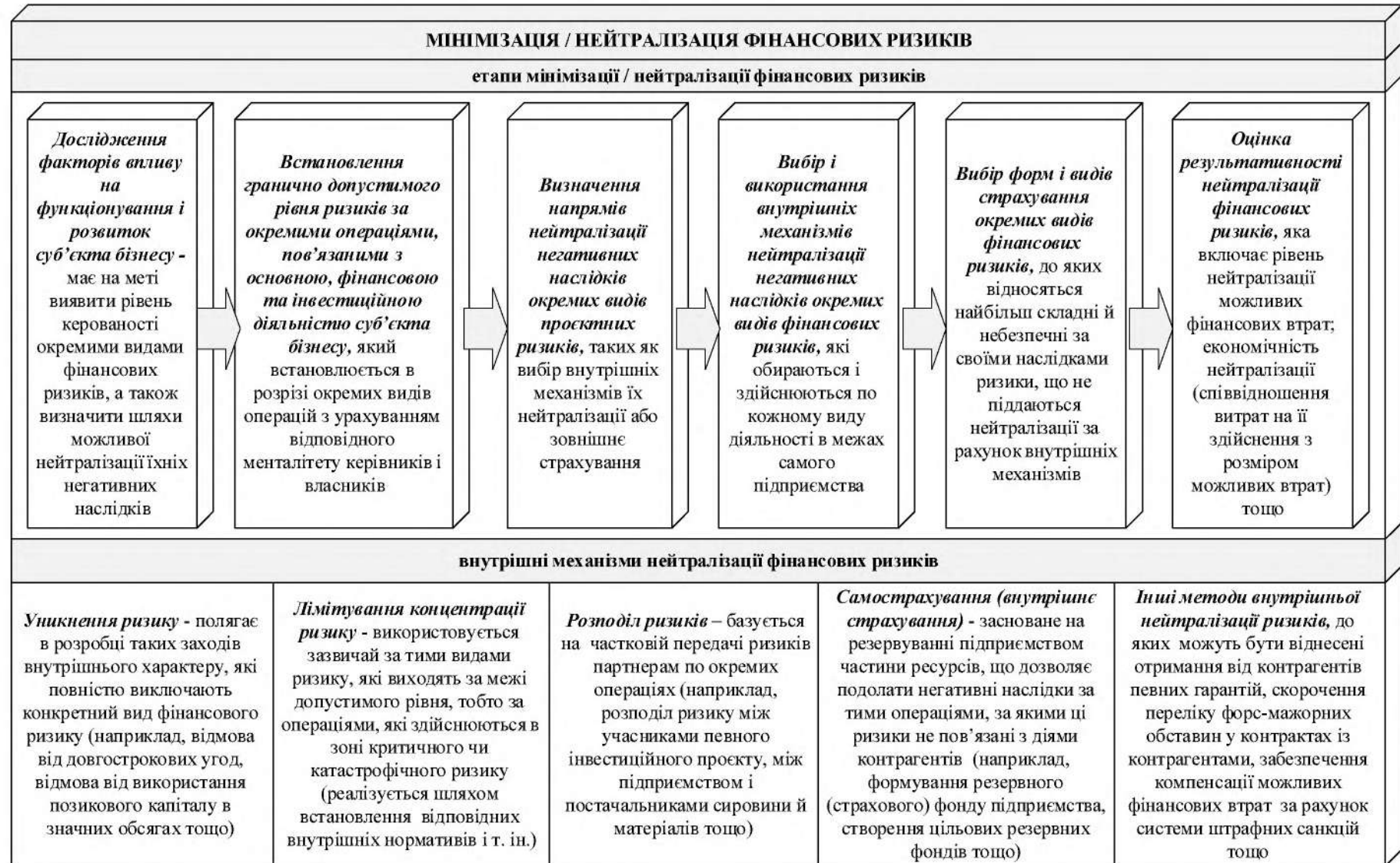

Рис. 2.3. Сутність, етапи та механізми нейтралізації фінансових ризиків

Джерело: розроблено авторкою.

Отже, незважаючи на велику кількість публікацій щодо управління фінансовими ризиками, багато аспектів складових управління залишаються предметом тривалих і гострих дискусій. Ризики супроводжують будь-яку діяльність суб'єкта підприємництва, при цьому кожний суб'єкт бізнесу має свій набір індивідуальних ризиків. Ідентифікація і оцінка ризиків, виявлення загроз функціонування і розвитку суб'єкта господарювання в контексті його інтересів дозволяє мінімізувати та нейтралізувати окремі ризики, що здатні спричинити втрату прибутку (доходу, капіталу).

Запропонована систематизація інтересів і загроз дозволить підвищити рівень фінансово-економічної безпеки промислового підприємства та мінімізувати його фінансові ризики. З цією метою було узагальнено етапи мінімізації фінансових ризиків і механізми їх нейтралізації та сформульовано основні проблеми, які не дозволяють остаточно оцінити наслідки мінімізації впливу певного виду ризику на результативність функціонування та розвитку суб'єкта бізнесу, вирішення яких стане предметом досліджень, представлених у наступних розділах цієї монографії.

2.2. Основні закономірності та принципи процесу управління фінансовими ризиками промислових підприємств

В умовах трансформаційних змін, що характерні для нестационарної економіки України, проблема забезпечення стійкого функціонування промислових підприємств – основи реального сектору національної економіки, набуває надзвичайної актуальності. Стійкий характер життєдіяльності будь-якого підприємства визначається ефективністю його операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, а конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість таких підприємств безпосередньо залежить від їхньої здатності запроваджувати інновації в бізнес-процеси.

Управління ефективністю підприємства значним чином визначається здатністю протидіяти загрозам зовнішнього і внутрішнього середовища, що спричиняють ризики, які здатні призвести до певних фінансових втрат, які вимірюються прибутком (доходом, капіталом), тобто можуть слугувати джерелом відповідно допустимих, критичних або катастрофічних за наслідками ризиків. Таким чином, управління промисловим підприємством необхідно пов'язувати з управлінням його фінансовими та іншими видами ризиків.

Результативність управління фінансовими ризиками промислового підприємства як складної динамічної системи, що змінюється в процесі виконання своїх тактичних завдань і стратегічних планів, визначається здатністю врахувати наявні взаємозв'язки й залежності між складовими елементами зазначеної системи.

Розуміння законів, закономірностей та принципів управління фінансовими ризиками дозволить більш ґрунтовно дослідити зв'язки між елементами системи ризик-менеджменту промислового підприємства, прослідкувати постійні та тимчасові та випадкові зв'язки, сприятиме своєчасній ідентифікації, аналізу й оцінці ризиків та розробці та запровадженню комплексу антиризикових заходів. Отже, дослідження законів, закономірностей та принципів управління фінансовими ризиками промислових підприємств є дуже необхідним в умовах нестационарної економіки України, що обумовлює актуальність обраної наукової теми.

Фундаментальні положення у сфері дослідження складних систем, системного аналізу, процесів функціонування і розвитку систем і системних утворень висвітлені в роботах М. Амосова [9], С. Біра [25], В. Ешбі [446], Н. Коршунової [180], Ф. Константінова [177], Д. Новікова [234; 235], В. Осипова [239], І. Прангішвілі [263], Х. Сільви [302], Р. Стоуна [302], В. Шарапова [370] та багатьох інших. Теоретико-методологічним основам управління підприємствами присвячена значна кількість робіт вітчизняних і закордонних учених, а саме: Б. Андерсена [12], П. Браунерхельма [449], Ю. Валуєва [50], В. Єліферова [284; 285], Г. Кокінза [171], М. Портера [261], В. Репіна [284; 285], М. Фельдмана, В. Шарапова [370], І. Шумпетера [430] та ін.

Концептуально-прикладні основи управління промисловими підприємствами знайшли відображення в наукових доробках Т. Бартона, С. Белова, М. Володькіна [62], В. Жарікова, Г. Клейнера, Г. Козаченко [335], У. Шенкіра, А. Шеєра [373], В. Туркіна, П. Уокера та ін.

Проблемі управління ризиками підприємств загалом і промислових підприємств зокрема присвячували свої доробки такі вчені, як А. Альгін, І. Бланк, І. Балабанов, Н. Внукова, П. Вітлінський, П. Грабовий, В. Гранатуров, М. Лапуста, Б. Лагоша, О. Йода, Н. Злобіна [128], Н. Капустіна [154], О. Лобанов, Є. Хрустальов, В. Лівшиць, А. Старостіна, Р. Сніщенко [317], А. Фомічов [355] та ін.

Багаторічна напружена праця науковців і практиків у сфері управління підприємством загалом і його ризиками зокрема ознаменувалась створенням стандартів ризик-менеджменту, а узагальнення світового досвіду в досліджуваній сфері створило підстави для розробки й запровадження в практику господарювання рекомендацій під назвою «Управління ризиками підприємства – інтегрована структура», які вперше були опубліковані у 2004 р., а згодом у 2017 р. були опубліковані та розповсюджені в такій редакції: «Управління підприємством – інтеграція із стратегією та ефективністю продуктивності» [453; 390].

Використання зазначених та інших документів у практиці господарюючих суб'єктів дало змогу певним чином мінімізувати негативні наслідки ризиків, які отримали відображення у вигляді певних фінансових втрат (збитків).

Незважаючи на широкий науково-практичний інтерес до питань управління промисловим підприємством загалом та проблеми управління ризиками, що виникають у процесі операційної, фінансової й інвестиційної діяльності зазначених підприємств, у науковій літературі недостатньо уваги приділяється використанню законів і закономірностей управління, які дозволили б краще зрозуміти взаємозв'язок різних видів діяльності, вплив зовнішнього і внутрішнього середовища на стійке функціонування та розвиток або санацію чи відновлення діяльності суб'єктів господарювання.

Розуміння закономірностей управління процесами функціонування та розвитку та врахування дії законів управління дозволить максимально результативно вирішити нагальні проблеми, що постають перед функціонуючим суб'єктом, пов'язані з пошуком шляхів мінімізації ймовірних фінансових втрат від прояву різних видів ризиків.

З огляду на вищезазначене виникає потреба у визначенні основних законів і закономірностей управління фінансовими ризиками в контексті забезпечення стійкого функціонування і розвитку промислових підприємств. Це потребує поступового вирішення таких теоретико-методологічних завдань:

- визначення термінологічного змісту таких категорій, як «закон» і «закономірність» та встановлення зв'язків між ними;

- розкриття змістовної сутності основних законів і закономірностей управління фінансовими ризиками промислового підприємства в умовах посилення зовнішніх і внутрішніх загроз його функціонуванню та розвитку.

Врахування законів і закономірностей управління фінансовими ризиками в процесі досягнення економічним суб'єктом його тактичних та стратегічних планів насамперед потребує від науковця розуміння сутності цієї категорії.

Під «категоріями» будемо розуміти «...найбільш загальні фундаментальні поняття тієї чи іншої науки» [323; 335, с. 262], які за своїм сенсом є більш глобальними, аніж «поняття».

Зазначимо, що саме в категоріях і поняттях уособлюються знання людства про навколишнє середовище (явища, процеси, предмети тощо). Людина в повсякденному житті і своїй професійній діяльності мислить різного роду категоріями, тобто загальними поняттями. Отже, і категорії і поняття є необхідними складовими елементами людського мислення, пізнання властивостей предметів та взаємозв'язків їхніх характеристик та ознак, відносин з іншими предметами, дослідження процесів функціонування та розвитку певних явищ і процесів.

Кожна галузь знань ґрунтується як на загальних, властивих будь-якій науці, так і на специфічних, притаманних лише їй категоріях. Тож, вивчаючи особливі зв'язки явищ, що існують в тій чи іншій сфері дійсності необхідно досліджувати питання взаємодії галузі, що досліджується та іншими сферами (галузями) діяльності.

Вирішуючи певну науково-прикладну проблему, учений досліджує причинні відносини у своїй сфері, наприклад, фінансист досліджує зв'язок необоротного й оборотного капіталу підприємства та джерел їх формування (власного і позикового капіталу), ризик-аналітик вивчає схильність певного суб'єкта до ризику залежно від зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, ризик-менеджер узагальнює ризик-формуючі фактори, ідентифікує ризики, досліджує їх взаємозв'язок і взаємозалежність, аналізує і оцінює їхній вплив на фінансові втрати суб'єкта підприємницької діяльності та розробляє програму дій щодо мінімізації негативного впливу ризиків і загроз на його функціонування і розвиток і т. ін.

Вивчаючи певні категорії, які відображують навколишнє середовище досліджуваного суб'єкта в процесі його практичного перетворення, науковець здатен більш глибоко розвинути своє мислення у досліджуваній галузі знань. Тобто «... категорії стають засобом пізнання дійсності з метою її подальшого більш широкого і більш глибокого перетворення» [323; 335, с. 263].

Тобто використовуючи категорії «фінансовий ризик», «промислове підприємство», «функціонування», «розвиток» і таку систему категорій, як «причина», «наслідок», «форма», «зміст» та інші, ми можемо більш глибоко дослідити понятійний апарат наукової проблеми, яка розглядається в нашій науковій роботі, обґрунтувати методологію дослідження. При цьому необхідно, з одного боку, усвідомлювати факт стійкості (з позицій назви) таких категорій, як «фінансовий ризик», «управління» та інші, а з іншого – прийняти мінливість і змінність цих категорій приналежно, наприклад, часових кордонів їх вивчення,

об'єкту дослідження (промислове підприємство, банківська установа, страхова компанія і т. ін.) та стадії його життєвого циклу (наприклад, народження, зростання, стабільне функціонування, старіння, відродження), структурних складових процесів, у межах яких ведеться дослідження (зокрема становлення, функціонування, розвиток, банкрутство, санація, ліквідація тощо).

Ретроспективний погляд на видозмінення певної категорії через призму узагальнення різного роду наукових досліджень дозволяє проаналізувати певні тенденції змін, сформулювати закони, які є «...результатом відображення об'єктивного світу у процесі його практичного перетворення» [323; 335, с. 263] і визначити закономірності таких перетворень.

Розкрити зміст методології управління фінансовими ризиками промислових підприємств, не застосовуючи відповідні категорії, неможливо, оскільки саме вони дозволять визначити сучасний рівень протидії фінансовим та іншим ризикам, оцінити результативність ризик-менеджменту на відповідній стадії життєвого циклу досліджуваного суб'єкта підприємництва в межах його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності та запропонувати ефективний механізм мінімізації негативного впливу ризиків на виконання тактичних і стратегічних планів розвитку.

Використання системи різного роду економічних, філософських, історичних та інших категорій дозволяє охарактеризувати загальний зв'язок і взаємодію об'єктів нашого дослідження, у процесі якого здійснюється поступовий рух від простого до складного, що, по суті, відображує процеси розвитку.

Категорії відображують певні закони, які разом охоплюють різні рівні пізнання (макро-, мезо- і макро-) та відображують ставлення суб'єктів дослідження до означених рівнів.

З філософського погляду закон це «...категорія, що відображає істотний, необхідний, стійкий, повторюваний (регулярний) зв'язок (відношення) між об'єктами, структурними елементами об'єктів, між явищами різного роду, їх формами, властивостями, процесами, становищем і функціями» [281].

Це «...необхідний» зв'язок (взаємозв'язок, відношення) між подіями, явищами, а також між внутрішнім станом різних об'єктів, що визначає їх стійкість, виживання, розвиток, стагнацію або руйнування... це об'єктивні зв'язки явищ і подій, що існують незалежно від того, відомі вони кому-небудь чи ні» [233].

Таким чином, закон характеризує зв'язки між явищами й подіями незалежно від наявності знань і інформації про їх існування, тобто зв'язки, які, по суті, мають обов'язковий характер, але можуть бути необхідними і випадковими. Стійкість і повторюваність відносин і зв'язків вказує на певну послідовність, порядок і тенденції розвитку явищ.

Можна виділити три групи законів:

- *універсальні* – це закони діалектики, які діють у всіх без винятку сферах діяльності незалежно від численних правил і законів створених людиною. До таких законів відносять такі, які розкривають структуру розвитку на рівні опису самого механізму розвитку (закон єдності й боротьби протилежностей, який розкриває джерело розвитку; закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, який дозволяє показати, яким чином відбувається розвиток; закон заперечення заперечення, на основі якого виникає можливість пояснити спрямованість роз-

витку). А також ті, що пояснюють сутність взаємодії протилежних сторін світу, що розвивається, тобто йдеться про ту частину структури розвитку, яка обумовлює наявність в ньому загальних протилежних сторін;

- *загальні закони* не є універсальними, проте відображують зв'язки, які притаманні всім або багатьом формам руху матерії (закони математики, кібернетики, закони збереження енергії тощо);

- *часткові закони* – притаманні лише певним формам руху матерії та її окремим рівням (закони управління, закони механіки, хімії, біології, економіки тощо) (рис. 2.4).

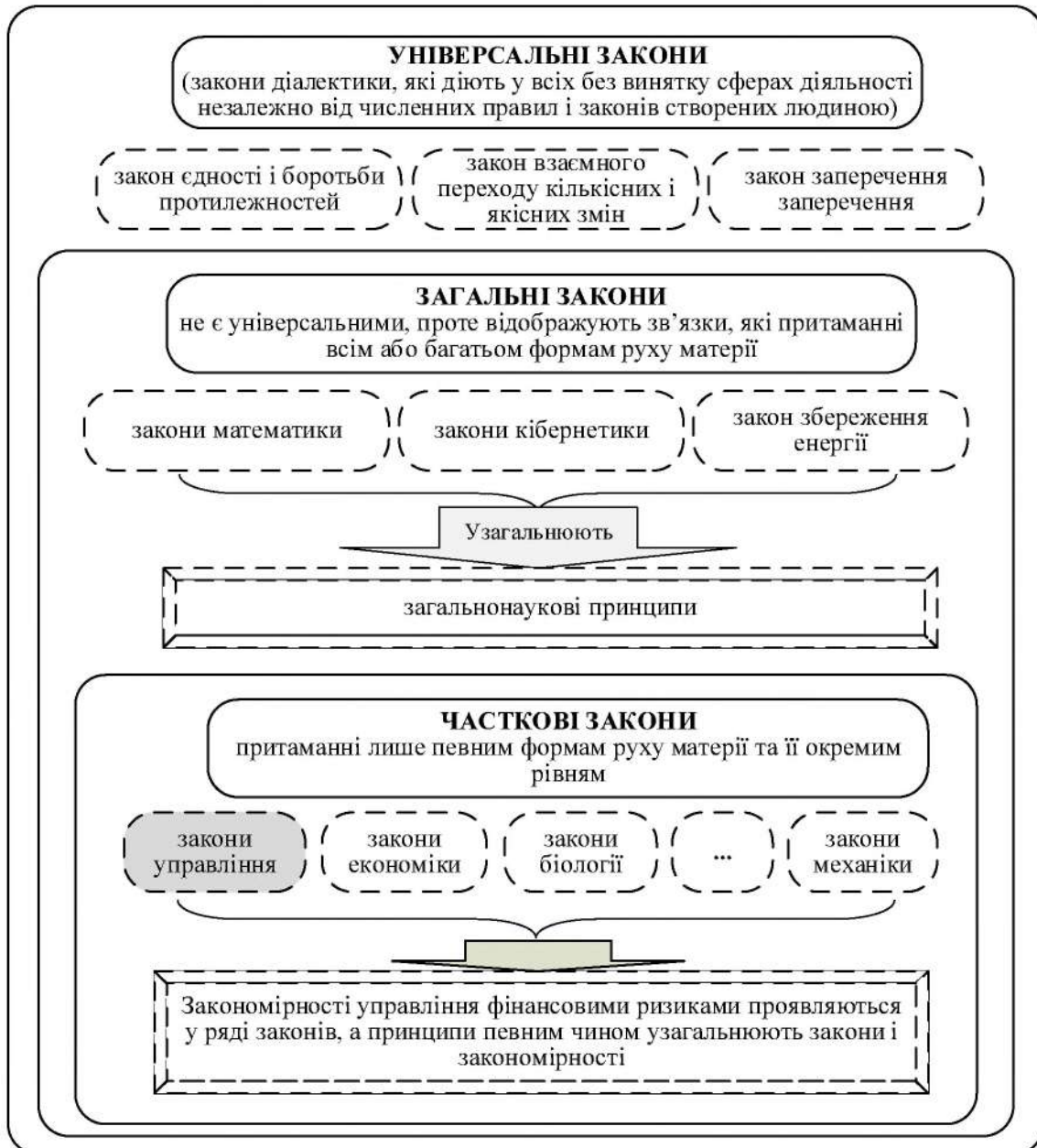

Рис. 2.4. Ієрархія універсальних, загальних і часткових законів, принципів та закономірностей

Джерело: розроблено авторкою на основі [9; 25; 136; 177; 233; 234; 263; 281; 323; 335; 430].

Наведені закони можуть бути:

- статистичними та динамічними.
- описовими та пояснюючими;

- емпіричними та теоретичними;
- феноменологічними й есенціальними (абстрактними);
- фундаментальними та прикладними;
- законами побудови, функціонування та розвитку системи і т. ін. [239, с. 215; 281].

За характером передбачень уся сукупність законів поділяється на *статистичні* та *динамічні*. Ці закони посідають особливе місце в дослідженнях, оскільки маючи кількісний вимір і якісну форму прояву, використовуються для вирішення реальних теоретичних і практичних завдань.

У науковій і методичній літературі склались різні визначення статистичних і динамічних законів, зокрема ті, що пов'язанні з об'єктами, що описуються. Зокрема, закони, які «...характеризують рух окремих часток називають динамічними, а статистичні – це закони, що діють у масі явищ» [239, с. 217].

Динамічні закони дозволяють на підставі знань про певний процес (явище, діяльність, предмет) у контексті співвідношення / поєднання «простір – час» давати однозначні прогнози про інший процес (явище, діяльність, предмет). Тим самим передбачення мають однозначний характер, який можна виразити тезою: «так, а не інакше піде процес розвитку».

Статистичні закони дозволяють на підставі знань про певний процес (явище, діяльність, предмет) з урахуванням простору і часу давати імовірнісні передбачення про інший процес (явище, предмет). Оскільки передбачення ґрунтуються на дії багатьох випадкових факторів і взаємодії значної кількості елементів певної системи, то імовірний характер передбачення можливо описати як «може бути, а може ні».

Закони можуть мати *описовий* або *пояснювальний* характер чи бути *есенціальними* або *феноменологічними*. Сутність описового і пояснювального характеру законів повною мірою розкривається сутністю цих понять, які формуються відповідно на описових і пояснювальних гіпотезах. *Описові гіпотези* економіко-соціологічним словником трактуються як «...припущення щодо фактичного стану об'єкта, який досліджується, його структури та функцій» [435, с. 97]. *Пояснювальні гіпотези* – це «... припущення відносно причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваному об'єкті...» [435, с. 97].

Есенціальні – широко використовують абстрактні поняття, якими характеризують об'єкти, за якими йде спостереження. *Феноменологічні* – виникають на початкових стадіях розвитку науки і з часом поглинаються есенціальними.

Емпіричні закони відображують «стійкі, повторювані зв'язки між емпіричними характеристиками, які часто мають ймовірний характер» [99, с. 22]. *Теоретичні закони* пов'язують «...особливі абстрактні об'єкти, які створюються з метою ідеалізованого опису й пояснення сутності тих чи інших процесів чи явищ» [99, с. 22].

Емпіричні й теоретичні закони є складовими емпіричних і теоретичних досліджень різних явищ і процесів. Отже, вважаємо доцільним окреслити методи емпіричних і теоретичних досліджень у сфері управління фінансовими ризиками промислових підприємств, які у поєднанні з математичними методами, що загалом були орієнтовані на узагальнення основних законів, закономірностей і принципів управління ризиками отримали застосування в цьому дисертаційному дослідженні (рис. 2.5).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

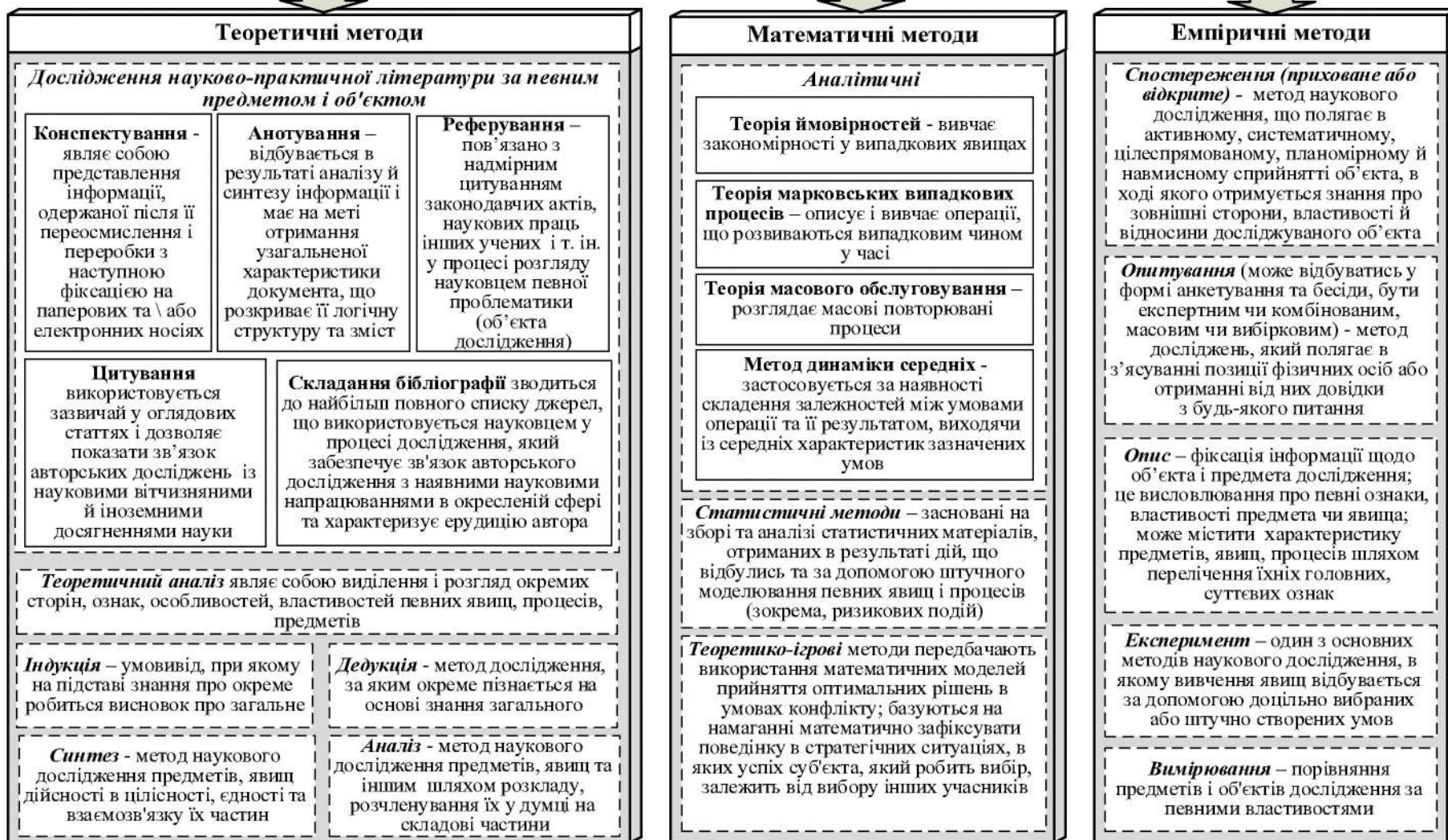

Рис. 2.5. Методи дослідження проблематики управління фінансовими ризиками промислових підприємств
Джерело: розроблено авторкою на основі [25; 99; 136; 171; 234; 235; 263; 437].

За своєю спрямованістю і відношенню до практики виділяють *фундаментальні* і *прикладні* закони [234; 235; 239]. До фундаментальних законів (тобто які не приводяться до інших) відносять універсальні закони (зокрема, закони природи, закони всесвіту тощо). Прикладними законами зазвичай є загальні й часткові закони.

Між фундаментальними і прикладними законами прослідковується щільний зв'язок, які реалізується в процесі фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Зокрема, головним завданням фундаментальних досліджень є «...пізнання законів, які керують взаємодією і поведінкою базових структур природи, суспільства і мислення» [235, с. 23]. Ці закони і структури вивчаються безвідносно до їх можливого використання. Зазвичай фундаментальні дослідження випереджають у своєму розвитку прикладні, створюючи для них фундамент із базових законів, закономірностей і теорій [235, с. 23]. Безпосередня мета прикладних досліджень, а нині це близько 80–90 % від загальної їх кількості, – «...застосування результатів фундаментальних наук для вирішення практичних проблем» [235, с. 23]. Так, більшість технічних, хімічних, біологічних, економічних та інших наук має прикладний характер.

Розвиток прикладних досліджень і запровадження інновацій у всіх видах і сферах діяльності приводить до нагромадження знань, які з часом набувають фундаментального характеру й у певний момент часу виникає ситуація, коли важко розділити прикладні дослідження і фундаментальні, які сформувались на їх основі. Одночасно може виникати й інша ситуація, коли фундаментальні дослідження здатні спричинювати прикладні відкриття.

У цих процесах неабияку роль відіграють процеси управління, від яких також залежить фінансування, планування та контроль наукових робіт та здатність економічних суб'єктів до інноваційного розвитку. Спроможність розвиватися визначається фінансовим, трудовим, виробничим, інноваційно-інвестиційним та іншими видами потенціалу економічного суб'єкта та вмінням топменеджменту розробляти та запроваджувати ефективну антиризикову стратегію, здатну мінімізувати негативний вплив ризиків і загроз зовнішнього і внутрішнього середовища на реалізацію тактичних і стратегічних планів функціонування і розвитку.

Закони побудови, функціонування та розвитку в сукупності виражають сутність системних об'єктів, що мають здатність до саморозвитку, однак «...кожна з перерахованих груп законів виражає сутність не в повному обсязі, а частково, в якомусь одному її відношенні» [177]. З огляду на це розрізнення *законів побудови, функціонування і розвитку* має певне методологічне значення.

Закони побудови представлені структурними законами, які характеризують сутність системного об'єкта в аспекті його сьогочасної організації, у контексті стійкості та незмінності цієї системи (підприємства, організації, установи).

Закони функціонування розкривають сутність системного об'єкта в плані динамічності і внутрішньої рухливості (змінності) його організації в певний обмежений проміжок часу.

Закони розвитку виражають основні тенденції, рушійні сили, механізми й можливі шляхи перетворення цієї системи в нову, якісно відмінну, але генетично пов'язану з нею (рис. 2.6).

ЗАКОНИ ПОБУДОВИ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМНИХ ОБ'ЄКТІВ
(у контексті управління фінансовими ризиками)

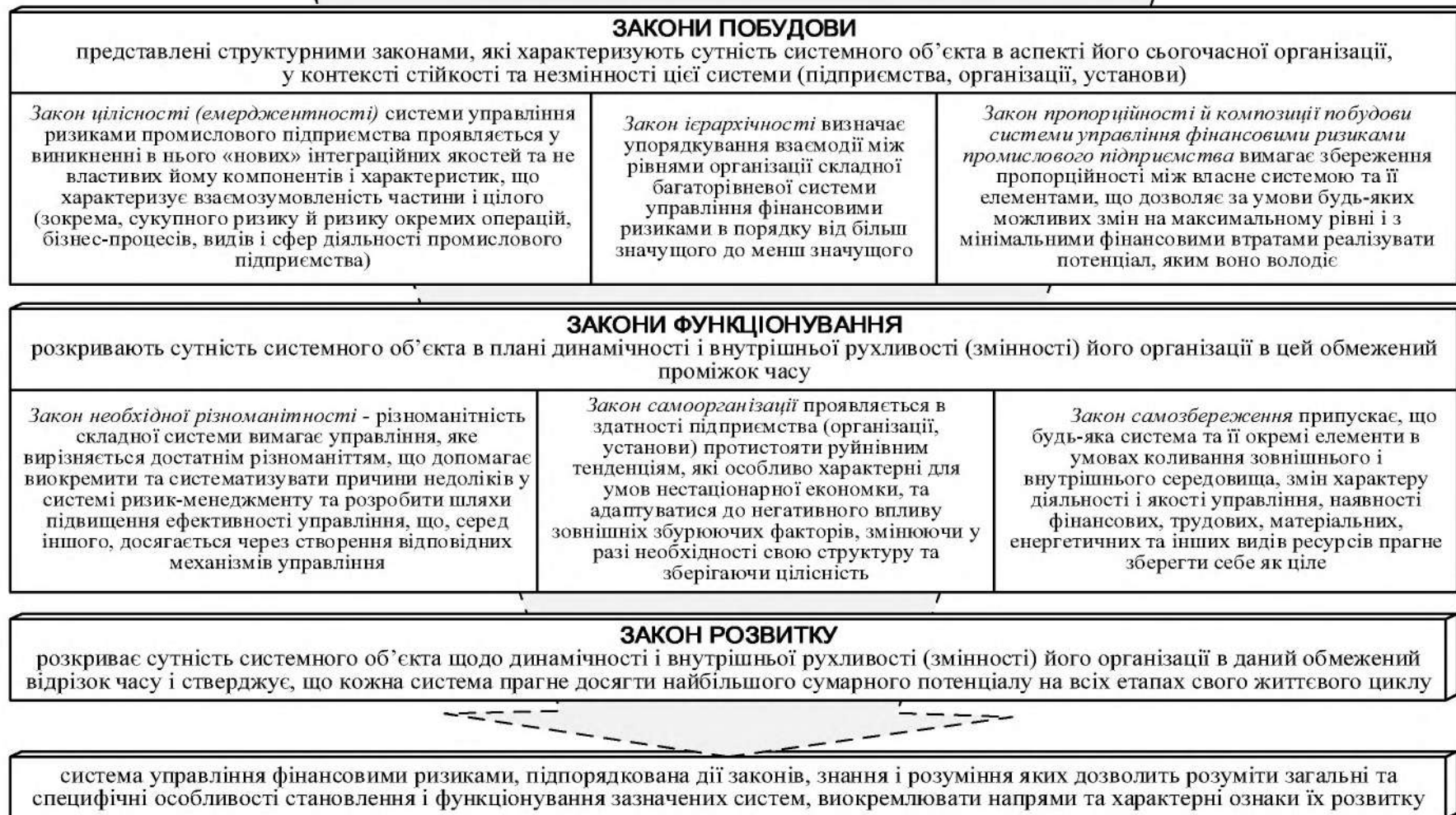

Рис. 2.6. Закони побудови, функціонування та розвитку системних об'єктів у контексті управління фінансовими ризиками

Джерело: розроблено авторкою на основі [9; 25; 136; 177; 233; 234; 263; 281; 302; 323; 335; 430].

Сутність *законів побудови, функціонування та розвитку* розглянемо приналежно до промислових підприємств та однією з ключових завдань нашого дослідження – управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Відповідно до нашого об'єкта дослідження – промислового підприємства як складної динамічної, ієрархічної і цілісної системи, *закони побудови* відображують внутрішні стійкі внутрішні зв'язки між елементами цієї системи та взаємозв'язки і взаємодію цих елементів та зазначеною системою загалом, а також із зовнішнім середовищем. Унаслідок такої взаємодії чисельні ризикоформуючі фактори спричинюють сукупність взаємопов'язаних ризиків, які в різних комбінаціях здійснюють відмінний за наслідками вплив на життєдіяльність промислового підприємства. З цих позицій *закони побудови системи управління фінансовими ризиками* відображують внутрішні стійкі зв'язки між фінансовими та іншими видами ризиків промислового підприємства, які виникають у процесі його фінансової, операційної і інвестиційної діяльності, а також у випадку виникнення форс-мажорних обставин під впливом ризикоформуючих (збурюючих) факторів макро-, мезо- і макросередовища.

До цієї групи законів належать закон цілісності (емерджентності), закон ієрархічності та закон пропорційності і композиції.

Закон цілісності (емерджентності) системи управління ризиками промислового підприємства проявляється в виникненні у нього «нових» інтеграційних якостей та не властивих йому компонентів і характеристик, що характеризує взаємозумовленість частини і цілого (зокрема, сукупного ризику і ризику окремих операцій, бізнес-процесів, видів і сфер діяльності промислового підприємства)

У контексті управління фінансовими ризиками необхідно зазначити, що в процесі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності промислового підприємства, а також виникнення форс-мажорних обставин виникають різні ризики, вплив яких різниться залежно від стадії життєвого циклу підприємства, галузі, продукту, який виготовляється. До того ж ступінь впливу одного ризику може змінюватись залежно від прояву інших ризиків, які можуть взаємопосилювати, або послаблювати один одного, тобто з огляду на закон емерджентності, сукупний ризик функціонуючого промислового підприємства в умовах невизначеності не є простою сумою впливу окремих ризиків, що виникають у різних сферах його діяльності.

При цьому наслідки впливу сукупного ризику залежать від властивостей окремих ризиків як складових (структурних) елементів системи управління ризиками.

Упорядкування взаємодії між рівнями організації складної багаторівневої системи управління фінансовими ризиками в порядку від більш значущого до менш значущого визначається *законом ієрархічності*. При цьому ієрархія ризиків може суттєво змінюватись в умовах нестаціонарної економіки України під впливом збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Дотримання *закону пропорційності й композиції* побудови системи управління фінансовими ризиками промислового підприємства вимагає збереження пропорційності між власне системою та її елементами, що дозволяє за умови будь-яких можливих змін на максимальному рівні й з мінімальними фінансовими втратами реалізувати потенціал, яким воно володіє.

Розглянемо дію *законів функціонування*, а саме *закону необхідної різноманітності*, *закону самоорганізації* та *закону самозбереження* приналежно до системи управління фінансовими ризиками промислового підприємства.

Закон необхідної різноманітності (перший закон кібернетики, закон Ешбі) трактується так: різноманітність складної системи вимагає управління, яке вирізняється достатнім різноманіттям [446]. Згідно з цим законом зі зростанням складності бізнес-процесів складність системи управління також повинна підвищуватися.

Використання цього закону при вдосконаленні систем управління фінансовими ризиками промислового підприємства допомагає виокремити та систематизувати причини недоліків у системі ризик-менеджменту та розробити шляхи підвищення ефективності управління, що, серед іншого, досягається через створення відповідних механізмів управління.

Закон самоорганізації проявляється в здатності підприємства (організації, установи) протистояти руйнівним тенденціям, які особливо характерні для умов нестаціонарної економіки, та адаптуватися до негативного впливу зовнішніх збурюючих факторів, змінюючи в разі потреби свою структуру та зберігаючи цілісність. Тобто у функціонуючих промислових підприємств, з одного боку, завжди має місце прагнення до зростання диференціації (тобто поділу розчленування чого-небудь на окремі різноманітні елементи (наприклад, створення самостійних структурних підрозділів) [311], розпаду, ентропії (як відхилення системи чи її окремої ланки від еталонного (нормального, очікуваного) стану, що здатне спричинити зниження темпів розвитку системи, погіршення ефективності її функціонування і т. ін.).

З іншого боку, здатність системи до самоорганізації спроможне позитивно впливати на еволюційні процеси розвитку промислового підприємства за рахунок підвищення рівня організації і управління підсистем розвитку промислового підприємства, до яких можна віднести й систему управління фінансовими ризиками, від ефективності якої залежить результативність діяльності промислового підприємства загалом.

Закон самозбереження припускає, що будь-яка система та її окремі елементи в умовах коливання зовнішнього і внутрішнього середовища, змін характеру діяльності і якості управління, наявності фінансових, трудових, матеріальних, енергетичних та інших видів ресурсів прагне зберегти себе як ціле.

Врахування закону самозбереження в контексті управління фінансовими ризиками потребує розуміння того, що прагнення до «цілого збереження» може стримувати розвиток системи промислового підприємства загалом та її структурного елемента – системи управління ризиками, спричинювати відмову підприємства від застосування інноваційних технологій, методів і форм управління, що наблизить стадію спаду життєвого циклу підприємства. Одночасно прискорений та/або не забезпечений достатніми ресурсами процес функціонування та розвитку може привести тільки до «тимчасового успіху».

Закон розвитку стверджує, що кожна система прагне досягти найбільшого сумарного потенціалу на всіх етапах свого життєвого циклу. З огляду на це дослідження видів фінансових ризиків на всіх стадіях життєвого циклу продукту / підприємства / галузі та їхньої поведінки під впливом змін факторів зовнішнього і внутрішнього середовища обґрунтовує доцільність дослідження циклічності ризиків, що дозволить створити необхідні теоретико-прикладні основи для забезпечення максимально можливої ефективності управління фінансовими ризиками загалом.

Промислове підприємство як складна ієрархічна й динамічна система, що має в своєму складі різного роду підсистеми, до яких, серед інших, можна віднести систему управління фінансовими ризиками, підпорядковано дії законів, знання і розуміння яких дозволить розуміти загальні і специфічні особливості становлення та функціонування зазначених систем, виокремлювати напрями та характерні ознаки їхнього розвитку.

Проблема розвитку системних утворень різних видів і промислових підприємств зокрема як системи та їх структурних елементів (підсистем різного рівня) вивчається в межах теорії управління, стратегічного менеджменту, фінансового менеджменту, ризик-менеджменту, антикризового менеджменту, інноваційного та інвестиційного менеджменту.

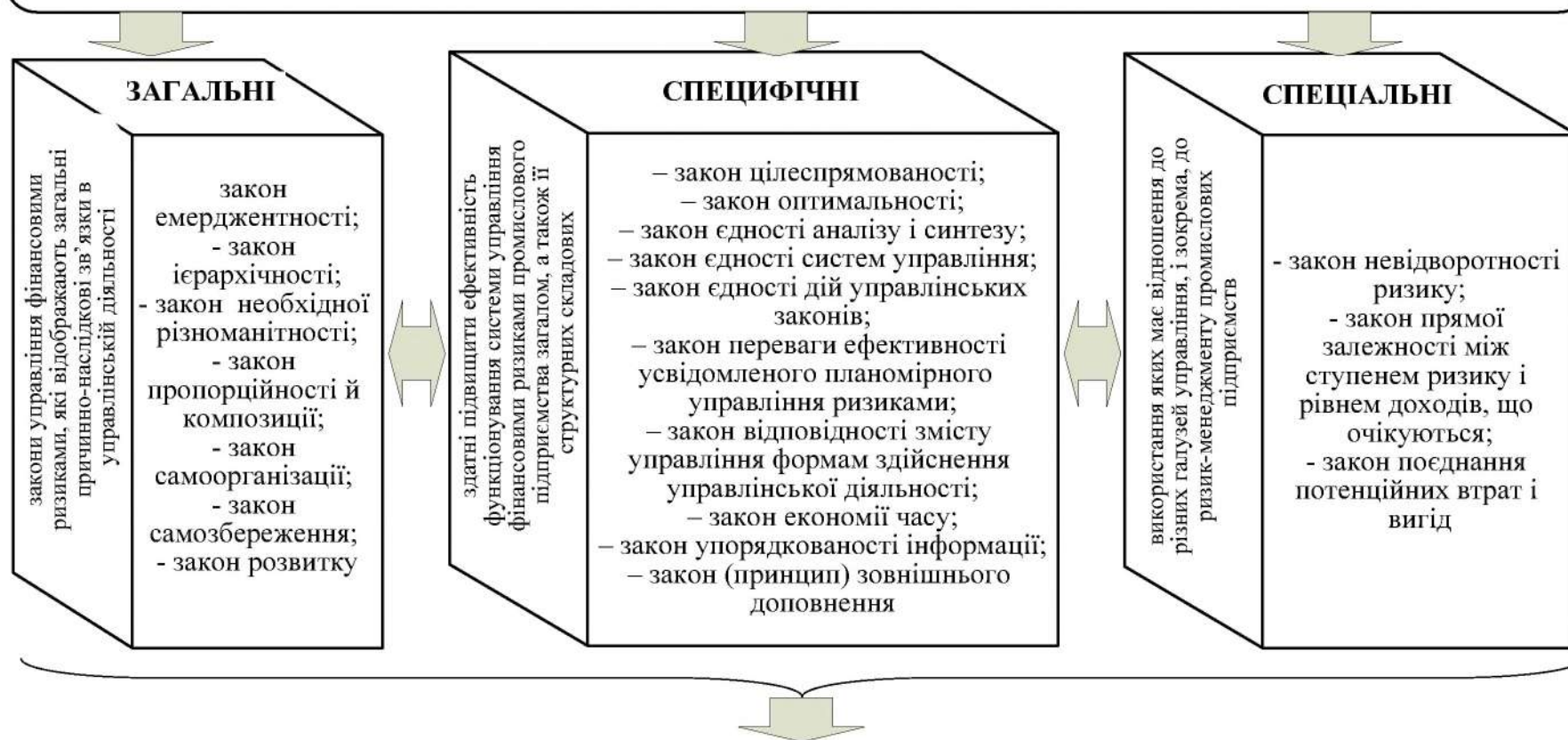
Кожен із наведених напрямів стосується окремих аспектів становлення, функціонування та розвитку промислових підприємств, які мають на меті досягнути максимальної результативності діяльності з мінімальними втратами фінансових та інших видів ресурсів, що, у свою чергу, залежить від здатності цих суб'єктів господарювання розробляти й реалізувати ефективну антиризикову політику, що відбувається шляхом запровадження зваженого механізму управління ризиками.

Отже, закони побудови, функціонування і розвитку економічних систем та процесів можна розглядати як загальні закони управління такими системами та процесами.

Закони ризик-менеджменту, на нашу думку, необхідно розглядати комплексно, тобто в тісному взаємозв'язку і взаємодії із загальними, специфічними і спеціальними законами управління (рис. 2.7).

Загальні закони управління фінансовими ризиками відображають загальні причинно-наслідкові зв'язки в управлінській діяльності. Закони управління визначають особливості менеджменту на всіх стадіях життєвого циклу промислового підприємства, а їх розуміння адміністрацією підприємства впливає на результативність розробки й реалізації його тактичних і стратегічних планів, орієнтованих, серед іншого, на забезпечення стійкого соціально-економічного, інноваційно-інвестиційного й техніко-технологічного розвитку. До таких законів можна віднести описані вище закони емерджентності, ієрархічності, необхідної різноманітності, пропорційності й композиції, самоорганізації та закони самозбереження і розвитку.

ЗАКОНИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Закономірності управління фінансовими ризиками проявляються в багатьох законах, а принципи управління фінансовими ризиками певним чином узагальнюють закони і закономірності ризик-менеджменту, способи здійснення підприємством виробничої діяльності, емпіричний досвід економічних суб'єктів у сфері управління та інші аспекти

Рис. 2.7. Закони управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою на основі [9; 25; 136; 177; 233; 234; 263; 281; 284; 285; 302; 323; 335; 355; 370; 373; 390; 417; 430].

До *специфічних* законів, які здатні підвищити ефективність функціонування системи управління фінансовими ризиками промислового підприємства загалом, а також її структурних складових, вважаємо доцільним віднести:

– *закон цілеспрямованості*, який має на увазі, що будь-який процес управління має свою мету. Зокрема, процес управління фінансовими ризиками спрямований на мінімізацію фінансових втрат у діяльності промислового підприємства в умовах невизначеності зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування;

– *закон оптимальності* – сутність якого полягає в тому, що управління повинно бути найліпшим з погляду врахування наявності існуючих обмежень і загроз зовнішнього і внутрішнього середовища;

– *закон єдності аналізу і синтезу* – будь-яка система прагне налаштуватись на найбільш економічний режим функціонування шляхом застосування аналізу і синтезу, що вимагає невпинного удосконалення проведення процесів, які властиві певній системі;

– *закон єдності систем управління* відносно ризик-менеджменту передбачає, що система управління фінансовими ризиками є ієрархічною і підпорядковується загальним вимогам до таких систем, орієнтується на досягнення тактичних і стратегічних цілей виконує встановлені перед промисловим підприємством завдання;

– *закон єдності дій управлінських законів* передбачає, що робота системи управління фінансовими ризиками не повинна суперечити ключовим рішенням у сфері управління промисловим підприємством;

– *закон переваги ефективності усвідомленого планомірного управління ризиками* доводить, що важливо «прорахувати» можливі наслідки прийняття ризиків і застосовувати управлінські дії, комбінуючи при цьому різні спеціальні способи й методи управління;

– *закон відповідності змісту управління формам здійснення управлінської діяльності* проявляється в наступному: остаточні рішення відносно прийняття, передачі чи уникнення ризику приймаються власниками промислового підприємства, оскільки саме вони беруть на себе фінансові втрати внаслідок негативного прояву ризиків у процесі здійснення суб'єктом господарювання всіх видів діяльності;

– *закон економії часу* в контексті управління фінансовими ризиками полягає в одержанні максимально можливого результату щодо попередження негативних подій за мінімальної кількості часу;

– *закон упорядкованості інформації* можна сформулювати таким чином: чим більшою інформованістю про поточний і перспективний стан внутрішнього і зовнішнього середовища володіє промислове підприємство, тим більша ймовірність уникнення та/або мінімізації негативного впливу фінансових ризиків на його життєдіяльність, а отже, забезпечення нормального функціонування. Це вимагає від промислового підприємства створення, розвитку і постійного вдосконалення умов нормального функціонування системи збору, розподілу, обробки, передачі й використання інформації щодо особливостей змін і активізації загроз зовнішнього і внутрішнього середовища, необхідної для прийняття зважених управлінських рішень у сфері ризик-менеджменту.

Крім того, до таких законів, на нашу думку, є сенс віднести закон (*принцип*) зовнішнього доповнення, сформульований С. Біром так: «...Будь-яка система управління має потребу в «чорній скрині» – певних резервах, за допомогою яких компенсується неврахований вплив зовнішнього і внутрішнього середовища» [25].

До категорії *спеціальних* законів управління, використання яких має відношення до різних галузей управління, і зокрема, до ризик-менеджменту промислових підприємств пропонуємо віднести: *закон невідворотності ризику, закон прямої залежності між ступенем ризику і рівнем доходів, що очікуються, закон поєднання потенційних втрат і вигід.*

Сутність закону *невідворотності ризику промислового підприємства* полягає у тому, що діяльність окресленого суб'єкта підприємництва завжди супроводжується фінансовими та іншими видами ризиків, що спричинюються зовнішнім і внутрішнім середовищем. Необхідно зазначити, що в повній мірі уникнути ризиків неможливо, а отже, їх необхідно сприймати як об'єктивний елемент системи управління ризиками.

Закон прямої залежності між ступенем ризику і рівнем доходів, що очікуються доводить: чим більше ступінь ризику при здійсненні промисловим підприємством своєї діяльності (операційної, інвестиційної, фінансової) або виконанні певної операції, тим вище рівень доходів, що плануються від відповідної операції чи діяльності й навпаки.

Закон поєднання потенційних втрат і вигід полягає в тому, що практично в будь-яких ризикових ситуаціях потенційна можливість втрат чи збитків поєднується з потенційною можливістю отримання додаткових доходів.

Закономірності управління фінансовими ризиками проявляються в багатьох законах, а *принципи* управління фінансовими ризиками певним чином узагальнюють закони і закономірності ризик-менеджменту, способи здійснення підприємством виробничої діяльності, емпіричний досвід економічних суб'єктів в сфері управління та інші аспекти.

Проведені нами теоретико-прикладні дослідження дозволили сформулювати деякі окремі закономірності управління фінансовими ризиками промислових підприємств. А саме:

- висока фінансова стійкість промислових підприємств віддзеркалює низький ступінь сукупного рівня фінансового ризику;
- сукупний рівень фінансового ризику не є простою алгебраїчною сумою фінансових витрат на реалізацію антиризикових заходів і суми збитків від прояву ризиків у діяльності промислового підприємства;
- своєчасна розробка та запровадження антиризикових заходів сприяє уникненню додаткових збитків у діяльності промислового підприємства;
- зростання фінансових втрат від прояву фінансових та інших видів ризиків знижує бухгалтерську та економічну вартість промислового підприємства.

Розуміння законів і закономірностей управління фінансовими ризиками дає можливість промисловим підприємствам зрозуміти існуючі зв'язки між існуючими структурними елементами і підсистемами такої складної ієрархічної системи, як промислове підприємство, що сприяє забезпеченню ефективності

вирішення нагальних проблем і подоланню численних загроз, спричинених факторами зовнішнього і внутрішнього середовища. У процесі проведеного дослідження було розкрито змістовну сутність універсальних, загальних і часткових законів, законів, що є описовими і пояснювальними, законів, які є статистичними і динамічними, законів, які носять фундаментальний та прикладний характер, є феноменологічними й есенціальними, а також законів побудови, функціонування та розвитку систем. Визначено роль і місце законів управління в загальній системі законів, сформульовано сутність законів управління фінансовими ризиками промислових підприємств. З'ясовано, що в процесі пошуку шляхів мінімізації ймовірних фінансових втрат від прояву різних видів фінансових ризиків промислове підприємство повинно дотримуватись певних правил, тобто принципів управління ризиками, дослідження яких стане предметом подальших досліджень.

Розуміння принципів управління фінансовими ризиками промислових підприємств дозволяє максимально результативно вирішити нагальні проблеми, що постають перед функціонуючим суб'єктом і пов'язані з пошуком шляхів мінімізації ймовірних фінансових втрат від прояву різних видів фінансових ризиків.

Принципи управління впливають із відносин управління, які формуються суб'єктом підприємництва й визначають загальні та специфічні вимоги до системи управління ризиками, її структурних елементів і безпосередньо організації процесу управління (рис. 2.8).

Враховуючи вищенаведене, у структурі принципів управління фінансовими ризиками промислових підприємств можна виділити такі три групи: загальні принципи управління, які стосуються системи управлінської системи загалом, специфічні принципи, які мають відношення до окремих компонентів системи управління, та спеціальні принципи, які регламентують особливості, правила й порядок управління конкретними явищами (видами діяльності, операціями тощо й, зокрема, фінансовими ризиками).

На наше переконання, до групи *загальних принципів* варто віднести принцип цілеспрямованості, принцип системності, принцип ієрархічності, принцип інтеграції, принцип оптимальності, принцип гнучкості (адаптивності), принцип циклічності розвитку, принцип регламентації (впорядкованості дій) управління, принцип формалізації, принцип безперервності в часі та принцип своєчасної інформованості.

Розуміння *принципу цілеспрямованості* пов'язано з досягненням системою управління фінансовими ризиками промислового підприємства певної кінцевої мети або певного стану системи та/або посилення чи збереження її загальних, специфічних чи спеціальних якостей і властивостей.

Принцип системності до вирішення управлінських завдань, який ґрунтується на системному підході й вимагає розгляду як промислового підприємства загалом, так і системи управління фінансовими ризиками як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, які орієнтовані на досягнення тактичних і стратегічних цілей функціонування та розвитку. Це вимагає чіткого і зваженого формулювання цілей та визначення кількісного і якісного складу структурних (системних) елементів.

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

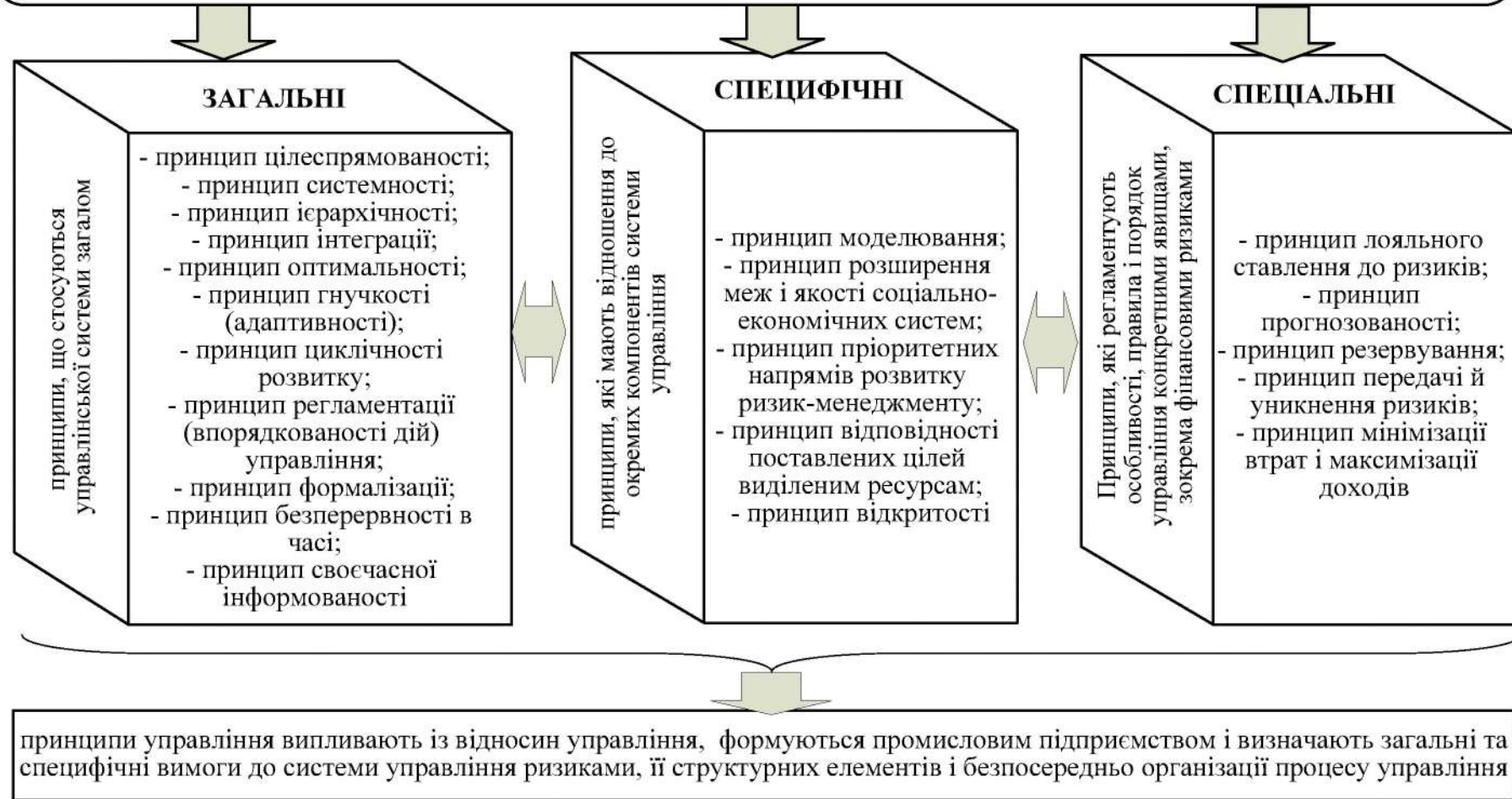

Рис. 2.8. Принципи управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою на основі [14; 69; 91; 154; 171; 234; 263; 285; 349; 355; 449; 455; 479].

Принцип ієрархічності проявляється через організаційну структуру промислового підприємства і полягає в тому, що система управління ризиками здійснює свою діяльність у кожному його структурному підрозділі, незалежно від кількості ієрархічних рівнів і місця знаходження підсистеми в ієрархії. До того ж існує високий ступінь залежності верхніх рівнів ієрархії від тих, що розташовані нижче, оскільки навіть незначна зміна елемента підсистеми нижнього рівня ієрархії може спричинити кардинальні зміни на верхньому рівні.

Принцип інтеграції знаходить відображення у взаємозв'язку між структурними елементами системи управління фінансовими ризиками промислового підприємства. З урахуванням того, що система управління фінансовими ризиками є підсистемою промислового підприємства як складної ієрархічної і динамічної системи та змушена функціонувати в умовах трансформації соціально-економічних відносин, які супроводжуються зростанням ступеня невизначеності впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на всі види діяльності підприємства, що спричинює виникнення нових видів і чинників ризиків, які потребують гнучкого реагування всієї управлінської системи.

Принцип оптимальності управління ґрунтується на вимогах досягнення встановлених тактичних і стратегічних цілей управління ризиками мінімальним витратам фінансових ресурсів і часу, потрібного для реалізації цих цілей.

Принцип гнучкості (адаптивності) управління, реалізація якого дозволяє гнучко пристосуватись до змін зовнішнього і внутрішнього середовища та трансформації (коригуванню) поставлених перед підприємством та його структурними підрозділами цілей.

Принцип циклічності розвитку – взаємодіючі системи і підсистеми під впливом збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища можуть циклічно змінюватись, унаслідок чого різноманіття властивості й елементи системи та їх наповнення може як генеруватись, так і ліквідуватись (зникати).

Принцип регламентації (впорядкованості дій) управління ризиками промислового підприємства, згідно з яким усі процеси, що відбуваються в системі управління, повинні бути впорядкованими (регламентованими). Оскільки в разі виникнення форс-мажорних обставин та в надзвичайній ситуації система управління може відхилятися від заданих параметрів, то при найменшому відхиленні процес управління ускладнюється, а керуючі дії можуть набувати спонтанний характер. Отже, в умовах здійснення звичайної та надзвичайної діяльності промислового підприємству необхідно спиратись на методологію управління ризиками, яка, серед іншого, передбачала б наявність інструментів, алгоритмів управління з впорядкованими діями, які здійснюються в певній послідовності.

Принцип формалізації передбачає формальне закріплення норм і правил управління підприємством та його підсистемами у вигляді наказів, вказівок, положень та інструкцій та обумовлює необхідність створення підходів, методів, інструментів, здатних ідентифікувати ризики в діяльності промислового підприємства, проаналізувати й кількісно та якісно їх оцінити.

Швидкі зміни в елементах системи управління ризиками промислового підприємства, особливо в умовах нестаціонарної економіки, актуалізує проблему формалізованості, зумовлює необхідність побудови формалізованих моделей, що дає можливість вибору підходів, методів, інструментів, оцінок системи управління ризиками, узгоджених між собою, що сприятиме виявленню нової сутності та нових властивостей і можливостей систематизації самих об'єктів, що дозволить упорядкувати процес управління функціонуванням і розвитком підприємства, зробити його більш раціональним, надійним, планованим і прогнозованим.

Принцип безперервності в часі означає безперервне цілеспрямоване регулювання системи управління фінансовими ризиками залежно від тієї фази життєвого циклу, на якому перебуває промислове підприємство.

Принцип своєчасної інформованості полягає в своєчасному інформуванні всіх елементів системи управління ризиками щодо можливих змін унаслідок змін у складі і структурі ризикоформуєчих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Важливо забезпечити не тільки вертикальний і горизонтальний рух інформації між структурними підрозділами підприємства згідно зі встановленою ієрархією, а й його спрямованість (у прямому і зворотному напрямках).

До групи *специфічних принципів* управління фінансовими ризиками промислового підприємства нами віднесено такі.

Принцип моделювання полягає в можливості промислового підприємства досліджувати певні властивості за допомогою однієї або декількох вузькоорієнтованих моделей процесів розвитку системи управління ризиками.

Принцип розширення меж і якості соціально-економічних систем пов'язаний із одночасністю як появи нових інститутів, процесів і соціальних явищ, так і модернізацією старих, зі створенням нових економічних інститутів, розширенням спектра впливу стейкхолдерів, змінами в діловому середовищі, що в поєднанні спричинює розширення кордонів управлінської системи по горизонталі і вертикалі та передбачає застосування нових методологічних підходів.

Принцип пріоритетних напрямів розвитку ризик-менеджменту допомагає розставити пріоритети для різних категорій ризиків, вибору й обґрунтування методів і прийомів реалізації системи антиризикових заходів.

Принцип відповідності поставлених цілей виділеним ресурсам – кожній цілі повинен відповідати набір фінансових, трудових, енергетичних, сировинних та інших видів ресурсів, необхідний для досягнення поставленої мети.

Принцип відкритості – функціонуюча система управління фінансовими ризиками повинна бути відкритою для інформації, залучення новацій і т.ін.

Зауважимо, що наведений перелік ризиків містить ті, що є більш універсальними і може бути доповнений залежно від цілей, що стоять перед промисловим підприємством та його структурними підрозділами і підсистемами.

До групи *спеціальних* принципів управління фінансовими ризиками промислових підприємств доцільно віднести такі:

Принцип лояльного ставлення до ризиків вимагає від керівників і власників підприємства усвідомлювати невідворотність існування ризиків та розглядати будь-які ризики як об'єктивний і неминучий фактор фінансово-господарської

діяльності. З огляду на це, фінансовий менеджер та ризик-менеджер будь-якого рівня повинен прагнути уникати ризиків, передавати його охочим (потенційним інвесторам і власникам, контрагентам, що бажають отримати дохід від здійснення певних операцій, пов'язаних із постачанням сировини, комплектуючих і т. ін., із транспортуванням готової продукції тощо, наприклад, спеціалізованим транспортним компаніям) або вміло керувати ними за допомогою використання певних підходів, методів, прийомів, інструментів, домагаючись максимальної ефективності діяльності.

Принцип прогнозованості передбачає, що система управління повинна бути спрямована не тільки на поточне управління, але й на перспективне оцінювання ризиків промислового підприємства та мінімізацію їх негативних наслідків у ході досягнення його стратегічних цілей і завдань.

Прогнозування впливу фінансових ризиків в умовах динамічної зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища дозволяє промислового підприємству заздалегідь підготуватися до негативного можливих явищ і процесів і створити необхідні передумови для їх локалізації, мінімізації або нейтралізації.

Принцип резервування передбачає створення на підприємстві резервних фондів, кошти яких можна буде використовувати у випадках, регламентованих законодавчими нормами (якщо йдеться про «Резервний капітал», що відображається у формах фінансової звітності промислового підприємства) та в надзвичайних випадках, які передбачені в засновницьких документах (якщо такі резерви створюються за ініціативи підприємства).

Принцип передачі й уникнення ризиків шляхом страхування – згідно з яким промислового підприємству слід використовувати страхові компанії для забезпечення повного або часткового погашення втрат, пов'язаних із фінансовими, економічними та іншими видами ризиків досліджуваних суб'єктів підприємництва.

Принцип мінімізації втрат і максимізації доходів вимагає одночасно раціонального витрачання наявних у розпорядженні промислового підприємства ресурсів та підвищення доходів за рахунок зваженої реалізації середньо- і високоризикових бізнес-проектів та виконання операцій із високим ступенем ризику, що дозволить підвищити ефективність як системи управління ризиками, так і діяльності досліджуваного суб'єкта підприємництва загалом.

Отже, розуміння законів, закономірностей і принципів управління фінансовими ризиками сприяє створенню на підприємстві ефективної системи управління ризиками, здатної мінімізувати негативний вплив збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на результативність його функціонування та розвитку. Система управління ризиками промислового підприємства повинна бути інтегрована в структуру промислового підприємства й охоплювати всі види діяльності та бізнес-процеси.

2.3. Процесний підхід до систематизації методів управління фінансовими ризиками та особливості їх використання в діяльності промислових підприємств

Дослідження підходів до управління фінансовими ризиками промислових підприємств, проведені в попередньому розділі цієї монографії, дозволило виявити, що процесний підхід базується на окремих бізнес-процесах, що здійснюються в межах операційної, фінансової та інвестиційної діяльності промислового підприємства, що дає змогу більш чітко прослідкувати взаємозв'язок і взаємозалежність функцій управління та забезпечувати необхідну якість управлінського процесу.

Ця особливість процесного підходу надала широку можливість використовувати цей підхід суб'єктам економіки різних сфер і видів діяльності для тактичного і стратегічного управління фінансовими ризиками. У цьому контексті підходи до управління ризиками можна поділити на стратегічний і тактичний.

Стратегічний пов'язаний із прийняттям довгострокових рішень, поточний – з рішеннями, що приймаються в короткостроковому періоді. Стратегічний підхід не оперує конкретними рішеннями й ресурсами, а лише визначає оптимальні напрями та їх співвідношення. До завдань стратегічного підходу належить встановлення граничних значень ризиків, які визначаються насамперед стратегічною оцінкою зовнішнього середовища. Визначення такої оцінки пов'язано з аналізом і прогнозом критичних точок середовища (факторів розвитку).

Розвиток факторів може відбуватись як еволюційним, так і революційним шляхами. Останній пов'язаний зі стрімким розвитком подій при досягненні певного рівня, який можна назвати рівнем насичення. На основі таких рівнів можна визначати критичні значення ризиків, які і являють собою стратегічне завдання з управління ризиками.

Тактичний підхід полягає у визначенні рівня ризиків на найближче майбутнє і порівнянні його з критичним значенням. Зауважимо, що підприємство, яке займається виробничо-збутовою діяльністю, характеризується високим рівнем низки фінансових ризиків (фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, кредитного, інноваційного, інвестиційного ризику тощо), управління якими здійснюється в межах тактичного підходу.

Згідно з тактикою і стратегією управління фінансовими ризиками можна визначити загальні та специфічні особливості тактичного і стратегічного ризик-менеджменту. Тактичне управління використовує процеси управління ризиками для реалізації стратегічних цілей у формі попередження перебоїв у сфері виробництва, фінансів, постачання збуту тощо. Стратегічне управління спрямоване на досягнення стратегічних цілей промислового підприємства і базується на моніторингу проходження всіх бізнес-процесів і процесів виробництва.

Грунтуючись на теорії систем, можна визначити систему управління фінансовими ризиками як сукупність об'єкта, предмета, суб'єкта (суб'єктів), які управляють (управляються) за допомогою застосування комплексів взаємозв'язаних етапів і використовування достатнього ресурсного забезпечення (грошового, інформаційно-аналітичного, організаційно-технологічного, кадрового й ін.).

Система управління фінансовими ризиками повинна містити певні ключові структурні елементи та здійснюватися поетапно й охоплювати всі види діяльності й бізнес-процеси (рис. 2.9).

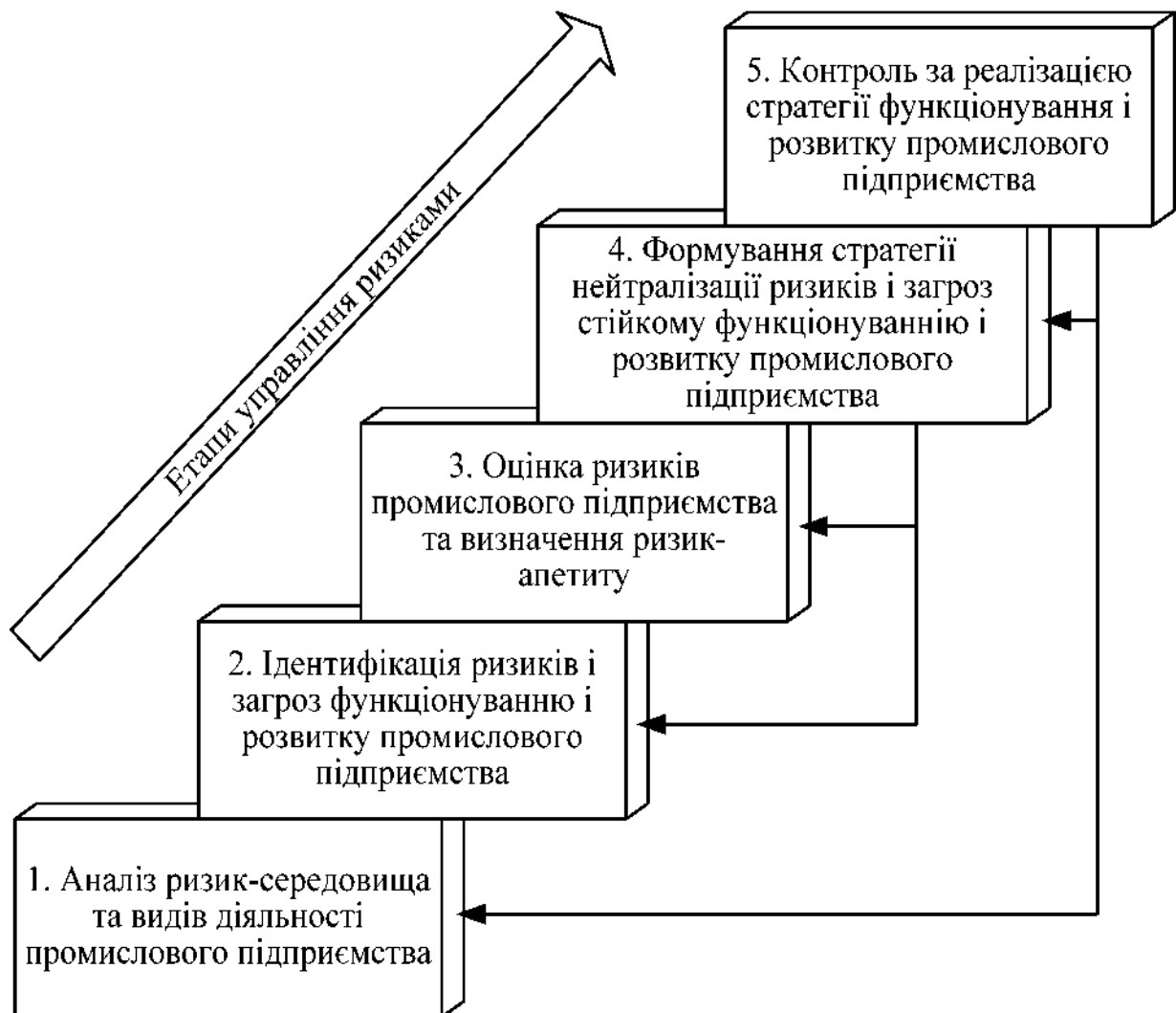

Рис. 2.9. Етапи формування системи управління фінансовими ризиками в контексті стійкого функціонування і розвитку промислового підприємства
Джерело: [4; 11; 37; 71; 72; 96; 108; 148; 155; 178; 186; 192; 258; 260; 262; 296].

Оскільки будь-яке підприємство функціонує в умовах невизначеності й різного ступеня ймовірності виникнення тих чи інших ризиків, то зовнішнє і внутрішнє середовище можна визначити як *ризик-середовище суб'єкта реального сектору економіки*. Зазначимо, що ризик-середовище суб'єкта реального сектору економіки може бути відображено макро-, мезо- і мікрорівнями. Макро- і мезорівень відносяться до *зовнішнього* оточення та представлені відповідно середовищем опосередкованого (непрямого) та безпосереднього оточення.

Внутрішнє середовище уособлюється в потенціалі суб'єкта господарювання і розглядається на мікрорівні (рис. 2.10).

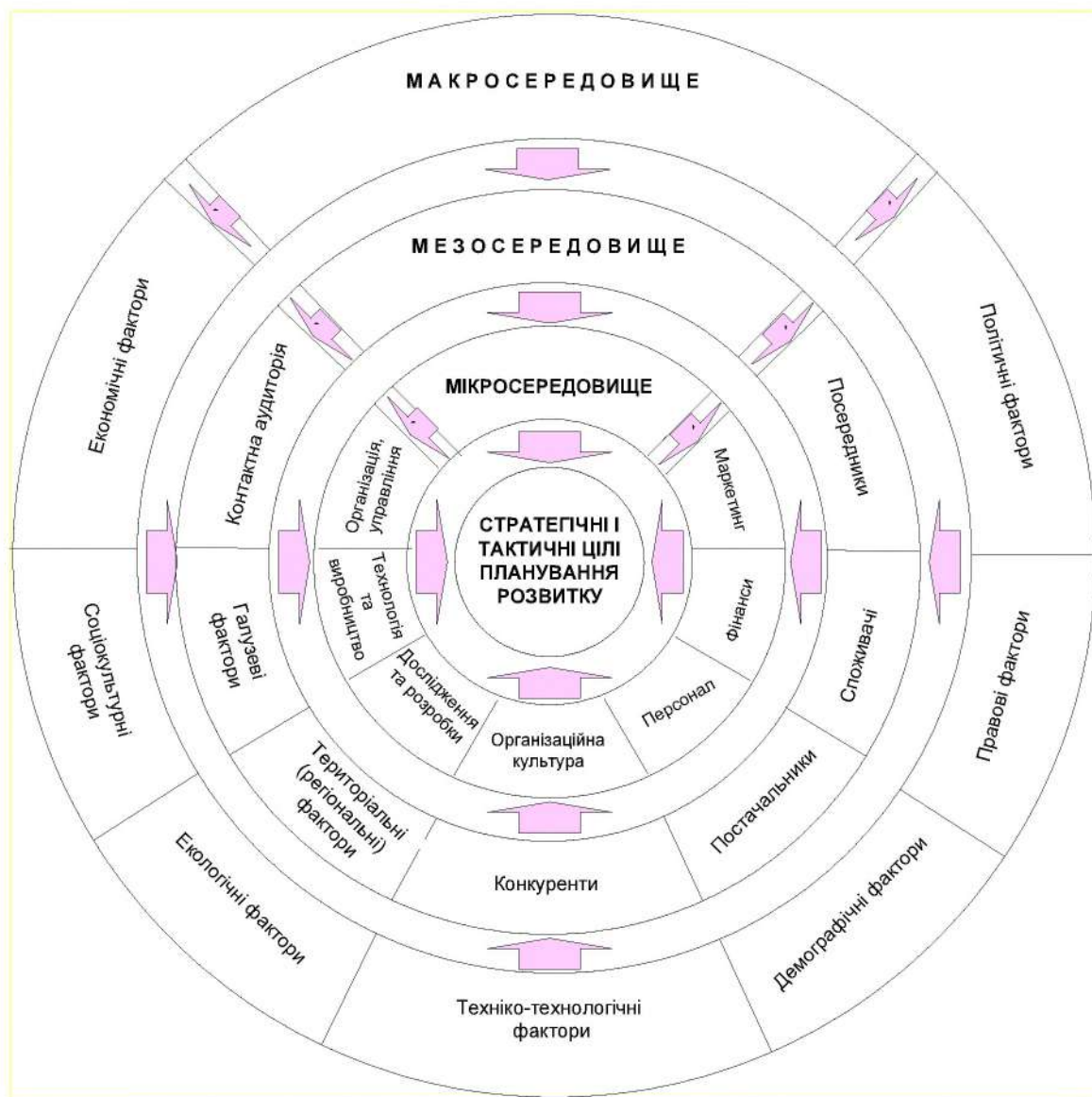

Рис. 2.10. Ризик-середовище суб'єктів реального сектору економіки
Джерело: побудовано авторкою на основі [337; 352].

До факторів **макросередовища**, що визначають планування розвитку суб'єкта реального сектору економіки підприємства, віднесемо:

- *економічні* (стадія циклу розвитку економіки, загальний стан економіки України, зокрема потенціал реального сектору, розвиток інтеграційних процесів у економічному просторі, загальногосподарська та галузева кон'юнктура, методи та механізми регулювання, конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість суб'єктів економіки, інвестиційний клімат, регулювання експорту та імпорту продукції на підставі ліцензування і квотування, зміни митної політики тощо);

- *техніко-технологічні* (стан та динаміка науково-технічного прогресу, рівень техніки і технології, ступінь використання новацій, гнучкість виробничих процесів, продуктивність та надійність устаткування, наявність розвиненої інфраструктури тощо);

- *соціокультурні* (соціальний захист за допомогою законодавчо закріплених прав, створення нових робочих місць, організація системи дотацій і пільг, стабільність оплати праці, зростання рівня соціального захисту, ступінь розвитку культури та освіти суспільства тощо);

– *правові* (досконалість і стабільність нормативної бази, зокрема у сфері оподаткування, ліцензування, патентування тощо);

– *політичні* (загальнополітичний клімат та стан розвитку міжнародних відносин, роль і місце країни на політичній арені, політика іноземних країн щодо соціально-економічних та політичних перетворень в Україні, військово-політичні конфлікти в окремих регіонах країни та світу);

– *демографічні* (формування трудових ресурсів (народжуваність, смертність та природний приріст населення), змінюваність поколінь працюючого населення, тривалість життя, міграція населення тощо);

– *екологічні* (вимоги екологічного законодавства, витрати, які виникають у зв'язку з утилізацією відходів виробництва, витрати на утримання та експлуатацію природоохоронних і очисних споруд тощо).

Факторами мезосередовища, які впливають на процес планування розвитку суб'єкта реального сектору економіки, є:

– *галузеві* (стан галузі, галузеве планування та економічне стимулювання, нормативна база, система контролю, рівень конкуренції в галузі, впровадження новацій і т. ін.);

– *регіональні* (природні умови й ресурси, екологічні властивості території, стан розвитку інфраструктури (виробничої, соціальної, науково-технічної, екологічної, інтелектуальної));

– *контактна аудиторія* (органи державного контролю та регулювання (Міністерство фінансів, державна фіскальна служба), органи виконавчої влади, преса та інформаційні агентства, фінансові консультанти, аудиторські фірми, юристи, профспілки тощо);

– *постачальники* (ціна і якість сировини, матеріалів, запасних частин і т. ін., умови постачання, терміни поставок, сервісне обслуговування тощо);

– *споживачі* продукції (ціна і якість продукції (робіт, послуг), умови реалізації, гарантійне та післягарантійне обслуговування тощо);

– *конкуренти* (дослідження яких передбачає врахування розмірів ринку, масштабів конкуренції, кількості фірм-покупців і обсягів закупівель, наявність замінників продукції тощо);

– *посередники* на фінансовому ринку (банківські установи та спеціалізовані фінансово-кредитні інститути (страхові компанії, пенсійні фонди, фінансові компанії та ін.), товарному ринку (товарні біржі, брокерські компанії тощо) та ринку праці (служби зайнятості, кадрові агентства та ін.).

До факторів **мікросередовища** суб'єкта реального сектору економіки доцільно віднести: організацію управління, технологію та виробництво, дослідження та розробки, маркетинг, персонал, фінанси, організаційну культуру. Тобто фактори мікросередовища характеризують структуру та ефективність системи управління підприємства, рівень організації його маркетингової та фінансово-економічної діяльності, характер організації праці та виробничих процесів, ступінь ефективності створених на підприємстві систем стратегічного і тактичного планування та прогнозування, імідж підприємства, моніторингу та оперативного реагування на ризики навколишнього середовища тощо.

Вплив зазначених факторів здатен спричинити як виникнення ризиків, так і негативну або позитивну динаміку їх зміни. Зауважимо, що ризики, спричинені

факторами *макросередовища* (фінансові, ринкові, інвестиційні, інноваційні, валютні, податкові, інфляційні та ін.) і *мезосередовища* (цінові, товарні, процентні, валютні, інноваційні, інвестиційні, фондові, кредитні тощо) переважним чином є некерованими, проте мінімізувати негативний вплив цих ризиків можна шляхом здійснення відповідних дій на мікрорівні, а саме, шляхом диверсифікації видів діяльності, виробництва та збуту, лімітування витрат, страхування і перестраховування, передачі ризиків, тобто так, щоб найбільшою мірою використовувати сприятливі можливості й мінімізувати вплив деструктивних факторів.

Ризиками мікросередовища (фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності, кредитними, процентними, ціновими, інноваційними тощо) суб'єкти реального сектору економіки здатні керувати за наявності ефективної системи ризик-менеджменту, яка передбачає ідентифікацію, аналіз і оцінку ризиків. Ідентифікації ризиків передують дослідження ризик-середовища, що дозволяє визначити ймовірність настання ризикових подій та оцінити ступінь впливу ризиків на реалізацію стратегічних і тактичних цілей суб'єкта господарювання.

Аналіз і оцінка ризик-середовища здійснюється за допомогою певних *методів* (рис. 2.11), які являють собою систему теоретико-пізнавальних категорій, наукового інструментарію і регуляторних принципів дослідження ризиків планування, функціонування та розвитку суб'єктів реального сектору економіки [347]. У структурі загальнонаукових і конкретно наукових методів і моделей визначне місце посідає *діалектичний метод*, який передбачає, що економічні явища необхідно розглядати у взаємозв'язку, русі й розвитку [347].

Розглядати будь-який економічний суб'єкт реального сектору економіки можна як складну, динамічну систему, якій властиві: *цілеспрямованість*, *ієрархічність* (наявність структурних складових, розподіл функцій, визначення прав та рівнів підпорядкування), *поліструктурність* (одночасне існування на підприємстві взаємопов'язаних підсистем (цехів, ділянок, служб, відділів тощо), *відкритість* (проявляється в тісному взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем).

Застосування діалектичного методу дозволяє деталізувати розвиток суб'єктів реального сектору економіки як системи, виявляти та вивчати взаємозв'язки елементів досліджуваної системи та причинно-наслідкові зв'язки зміни їхніх параметрів, вимірювати ступінь впливу факторів на зміну параметрів економічної системи та загального результату їх дії, розробляти систему показників, що всебічно характеризують процеси функціонування і розвитку; оцінювати аналітичні результати та обґрунтовувати висновки і рекомендації. Численність наявних методів дослідження зумовлює необхідність їх наукової класифікації, за якою всі методи розподіляють на неформалізовані і формалізовані. *Неформалізовані* – засновані на описі аналітичних процедур на логічному рівні, *формалізовані* – базуються на достатньо визначених формалізованих аналітичних залежностях.

Розвиток промислових підприємств безпосередньо пов'язаний із стратегічними змінами, які визначається досягненням сформованих тактичних і стратегічних цілей та забезпеченням конкурентних переваг за допомогою реалізації наявних можливостей та нейтралізації загроз ризик-середовища. Для того щоб оцінити ефективність системи управління фінансовими ризиками, необхідно сформулювати систему фінансових і нефінансових, кількісних і якісних показників, які повною мірою відображали б зміни, пов'язані з діями з реалізації стратегічних і тактичних цілей розвитку.

МЕТОДИ АНАЛІЗУ Й ОЦІНКИ РИЗИК-СЕРЕДОВИЩА								
1. Неформалізовані методи - засновані на описі аналітичних процедур на логічному рівні								
<i>метод експертних оцінок</i> – це спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на основі прогнозів фахівців						<i>метод сценаріїв</i> передбачає створення технологій розробки сценаріїв (оптимістичного, песимістичного, нормального), що забезпечує більш високу ймовірність розробки і прийняття ефективного рішення в тих ситуаціях, коли це можливо, і більш високу ймовірність зведення очікуваних втрат до мінімуму в тих ситуаціях, коли втрати неминучі	<i>психологічні (соціально-психологічні) методи</i> – це способи впливу на об'єкт управління, які базуються на використанні соціальне-психологічних факторів і спрямовані на управління соціально-психологічними відносинами, що складаються в колективі, для досягнення поставлених перед організацією цілей	<i>морфологічний аналіз</i> – це експертний метод систематизованого огляду всіх можливих варіантів розвитку окремих елементів досліджуваної системи, побудований на повних і чітких класифікаціях об'єктів і явищ, їх властивостей і параметрів
<i>індивідуальні методи</i> являють собою використання особистих думок експертів, які сформульовані без врахування думок інших експертів		<i>колективні експертні методи</i> - забезпечують формування єдиної спільної думки в результаті взаємодії залучених фахівців-експертів						
<i>інтерв'ю</i> - полягає в організації співбесіди аналітика з експертом, у ході якої визначаються фактори впливу на досліджуваній об'єкт, очікувані результати господарювання тощо	<i>метод анкетування</i> полягає в наданні експертом письмових відповідей на запитання анкети	<i>метод комісії</i> полягає у виробленні експертами кращого варіанта досягнення поставленої мети з урахуванням усіх висловлених на нараді пропозицій та ідей	<i>метод відстороненого оцінювання</i> полягає у виборі оптимального незалежного рішення з-поміж висловлених експертами на нараді	<i>метод Дельфі</i> – один із методів колективної експертної оцінки, який передбачає проведення експертного опитування серед групи спеціалістів у кілька турів для вибору найкращого із рішень	<i>конференція ідей</i> відрізняється від методу мозкового штурму темпом проведення нарад та дозволеною короткою доброзичливою критикою ідей у формі реплік і коментарів			

Рис. 2.11. Формалізовані та неформалізовані методи аналізу й оцінки ризик-середовища

МЕТОДИ АНАЛІЗУ Й ОЦІНКИ РИЗИК-СЕРЕДОВИЩА (продовження)					
2. Формалізовані методи базуються на достатньо визначених формалізованих аналітичних залежностях. Ці методи можна поділити на дві групи: економіко-математичні методи та економіко-статистичні методи					
економіко-математичні методи спрямовані на вирішення таких аналітичних завдань як: стохастичний факторний аналіз, оптимізація показників, комплексна оцінка				економіко-статистичні методи використовуються для вивчення масових явищ, процесів, фактів і виявлення тенденцій та закономірностей їхнього розвитку	
<i>математико-статистичні методи</i> (кореляційний аналіз, регресійний аналіз, кластерний аналіз та ін.)	<i>економетричні методи</i> (матричні методи, спектральний аналіз, теорії міжгалузевого балансу тощо)	<i>методи економічної кібернетики та оптимального програмування</i> (математичне, лінійне та динамічне програмування, методи системного аналізу)	<i>методи дослідження операцій та теорії прийняття рішень</i> (теорія масового обслуговування, теорія графів, теорія ігор тощо)	<i>загально-статистичні методи</i> (групування, середні й відносні величини, динамічні ряди, графічний метод та вибіркоче спостереження)	<i>методи елімінування</i> до яких відносять спосіб ланцюгових підстановок, абсолютні та відносні різниці, логарифмування, індексний метод тощо
<i>зокрема</i>	<i>зокрема</i>	<i>зокрема</i>	<i>зокрема</i>	<i>зокрема</i>	<i>зокрема</i>
<i>кореляційний аналіз</i> – це статистичне дослідження залежності між випадковими величинами, спрямоване на виявлення існуючих істотних залежностей однієї змінної від інших	<i>теорія міжгалузевого балансу</i> виходить з можливості досягнення загальної макроекономічної рівноваги, яка представлена моделлю, що включає структурний взаємозв'язок всіх стадій виробничого процесу	<i>математичне програмування</i> – це метод дослідження процесів або явищ шляхом створення їхніх математичних моделей і дослідження цих моделей	<i>теорія масового обслуговування</i> – теорія, яка вивчає статистичні закономірності в масових операціях, що складаються з великої кількості однорідних елементарних операцій	<i>групування</i> – це засіб розподілу сукупностей на однорідні за ознаками елементи, що застосовуються в аналізі наприклад для розкриття змісту середніх підсумкових показників і впливу окремих одиниць на ці середні	<i>індексний метод</i> дає можливість визначити ступінь впливу окремих факторів на загальний результат
<i>азначимо</i>					
у процесі застосування формалізованих методів аналізу застосовуються <i>прийоми порівняння</i> , що мають межі застосування, які визначаються порівнюваністю величини у просторі, у часі або за якісними властивостями					

Рис. 2.11. Аркуш 2

Джерело: побудовано авторкою на основі [21; 45; 127; 152; 347; 352; 484; 485].

Аналіз видів діяльності промислового підприємства у контексті управління фінансовими ризиками доцільно здійснювати за допомогою методів фінансового аналізу, які представлені горизонтальним, вертикальним, коефіцієнтним, факторним, трендовим та порівняльним аналізом [151].

Горизонтальний аналіз дає можливість визначити абсолютні й відносні зміни показників у часі, тобто порівнювати кожну позицію звітності з попереднім періодом, що дозволяє дослідити динаміку коливання ризиків, які пов'язані із відповідними статтями. *Вертикальний аналіз* передбачає визначення у відсотках структури об'єкта, що досліджується, що дозволяє акцентувати увагу на значущості тієї чи іншої статті звітності і пов'язаних із нею ризиків. *Коефіцієнтний аналіз* спрямований на розрахунок співвідношень між окремими показниками фінансової звітності, які дозволяють визначити рівень і динаміку відносних показників фінансового стану як індикаторів фінансових та інших видів ризиків. *Факторний аналіз* застосовується для виявлення причин зміни абсолютних і відносних фінансових показників – індикаторів ризиків, а також для розрахунку впливу причин (факторів) на зміну результативного фінансового показника, що дозволяє акцентувати увагу за взаємопов'язаності певних факторів та видів ризиків та рівні їх значущості. *Трендовий аналіз* дозволяє визначити основні тенденції динаміки показників-індикаторів фінансових ризиків для екстраполяції у перспективному періоді. *Порівняльний аналіз* являє собою порівняння показників підприємства з нормативними значеннями, показниками минулих років, середніми показниками по галузі, показниками підприємств конкурентів, передових підприємств тощо, що, серед іншого, дозволяє оцінити ризик-середовище функціонування промислового підприємства, визначити його сильні і слабкі сторони, оцінити можливості, ризики та загрози.

Якість аналізу залежить від обраної методики, достовірності даних фінансової звітності, компетенції аналітиків, фінансових менеджерів і ризик-менеджерів, топменеджменту підприємства, та всіх інших осіб, які здійснюють аналіз та приймають управлінські рішення. Цей етап, по суті, є підготовчим, на якому формується основі передумови прийняття ідентифікації, аналізу й оцінки фінансових ризиків та розробки ефективних антиризикових заходів.

Таким чином, аналіз і оцінка ризик-середовища та видів діяльності, які здійснює промислове підприємство за допомогою зазначених методів дозволить йому: підтримувати оптимальний рівень ризику, який нездатний спричинити критичні та катастрофічні наслідки (тобто призвести до втрати доходу і капіталу), здійснювати контроль та регулювання загроз виникнення ризику у кризових умовах господарювання. Зазначене дасть змогу об'єктивно та комплексно оцінити рівень прояву ступеня ризиків та відповідно мінімізувати їх з урахуванням зміни умов макро-, мезо- і мікросередовища.

Питання ідентифікації, аналізу й оцінки та необхідності мінімізації фінансових ризиків промислових підприємств були розглянуті у п. 2.1 цієї монографії та в контексті систематизації методів управління фінансовими ризиками узагальнено на рисунку 2.12.

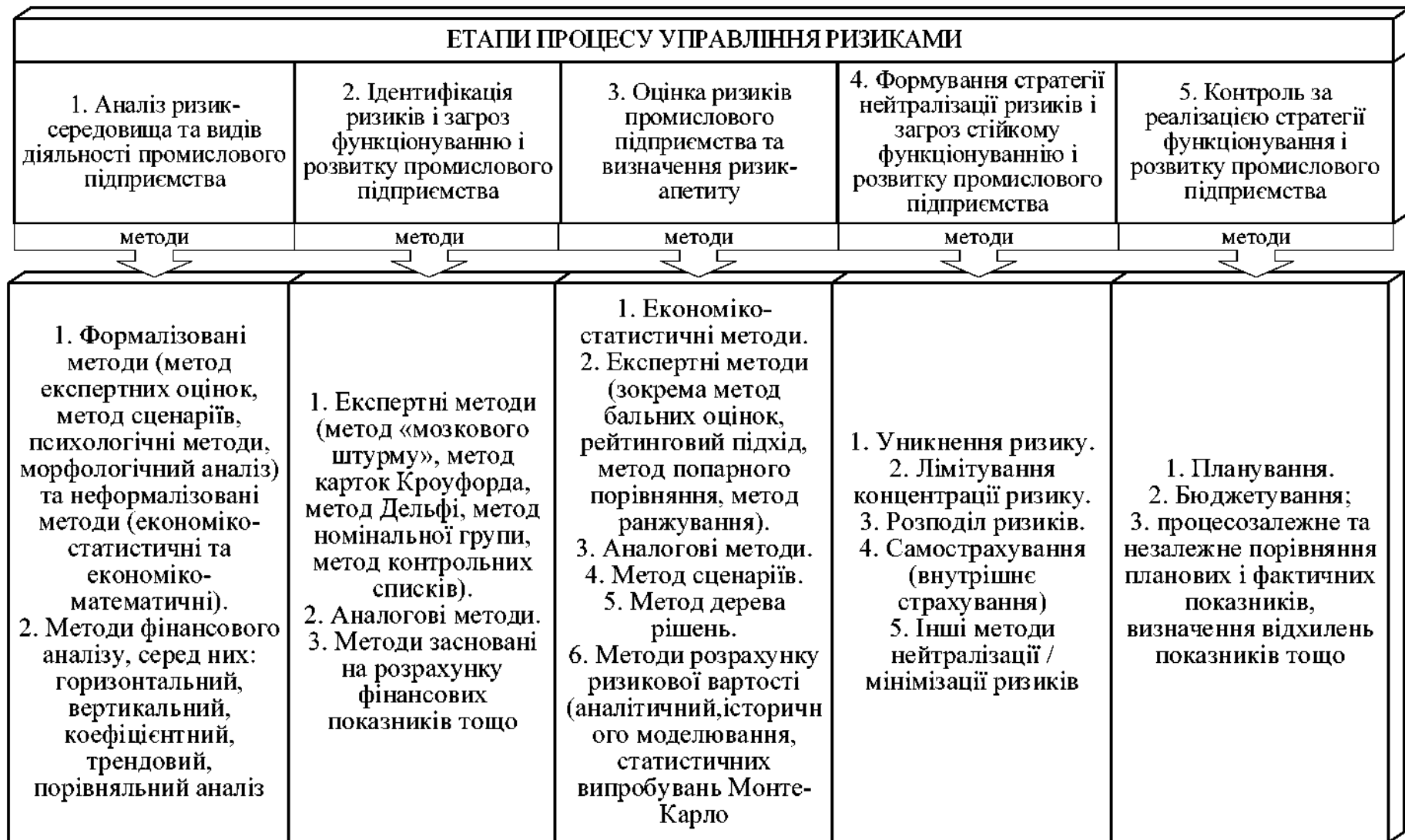

Рис. 2.12. Процесний підхід до систематизації методів управління фінансовими ризиками промислового підприємства

Джерело: [5; 30; 35; 51; 64; 71; 94; 96; 108; 130; 146; 173; 186; 192; 200; 208; 300; 317; 320; 324; 326; 363; 447].

При формуванні стратегії нейтралізації ризиків і загроз стійкому функціонуванню та розвитку промислового підприємства необхідно зважати на можливість регулювання того чи іншого ідентифікованого й оціненого ризику.

На цій стадії необхідно пов'язати цілі управління з можливостями, які має підприємство (фінансові, матеріально-сировинні тощо) з метою досягнення оптимального балансу між доходами й витратами підприємства (між прибутком і можливим збитком від здійснення певної операції, окремого бізнес-процесу та діяльності загалом).

Реалізація зазначеної стратегії визначається ефективністю системи управління фінансовими ризиками та розробленим і застосованим на підприємстві в межах системи управління відповідним механізмом мінімізації фінансових ризиків.

РОЗДІЛ 3

ДІАГНОСТИКА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

3.1. Оцінка сучасного стану та тенденцій розвитку промислових підприємств

Трансформація стратегічних орієнтирів фінансово-господарської діяльності, що розпочалась в Україні з набуттям країною незалежності і яка не завершена й досі, зумовила виникнення специфічних особливостей функціонування і розвитку вітчизняних промислових підприємств.

Порівняльний аналіз різних видів діяльності, які здійснюють промислові підприємства в різних сферах, дозволяє виявити основні тенденції фінансово-господарського стану, сформулювати причини й наслідки диспропорцій і нерівномірностей їх функціонування, виявити проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку й поліпшенню параметрів їхньої кредитоспроможності, платоспроможності, ділової активності, інвестиційної привабливості та фінансово-економічної безпеки.

Виявлені проблеми, диспропорції та нерівності дозволяють встановити основні загрози розвитку, зумовлені змінами зовнішнього і внутрішнього середовища, які спричиняють виникнення різних видів фінансових та інших видів ризиків, що дозволяє закласти основи оцінки та аналізу поточної ситуації управління ризиками в реаліях української економіки.

Промисловий комплекс відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку національної економіки, визначає соціально економічний розвиток країни, її кредитоспроможність, інвестиційну привабливість та устанавлює її місце на політичній арені світу.

Промислові підприємства різних видів діяльності формують особливості промислового комплексу як складної динамічної системи, яка постійно змінюється під впливом факторів макро-, мезо- і мікросередовища. Ці фактори значним чином визначають структуру промисловості.

Структурні елементи промислового комплексу країни визначають стійкість розвитку різних галузей (видів діяльності) та формують специфічні особливості експортного потенціалу і значним чином визначають структуру імпорту.

Розвиток різних галузей промислового комплексу певним чином взаємопов'язаний. Так, наприклад, розвиток виробництва машин і устаткування визначає особливості машинобудівної галузі, а функціональне призначення готової продукції цієї галузі визначає розвиток інших галузей, що використовують для своєї основної діяльності обладнання виготовлене на вітчизняних машинобудівних підприємствах. У свою чергу, неможливість виготовити ті чи інші машини, прилади чи устаткування вимагають від відповідних товаровиробників проводити закупівлі (укладати угоди) у іноземних товаровиробників зазначеної продукції, тим самим змінюючи структуру імпорту. У випадку неможливості придбання необхідної техніки товаровиробники будуть змушені або скорочувати обсяги виробництва за рахунок експлуатації наявного, але часто застарілого і зношеного обладнання, з високою ймовірністю отримання значного відсотка браку, або ско-

рочувати окремі напрями діяльності, припиняти випуск окремих видів продукції і залишати окремі ринкові ніші. Ці та інші обставини здатні суттєво вплинути і на існуючу і на потенційну структуру експорту й імпорту країни загалом.

Одночасно, якщо вітчизняні товаровиробники техніки і технології можуть постачати необхідну продукцію для внутрішніх товаровиробників у межах інших видів діяльності, це дозволить знизити не тільки численні ризики виникнення збитків, а й позитивно вплине на промисловий потенціал і, як наслідок, фінансово-економічну безпеку країни. Ці та інші обставини зумовлюють необхідність дослідження основних показників функціонування та розвитку промислових підприємств та процесів, що здатні спричинити появу тих чи інших фінансових ризиків, спроможних призвести до втрати країною свого промислового та інших видів потенціалів (трудового фінансового та інших).

Аналіз ретроспективного й поточного стану функціонування промислових підприємств ґрунтується на дослідженнях статистичної інформації систематизованої та узагальненої Державною службою статистики України та її регіональних відділень [244].

Аналіз розпочнемо з основних макроекономічних показників, що характеризують розвиток української економіки загалом. Це дозволить краще зорієнтуватись в основних проблемних моментах, перенесених із макроекономічного рівня на мікроекономічний – рівень окремих суб'єктів (промислових підприємств).

Оскільки національній економіці властиві ознаки нестаціонарності, то дослідження процесів, що відбуваються на макроекономічному рівні в національній економіці й суттєво впливають на всіх без винятку суб'єктів господарювання, слід розпочати з такого явища, як інфляція та показників, що її характеризують.

Нестабільна економіка та затяжні кризові явища, що спостерігаються у національній економіці достатньо тривалий проміжок часу, породили численні проблеми в соціально-економічній сфері розвитку країни, що відрізняються певною специфікою та особливостями прояву. Інфляція знецінює грошові заощадження юридичних і фізичних осіб у будь-яких фінансових установах, знижує купівельну спроможність усіх верств населення, підвищує соціальну напругу в суспільстві та є підґрунтям розростання таких негативних процесів, як зростання прихованого та явного безробіття, зубожіння населення, зростання соціально-економічних, фінансових, демографічних та інших ризиків. Усі ці процеси негативно впливають на кредитно-грошову систему та міжнародне економічне становище країни на світовому фінансовому, страховому, валютному та інших ринках. Унаслідок прогресії інфляції відбувається знецінення результатів праці, зменшення вартості вкладень коштів фізичних та юридичних осіб, перешкоджання сталому соціально-економічному розвитку України. Ці проблеми спричиняють низку ризиків і загроз соціальній, економічній, фінансовій, інноваційній та інвестиційній безпеці держави та негативно позначаються на функціонуванні й розвитку окремих суб'єктів господарювання, завдаючи їм збитків, що стримує процеси розвитку таких суб'єктів, що, у свою чергу, позначається на процесах економічного розвитку країни. Тим самим виникає замкнене коло проблем, знешкодити які стає дедалі важче.

З огляду на це, не можна залишати поза увагою наслідки та ризики інфляційних процесів, адже інфляція є однією з найгостріших проблем розвитку України загалом. Опрацювання наукової, навчальної і статистично-довідкової ін-

формації дало можливість дослідити вплив інфляційних процесів та ризиків, що вони спричиняють, на особливості функціонування та розвитку суб'єктів економіки загалом і промислових підприємств зокрема [67; 86; 137; 144; 187; 197; 204; 206; 215; 221; 222; 336; 357; 379; 380; 398; 416; 432; 433; 481]. Дослідити вплив інфляційних процесів на соціально-економічний розвиток країни можна також за допомогою низки опосередкованих макроекономічних показників, до яких доцільно віднести коливання валютного курсу, зміни зовнішнього і внутрішнього державного боргу, співвідношення номінальної і реальної заробітної плати, рівень номінального і реального ВВП.

Валютний курс являє собою ціну національної грошової одиниці, яка виражена в грошовій одиниці іншої держави [70]. Зовнішній борг є частиною державного боргу, яка підлягає сплаті у валюті, іншій ніж гривня, і визначається на певну дату як різниця між сумою державних зовнішніх запозичень (прийняття зобов'язань) та сумою платежів з погашення державного зовнішнього боргу станом на певну дату, зокрема й операції на цю дату [253].

Реальний ВВП – це загальний обсяг виробництва, який вимірюється в постійних (незмінних, базових) цінах, (приймається за базу), тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва [44; 236]. Номінальний ВВП являє собою загальний обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва [44; 236].

Номінальна й реальна заробітна плата показники, що дозволяють проаналізувати купівельну спроможність населення. Ці показники визначають можливості споживачів розрахуватись за продукцію і визначають їх здатність купувати товари другої необхідності та предмети розкоші. Від динаміки цих показників залежать спроможність товаровиробників своєчасно отримувати дохід, оновлювати свої виробничі потужності, запроваджувати виробництво нових видів продукції. Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку отримує працівник за виконання роботи, а реальна заробітна плата це сукупність товарів і послуг, які може придбати працівник за отриману ним номінальну заробітну плату [44; 236].

Використовуючи вищенаведені показники, проведемо аналіз інфляційних процесів у нестационарній економіці України. Досліджуючи особливості інфляції в окремих країнах світу, можна зробити висновок про суттєву неоднорідність та певну циклічність у динаміці інфляційних процесів (табл. 3.1, рис. 3.1).

Таблиця 3.1

Рівень інфляції в окремих країнах світу у 2010–2018 рр.

Країна	Рік									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Великобританія	3,3	4,5	2,8	2,60	1,5	0,23	0,7	2,7	2,5	
Казахстан	7,1	8,3	5,1	5,8	6,7	6,7	14,6	7,4	6,0	
ЄС	2,7	3,0	2,4	0,1	-0,1	0,2	1,1	1,6	1,6	
Росія	6,9	8,4	5,1	6,8	7,8	15,5	7,1	3,7	2,9	
США	1,6	3,1	2,1	1,5	1,6	0,1	1,3	2,1	2,4	
Україна	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,5	45,3	12,4	13,7	9,8	
Білорусь	7,7	53,2	59,2	18,3	18,1	13,5	11,8	6,0	4,9	
Грузія	7,1	8,5	-0,9	-0,5	3,1	4,0	2,1	6,0	2,6	
Китай	3,3	5,4	2,6	2,6	2,0	1,4	2,0	1,6	2,1	
Японія	-0,7	-0,3	-0,1	0,3	2,8	0,8	-0,1	0,5	1,0	

Джерело: складено авторкою на основі [287; 333; 343].

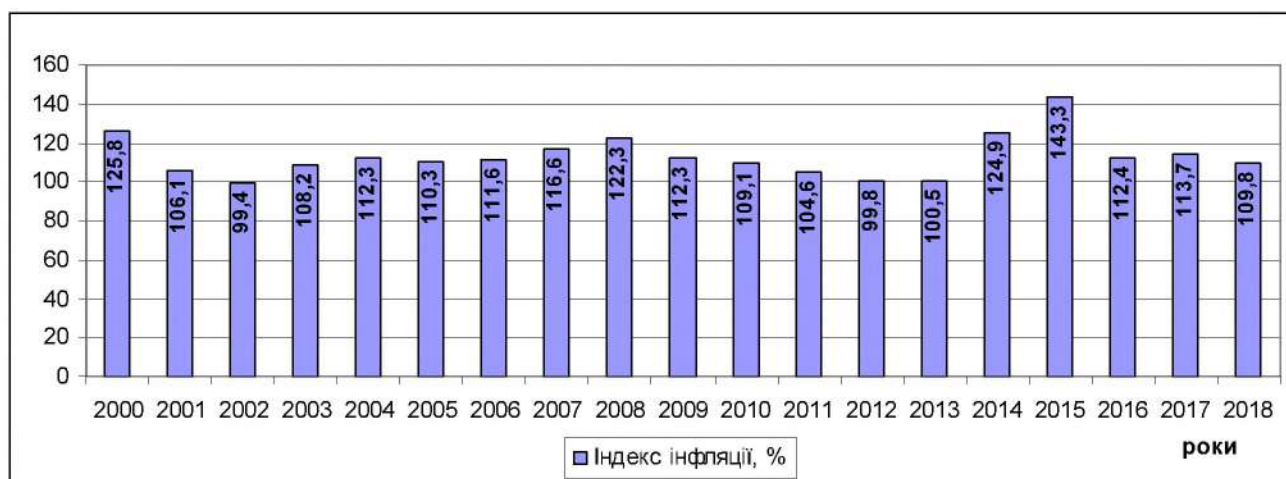

Рис. 3.1. Динаміка рівня інфляції в Україні у період 2000–2018 рр.
Джерело: складено авторкою на основі [145; 333].

На основі аналізу рівня інфляції (табл. 3.1) можна зазначити, що в Україні в зазначений період спостерігається один із найбільших рівнів інфляції, пік якої припадає на 2015 рік, проте спричинена така інфляція об'єктивними причинами й форс-мажорними обставинами (зокрема втрата частини території через анексію та виробничого потенціалу на окупованих територіях, ведення військових дій на Сході України) тощо (рис. 3.1). Якщо дослідити, які явища і процеси в соціально-економічному становищі країн світу збігаються з інфляційними сплесками, то можна зауважити, що суттєві прискорення темпів інфляції були пов'язані з певними політичними подіями, розпадом держав, а відповідно, зі змінами кордонів, паливно-енергетичними кризами, підвищенням цін на продовольчі продукти, зокрема зумовлені природними катастрофами та іншими чинниками зовнішнього і внутрішнього середовища.

Зазначені відмінності в темпах інфляції в представлених країнах світу (табл. 3.1) свідчать про наявність специфічних особливостей, притаманних кожній економічній системі, які пов'язані з умовами відтворювального процесу, застосуванням економічних або адміністративних методів управління та регулювання, практикою ціноутворення, рівнем доходів громадян та їх купівельною спроможністю, проведенням зваженої монетарної політики, своєчасним застосуванням антиінфляційної політики.

Прискорення та уповільнення інфляційних процесів у країнах світу, їх нерівномірність та певна циклічність розвитку спричинюється як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. У свою чергу, різноманіття факторів внутрішнього і зовнішнього середовища впливає на різновиди інфляції.

До зовнішніх чинників інфляційного процесу доцільно віднести:

- розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів, які здатні посилити значення інших факторів (наприклад, зростання цін на світових ринках, підвищення цін на імпортні товари, сировину та матеріали тощо) на інфляцію;
- девальвацію національної валюти, що спричинює зростання цін на імпортні товари, запасні частини, комплектуючі й обумовлює додаткову емісію грошової маси;
- скорочення надходжень від експортно-імпортних операцій;
- від'ємне сальдо від зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Внутрішні чинники інфляції зумовлені безпосередньо соціально-економічним і політичним станом країни. Основними такими факторами є:

- збільшення бюджетного дефіциту, спричиненого фінансово-економічними кризами, особливо властивими нестаціонарній економіці, зростанням витрат, спрямованих на підтримку обороноздатності і забезпечення військових потреб, структурною незбалансованістю економіки, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, у тому числі за рахунок низького рівня впровадження інновацій, безконтрольним зростанням інших витрат з бюджету та іншими факторами. Покриття бюджетного дефіциту відбувається за рахунок внутрішніх і зовнішніх позик, які формують державний борг країни, за допомогою скорочення валютних резервів центрального банку, шляхом емісії грошей, що призводить до зростання грошової маси і, відповідно, до інфляції;

- зростання інфляційних очікувань, результатом чого є збільшення обсягу витрат як фізичних, так і юридичних осіб. Такі витрати пов'язані з бажанням економічних суб'єктів захистити свої заощадження від знецінення, при цьому товаровиробники (продавці) продукції намагаються загальмовувати продаж товару, бажаючи продати його пізніше за вищою ціною, що може утворити дефіцит на ринку та спричинити виникнення ажіотажного попиту, що також здатне вплинути на ріст цін;

- недостатній розвиток конкурентних відносин і високий рівень монополізації економіки, внаслідок чого відбувається диктат цін товаровиробників і, як наслідок, стимулювання інфляції пропозиції;

- кредитна експансія, яка викликає емісію безготівкових грошей і пов'язана із кредитування економіки в обсягах, що перевищують рівень її потреб.

До того ж проведені дослідження дозволили виявити притаманні сучасній інфляції, незалежно від країни спостереження, деякі особливості. Зокрема, якщо раніше інфляція носила переважно локальний характер, то нині – всеосяжний (глобальний), якщо раніше інфляції був властивий періодичний характер, то сьогодні – затяжний, хронічний, якщо інфляційні процеси раніше виникали і розвивались переважно під впливом грошових факторів, то нині – грошових і негрошових [404].

Вплив грошових факторів на рівень інфляції можна дослідити за допомогою аналізу й оцінювання зміни цін виробників і цін споживачів (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Динаміка індексів цін виробників та споживчих цін протягом 2012–2018 рр.

Джерело: складено авторкою на основі [92; 333].

Суттєве зростання базового індексу цін стало вагомим чинником розгортання інфляційних процесів, особливо у період 2014–2016 рр., під час яких відбулось зростання цін споживчих товарів та цін виробників промислової продукції, але в результаті застосування антиінфляційних заходів і початку проведення низки соціально-економічних реформ вдалося суттєво знизити ризики і загрози зовнішнього середовища й досягти позитивної тенденції в зменшенні рівня інфляції.

Аналіз державної статистики України показує, що в умовах інфляції відбувається більш швидке зростання номінальної, а не реальної, заробітної плати, що свідчить про зниження купівельної спроможності населення, незважаючи на проведення повної або часткової індексації – компенсації державною збитків, понесених у результаті знецінення грошей.

Темпи зростання / зниження номінальної і реальної заробітної плати в порівнянні з рівнем інфляції наведено на рис. 3.3.

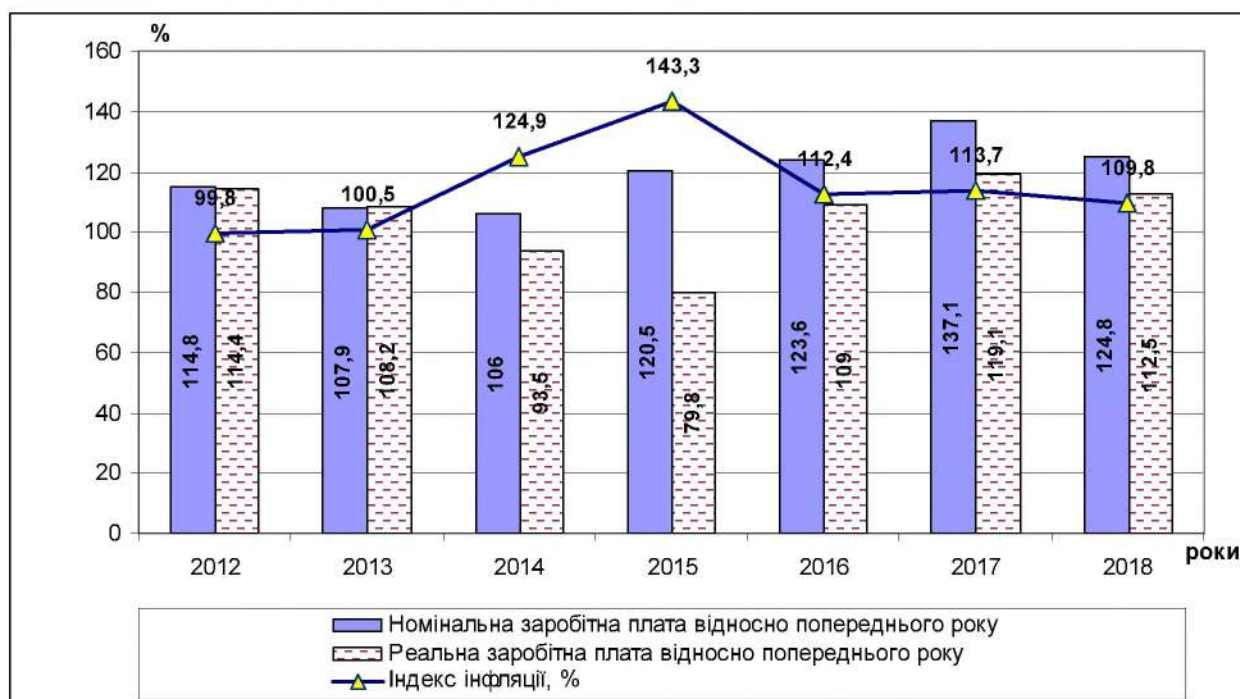

Рис. 3.3. Динаміка змін номінальної та реальної заробітної плати порівняно в контексті розвитку інфляційних процесів
Джерело: складено авторкою на основі [92; 333].

Досліджуючи коливання рівня заробітної плати і рівня інфляції можна спостерігати певну циклічність змін зазначених параметрів. Чим більше рівень інфляції, тим більше різниця між рівнями номінальної і реальної заробітної плати, а отже, тим менше купівельна спроможність національної валюти. Найбільша різниця припадає на 2015 рік, у якому спостерігається пік інфляційного процесу останнього десятиліття.

При затяжному інфляційному процесі збільшується розрив між рівнями цін на національному ринку та світовому ринках, що, крім того, пов'язано зі знеціненням національної валюти (табл. 3.2).

Відношення курсу гривні до долара

Рік	Ціна долара на початок року, грн	Ціна долара на кінець року, грн
2010	7,99	7,95
2011	7,94	7,97
2012	7,98	7,99
2013	7,99	7,99
2014	7,99	15,59
2015	15,81	23,49
2016	24,27	26,21
2017	27,24	27,83
2018	28,07	27,69
2019	27,69	23,69

Джерело: складено авторкою на основі [145; 243].

Високі темпи інфляції 2014–2015 рр., неефективна фіскально-бюджетна політика, відсутність реформ у паливно-енергетичному секторі та доларизація боргу зумовили необхідність впровадження жорстких заходів адміністративного впливу на валютний ринок. Зокрема, у лютому 2015 р. Національний банк України відмовився від політики фіксованого курсу й перейшов до формування плаваючого курсу, який визначається на міжбанківському валютному ринку. Ці дії спричинили стрімку девальвацію національної валюти (табл. 3.2), курс валют почав зростати непередбачуваними темпами. У лютому 2015 р. курс гривні сягнув історичного мінімуму – понад 30 грн за долар, а на тіньовому ринку досягав 40 грн за долар, що дозволило спекулянтам валютного ринку додатково вплинути на коливання курсу валют. За рахунок низки антикризових заходів і реформ у 2016 році ці процеси вдалось певним чином стримати, що позитивно вплинуло на параметри макроекономічної стабільності та зниження рівня ризиків, а протягом 2018-2019 рр. спостерігались процеси ревальвації національної грошової одиниці.

Означені цінові та нецінові фактори негативно впливають на виконання грошима їх функцій, і насамперед функції нагромадження. В умовах інфляції у економічних суб'єктів зростає бажання позбутися грошей, обмінюючи їх на товари (роботи, послуги), а відповідно відбувається зменшення грошових вкладень, що негативно впливає на функціонування та розвиток фінансового ринку і на забезпечення національної економічної безпеки.

Знецінення національної валюти ускладнює процес виплати кредитної заборгованості іншим країнам, що значно знижує можливості країни в залученні інвестицій у розвиток національної економіки (рис. 3.4).

Усі вищезазвані фактори взаємопов'язані, а їх взаємний прояв може суттєво вплинути на зростання різного роду ризиків і загроз національній економіці. Так, послаблення гривні щодо іноземних валют зумовлювало підвищення цін на імпортовані продовольчі й непродовольчі товари першої та другої необхідності, а особливо на лікарняні вироби, медичні товари, обладнання для машинобудівної, хімічної, харчової та інших галузей промисловості, побутову техніку, меблі, транспортні засоби тощо.

Рис. 3.4. Співвідношення динаміки змін зовнішнього боргу України та рівня інфляції

Джерело: складено авторкою на основі [129; 253; 333].

Коливання світових цін на енергоносії в поєднанні з послабленням гривні в досліджуваній період зумовило подорожчання палива, що спричинило збільшення виробничих витрат, і відбилося в загальному зростанні цін, оскільки паливно-енергетична складова є однією з ключових у формуванні вартості продукції. Ці та інші процеси знаходять відображення в таких макроекономічних показниках як номінальний та реальний ВВП (табл. 3.3, 3.4, рис. 3.5). Як бачимо з аналітичних даних у найбільш інфляційні періоди відбулось найбільше падіння обсягів номінального ВВП.

Таблиця 3.3

Темпи зміни ВВП

Рік	Номінальний ВВП (у фактичних цінах)	Реальний ВВП (у цінах попереднього року)	Різниця	
			Реальний	Номінальний, %
2012	1 408 889	1 304 064	-10 4825	-7,4
2013	1 454 931	1 410 609	-44 322	-3,0
2014	1 566 728	1 365 123	-2 015 605	-12,9
2015	1 979 458	1 430 290	-549 168	-27,7
2016	2 383 182	2 034 430	-348 752	-14,6
2017	2 982 920	2 445 587	-537 333	-18,0
2018	3 558 706	3 083 409	-475 297	-13,4

Джерело: складено авторкою на основі [49].

Таблиця 3.4

Структура ВВП України за напрямками кінцевого використання з 2012 по 2018 рр. (млн грн)

Рік	Номінальний ВВП за рік	Споживчі витрати	Валове нагромадження	Експорт товарів та послуг	Імпорт товарів та послуг
1	2	3	4	5	6
2012	1 408 889	1 269 601	257 335	717 347	-835 394
2013	1 454 931	1 350 220	228 474	681 899	-805 662
2014	1 566 728	1 409 772	220 968	770 121	-834 133

1	2	3	4	5	6
2015	1 979 458	1 715 636	303 297	1 044 541	-1 084 016
2016	2 383 182	2 018 854	512 830	1 174 625	-1 323 127
2017	2 982 920	2 552 525	618 914	1 430 230	-1 618 749
2018	3 558 706	3 196 756	667 953	1 608 890	-1 914 893

Джерело: складено авторкою на основі: [49; 92].

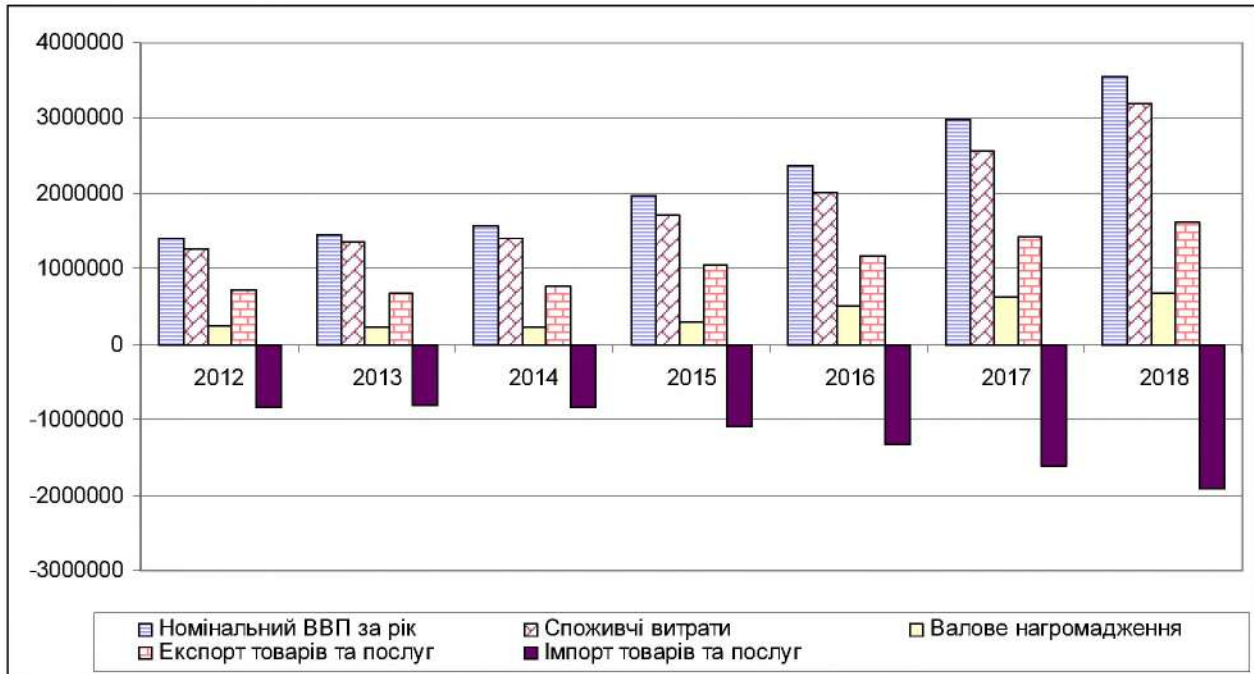

Рис. 3.5. Динаміка змін структурних елементів номінального ВВП України
Джерело: складено авторкою на основі [333].

У період 2012–2013 рр. обсяг реального ВВП мав тенденцію щорічного зростання, крім цього, скорочувалась різниця між рівнями номінального й реального ВВП, що вказувало на зростання економіки України в загальному розумінні. У 2014 році у зв'язку з вищеназваними політичними і соціально-економічними змінами в житті суспільства картина суттєво змінилася. Зростання обсягу номінального ВВП у порівнянні з 2013 роком становило майже 101,5 млрд грн, або 107 %, але водночас обсяг реального ВВП у 2014 році впав на 40 млрд грн і наблизився до показника реального ВВП 2012 року. Тенденція збільшення номінального ВВП разом зі скороченням реального продовжився і в 2015 - 2017 рр., а у 2018 році розрив між цими показниками скоротився, як і зменшився рівень інфляції.

З огляду на високий рівень інфляції і процеси девальвації національної валюти, що спостерігались протягом значної частини досліджуваного періоду, вважаємо доцільним дослідити динаміку окремих макроекономічних показників (ВВП, обсяг експорту та імпорту) як у національній грошовій одиниці, так і в іноземній, що дозволить більш глибоко прослідкувати особливості розвитку національної економіки та виявити сукупність ризиків, що супроводжує розвиток негативних явищ і процесів та знаходять своє відображення в розвитку промислових підприємств різних галузей (табл. 3.5, рис. 3.6, 3.7).

млн. дол. США

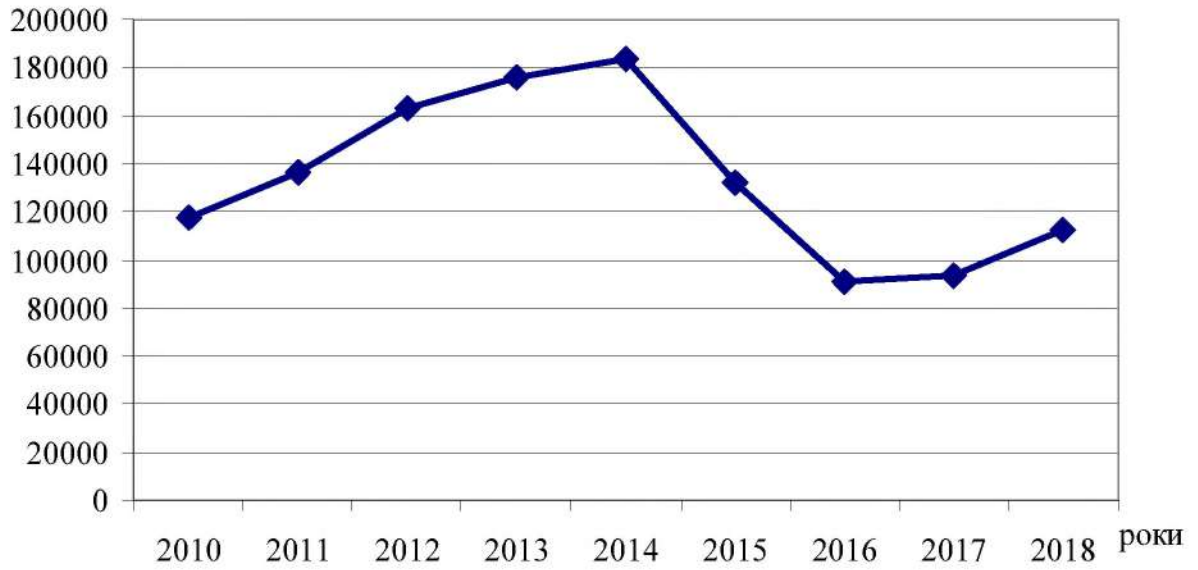

Рис. 3.6. Динаміка зміни ВВП України протягом 2010–2018 рр.
Джерело: [49; 92; 244].

млрд дол США

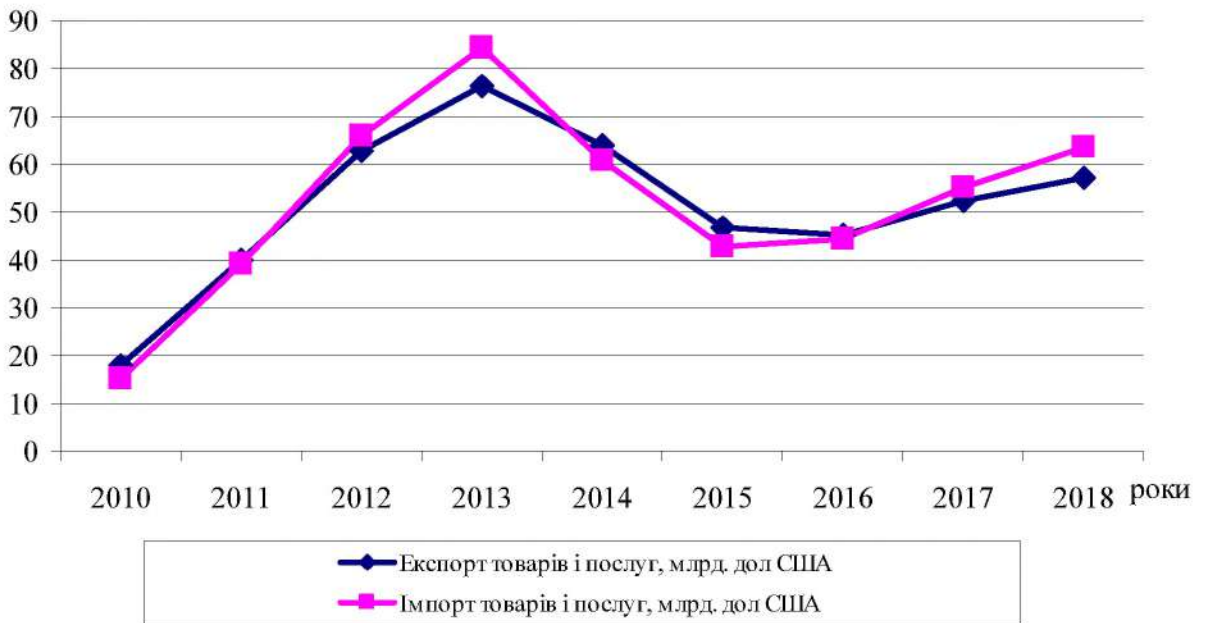

Рис. 3.7. Співвідношення експорту та імпорту товарів і послуг
протягом 2010–2018 рр.
Джерело: побудовано авторкою на основі даних [49; 92; 244].

Таблиця 3.5

Динаміка змін основних макроекономічних показників та показників промисловості України

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП, млн дол. США	117 228	136 419	163 160	175 781	183 310	131 805	90 615	93 270	112 154
Експорт товарів і послуг, млрд дол США	18,0	40,2	62,8	76,5	64,1	46,8	45,1	52,6	57,3
Імпорт товарів і послуг, млрд дол США	15,1	39,1	66,2	84,6	60,8	43,0	44,6	55,1	63,5
Індекс інфляції, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,5	112,4	113,7	109,8
Капітальні інвестиції, млрд грн	...	111,2	189,1	267,7	219,5	273,1	359,2	448,5	578,7
Індекс цін виробників промислової продукції, %	120,8	109,5	118,7	101,7	131,8	125,4	135,7	116,5	114,2
Обсяги реалізованої промислової продукції, млрд грн	1065,8	1354,1	1428,8	1776,6	2158,0	2625,9	3018,1
Кількість інноваційно активних промислових підприємств, усього, од.	1462	1679	1758	1715	1609	824	834	759	777
% до загальної кількості промислових підприємств	13,8	16,2	17,4	16,8	16,1	17,3	18,9	16,2	16,4

Джерело: [49; 92; 244].

Як видно з рис. 3.6 і табл. 3.5, у період 2010–2013 рр. спостерігалось зростання показника ВВП вираженого у вартості іноземної валюти, а з 2014 по 2016 рр.– його стрімке зниження, що в поєднанні з тенденцією девальвації гривні (табл. 3.2), високі темпи якої спостерігались саме в цей період, що загалом негативно позначилось на добробуті фізичних осіб і на функціонуючих суб'єктах практично всіх галузей господарського комплексу країни.

Динаміка зростання ВВП, яка намітилась з 2016 р. і зафіксована станом на 2018 р. заслуговує на позитивну оцінку, хоча за обсягами ВВП Україна досі не перетнула значення 2010 року, що є свідченням нереалізованих можливостей зростання національної економіки.

Подібна тенденція спостерігається у сфері експорту й імпорту (табл. 3.5, рис. 3.6). Зауважимо, що переважання в окремі періоди (2012, 2013, 2017, 2018 рр.) обсягу імпорту над обсягом експорту поглибили негативні процеси в економіці відтоками грошових коштів у іноземній валюті, що прямо та опосередковано вплинуло на потенційні обсяги інвестиційних ресурсів, які були недоотримані українською економікою в ці на наступні періоди, а також обсяги капіталовкладень і рівень запровадження інновацій (табл. 3.5).

Підводячи проміжні підсумки, зазначимо наступне. Виявлені тенденції дозволили визначити таку закономірність: зростання номінального ВВП при одночасному зниженні реального ВВП відбувається під час інфляції, яка властива нестаціонарній економіці України та спричинюється ростом цін на товари та послуги при одночасному скороченні обсягів виробництва і споживання цих товарів та послуг. Ці процеси призводять до падіння купівельної спроможності населення, зниження їхніх реальних доходів, падіння рівня і якості життя, скороченні потенційного обсягу вільних коштів, які з боку фізичних осіб формують фінансові ресурси на грошовому ринку та здатні забезпечити інвестиційні вкладення, а також зростання соціальної напруги в суспільстві.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу інфляційних процесів в Україні визначимо основні загрози інфляційного зростання цін для економічних суб'єктів, зокрема промислових підприємств. Такими загрозами зовнішнього і внутрішнього середовища, що негативно вплинули на розгортання інфляційних процесів в Україні і спричинили численні фінансові, соціально-економічні й ринкові ризики, на наш погляд, є:

- ведення військових дій і втрата частини території та виробничого потенціалу внаслідок анексії Криму й окупації частини Донецької і Луганської областей;
- істотне скорочення обсягів реального ВВП;
- зниження інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання, їхнього економічного, науково-технічного, технологічного та трудового потенціалу;
- відсутність ефективної державної програми розвитку й реалізації пакета реформ;
- неефективність податкової системи та масове ухилення від сплати податків;
- високий рівень боргової залежності держави;
- тінізація і криміналізація економіки, нелегальний відтік капіталів за кордон;
- високий рівень корупції у фінансово-кредитній сфері;

- низький рівень доходів населення;
- зростання рівня еміграції працездатного населення;
- обмеженість доступу до зарубіжних фінансових ринків тощо.

Виявлені загрози породжують сукупність ризиків, актуалізація яких здатна спричинити подальше розкручення інфляційної спіралі. До таких ризиків вважаємо доцільним віднести ризики, обумовлені:

- коливанням товарних цін на національному і світовому ринках;
- низькою інвестиційною привабливістю та кредитоспроможністю економічних суб'єктів загалом, і промислових підприємств зокрема;
- диспропорціями у структурі споживання;
- знеціненням національної валюти, наслідком чого є зростання вартості продукції, виготовлення яких потребує імпорту сировини, матеріалів, запасних частин, паливно-мастильних матеріалів тощо;
- зниженням реальних доходів у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій, знеціненням заощаджень, розвитком тіньового сектору економіки;
- посиленням безробіття та міграційними процесами;
- підривом мотивації до ефективної трудової діяльності та незацікавленість / фінансовою неспроможністю суб'єктів господарювання до впровадження інновацій тощо.

Запобігти негативному впливу цих факторів можна за допомогою розробки і запровадження зважених антикризових заходів, які, на нашу думку, повинні передбачати регулювання попиту і пропозиції, контроль своєчасності й повноти виплат доходів населенню (товаровиробниками, у вигляді заробітної плати), регулювання цін на товари першої необхідності, застосовування повної або часткової індексації доходів.

Наступним етапом нашого аналізу стане дослідження ризикозалежності промислових підприємств від інвестиційної привабливості національної економіки.

Ефективність трансформаційних перетворень та структурних зрушень у національній економіці України, конкурентоспроможність країни на світових ринках товарів та послуг значним чином визначається інвестиційною привабливістю економічних суб'єктів, рівнем та діапазоном їхньої інвестиційної активності. Нестационарна економіка України нині відчуває гострий дефіцит капіталу (особливо, середньо- і довгострокового), що в поєднанні із недостатньою зацікавленістю власників і топменеджменту суб'єктів підприємництва в розвитку високотехнологічного виробництва й низьким рівнем запровадження інновацій негативно позначається на економічному потенціалі товаровиробників і соціально-економічному розвитку країни загалом.

Забезпечення економічного зростання і подолання кризових явищ у національній економіці потребує від суб'єктів господарювання розширення джерел формування інвестиційних ресурсів і вимагає від держави створення стимулів для вітчизняних та закордонних інвесторів, спрямованих на залучення вкладень коштів у розширення / модернізацію та, за потреби, у санацію виробництва та фінансування запровадження прогресивних технологій. Процес залучення інвестицій супроводжується численними ризиками й загрозами, що знаходять відображення в макроекономічних показниках, таких як інвестиційна активність та інвестиційна привабливість.

Фундаментальні основи дослідження сутності інвестицій закладені ще класиками економічної теорії А. Смітом і Д. Рікардо і значно розширені представниками кейнсіанської, некейнсіанської та сучасної економічної теорії К. Марксом, Дж. Кейнсом, М. Фрідманом, Р. Харродом та іншими науковцями, які розглядали інвестиції як визначальну й найважливішу умову економічного зростання економічної системи.

В останні десятиліття помітно зросла кількість робіт, присвячених теоретико-прикладним аспектам інвестиційного процесу, проблемі підвищення інвестиційної привабливості й залучення інвестицій у різні сфери та види діяльності. Вивченню проблем залучення іноземного капіталу в національну економіку загалом та в різні сфери діяльності зокрема присвячені роботи: Л. Я. Ваньковича, О. В. Гаврилюка, Т. А. Говорушко, В. П. Ільчука, Дж. Даннінга, С. І. Ковальчука, Н. І. Обушної, І. Л. Сазонець, В. А. Федорової, А. В. Череп та багатьох інших.

Окремі проблемні аспекти, які пов'язані з фінансовими, інвестиційними та ринковими ризиками, що супроводжують інвестиційні процеси та здатні негативно відобразитись на інвестиційній привабливості економічних суб'єктів на макро-, мезо- і мікрорівні знайшла відображення в наукових працях таких вітчизняних і закордонних науковців, як А. П. Альгін, І. А. Бланк, І. Т. Балабанов, Н. М. Внукова, П. Л. Вітлінський, П. Г. Грабовий, В. М. Гранатуров, М. Г. Лапуста, Б. А. Лагоша, О. В. Йода, Г. Б. Клейнер, В. Н. Лівшиць, М. Г. Лапуста, Н. В. Хохлов, М. В. Чекулаєв, О. С. Шапкін і В. О. Шапкін та ін.

Опрацювання значної кількості публікацій, присвячених вивченню проблем підвищення інвестиційної активності і зростання інвестиційної привабливості, доводить їх складність і багатогранність та дозволяє підкреслити своєчасність і актуальність їх розгляду. Незважаючи на зростання наукового інтересу до сукупності окреслених проблем, певний спектр питань і досі залишається поза увагою науковців. До таких питань варто віднести систематизацію ризиків і загроз, здатних негативно вплинути на інвестиційну привабливість і інвестиційний рейтинг промислових підприємств України, та розробку ефективних механізмів їх мінімізації.

Намагання вирішити першу частину зазначеної проблеми присвячений цей етап дослідження, метою якого є аналіз стану іноземного інвестування в економіку України, оцінка інвестиційної привабливості національної економіки та дослідження ризикозалежності промислових підприємств від інвестиційної привабливості національної економіки України.

Залучення іноземних інвестицій в умовах інтеграції національної економіки у світову економічну систему сприяє стабілізації розвитку реального і фінансового секторів економіки, зокрема за рахунок цільового характеру інвестиційних ресурсів, більш жорсткого контролю за надходженням і витрачанням грошових коштів, які переважним чином спрямовуються в більш прибуткові галузі діяльності, що дозволяє створювати нові робочі місця та позитивно позначається на рівні доходів, зниженні безробіття і спричинює зниження соціальної напруги в суспільстві.

Проаналізуємо сучасний стан іноземного інвестування в економіку України. Дослідження почнемо з аналізу обсягу, структури та динаміки обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та надходжень ПІІ в економіку (відповідно рис. 3.8 і рис. 3.9).

млн.дол.США

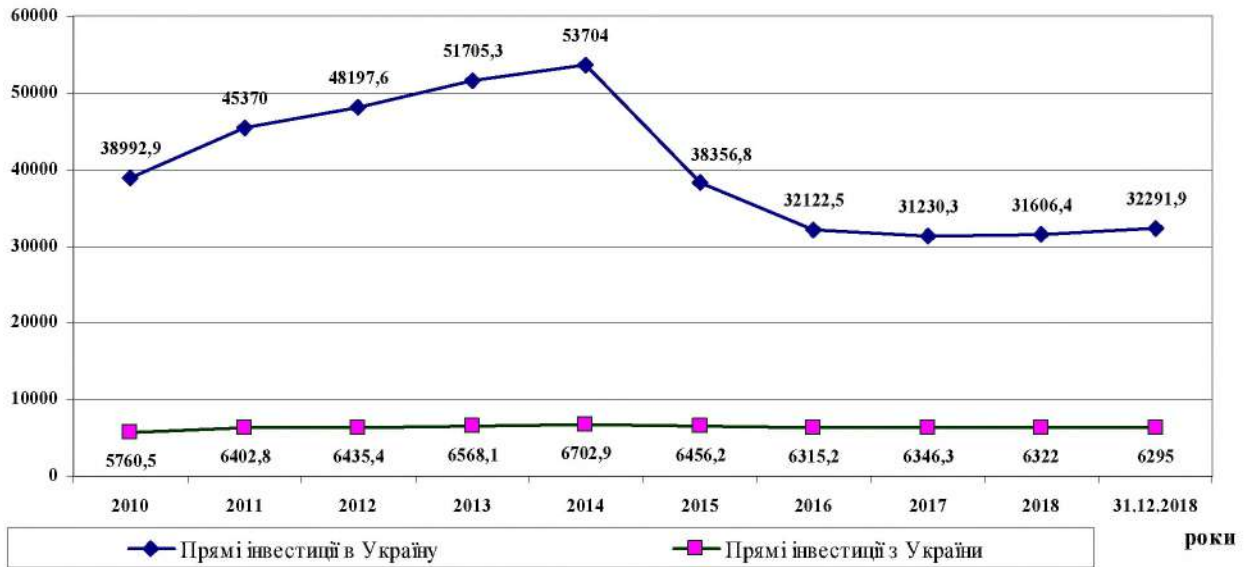

Рис. 3.8. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України

Примітка. Дані за 2014-2018 рр. наведені без урахування території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторкою на основі [244].

млн.дол.США

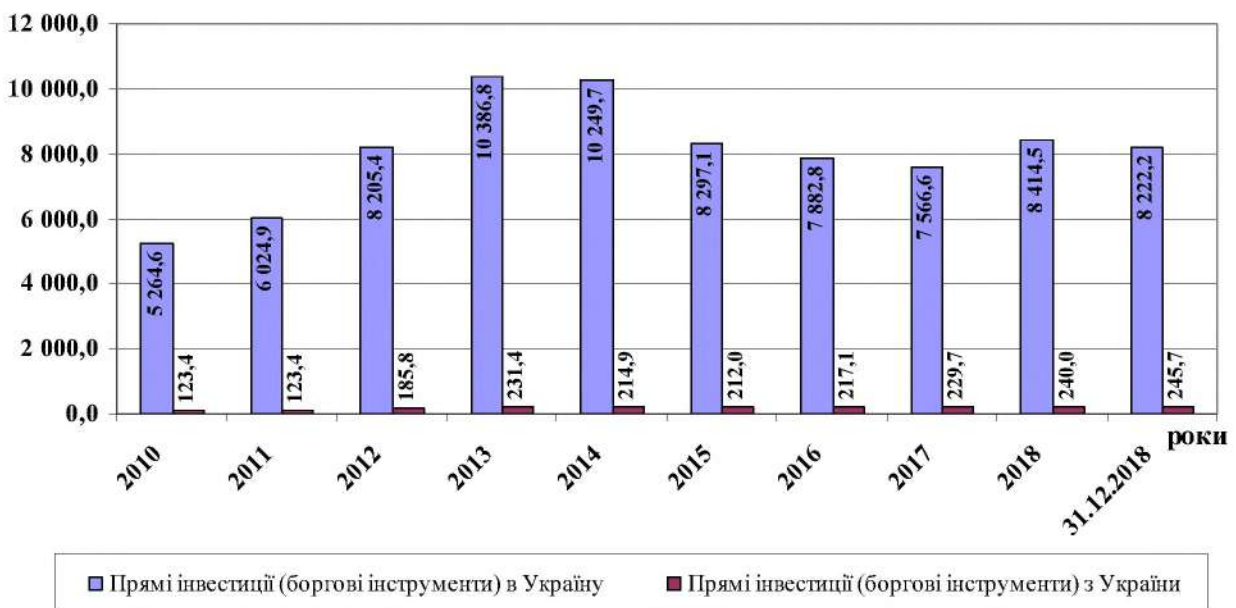

Рис. 3.9. Надходження / вкладення прямих інвестицій (акціонерного капіталу) у період 2010–2018 рр.

Примітка. Дані за 2014-2018 рр. наведені без урахування території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторкою на основі [244].

Як бачимо з рис. 3.8, найбільший обсяг іноземних інвестицій в економіці України спостерігався у 2014 році, при цьому 2013 і 2014 роки виявились лідерами по надходженню інвестиційних ресурсів (рис. 3.9). У період 2014–2015 рр. відбулось суттєве зниження обсягів інвестування (з 53 704 млн дол. США до 38 356,8 млн дол. США), що негативно відбилось на процесах соціально-економічного розвитку країни загалом. Крім того, у період 2015–2017 рр. прослідковувалось поступове зниження загального обсягу інвестиційних надходжень у національну економіку при зростанні обсягів вкладень за межі країни, що, серед іншого, було спричинено анексією Криму, військовими діями на Сході України та втратою частини економічного і промислового потенціалу на цих територіях. Ці явища спричинили низку загроз і фінансових, ринкових та інших ризиків та негативно відобразились на інвестиційній привабливості національної економіки.

Позитивного відгуку заслуговує факт збільшення обсягів надходжень ПІІ станом на 31.12.2018 р., порівняно з 2017 роком – на 655,6 млн дол. США (рис. 3.9). Відповідно, й обсяг нагромаджених ПІІ також збільшився – на 1061,6 млн дол. США (рис. 3.8).

Загалом протягом 2010–2018 рр. ПІІ в економіку України надходили в незначних обсягах, що пов'язано з недостатньою інвестиційною привабливістю країни й наявністю високих ризиків, зумовлених факторами як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Деталізація аналізу й оцінки процесу іноземного інвестування потребує розгляду структури іноземних інвестицій у розрізі галузей економіки та територіальної структури країн-інвесторів. Як видно з табл. 3.6, скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2015 р. позначилось на всіх без винятку видах економічної діяльності. Аналіз обсягів ПІІ у період 2010–2018 рр. дозволив відзначити суттєві зміни в галузевій структурі інвестиційних вкладень. Найбільшим чином ці процеси позначились на промисловості, питома вага якої в загальному обсязі інвестицій є найбільшою. Зокрема, у 2010 р. вона становила 42,25 %, у 2015 р. – 34,87 %, а наприкінці 2018 р. – 32,99 %. Хоча в Україні в середньому третина іноземних інвестицій надходить у промисловість, однак фінансуються переважно низькотехнологічні види діяльності, а саме: добувна промисловість і такі галузі переробної промисловості, як металургія, виробництво гумових і пластмасових виробів, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Незважаючи на зниження інвестиційних надходжень у промисловий комплекс країни, вкладення в цю сферу залишається привабливим напрямом для інвесторів.

Обсяг іноземних вкладень, спрямованих у оптову і роздрібну торгівлю та ремонт автотранспортних засобів, посів друге місце і становив близько 16,67 % від загального обсягу інвестицій. Натомість станом на 2010 р. питома вага цієї складової становила лише 11,13 %, а у 2015 і 2016 роках відповідно 11,74 і 12,67 %. Значна частина іноземних вкладень також припадає на операції з нерухомим майном і частка цієї складової у 2018 р. порівняно з 2010 р. збільшилась майже вдвічі (з 6,08 % у 2010 р. до 12,42 % наприкінці 2018 р.).

Таблиця 3.6

Прямі інвестиції в економіці України за видами економічної діяльності в період 2010–2018 рр.

Вид економічної діяльності	Обсяги на 01.01									Обсяг на 31.12.2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	38 992,9	45 370,0	48 197,6	51 705,3	53 704,0	38 356,8	32 122,5	31 230,3	31 606,4	32 291,9
Сільське, лісове та рибне господарство	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	617,0	502,2	586,2	578,6	560,9
Промисловість	16 473,7	18 693,8	17 303,8	18 031,1	17 681,4	12 419,4	9893,6	9667,6	10 543,7	10 655,1
Будівництво	1082,2	1111,2	1176,8	1408,5	1580,0	1301,9	1104,1	1043,3	919,5	925,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4341,1	4681,1	5346,1	6070,6	6807,8	6037,6	5247,4	5106,5	4957,8	5383,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	923,6	1027,1	1073,1	1427,6	1535,3	1355,5	1088,0	1086,0	985,3	997,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	354,1	353,0	374,6	411,5	446,5	382,3	332,6	330,0	343,3	343,4
Інформація та телекомунікації	1572,3	1734,9	1982,7	1840,4	1894,7	1646,2	2089,4	2075,7	2100,1	2191,1
Фінансова та страхова діяльність	8973,2	11 498,3	12 908,1	13 094,9	12 261,4	6421,7	4350,1	3627,4	3526,3	3512,5
Операції з нерухомим майном	2371,3	3045,6	3508,9	3878,3	4768,3	3979,4	3882,1	3764,4	3796,3	4009,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	1133,1	1182,0	2 072,5	2831,0	4006,8	2634,5	2222,6	2253,5	2131,1	2018,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	872,1	1110,8	1480,3	1760,4	1686,9	1340,2	1222,7	1 507,3	1550,9	1522,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	*	*	*	*
Освіта	25,9	7,6	6,7	9,1	12,0	10,7	16,0	21,8	21,2	21,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	49,8	50,7	50,4	59,3	59,9	50,7	44,0	44,5	36,6	35,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	122,4	130,9	155,2	138,7	157,0	141,0	112,5	100,7	98,8	99,1
Надання інших видів послуг	28,5	23,5	33,0	26,1	28,9	18,4	*	*	*	*

Джерело: складено авторкою на основі [244].

Значні зміни в досліджуваній період відбулись у обсягах інвестування фінансового і страхового сектору. Зокрема, стрімке зростання обсягу інвестування цієї сфери у 2010–2014 рр. з 8973,2 млн дол. США у 2014 р. (23,01 %) до 12 261,4 млн дол. США у 2014 р. (22,83 %) змінилось на суттєве падіння у 2015–2018 рр. Особливо значущі зміни спостерігались у 2014–2015 рр., коли обсяг інвестиційного забезпечення цієї сфери скоротився з 12 261,4 до 6421,7 млн дол. США. У подальшому скорочення інвестування цієї галузі продовжилось до кінця 2018 р.

Нині Україна наголошує на наявність значного потенціалу розвитку агропромислового комплексу країни і позиціонує себе як сільськогосподарську країну. Проте ПІІ в цю галузь є незначними. Протягом 2010-2018 рр. обсяг іноземних інвестицій не перевершував 2 % від загального обсягу, зокрема їхня питома вага в цю галузь діяльності у 2010 р. становила 1,72 %, у 2014 р. – 1,38 %, у 2018 р. – 1,73 %.

Натомість обсяг інвестування професійної, наукової та технічної діяльності у 2018 р. порівняно із 2010 р. збільшився з 1133,1 до 2018,9 млн дол. США, тобто майже на 78 %, що є позитивною тенденцією. Пік інвестування припадав на 2014 р. і становив 4006,8 млн дол. США. Загалом же питома вага цієї статті в загальному обсязі ПІІ наприкінці 2018 р. становила 6,25 %, що свідчить про підвищення інвестиційної привабливості цієї сфери діяльності.

Найменше ПІІ спрямовується на освіту (станом на 2010 р. – близько 0,07 %), а протягом досліджуваного періоду ця сума поступово знижувалась і наприкінці 2018 р. становила близько 0,06 % загального обсягу іноземних інвестицій.

Недостатність інвестиційних вкладень у освіту в найближчій перспективі обумовить суттєве скорочення високопрофесійного персоналу, і буде здатним змінити специфіку виробництва продукції в менш інноваційному й технологічному напрямках, що знизить конкурентоспроможність вітчизняної продукції на ринках товарів і послуг, а також загалом негативно позначиться на соціально-економічному розвитку країни.

Проведений аналіз інвестиційних надходжень в економіку України дозволяє дійти висновку про погіршення інвестиційної ситуації та низькому рівні зацікавленості іноземних інвесторів стосовно розвитку майже всіх видів діяльності.

Оцінити інвестиційну привабливість країни на різних рівнях дають можливість результати аналізу територіального розподілу ПІІ. Крім того, на отриманих унаслідок аналізу й оцінки висновках базуються завдання державної політики зі стимулювання притоку іноземного капіталу в українську економіку та стратегічні й тактичні плани розвитку національної економіки загалом.

Проведений аналіз розподілу обсягів залучення інвестицій у регіони України показав непропорційність такого розподілу (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України по регіонах (2010–2018 рр.) (млн дол. США)

Область	Обсяги на 01.01.									на 31.12. 2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	38356,8	32122,5	31230,3	31606,4	32291,9
Вінницька	184,6	205,3	226,4	248,2	309,4	223,0	187,8	180,0	198,9	223,3
Волинська	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	271,2	247,1	246,1	251,3	259,6
Дніпропетровська	8611,0	10620,3	10183,3	9880,1	8913,0	5784,9	4030,6	3491,1	3688,2	3577,8
Донецька	3720,6	4329,2	3559,9	3566,7	3789,1	2322,0	1748,0	1249,6	1116,4	1205,9
Житомирська	206,6	226,6	306,2	336,9	362,9	259,8	222,7	216,3	226,8	237,4
Закарпатська	363,7	364,4	348,5	406,4	437,5	334,2	311,8	317,0	325,1	340,0
Запорізька	866,1	902,8	937,5	1027,6	1075,3	843,4	682,7	863,4	910,5	902,0
Івано-Франківська	615,4	492,8	624,0	642,7	813,8	925,9	836,6	826,6	904,7	894,5
Київська	1488,5	1574,2	1714,8	1798,2	1951,5	1750,3	1593,4	1516,8	1588,7	1591,6
Кіровоградська	69,8	52,1	59,5	90,9	147,1	70,6	52,5	58,9	70,1	74,5
Луганська	579,2	629,5	713,3	785,5	826,4	578,2	443,9	436,4	438,0	436,9
Львівська	1131,6	1186,8	1300,4	1315,8	1379,5	1097,6	1032,9	833,5	930,0	922,2
Миколаївська	162,7	165,4	152,3	244,7	282,8	228,9	212,8	213,5	206,1	227,4
Одеська	1042,0	1107,3	1220,5	1629,1	1671,7	1423,3	1320,3	1228,8	1202,6	1207,1
Полтавська	449,9	550,3	701,2	942,3	1064,7	1039,4	1000,1	1003,0	1008,8	1027,0
Рівненська	275,2	276,8	259,6	277,9	292,6	242,5	199,6	159,5	134,2	133,5
Сумська	243,5	359,6	361,8	386,5	422,7	263,3	199,1	190,0	181,5	182,9
Тернопільська	66,5	59,8	61,9	63,9	68,9	55,8	49,2	48,2	45,0	55,8
Харківська	2082,7	2716,8	2814,2	2174,3	2131,9	1674,3	1519,6	642,5	638,3	666,4
Херсонська	179,6	185,5	188,6	251,5	275,2	208,2	211,0	201,3	218,5	204,2
Хмельницька	219,6	183,0	186,8	205,1	224,5	189,1	165,5	158,2	170,8	199,5
Черкаська	222,5	289,4	285,7	882,5	887,9	512,9	348,0	334,4	335,7	334,3
Чернівецька	61,8	61,9	61,9	64,2	80,2	68,6	59,1	57,1	42,6	44,0
Чернігівська	88,8	94,9	100,9	105,0	128,4	99,8	92,1	241,3	429,6	433,7
м. Київ	15728,6	18516,5	21537,0	23998,6	25825,6	17889,6	15356,3	16516,8	16343,9	16910,2

Примітка: дані за 2014–2018 рр. наведені без урахування території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторкою на основі [244].

Протягом досліджуваного періоду близько 90 % інвестицій припадало на м. Київ і 8 областей України: Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Київську, Львівську, Одеську, Полтавську, Харківську. Найбільший обсяг інвестицій був спрямований у м. Київ. Так, станом на початок 2010 р. питома вага інвестицій, що надійшла у м. Київ, становила 40,34 %, у 2014 р. – 48,09 %, а наприкінці 2018 р. – вже 52,37 %. Одночасно, Дніпропетровська область, що посідала друге місце за обсягом залучених іноземних інвестицій на початок 2010 р. (22,08 %) наприкінці 2018 р. суттєво втратила свої позиції, а вищеназваний показник знизився майже вдвічі і становив 11,08 %. Військовий стан, окупація частини території і, як наслідок, суттєві втрати промислового потенціалу негативно позначились на інвестиційних ресурсах Донецької області, яка погіршила відносний показник залучених інвестицій майже втричі (9,54 % у 2010 році, 7,06 % у 2014 р. і 3,73 % у 2018 р.). Натомість у Луганській області аналогічний показник знизився з 1,49 % (2010 р.) до 1,35 % (2018 р.).

Зазначимо, що зниження загального обсягу інвестиційних ресурсів, спричиненого подіями 2014 р., відбилося на всіх без винятку областях України. Деякі, як частина Луганської і Донецької області, втратили свої позиції, а деякі, як, наприклад, Миколаївська, Полтавська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська в період 2015-2018 рр. підвищили обсяги залучених інвестиційних ресурсів.

Безумовно, області, що отримують стабільний приток інвестиційних ресурсів відрізняються найбільшою інвестиційною привабливістю для закордонних інвесторів.

Вивчення територіальної структури основних країн-інвесторів дає можливість: оцінити рівень диверсифікації міжнародної інвестиційної діяльності; дослідити особливості зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема прямого іноземного інвестування у вітчизняну економіку, зокрема ті, що визнані офшорними територіями або мають у своєму складі офшорні та вільні економічні зони, які користуються пільговими режимами оподаткування.

Аналізуючи статистичні дані щодо країн-інвесторів у національну економіку України, зупинимось спочатку на дослідженні змін прямих іноземних інвестицій з країн ЄС. Це пов'язано з тим, що саме країни ЄС є основним джерелом інвестиційних ресурсів (табл. 3.8).

Як видно з табл. 3.8, у 2010 р. питома вага інвестицій з ЄС у загальному обсязі інвестиційних ресурсів становила 80,88 %, протягом 2010–2012 рр. ця частка зросла до 81,5 %, а починаючи з 2014 р. дещо знизилась і наприкінці 2018 р. становила 76,6 %.

Ключовими постачальниками інвестицій протягом 2010–2018 рр. з країн ЄС стали Кіпр, Нідерланди, Німеччина, Велика Британія, Австрія, Франція. Інвестиційні ресурси, отримані від цих країн, у загальному обсязі інвестицій країн ЄС становили у 2010 р. 86,8 %, у 2011 р. – 87 %, у 2012 р. – 87,1 % у 2013 р. – 86,6 %, у 2014 р. – 88,3 %, у 2015 р. – 88,1 %, у 2016 р. – 87,4 %, у 2017 р. – 85,5 %, наприкінці 2018 р. – 85,7 %.

Таблиця 3.8

Основні країни світу – постачальники прямих інвестицій в економіку України (2010–2018 рр.) (млн дол. США)

Регіон / країна світу	Обсяги на 01.01.									на 31.12.2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	38356,8	32122,5	31230,3	31606,4	32291,9
Європа										
Усього країни ЄС	31538,4	36969,1	39268,9	41132,3	41032,8	29308,0	24982,8	23425,7	24145,2	24742,7
Австрія	1674,7	1798,9	2317,5	2476,9	2314,0	1351,5	1152,6	1099,9	1038,8	1005,6
Велика Британія	2234,1	2229,9	2536,4	2496,9	2768,2	2146,2	1785,2	1947,0	1944,4	1955,9
Італія	354,2	352,7	349,2	401,7	584,6	207,8	216,4	196,7	201,6	249,6
Люксембург	263,0	435,4	488,9	559,5	555,8	398,8	363,9	660,1	515,8	526,1
Нідерланди	7461,3	11389,8	9323,8	8727,6	9007,5	6887,3	6090,3	6028,4	6395,0	7060,9
Німеччина	6009,6	5001,2	5 329,8	4 496,3	2908,4	2110,6	1604,9	1564,2	1682,9	1668,2
Польща	847,0	913,0	834,3	897,2	819,8	708,0	679,4	509,1	571,3	593,9
Угорщина	708,6	697,6	678,5	684,3	685,9	466,4	333,7	498,1	511,1	500,1
Франція	1381,1	2105,4	1993,1	1510,3	1520,5	1341,9	1299,1	615,6	723,4	636,0
Швеція	674,2	1108,9	1141,9	1084,4	439,3	363,7	334,0	328,8	351,2	341,8
Кіпр	8603,1	9620,5	12700,8	15907,7	17725,6	11971,6	9894,8	8785,5	8932,7	8879,5
Інші країни ЄС	1327,5	1315,8	1574,7	1889,5	1703,2	1354,2	1228,5	1192,3	1277	1325,1
Інші країни Європи, у т. ч.:										
- Російська Федерація	1900,2	2692,7	2876,1	3040,5	3525,9	1620,5	343,8	813,6	797,2	1008,1
- Швейцарія	785,7	852,7	939,3	1097,6	1351,0	1391,7	1391,0	1436,9	1515,9	1540,7
Азія										
Сінгапур	23,9	23,6	23,8	82,4	83,3	83,2	131,3	258,4	276,3	277,6
Туреччина	134,0	148,6	164,0	186,9	212,1	199,3	192,7	280,6	319,0	337,9
Африка										
Сейшельські Острови	80,3	82,9	83,0	107,3	318,5	201,8	129,6	140,5	136,2	127,2
Америка: Беліз	112,9	132,4	151,7	809,2	1 026,6	652,5	535,1	604,2	532,3	439,1
Віргінські Острови (Брит.)	1283,6	1384,9	1580,2	1888,2	2275,9	1988,3	1715,0	1682,3	1358,4	1311,4
Панама	160,4	199,4	288,3	383,7	610,5	394,8	316,9	291,7	337,7	333,2
США	1260,0	1107,6	966,6	976,5	934,7	789,1	717,2	585,2	517,4	488,9
Австралія і Океанія										
Маршаллові Острови	14,4	19,9	19,4	23,6	30,2	21,6	22,9	40,6	41,1	42,4

Джерело: складено авторкою на основі [244].

Найбільшу частину ресурсів Україна отримала від Кіпру, чия частка в загальному обсязі інвестиційних ресурсів із країн ЄС стрімко зростала до 2014 р., де становила 43,2 %, а у 2014–2018 рр. зменшилась і наприкінці 2018 р. становила 35,9 %. Частка Нідерландів у середньому становила близько 27,7 %, зокрема у 2010 р. – 23,7 %, у 2014 р. – 22 %, наприкінці 2018 р. – 28,5 %. Середня питома вага інвестицій, отриманих Україною від Німеччини в досліджуваний період постійно знижувалась з 9,1 % у 2010 р. до 7,1 % у 2014 р. та до 6,7 % станом на кінець 2018 р. Питома вага Великої Британії в середньому в досліджуваний період становила 7,9 %, зокрема у 2010 р. – 7,1 %, у 2014 р. – 6,7 %, наприкінці 2018 р. – 7,9 %, а Австрії – при середньому значенні питомої ваги 5,56 %, у тому числі у 2010 р. – 5,3 %, у 2014 р. – 5,6 %, наприкінці 2014 р. – 4,1 %.

Сукупна частина інших країн ЄС (Італії, Люксембургу, Польщі, Угорщини, Латвії, Литви, Естонії, Мальти, Словаччини, Словенії, Хорватії, Іспанії, Ірландії, Чехії) протягом 2010–2014 рр. зменшувалась з 13,2 % у 2010 р. до 11,7 % у 2014 р., проте у період 2015–2018 рр. ця частка зросла з 11,9 % у 2015 р. до 14,3 % на 31.12.2018 р. Вважаємо доцільним звернути увагу на зростання майже вдвічі обсягу інвестицій, отриманих від Швейцарії протягом досліджуваного періоду (з 785,7 до 1540,7 млн дол. США), у 11,6 раза – від Сінгапуру, у 2,5 раза – від Туреччини, у 4 рази – від Белізу, майже вдвічі – від Панами, втричі – від Маршаллових Островів. Таке зростання інвестиційних надходжень є позитивним явищем з погляду диверсифікованості економічних зв'язків України, надходжень інвестиційних ресурсів та зниження фінансових ризиків.

Стосовно надходжень прямих іноземних інвестицій з інших країн Європи, зазначимо, що незважаючи на тенденцію до зниження у зв'язку напруженою політичною ситуацією спричиненою анексією Кримського півострову, з військовими діями в Луганській і Донецькій областях, обсяг залучених ресурсів із Російської Федерації залишається достатньо високим і наприкінці 2018 року становив 3,12 % від загального обсягу інвестицій (табл. 3.9).

Як видно з табл. 3.9, близько двох третин загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну надходить із офшорних зон: Кіпру Нідерландів та Великої Британії. Необхідно зазначити, що більшість інвестицій з офшорних зон в Україну – це, власне, не іноземний, а український капітал.

Кіпр, Нідерланди, Британські Віргінські Острови, Сейшельські Острови, Маршаллові Острови надають можливість іноземним компаніям реєструвати свій бізнес, приваблюють підприємства вигідним оподаткуванням, що дає змогу оптимізувати витрати, виводити дивіденди та захищати свої інвестиції. На жаль, більша частина даних стосовно прямих інвестицій з України не оприлюднюється з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Отже, значна частка інвестованих в Україну коштів має українське походження, певним чином витісняє з української економіки капітал розвинених країн світу, проте й забезпечує загальні показники приросту надходження акціонерних капіталів до України, позитивно впливаючи на інвестиційну привабливість країни.

Таблиця 3.9

Прямі інвестиції з України в економіці країн світу (2010-2018 рр.) (млн дол. США)

Регіони / країни світу	Обсяги на 01.01.									на 31.12. 2018
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	5760,5	6402,8	6435,4	6568,1	6702,9	6456,2	6315,2	6346,3	6322,0	6 295,0
у тому числі:										
Російська Федерація	166,1	190,3	236,6	292,6	377,9	196,4	122,8	144,1	150,3	118,5
Кіпр	5336,1	5900,1	5899,7	5917,6	5925,1	5926,1	5923,7	5930,5	5932,5	5931,9
Нідерланди	*	*	0,1	13,5	14,2	12,5	11,2	10,7	12,3	11,8
Віргінські Острови (Брит.)	20,8	25,8	25,8	25,8	25,8	25,8	51,3	57,6	61,0	59,9

Примітка. Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Джерело: складено авторкою на основі [244].

Існуючі методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості країн світу достатньо різноманітні й різняться залежно від цілей дослідження, кількості показників, які аналізуються, та їхніх характеристик, за вибором самих показників, що переважно ґрунтуються на дослідженні макроекономічних чинників.

До методик, які отримали найбільше застосування у світі, можна віднести: індекс економічної свободи, Business Environmental Risk Index (BERI), Economist Intelligence Unit, Political Risk Services, Standard & Poor's Rating Group, Pricewaterhouse Coopers, методику оцінки інвестиційного клімату журналу «Euromoney» (м. Лондон), методику оцінки інвестиційної привабливості Лозаннського інституту розвитку менеджменту (Швейцарія) та інші. Зазначимо, що кількість показників, що використовуються в методиках з оцінки інвестиційної привабливості, суттєво відрізняється. Наприклад, журнал «Euromoney» використовує всього 9 показників, а Лозаннський інститут – 381.

Інтереси замовників і зазначена мета аналізу визначають особливості оцінки інвестиційної привабливості країн, яку можуть здійснювати спеціальні консалтингові фірми, експерти банківських установ, фінансові аналітики журналів і газет та інші установи. Методики аналізу інвестиційної привабливості ґрунтуються на кредитному й фондовому рейтингуванні або на розрахунку економічних індексів.

Для фінансових інвесторів кредитні рейтинги служать орієнтиром оцінки надійності вкладень в боргові зобов'язання фінансових, інвестиційних та інших компаній або урядів, а фондові – дозволяють оцінити і обґрунтувати доцільність вкладень у корпоративні права фінансових компаній, промислових підприємств тощо. Використання кредитних і фондових рейтингів дозволяє інвесторам сформувати якісний інвестиційний портфель і оперативно маніпулювати активами в разі зміни рейтингових оцінок та зростання фінансових і інвестиційних ризиків.

Економічні індекси використовуються більшою мірою стратегічними інвесторами при розробці й реалізації їх інвестиційної стратегії за кордоном і характеризують такі сторони національної економіки, як рівень конкурентоспроможності, економічної свободи та корупції. Їх визначають різноманітні рейтингові й аналітичні агентства та міжнародні організації (ООН, Світовий Банк, Європейський банк реконструкції та розвитку тощо) на основі системи показників, до яких зазвичай відносять такі: стан і тенденції економічного розвитку, політична стабільність у країні, соціально-демографічна ситуація, монетарна політика та інфляція, рівень державного регулювання економіки, розвиток інфраструктури, корупція і правопорушення тощо. Приймаючи рішення щодо вкладання капіталу, інвестор, зважаючи на інвестиційну привабливість країни, вивчає фактори впливу на зростання вартості вкладеного капіталу в об'єкт інвестування, а також враховує ймовірність ризиків втрат [376].

Узагальнимо дані щодо інвестиційної привабливості Україні за період 2014–2018 рр. (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Оцінка інвестиційної привабливості України за період 2014–2018 рр.

Рейтинг	Категорія рейтингу	Рік				
		2014	2015	2016	2017	2018
«Легкість ведення бізнесу» (Doing Business)	Позиція України в рейтингу	112	96	83	80	76
	Реєстрація підприємства	47	76	30	20	52
	Отримання дозволу на будівництво	41	70	140	140	35
	Підключення до електромереж	172	185	137	130	128
	Реєстрація власності	97	59	61	63	64
	Кредитування	13	17	19	20	29
	Захист інвесторів	128	109	88	70	81
	Оподаткування	164	108	107	84	43
	Міжнародна торгівля	148	154	109	115	119
	Забезпечення виконання контрактів	45	43	98	81	82
	Відновлення платоспроможності	162	142	141	150	149
	«Глобальний індекс конкурентоспроможності» (Global Competitiveness Index)	Позиція в загальному рейтингу	84	76	79	89
Якість інститутів		130	130	129	115	110
Інфраструктура		68	69	75	65	57
Макроекономічна стабільність		105	134	128	73	77
Здоров'я і початкова освіта		43	45	54	134	131
Вища освіта і професійна підготовка		40	34	33	91	94
Ефективність ринку товарів і послуг		112	106	108	46	46
Ефективність ринку праці		80	56	73	85	73
Розвиненість фінансового ринку		107	121	130	88	66
Рівень технологічного розвитку		85	86	85	117	117
Розмір внутрішнього ринку		38	45	47	47	47
Конкурентоспроможність підприємств		99	91	98	81	86
Інноваційний потенціал	81	54	52	60	58	
«Індекс економічної свободи» (Index of Economic Freedom)	Загалом позиція країни в рейтингу	49,3	46,9	46,8	48,1	51,9
	Захист прав власності	30,0	20,0	25,0	41,4	41,0
	Урядова сумлінність	21,9	25,0	26,0	29,2	29,0
	Ефективність судової системи	-	-	-	22,6	29,5
	Податковий тягар	79,1	78,8	78,6	78,6	80,2
	Державні витрати	37,5	28,0	30,6	38,2	45,0
	Фіскальне здоров'я	-	-	-	67,9	75,9
	Свобода бізнесу	59,8	59,3	56,8	62,1	62,7
	Свобода ринку праці	49,8	48,2	47,9	48,8	52,8
	Монетарна свобода	78,7	78,6	66,9	47,4	60,1
	Свобода торгівлі	86,2	85,8	85,8	85,9	81,1
	Свобода інвестицій	20,0	15,0	20,0	25,0	35,0
Фінансова свобода	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	
«Індекс процвітання» (Legatum Prosperity Index)	Позиція в рейтингу	99	105	116	112	111
	Економіка	91	90	100	100	97
	Підприємництво	101	100	103	102	106
	Управління	126	124	128	130	129
	Освіта	48	43	44	43	43
	Охорона здоров'я	110	109	133	132	137
	Безпека	73	117	135	133	128
	Особисті свободи	91	86	93	95	90
	Соціальний капітал	138	128	134	116	119
	Екологія	117	114	112	100	105

Джерело: складено авторкою на основі [119; 400; 402; 463; 468; 475; 489; 494].

У міжнародному рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business 2018, який складається Світовим банком, Україна посіла 76-е місце піднявшись на 4 позиції порівняно із 2017 роком. Проте, як видно з табл. 3.10, за більшістю індикаторів Doing Business Україна втратила позиції. До таких індикаторів віднесено: «Реєстрацію підприємств», де відбулось найсуттєвіше зниження позиції держави (на 32 пункти, з 20-го на 52-е); «Захист інвесторів» (падіння із 70-го на 81-е місце); «Кредитування» (з 20-го на 29-е); «Міжнародна торгівля» (зі 115-го на 119-е), «Реєстрація власності» (з 63-го на 64-е), «Забезпечення виконання контрактів» (з 81-го на 82-е). Піднятися в загальному рейтингу Україні дозволили успіхи тільки по чотирьох з них. Зокрема, за індикатором «Отримання дозволів на будівництво», за яким Україна виросла на 105 пунктів (з 140-го на 35-е), за категорією «Оподаткування» відбулось зростання на 41 пункт (з 84-го на 43-е), що сталося завдяки зменшенню і уніфікації Єдиного соціального внеску. Крім цього, країна просунулася за індикатором «Підключення до системи електропостачання» (із 130-го на 128-е) і «Відновлення платоспроможності» (з 150-го на 149-е).

За глобальним індексом конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) у 2018 році Україна посіла 83-є місце з 140 країн, тобто відбулось покращення становища країни на 6 пунктів. Позиції України погіршилися за 3 компонентами: «Макроекономічна стабільність», «Вища освіта і професійна підготовка», «Конкурентоспроможність підприємств» і за 3 складовими – не змінилась («Ефективність ринку товарів і послуг», «Розмір внутрішнього ринку», «Рівень технологічного розвитку»), що має свої позитивні і негативні наслідки.

За індексом економічної свободи (Index of Economic Freedom) Україна у 2018 р. набрала 51,9 бала зі 100 можливих і посіла у рейтингу 150-е місце із 180 країн світу, тим самим наша країна стала останньою серед 44 країн Європи, а її бал нижчий середніх регіонального та світового показників. Водночас за минулий рік Індекс економічної свободи України виріс на 3,8 пункту, що відбулося завдяки позитивним змінам у 8 з 12 показників. Три показники України оцінені гірше, ніж минулого року, а саме «Захист прав власності», «Урядова сумлінність», «Свобода торгівлі». Показник «Фінансова свобода» залишився на торішньому рівні, що в поєднанні з динамікою вищеназваних показників може свідчити про розвиток тіньового сектору економіки.

У глобальному індексі процвітання за 2018 рік Україна піднялась із 112-ї на 111-у позицію з 149 країн. Зокрема, у 2018 році країна показала кращі результати у сфері безпеки, особистої свободи, економіки й управління. А погіршила Україна свої позиції за категоріями «Підприємництво» (на 4 позиції), «Охорона здоров'я» (на 5 позицій), «Соціальний капітал» (на 3 позиції), «Екологія» (на 5 позицій).

Як свідчать дані табл. 3.10, у 2018 р. позиції країни у міжнародних рейтингах дещо покращилися порівняно попередніми періодами, проте водночас вони є доволі низькими, що свідчить про недостатню привабливість вітчизняної економіки для інвесторів, а інвестиційний клімат мало сприяє заохоченню іноземних інвесторів до вкладень фінансових та інших ресурсів у національну економіку України.

Інвестиційна політика країни повинна сприяти її зваженому соціально-економічному розвитку. Охарактеризувати рівень розвитку певної країни можливо за допомогою низки макроекономічних показників, зокрема валового внутрішнього продукту (ВВП) (табл. 3.5) [184; 211; 244].

Побудуємо економіко-статистичні моделі залежності ВВП від прямих іноземних інвестицій у різні галузі України (табл. 3.6, табл. 3.11), використовуючи кореляційно-регресійний аналіз.

Просторові ряди, на відміну від динамічних, дають можливість вивчати не розвиток процесу в динаміці, а кількісний вплив фактора X (ППІ) на показник Y (ВВП). Табличний процесор Excel пропонує функцію, яка знаходить значення оцінок параметрів залежності за методом найменших квадратів. За допомогою табличного процесора Excel були отримані такі моделі залежності ВВП від ПІІ в галузі економіки (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Узагальнені результати оцінки впливу прямих іноземних інвестицій на ВВП України

п/п	Вид залежності	Модель залежності ВВП від ПІІ	Коефіцієнт детермінації	Аналіз отриманих даних моделі
1	Залежності ВВП від ПІІ в промисловість	$y = 6,631x + 39702$	$R^2 = 0,6114$	ВВП на 61,14 % залежить від ПІІ у промисловість
2	Залежність ВВП від ПІІ у фінансову та страхову діяльність	$y = 6,4611x + 81639$	$R^2 = 0,6989$	ВВП на 69,89 % залежить від ПІІ у фінансову та страхову діяльність
3	Залежності ВВП від ПІІ в торгівлю	$y = 29,004x - 23122$	$R^2 = 0,4307$	ВВП на 43,07 % залежить від ПІІ в торгівлю
4	Залежності ВВП від ПІІ у будівництво	$y = 115,33x - 948,77$	$R^2 = 0,564$	ВВП на 56,40 % залежить від ПІІ в торгівлю
5	Залежності ВВП від ПІІ у сільське господарство	$y = 308,8 - 65846$	$R^2 = 0,7285$	ВВП на 72,85 % залежить від ПІІ в сільське господарство
6	Залежності ВВП від ПІІ в охорону здоров'я	$y = 2822,8x - 2475,5$	$R^2 = 0,5155$	ВВП на 51,55 % залежить від ПІІ в охорону здоров'я
7	Залежності ВВП від ПІІ в операції з нерухомим майном	$y = 16,829x + 71165$	$R^2 = 0,1098$	ВВП на 10,98 % залежить від ПІІ в операції з нерухомим майном, (можна зробити висновок, що зв'язок між ВВП і ПІІ в галузь не встановлено)
8	Залежності ВВП від ПІІ в освіту	$y = -3033,7x + 179644$	$R^2 = 0,4231$	ВВП має зворотну залежить від ПІІ у галузь
9	Залежності ВВП від ПІІ в економіку України загалом	$y = 3,3916x - 3438,6$	$R^2 = 0,8519$	ВВП на 85,19 % залежить від ПІІ в економіку України загалом (даний показник свідчить про доволі тісний зв'язок між ПІІ та ВВП, оскільки наближається до 1)

Джерело: складено авторкою на основі [151; 211; 244; 405].

Аналіз отриманих залежностей доводить, що прямі іноземні інвестиції впливають на всі види діяльності національної економіки (ВВП на 85,19 % залежить від ПІІ в економіку України), проте ступінь впливу відрізняється.

Як бачимо, розвиток промисловості, фінансової та страхової діяльності та сільського господарства досить суттєво залежать від обсягів іноземних інвестицій, а іноземні вкладення в такі галузі, як будівництво, охорона здоров'я, торгівля та освіта нині є не дуже ефективними. Зв'язку між ВВП та ПІІ такого виду діяльності, як операції з нерухомим майном взагалі не встановлено.

Узагальнення результатів аналізу процесу інвестування, інвестиційної привабливості національної економіки та дослідження залежності функціонування та розвитку промислових та інших підприємств від залучення інвестиційних ресурсів дозволило систематизувати основні ризики й загрози, що супроводжують процес іноземного інвестування. Основними загрозами, що перешкоджають залученню інвестицій і стримують розвиток економічних суб'єктів усіх видів діяльності загалом і промислових підприємств зокрема, є: корумпованість і непрозорість влади; значні темпи розвитку тіньової економіки; нестаціонарність економіки і макроекономічна нестабільність; незадовільний рівень якості бізнес-середовища; складність і довготривалість процедур, пов'язаних із будівництвом і землеволодінням; велика вартість залучення капіталу та обмеженість доступу до фінансових, ресурсних і товарних ринків; рейдерські захоплення найбільш прибуткових і найменш захищених законодавством підприємств (переважно промислових та сільськогосподарських) та продукції, що ними виготовляється; низький рівень фінансування і впровадження новачій і, як наслідок, низький рівень технологічного розвитку; високий рівень наявного і прихованого безробіття та відтік кваліфікованої робочої сили за межі країни на тимчасове та постійне проживання; недоцільні рішення в економічній політиці, спричинені тенденціями до популізму та бажанням отримати голоси виборців тощо [405; 406; 418; 422; 423].

Зупинимось на окремих загрозах та ризиків, які вони спричинюють. Корумпованість і непрозорість влади, породжують низку політико-правових та криміногенних ризиків, а недостатній рівень професіоналізму учасників законотворчих процесів спричинюють кадрові та операційні ризики. Нестационарність економіки і макроекономічна нестабільність є основною виникнення макроекономічних ризиків, зокрема як ринкових (фондових, процентних тощо), так і фінансових (серед них інвестиційних, інноваційних та кредитних, а також ризиків втрати ліквідності і платоспроможності суб'єктами господарювання та інші). Рейдерські захоплення найбільш прибуткових і найменш захищених законодавством підприємств, особливо промислових негативно відбивається на можливості їх життєдіяльності в майбутньому, оскільки такі захоплення нерідко супроводжуються швидким демонтажем та здачею на металобрухт обладнання, унаслідок чого всі виробничі потужності виявляються повністю зруйнованими. Такі процеси спричинюють втрату доходу власників такого підприємства та його робітників як у короткостроковій, так і в довгостроковій

перспективі. Особливо найгірші наслідки рейдерських захоплень для промислових підприємств різних галузей, що мають статус містоутворюючих і розташовані в селах та малих і середніх містах, оскільки, крім надання доходів у вигляді заробітної плати, такі підприємства утримують ще соціальну інфраструктуру. Отже, зазначені загрози спричинюють появу як криміногенних ризиків, так і фінансово-економічних (пов'язаних із падінням доходів, втратою накопичень, неможливістю погашати свої кредитні зобов'язання та сплачувати дивіденди та проценти по отриманих інвестиційних коштах, що в подальшому знижує бажання існуючих інвесторів до подальших вкладень.

На нашу думку, виявлення сильних і слабких сторін, що впливають на інвестиційну привабливість країни, загроз і ризиків, що супроводжують активізацію або стримування інвестиційних процесів, слугує індикатором необхідності реалізації заходів, спрямованих на подолання недоліків і створення більш широких можливостей для підвищення конкурентних переваг та поліпшення позицій України в інвестиційних рейтингах. А використання переваг і сильних сторін, які притаманні національній економіці, дозволить реалізувати наявний промисловий, інноваційний, кадровий та інші види потенціалу і стане передумовою поступового посилення конкурентних позицій України на світових товарних ринках та адаптації національної економіки до глобальних трансформацій.

Отже, ризикозалежність економічних суб'єктів від інвестиційної привабливості не викликає заперечень, адже підвищення інвестиційного рейтингу національної економіки супроводжується вирішенням нагальних соціально-економічних проблем суспільства і зростанням виробничого, кадрового, фінансового, інноваційного, транспортного та інфраструктурного потенціалів суб'єктів економіки й передусім промислових підприємств, чия частка у створення валового продукту країни є достатньо вагомою. Дослідження інвестиційної привабливості та інвестиційного рейтингу реального сектору економіки України, можливих загроз щодо його погіршення і наслідків їх прояву дозволило систематизувати основні загрози і ризики, що супроводжують процес інвестування в національну економіку в умовах фінансової кризи та доведено наявність ризикозалежності промислових підприємств від інвестиційної привабливості національної економіки України.

Наступним елементом нашого аналізу є дослідження такого макроекономічного показника, як кількість промислових підприємств різних видів та розмірів, питомої ваги промислових підприємств у структурі господарського комплексу країни. Зведена кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності загалом та по промисловості України у 2010–2018 роках представлена в таблиці 3.12.

Як бачимо з таблиці 3.12 кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності протягом 2020 - 2018 рр. постійно змінювалась, при цьому характер змін відрізняється помітним хвилеподібним коливанням і відображає процеси зростання і зменшення зазначених суб'єктів.

Таблиця 3.12

Порівняльна кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності загалом та по промисловості України у 2010–2018 роках

Рік	Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності	Фізичні особи підприємці в загальній кількості суб'єктів господарювання	Кількість суб'єктів господарювання в промисловості	Фізичні особи підприємці в загальній кількості суб'єктів по промисловості
2010	2184105	1805118	151969	104142
2011	1701797	1325925	122255	74776
2012	1600304	1235192	114028	70672
2013	1722251	1328743	121244	72114
2014	1932325	1591160	131491	89304
2015	1974439	1630878	135149	92585
2016	1865631	1559161	127069	88514
2017	1805144	1466803	123876	81850
2018	1839672	1483716	125859	81434

Джерело: побудовано на основі даних [244].

Найбільше скорочення кількості суб'єктів господарювання відбулось упродовж 2010–2011 рр. (– 482 308 од.), що є своєрідним негативним рекордом останнього десятиліття. Таке скорочення переважним чином відбулось за рахунок фізичних осіб-підприємців у загальній кількості суб'єктів господарювання. Упродовж 2010–2011 рр. припинили свою діяльність 479 193 фізичні особи підприємці. У цей же період відбулось і найбільше скорочення кількості суб'єктів господарювання в промисловості (– 29 714 од.). Така негативна динаміка була зумовлена численними факторами зовнішнього і внутрішнього середовища, серед яких найбільш суттєвими, на нашу думку, є зміни в правовому полі і трансформація стратегічних пріоритетів розвитку країни, зростання навантаження на бізнес (податкового і криміногенного) та інші чинники. До того ж у цей період активізація рейдерських процесів, процесів злиття та поглинання бізнес-структур спричинила суттєві зміни в реєстрах власників, та змусила значну кількість суб'єктів припинити свою офіційну діяльність.

Спадна динаміка, але меншими темпами, ніж у 2011 р., спостерігалась і у 2012 р., а вже станом на 2013 р. можна побачити зростання загальної кількості суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності.

Необхідно зазначити, що в період найбільшого зниження кількості суб'єктів господарювання різних видів діяльності (2010-2011 рр.) і подолання спадної динаміки у 2013 р. питома вага кількості суб'єктів господарювання промисловості у загальній кількості суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності була максимальною в досліджуваний період і становила 7,18 % у 2011 р., 7,13 % у 2012 р. і 7,04 % у 2013 р., натомість в інші роки вона не перевищувала межу 7 % (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Динаміка змін кількості суб'єктів господарювання в промисловості в загальній кількості суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010–2018 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [244].

Поступове зростання кількості суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності тривало до 2015 р. (табл. 3.12), який є своєрідним другим максимумом у періоді, що досліджується. Проте станом на 2015 р. зазначена кількість на 209 666 од. менше порівняно з 2010 р. Упродовж 2015–2017 рр. ця кількість знову мала спадну динаміку, а у 2018 р. можна було спостерігати невелике її зростання (на 34 528 од.).

Динаміка змін кількості суб'єктів господарювання в промисловості має побічну до вищенаведеної динаміку коливання. Так, у 2010–2012 рр. бачимо значне зниження кількості суб'єктів у промисловості з 151 969 од. до 114 028 од., з 2013 по 2016 рр. – певне зростання до 127 069 од. (станом на 2016 р.), зниження до 123 876 од. у 2017 р. і незначний ріст у 2018 р. (до 125 859 од.). Зауважимо, що найбільші зміни кількісних значень досліджуваних показників відбулись у кількості фізичних осіб підприємців (табл. 3.12, рис. 3.11).

Це пов'язано передусім із тим, що фізичні особи-підприємці, які є ініціаторами створення мікробізнесу й малого бізнесу більш гнучко реагують на зміни кон'юнктури, мають незначну порівняно із середнім і великим бізнесом чисельність найманих працівників і зазвичай незначну питому вагу необоротних активів у структурі майна, що дозволяє в разі потреби легко законсервувати виробництво, переорієнтувати виробництво на випуск інших видів продукції тощо.

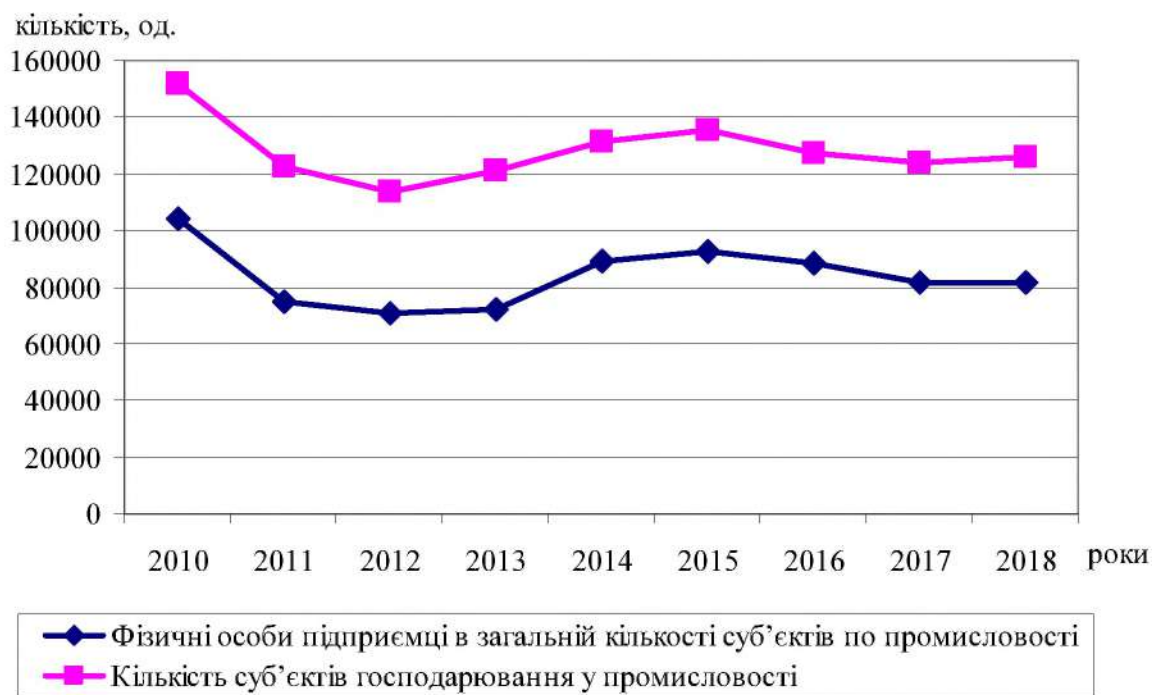

Рис. 3.11. Динаміка коливання кількості суб'єктів господарювання в промисловості та фізичних осіб-підприємців у загальній кількості суб'єктів по промисловості в період 2010–2018 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [244].

Крім того, значна кількість підприємців використовує орендні активи (приміщення, частину устаткування, транспортні, енергетичні мережі, а також існуючі системи водопостачання і водовідведення), які формують значну частину валових витрат, які у разі відмови від оренди або завершенні періоду короткострокової оренди повертаються на баланс орендодавця, яким часто є суб'єкти середнього і великого бізнесу, який реагує на зміни кон'юнктури значно повільніше. І коли малий бізнес вже припиняє своє існування, середній і великий – ще поступово втрачає свої ресурси, кваліфіковану робочу силу, позиції на ринку тощо. З огляду на вищезазначене, зміни зазначених показників необхідно розглядати у взаємозв'язку з іншими показниками, які прямо та опосередковано впливають на функціонування та розвиток досліджуваних економічних суб'єктів.

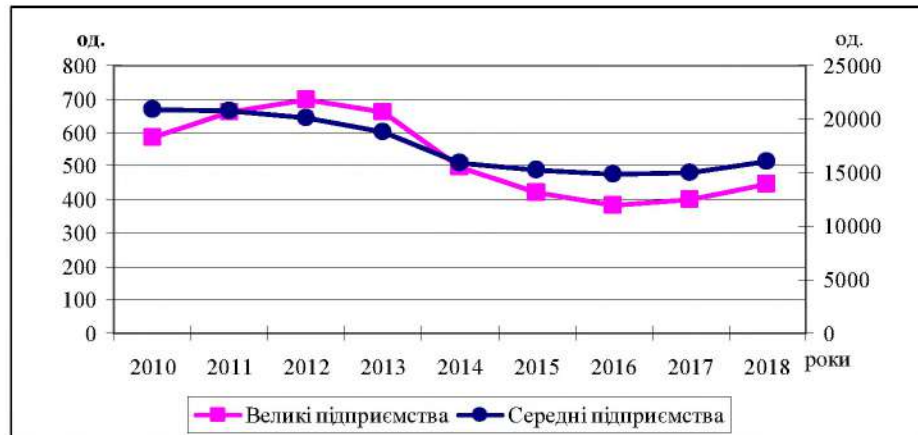
Як було зазначено вище, у структурі суб'єктів господарювання промисловості лівову частку становлять фізичні особи-підприємці (рис 3.11), що, серед іншого, вимагає дослідження суб'єктів промислового комплексу країни за критерієм розмірів, оскільки діяльність фізичних осіб-підприємців тісно пов'язана зі створенням, функціонуванням і розвитком переважно малих і мікропідприємств, а кількість середніх і великих підприємств не є значною, проте саме вони є основними постачальниками робочих місць і саме вони переважним чином визначають промисловий потенціал і промисловий розвиток країни, формують її структуру експорту й визначають особливості імпорту (сировини, обладнання, устаткування, інструментів, технологій тощо).

Дослідимо динаміку змін кількості підприємств за видами економічної діяльності загалом та промислових підприємств зокрема в національній економіці та проаналізуємо їхню структуру (табл. 3.13, табл. 3.14) та динаміку розвитку (рис. 3.12, рис. 3.13).

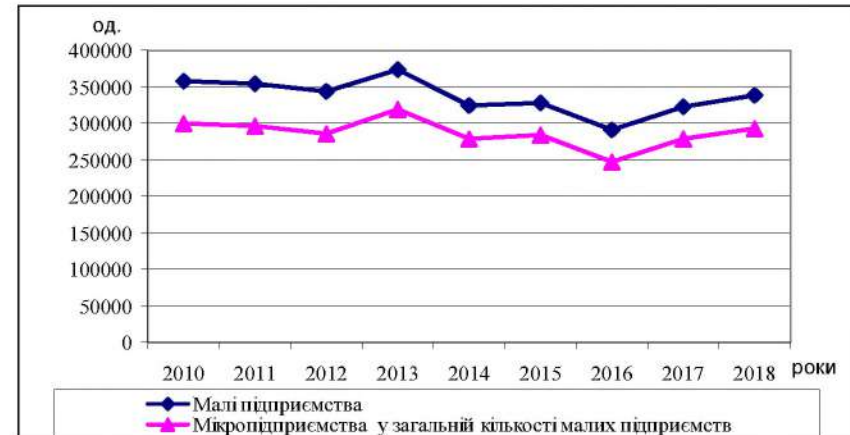
Кількість підприємств за видами економічної діяльності в економіці України

Рік	Кількість підприємств, одиниць	У тому числі							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності
2010	378810	586	0,2	20983	5,5	357241	94,3	300445	79,3
2011	375695	659	0,2	20753	5,5	354283	94,3	295815	78,7
2012	364935	698	0,2	20189	5,5	344048	94,3	286461	78,5
2013	393327	659	0,2	18859	4,8	373809	95,0	318477	81,0
2014	341001	497	0,1	15906	4,7	324598	95,2	278922	81,8
2015	343440	423	0,1	15203	4,4	327814	95,5	284241	82,8
2016	306369	383	0,1	14832	4,9	291154	95,0	247695	80,8
2017	338256	399	0,1	14937	4,4	322920	95,5	278102	82,2
2018	355877	446	0,1	16057	4,5	339374	95,4	292772	82,3

160

а

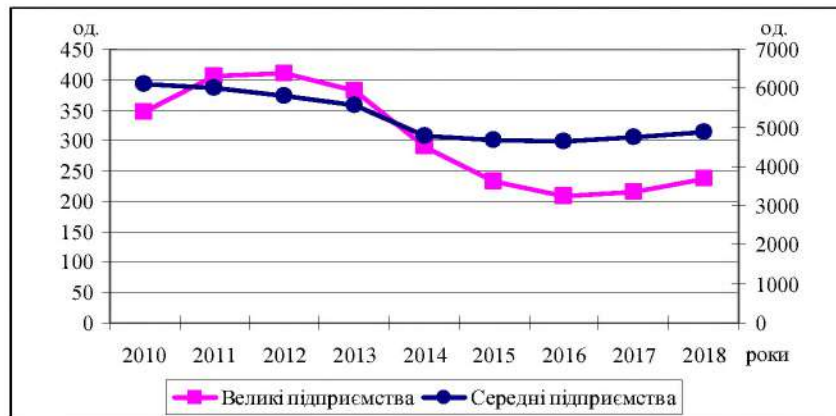

б

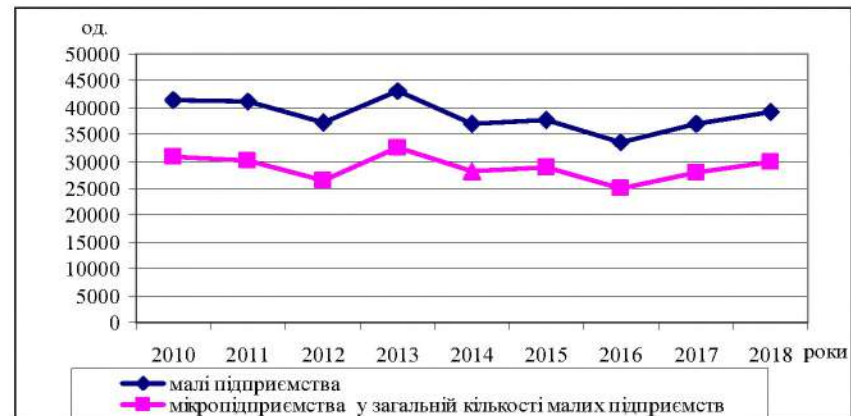
Рис. 3.12. Динаміка змін кількості підприємств за видами економічної діяльності за критерієм їх розмірів:
а – динаміка змін підприємств середнього і великого бізнесу; б – динаміка змін підприємств малого і мікробізнесу
Джерело: побудовано на основі даних [244].

Кількість підприємств промисловості у економіці України

Рік	Кількість підприємств, одиниць	У тому числі							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності	од.	у % до загального показника відповідного виду діяльності
2010	47827	347	0,7	6107	12,8	41373	86,5	30775	64,3
2011	47479	407	0,9	5998	12,6	41074	86,5	30248	63,7
2012	43356	410	0,9	5802	13,4	37144	85,7	26373	60,8
2013	49130	382	0,8	5569	11,3	43179	87,9	32582	66,3
2014	42187	289	0,7	4791	11,3	37107	88,0	28263	67,0
2015	42564	233	0,6	4691	11,0	37640	88,4	29015	68,2
2016	38555	208	0,5	4652	12,1	33695	87,4	25024	64,9
2017	42026	215	0,5	4745	11,3	37066	88,2	27970	66,6
2018	44425	237	0,5	4866	11,0	39322	88,5	29889	67,3

а

б

Рис. 3.13. Динаміка змін кількості підприємств промисловості за критерієм їхніх розмірів:

а – динаміка змін промислових підприємств середнього і великого бізнесу;

б – динаміка змін промислових підприємств малого і мікробізнесу

Джерело: побудовано на основі даних [244].

З наведених даних видно, що питома вага великих підприємств у загальній кількості підприємств є незначною, крім того, протягом досліджуваного періоду вона скоротилась практично вдвічі (з 0,2 % у 2010 р. до 0,1 % у 2018 р.), хоча в абсолютному виразі, порівнюючи дані 2010 і 2018 років, падіння становило 140 од., що порівняно із загальною кількістю є помітною втратою для економічного потенціалу країни. Найнижча кількість підприємств великого бізнесу спостерігалась у 2016 році (383 од.), що менше на 114 одиниць кількості, яка становила на 2014 рік – рік коли частина території України з наявними там підприємствами була анексованою, а частина підприємств втрачена внаслідок окупації частини Луганської та Донецької областей. Для 2017 і 2018 рр. характерним було зростанням загальної кількості підприємств великого бізнесу, при цьому упродовж 2018 року з'явилося 47 одиниць суб'єктів великого бізнесу.

Частка підприємств середнього бізнесу в загальній кількості підприємств також є незначною, проте, порівняно з підприємствами великого бізнесу – значно більша. Динаміка змін кількості середніх підприємств також не є позитивною, частково повторює динаміку зниження кількості підприємств великого бізнесу (але з 2014 р. – меншими темпами) і відображує спадну динаміку економічного потенціалу країни. Так, у 2018 р. кількість підприємств середнього бізнесу зменшилась порівняно з 2010 р. на 4926 одиниць, що у відносних показниках становило 1 %. Необхідно зауважити, що однією з причин менших темпів зниження кількості середніх за розмірами підприємств є втрата активів підприємств великого бізнесу, внаслідок чого вони змінюють свій статус на той, що відповідає підприємствам середнього бізнесу. Одночасно спостерігаються факти переходу середнього бізнесу в малий, що також пов'язано зі зниженням вартості активів, відмовою від ведення окремих напрямків економічної діяльності, скороченням персоналу тощо.

Питома вага суб'єктів малого бізнесу в загальній кількості суб'єктів господарювання є дуже високою і упродовж досліджених років спостерігалось зростання її рівня в більшості періодах. Зокрема, з 2010 р. по 2015 р. відбулось зростання питомої ваги з 94,3 до 95,5 %, що в абсолютному виразі становило 29 427 одиниць. Упродовж наступних періодів відбувалось щорічне коливання їх кількості в бік зменшення (2016 р., 2018 р.) і збільшення (2017 р.), однак загалом, протягом 2010–2018 рр. загальна кількість суб'єктів малого бізнесу зменшилась на 17867 одиниць, а питома вага цих підприємств у загальній кількості підприємств зросла на 1,1 %.

Динаміка змін кількості мікропідприємств у складі малих відтворює зміни суб'єктів малого бізнесу, що наочно відображено на рис. 3.10, але питома вага в їх кількості до загального показника відповідного виду діяльності протягом досліджуваного періоду зросла швидшими темпами, ніж кількість малих підприємств. Зміна наведеної кількості відбулась на 3 процентних пункти, але при цьому їх загальна кількість у 2018 р. порівняно із 2010 р. зменшилась на 7673 од.

Досліджуючи динаміку змін кількості підприємств промисловості загалом та за критерієм їхніх розмірів зокрема, можна виділити подібні тенденції коливання кількості упродовж досліджуваного періоду, а отже, вважаємо доцільним більш ґрунтовно на них не зупинятись.

Проводячи порівняння показників табл. 3.13 та табл. 3.14, зазначимо, що кількість промислових підприємств упродовж досліджуваного періоду не складають переважну більшість у структурі підприємств загалом (рис. 3.14).

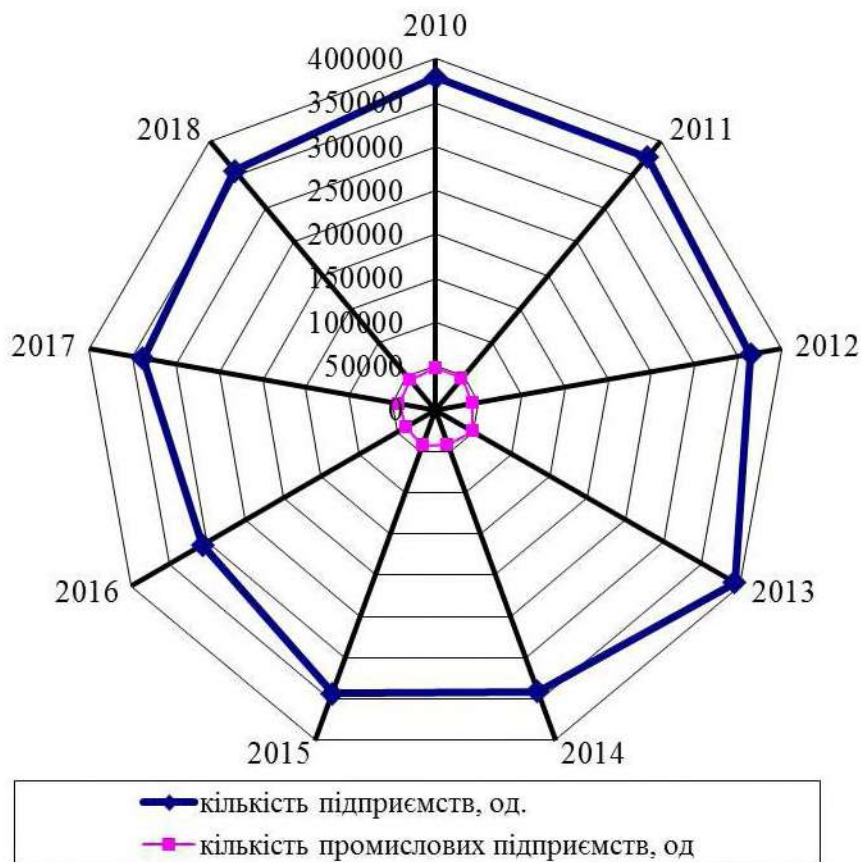

Рис. 3.14. Порівняльна динаміка змін загальної кількості підприємств і кількості підприємств промисловості

Джерело: побудовано авторкою на основі даних [244].

Одночасно, переважна більшість великих підприємств належить до сфери промисловості й упродовж досліджуваного періоду мала негативну спадну динаміку. У структурі середнього бізнесу промислові підприємства відіграють також помітну роль, однак динаміка кількості їх змін також є негативною. Із даних видів підприємств найменшу питому вагу і найбільшу кількість мають малі підприємства та мікропідприємства (рис. 3.15).

Незважаючи на незначну кількість великих і середніх промислових підприємств у загальній кількості підприємств, обсяг реалізованої ними продукції є достатньо високим порівняно з іншими видами (малими та мікропідприємствами).

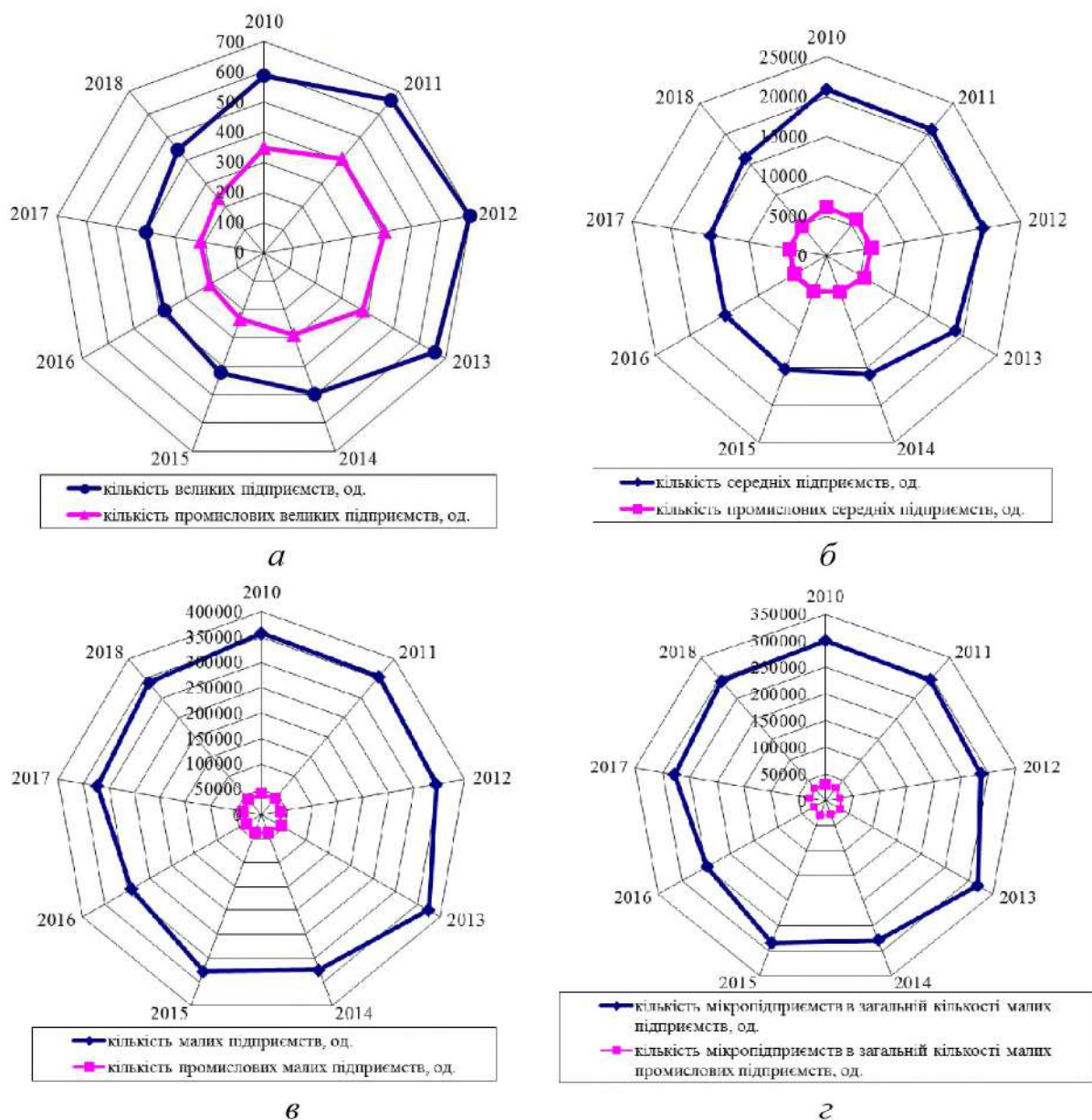

Рис. 3.15. Порівняльна динаміка змін загальної кількості підприємств і кількості підприємств промисловості за критерієм їхніх розмірів: а – підприємств великого бізнесу; б – підприємств середнього бізнесу; в – підприємств малого бізнесу; г – мікропідприємств в структурі підприємств малого бізнесу
 Джерело: побудовано авторкою на основі даних [244].

На рис. 3.16 представлено обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств усіх видів діяльності в межах національної економіки. Як можна побачити на рис. 3.16 з 2020 по 2014 рр. переважає обсяг реалізації підприємств великого бізнесу, а починаючи з 2014 по 2018 рр. вже перші позиції в структурі реалізації посідають підприємства середнього бізнесу. У підприємств малого бізнесу в межах національної економіки за всіма видами діяльності упродовж досліджуваного періоду обсяг реалізованої продукції зростав і станом на 2018 р. порівняно з 2010 р. це зростання становило 320,5 %, у суб'єктів мікропідприємств – 347,5 %. Щодо середнього і великого бізнесу, то у 2018 р. порівняно з 2010 р. зростання обсягу реалізації підприємствами великого бізнесу складало 250,8 %, а середнього бізнесу – 279,3 %.

Щодо промислових підприємств (рис. 3.17), то впродовж усього періоду, найбільший обсяг реалізації належить підприємствам великого бізнесу і впродовж досліджуваного періоду обсяг реалізованої продукції зростав із різною інтенсивністю. З 2014 року темпи реалізації продукції цього виду підприємств зростали більшими темпами, ніж у період 2010–2014 рр. порівняно із 2010 роком. У 2018 році темпи росту обсягу реалізованої продукції підприємств великого бізнесу становили 240 %.

Динаміка обсягів реалізації промислових підприємств середнього бізнесу має динаміку змін, подібну до динаміки обсягів реалізації великого бізнесу. Загалом станом на 2018 р. порівняно з 2010 р. темп росту обсягу реалізації становив 341,53 %.

Обсяги реалізації продукції малими й мікропідприємствами в промисловості порівняно з іншими видами діяльності є невеликими і незважаючи за значні теми приросту у 2018 році порівняно із 2010 р. (підприємств малого бізнесу 412,05 %, а мікропідприємств – 400,71 %) не є визначальними для економічного розвитку. Одночасно роль таких підприємств у створенні нових робочих місць і посідання вузьких і специфічних ринкових ніш не викликає заперечень.

Дослідження фінансових результатів та рентабельності операційної діяльності загалом по господарському комплексу країни та по промисловості (табл. 3.15) відображують періоди спаду національної економіки і часткового відновлення її діяльності, але й за цим показником, як і за вищенаведеними, станом на 2018 рік не були досягненні параметри 2010 року, тобто параметри 2018 року відображують стан економіки, який значно гірше, ніж у 2010 році.

Зокрема, 2015 і 2016 роки стали збитковими як для економіки загалом, так і для промисловості країни, частка підприємств, які в ці роки одержали збиток, становила 26,3 і 26,6 % відповідно, що є достатньо високими значеннями.

Таблиця 3.15

Фінансові результати та рентабельність операційної діяльності

Показник	Рік				
	2010	2015	2016	2017	2018
<i>фінансові результати</i>					
Усього					
фінансовий результат (сальдо)	58334,0	-340126,6	-22201,5	274831,6	433177,9
прибуток	212008,6	475321,2	523759,4	674386,5	746390,1
збиток	153674,6	815447,8	545960,9	399554,9	313212,2
частка підприємств, які одержали збиток	41,0	26,3	26,6	27,2	25,7
Промисловість					
фінансовий результат (сальдо)	31221,1	-181360,9	-7569,6	87461,7	156685,6
прибуток	68933,3	1 90315,9	141475,3	232213,1	278048,8
збиток	37712,0	271676,8	149044,9	144751,4	121363,2
частка підприємств, які одержали збиток	41,3	27,1	27,2	28,2	27,4
<i>рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності</i>					
усього	4,0	1,0	7,4	8,8	8,1
промисловість	3,5	0,9	4,2	6,8	6,3

Джерело: [244].

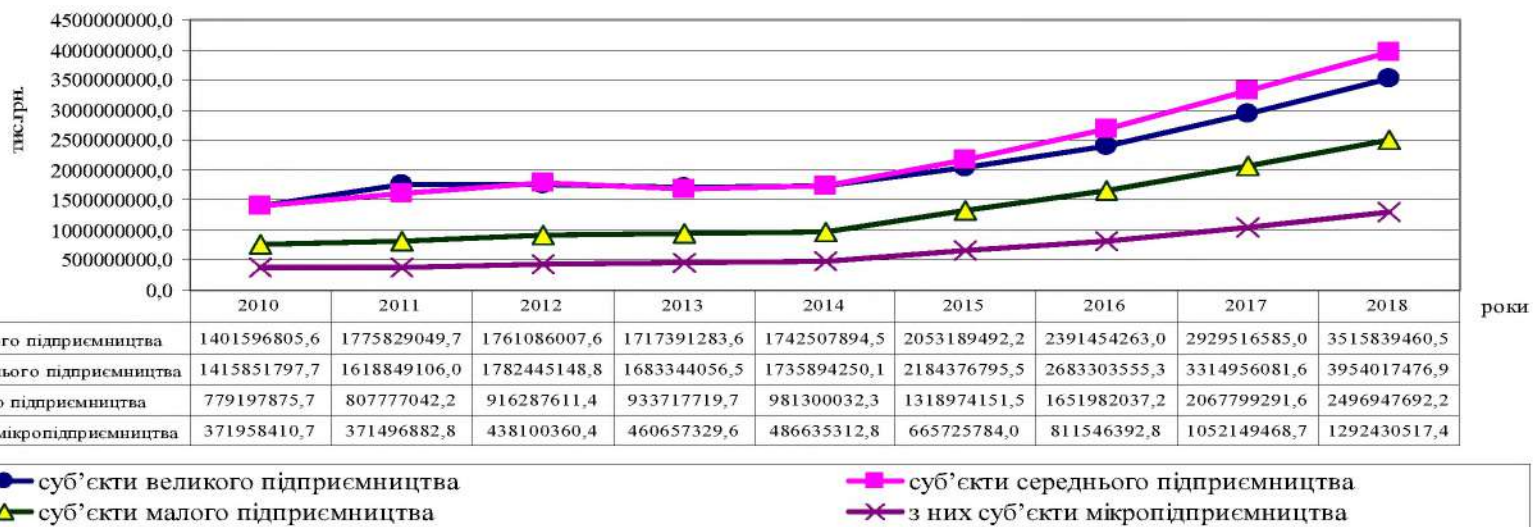

Рис. 3.16. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання у межах національної економіки
Джерело: [244].

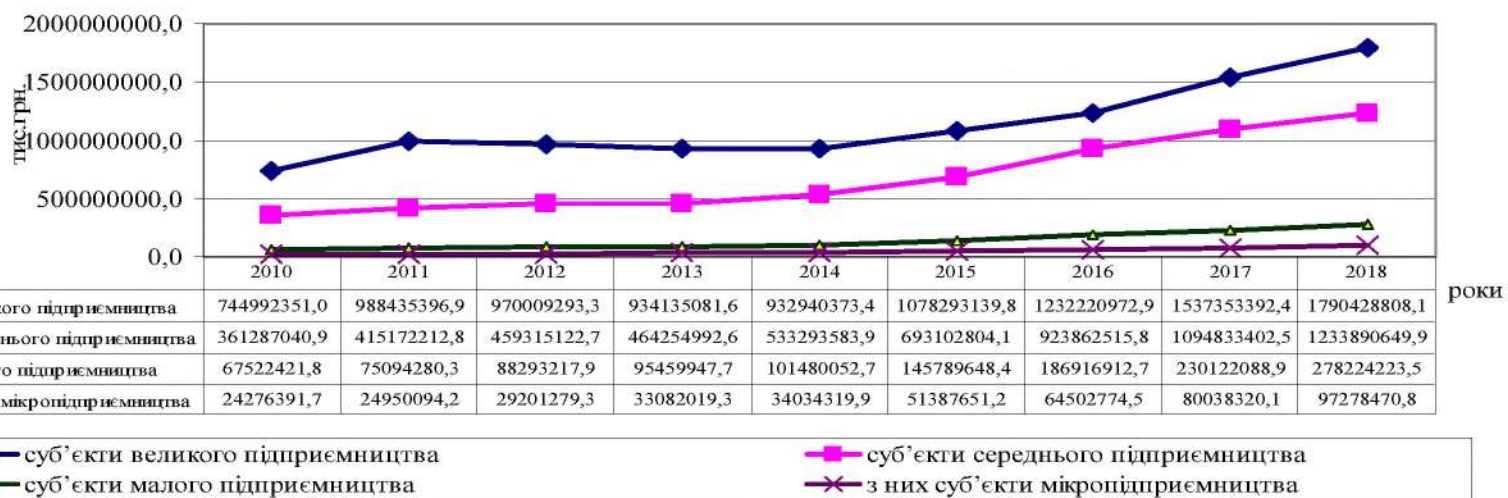

Рис. 3.17. Обсяг реалізованої продукції у промисловості

Джерело: [244].

Зауважимо, що збитковість значної кількості підприємств є невід'ємною характеристикою національної економіки останніх десятиліть, причому питома вага збиткових підприємств у промисловості перевищує питому вагу збиткових підприємств у країні загалом (рис. 3.15), що негативно впливає на такі риси національної економіки, як інвестиційна привабливість, кредитоспроможність та негативно позначається на параметрах фінансово-економічної безпеки.

На рис 3.18 представлена динаміка прибутковості діяльності великих та середніх промислових підприємств України за 2010-2018 рр. Як бачимо найбільш збитковими періодами для вітчизняних підприємств стали 2014–2015 рр., коли Україна, крім тягаря суто економічних проблем, відчула на собі наслідки окупації частини території Луганської і Донецької областей та анексію АР Крим і втратила розташовані на цих територіях виробничі потужності.

Динаміка зміни рентабельності операційної діяльності додає певного оптимізму, оскільки в період 2016–2018 рр. відбувається зростання цього показника, але розмір цього показника є недостатнім з погляду потенційних можливостей промислових підприємств щодо оновлення застарілої техніки і технології, запровадження за рахунок власних фінансових джерел інновацій у всі сфери діяльності (рис. 3.18).

Рис. 3.18. Динаміка прибутковості діяльності великих та середніх підприємств України за 2010-2018 рр., тис. грн

Джерело: [244].

Проведені вище дослідження дозволяють констатувати, що виробничий потенціал промислових підприємств в структурі підприємств інших видів діяльності є вагомим і значним чином окреслює перспективи розвитку національної економіки загалом.

Виробничий потенціал промислових підприємств визначається складом і структурою основних засобів, ступенем їх зносу і рівнем завантаженості виробничих потужностей. Аналіз окремих показників стану і використання основних засобів у промисловості наведено в таблиці 3.16.

Як видно з табл. 3.16, ступінь зносу основних засобів загалом за видами економічної діяльності й зокрема по промисловості є значним і, з одного боку, відображає обраний тип амортизаційної політики, а з іншого є свідченням фінансової неспроможності підприємств своєчасно оновлювати основні засоби, які безпосередньо беруть участь у виробництві готової продукції, унаслідок чого збільшується відсоток бракованої продукції, що негативно позначається на ціновій і неціновій конкурентоспроможності продукції.

Таблиця 3.16

Окремі показники стану і використання основних засобів у промисловості

Показник	Рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
Індекси основних засобів за видами економічної діяльності					
усього	105,2	100	101,9	102,0	102,8
промисловість	103,6	100	100	100,0	103,0
Ступінь зносу основних засобів за видами економічної діяльності					
усього	77,3	83,5	50,1	58,1	55,1
промисловість	56,9	60,3	76,9	69,4	59,1

Джерело: [244].

Дослідимо рівень капітальних інвестицій у економіку країни загалом і в промисловість зокрема протягом 2010–2018 рр. (табл. 3.17).

Аналіз капітальних інвестицій підприємств в економіку України загалом та в промисловість зокрема дозволяє стверджувати наступне. Динаміка капітальних вкладень в економіку України має хвилеподібний характер, де роками підйому є 2010-2012 рр., 2014-2018 рр., а роками спаду – період з 2012 по 2014 рр. Переважна більшість коштів була інвестована в матеріальні активи, при цьому найменший обсяг інвестицій спостерігався в землю, що також пояснювалось відсутністю ринку землі, та в існуючі будівлі та споруди і значно більше було інвестовано в машини та обладнання та будівництво й перебудову будівель (рис. 3.19).

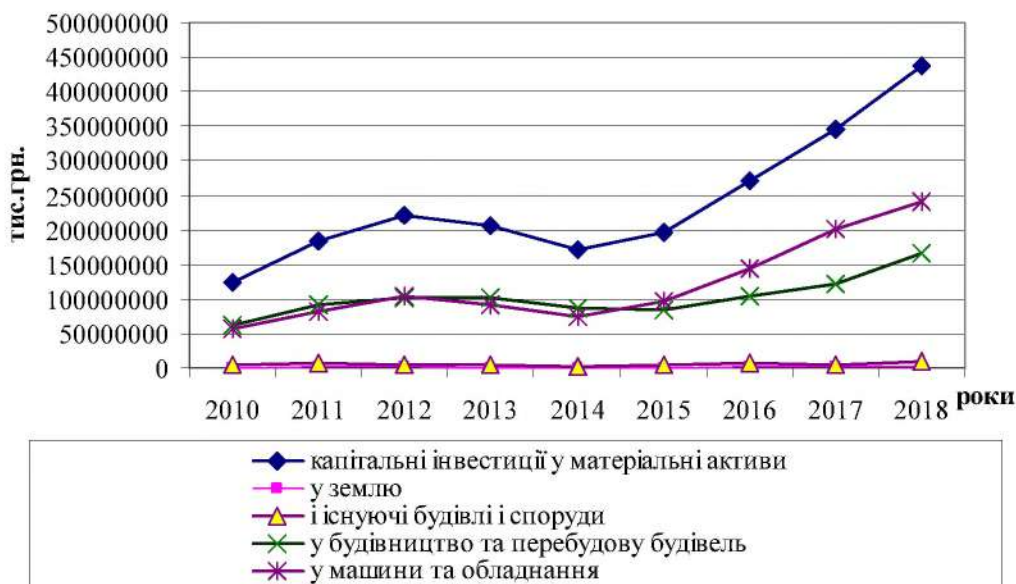

Рис. 3.19. Структурні складові капітальних інвестицій підприємств в економіку країни загалом

Джерело: складено авторкою на основі даних таблиці 3.17.

Щодо розподілу коштів, інвестованих у нематеріальні активи, то більшу питому вагу посідають інвестиції в концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки й аналогічні права і меншу – у придбання програмного забезпечення, хоча в цих напрямках капіталовкладень у періоді, що досліджується, спостерігається значне зростання.

Таблиця 3.17

Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках

Рік	Капітальні інвестиції - усього	У тому числі							
		капітальні інвестиції в матеріальні активи	з них				капітальні інвестиції в нематеріальні активи	з них	
			у землю	в існуючі будівлі та споруди	у будівництво та перебувову будівель	у машини та обладнання		у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права	у придбання програмного забезпечення
Економіка України загалом									
2010	130764605	124970679	1123778	3946278	62355662	57390809	5793926	2830648	1906271
2011	193024401	185262203	2020379	6939161	93074085	81866557	7762198	3952337	1905368
2012	229487189	222268879	1688793	5241328	103157803	104038452	7218310	3567315	2050455
2013	216986932	207615177	1078817	4571878	100764669	91951663	9371755	5533021	2121430
2014	178384897	172188937	921410	2703118	85967465	75854102	6195960	2842748	1850031
2015	213478158	196400248	1148856	4958286	85729526	96253991	17077910	12228175	3297196
2016	281667897	271800891	1577144	7962494	105562323	145248541	9867006	3896274	3908317
2017	359159803	344848761	1893981	6203597	120791378	200888011	14311042	5341297	5504627
2018	471115542	437427999	1629021	10417611	166163237	241157468	33687543	23617888	5379720
Промисловість									
2010	45124835	44266640	174328	639709	18631624	23539102	858195	292229	377175
2011	76599646	75392717	365506	1291656	34635068	37737861	1206929	330474	359891
2012	106802464	105337825	366559	1566984	48073615	51987860	1464639	331913	478555
2013	105292801	102916175	91050	878886	51011672	47201319	2376626	1462531	468074
2014	85174872	83758743	305484	711898	42569908	37655228	1416129	418132	331304
2015	87961431	86059313	181142	901410	43064830	39427558	1902118	780720	637274
2016	114656763	112608533	283722	1470819	52096328	55676245	2048230	598901	696028
2017	144184086	140141885	242536	1185393	58264752	76197219	4042201	795654	1955741
2018	200908467	197622688	420109	3408933	87561089	101051070	3285779	859044	1220688

Джерело: [244].

Аналогічна ситуація з розподілом капітальних інвестицій на матеріальні та нематеріальні спостерігається в структурі капітальних інвестицій у промисловості, а динаміка змін упродовж періоду, що досліджується, повторює ту, що склалась у країні загалом (рис. 3.20).

Рис. 3.20. Структурні складові капітальних інвестицій підприємств промисловості

Джерело: складено авторкою на основі даних таблиці 3.17.

Незважаючи на значні обсяги інвестиційних вкладень у промислові підприємства, інноваційній діяльності і впровадженню інновацій приділяється недостатньо уваги, про що свідчать дані таблиці 3.18.

Так, відсоток інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств протягом досліджуваного періоду не перевищує 19 % при цьому найбільше значення, коли цей показник був максимальним, відповідає 2016 року.

Кількість інноваційно активних промислових підприємств із початку досліджуваного періоду і до 2013 року зростала, з 2014 року до 2015 року суттєво зменшилась (якщо у 2014 році це було 1609 підприємств, то у 2015-му – вже тільки 824), у період 2015–2018 рр. спостерігається невелике зростання таких підприємств, але дуже низькими темпами.

Динаміка витрат на інновації упродовж досліджуваного періоду носить хвилеподібний характер, але ці витрати в процентному відношенні до загального обсягу реалізованої продукції є незначними, хоча у відсотковому виразі до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції мають позитивну тенденцію зростання. Необхідно відзначити, що не всі основні показники інноваційної діяльності мають позитивні тенденції змін, що спричинюється недостатньою зацікавленістю промислових підприємств до реалізації інновацій, відсутністю фінансових можливостей для реалізації інноваційних проєктів і є свідченням поступової втрати як промисловими підприємствами, так і іншими суб'єктами в межах національної економіки персоналу, здатного до створення інноваційної продукції (зокрема через зростання міграційних процесів).

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість інноваційно активних промислових підприємств, усього, од.	1462	1679	1758	1715	1609	824	834	759	777
% до загальної кількості промислових підприємств	13,8	16,2	17,4	16,8	16,1	17,3	18,9	16,2	16,4
Витрати на інновації, усього, млн грн	8045,5	14333,9	11480,6	9562,6	7695,9	13813,7	23229,5	9117,5	12180,1
% до загального обсягу реалізованої промислової продукції	0,9	1,3	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,4	0,4
% до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції	23,9	33,8	31,8	26,6	30,0	59,9	... ³	51,5	49,0
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), усього, од.	1217	1327	1371	1312	1208	723	735	672	739
% до загальної кількості промислових підприємств	11,5	12,8	13,6	12,9	12,1	15,2	16,6	14,3	15,6
Кількість упроваджених у виробництво нових технологічних процесів, усього, од.	2043	2510	2188	1576	1743	1217	3489	1831	2002
з них нових або суттєво поліпшених маловідходних, ресурсозберігаючих	479	517	554	502	447	458	748	611	926
Кількість упроваджених видів інноваційної продукції (товарів, послуг), усього, од.	2408	3238	3403	3138	3661	3136	4139	2387	3843
з них нових видів машин, устаткування, приладів тощо	663	897	942	809	1314	966	1305	751	920
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, усього, млн грн	33697,6	42386,7	36157,7	35891,6	25669,0	23050,1	... ³	17714,2	24861,1
% до загального обсягу реалізованої промислової продукції	3,8	3,8	3,3	3,3	2,5	1,4	... ³	0,7	0,8

Джерело: [244].

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можемо узагальнити основні проблеми, що виникають у діяльності економічних суб'єктів загалом і промислових підприємств зокрема в нестационарній економіці України протягом 2010–2018 рр. До основних проблем вважаємо доцільним віднести:

- структурні диспропорції в економіці;
- нестійкість і недосконалість законодавчої бази, що негативно позначається на платоспроможності, кредитоспроможності та інвестиційній привабливості економічних суб'єктів;
- низький рівень інвестиційної привабливості промислових підприємств для інвестування коштів як зовнішніми, так і внутрішніми інвесторами;
- низький рівень економічної свободи;
- конфлікт інтересів власників, топменеджменту та працівників підприємств у процесі реалізації тактичних і стратегічних планів і програм розвитку;
- відсутність зацікавленості та/або фінансових ресурсів промислових підприємств для розробки і впровадження інновацій;
- активізація міграційних процесів та відтік кваліфікованої робочої сили за кордон тощо.

Виявлені проблеми спричиняють низку загроз, які, у свою чергу, спричиняють сукупність взаємопов'язаних фінансових ризиків як на макроекономічному й мезоекономічному рівні, так і на рівні окремих промислових підприємств.

До ключових загроз макроекономічного рівня віднесемо такі:

- скорочення загальної кількості промислових підприємств, при цьому основну небезпеку викликає скорочення підприємств, що належать до великого й середнього бізнесу;
- зменшення обсягів виробництва промислової продукції, зниження рівня прибутковості економічних суб'єктів;
- зниження ВВП країни, погіршення інвестиційного клімату, зниження рівня економічної свободи, платоспроможності, кредитоспроможності держави;
- втрата ринків ресурсів і ринків збуту готової продукції, переважно через моральну відсталість і невідповідність її технічних, екологічних та інших характеристик вимогам країн, які потенційно могли би виступити споживачами цієї продукції за інших умов;
- високі ризики інвестування у економіку країни, яка відносно часто змінює стратегічні орієнтири перетворень, що відбуваються, а також здійснює військові дії;
- відсутність зваженої стратегії реновації промисловості та розвитку креативних індустрій та базі існуючих виробничих будівель і споруд, нездатних до промислового використання тощо.

Ці та інші загрози спричиняють численні фінансові ризики, сформульовані в цьому параграфі монографії, до яких вважаємо доцільним віднести інноваційні та інвестиційні ризики, кредитні, процентні й валютні, ризики фінансової стійкості та неплатоспроможності й інші ризики, що тісно пов'язані із фінансовими, зокрема, цінові і товарні, екологічні тощо.

Для подолання виявлених загроз і ризиків на макроекономічному рівні вважаємо за доцільне здійснити:

– розробку загальнодержавної програми реіндустріалізації країни, орієнтованої на розробку і запровадження інноваційних технологій (від таких, що здатні створити нові ресурсні можливості (нові матеріали, нові джерела енергії тощо) до створення нових видів продукції);

– удосконалення механізму банківського кредитування інвестиційних та інноваційних проєктів промислових підприємств, зокрема розширення можливостей доступу вітчизняних підприємств до зовнішніх фінансових ринків;

– створення інвестиційної дорожньої карти, яка б передбачала заходи, орієнтовані на поліпшення інвестиційного клімату в країні і створення робочих місць;

– створення можливостей для розвитку креативних індустрій на базі тих будівель і споруд, які раніше використовувались промисловими та іншими підприємствами і мали виробниче призначення, але нині не можуть бути використані за колишнім профілем унаслідок техніко-технологічних, екологічних, економічних та інших видів обставин.

Ключовими загрозами мезоекономічного рівня є:

– регіональні диспропорції розвитку в умовах реалізації сучасних реформ;

– проблеми регіонального природокористування та використання природних відтворювальних і невідтворювальних ресурсів;

– неефективність управління земельними ресурсами у напрямку залучення інвесторів і створення нових об'єктів промисловості, а відповідно, і нових робочих місць;

– значна втрата промислового потенціалу через високий рівень збанкрутилих підприємств, та підприємств, що через неконтрольований продаж повністю втратили своє обладнання та устаткування, яке було демонтовано і здано на металобрухт;

– завершення ефективних етапів життєдіяльності промислових підприємств (стадія спаду, без перспектив відновлення діяльності) тощо.

Наведені загрози спричиняють численні фінансові й економічні ризики, до яких доцільно віднести ризики: порушення фінансової рівноваги, структурної ліквідності; інноваційні та інвестиційні; формування і розподілу ресурсів місцевих бюджетів; розподілу галузевих ресурсів, зокрема через міністерства і відомства, екологічні ризики, що, серед іншого, впливають на рівень забруднення готової продукції, що слугує стимулюючим або стримуючим фактором виходу на товарні ринки.

Для подолання цих ризиків вважаємо доцільним стимулювати:

– залучення коштів іноземних та внутрішніх інвесторів у відновлення діяльності підприємств, що підлягають санації;

– запровадження інноваційних проєктів як інструменту мінімізації ризиків збитковості діяльності;

– пошук і залучення інвестиційних ресурсів для реалізації інновацій у техніко-технологічній та інвестиційній сферах;

– залучення партнерів для спільної реалізації інвестиційних проєктів відновлення діяльності та/або розвитку підприємств або їх реновації зі зміною профілю, зокрема через приватно-державне партнерство.

На мікроекономічному рівні промислові підприємства відчувають зовнішній вплив макроекономічного і мезоекономічного середовища, а отже, до зазначених зовнішніх загроз можна додати і ті, що спричиняються внутрішніми особливостями і факторами впливу, які визначаються конкретними видами діяльності, особливостями організаційної та управлінської структури підприємства, умовами постачання сировини, матеріалів, комплектуючими та іншими чинниками, що формують особливості ідентифікації, оцінки й управління ризиками.

3.2. Аналіз поточного стану у сфері управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Проблема управління фінансовими ризиками дедалі більше цікавить промислові підприємства різних видів діяльності незалежно від країни їх розташування і належності капіталу. Крім того, це пов'язано зі стрімким розвитком техніки і технологій, за рахунок своєчасного впровадження і використання яких лідери у тій чи іншій сфері займають відповідну ринкову нішу і докладають максимум зусиль, щоб не тільки не втратити, а й збільшити свою присутність на ринку, а з огляду на можливості й обмеження, які набули підприємства в умовах інтеграції і глобалізації, в умовах зростання конкурентної боротьби і насичення потреб споживачів значним спектром товарів і послуг, підприємствам дедалі складніше забезпечувати ефективність свого функціонування і розвитку. До того ж зростання інформатизації суспільства, суттєва зміна пріоритетів споживачів у споживанні тих чи інших видів продукції спричиняють ситуації, коли виробництво певної продукції яка ще кілька років тому забезпечувала своїм товаровиробникам стабільно зростаючий дохід, нині є незатребувана на ринку.

Ці та інші обставини вимагають від промислових підприємств, особливо тих, що відносяться до середніх і великих, більшого контролю за наявними ресурсами та їх раціональним використанням, пошуку резервів виробництва, запровадження техніко-технологічних, організаційно-управлінських та інших інновацій, які сприяли б зростанню автоматизації виробничих процесів, з одного боку, а з іншого – забезпечували б постійний моніторинг та діагностування ризикоформуючих (збурюючих) факторів, здатних спричинити значні фінансові втрати.

В умовах нестаціонарної економіки України і значної втрати виробничих потужностей, що спостерігались в останні десятиліття, значної зношеності й моральної застарілості устаткування та обладнання, що застосовуються у виробничому процесі, складнощами входження на існуючі ринки внаслідок особливостей наявної кон'юнктури, промислові підприємства потребують розробки конкретних антикризових заходів, які, серед іншого, передбачали б створення ефективних систем управління фінансовими ризиками та впровадження механізмів розробки і реалізації конкретних антиризикових заходів.

З огляду на зазначене важливо дослідити наявний досвід у сфері управління фінансовими ризиками і розглянути можливості його адаптування до умов української економіки. Українські промислові підприємства мають нетривалий досвід управління фінансовими ризиками, порівняно з багатьма іноземними компаніями, які існують у країнах із розвинутою ринковою економікою. Укра-

їнські товаровиробники постали перед проблемою самостійного визначення асортименту продукції, що планується до виготовлення, формування цінової, асортиментної збутової політики тільки після розпаду радянської системи господарювання, за якої цінові, збутові та інші питання вирішувались на рівні міністерств і відомств, коли підприємства були мало зацікавлені в забезпеченні ефективної діяльності, оскільки мали низьку самостійність у використанні отриманих ресурсів і грошових коштів, а отже, і перед підприємствами не виникала потреба в запобіганні банкрутства й ліквідації збиткових підприємств, оскільки збитки одних підприємств перекривались прибутками інших.

Після набуття самостійності українські підприємства опинились у ситуації відсутності досвіду й навичок ефективного планування, ціноутворення, розробки політики формування капіталу, управління активами тощо, у наслідок чого значна кількість підприємств припинила своє існування, оскільки нестача досвіду ефективного прийняття рішень і особливості практики господарювання, не відповідали існуючим потребам, а значна частина підприємств – частково втратила свої виробничі потужності. Нині промисловими підприємствами вже напрацьований досвід, який дозволяє підприємствам утримуватись на відповідних ринках.

Дослідження особливостей функціонування промислових підприємств різних видів діяльності показало, що незважаючи на те, що окремі підприємства тривалий час зберігають свою працездатність за рахунок державної підтримки та створення особливих (пільгових) умов господарювання (переважним чином видобувні, ті, що пов'язані з металургійним виробництвом тощо) нині з'являються підприємства обробної промисловості, орієнтовані на виготовлення товарів широкого вжитку, які достатньо ефективно використовують наявні ресурси і можливості та напрацьовують власні механізми протиризикового й антикризового управління.

Порівняно з українськими іноземні промислові компанії мають більший досвід управління ризиками (ризик-менеджменту), однак адаптувати його для національних промислових товаровиробників досить складно через багато причин, серед яких вважаємо доцільним виділити наступні.

По-перше, досвід промислових підприємств, фінансових, страхових і інвестиційних компаній, а також консалтингових фірм, які спеціалізуються в області управління ризиками, в наукових, науково-прикладних або навчальних публікаціях наводиться в обмежених обсягах і досить рідко, оскільки є об'єктом промислової власності або комерційної таємниці, що не дозволяє багатьом економічним суб'єктам отримати конкурентні переваги й забезпечити в певний період стабільне отримання доходів.

По-друге, намагання економічних суб'єктів зберегти інформацію щодо використання ризик-менеджменту як комерційну таємницю суттєво звужує перелік тих компаній, відносно яких відомо, що вони застосовують певні методи та інструменти управління ризиками [389].

По-третє, напрацювання підприємствами досвіду управління фінансовими й іншими видами ризиків супроводжується певними фінансовими втратами, а, отже, визначені методом випробувань і помилок ефективні методи і прийоми управління, сформовані принципи управління є достатньо коштовним ресур-

сом, який не підлягає безкоштовному розповсюдженню для практичного використання. З огляду на це достатньо мало інформації у сфері управління ризиками конкретних підприємств можна знайти у вільному доступі.

По-четверте, ефективне управління фінансовими ризиками здатне підвищити вартість промислового підприємства та іншого економічного суб'єкта, що позитивно позначається на його інвестиційній привабливості, з огляду на вищенаведене підприємству вигідно зберігати цю таємницю, для того, щоб залучити кошти інвесторів на більш вигідних умовах.

Опрацювання численних матеріалів різних науково-практичних конференцій, конгресів і симпозіумів, круглих столів, публікацій у періодичній пресі, інтерв'ю, а також узагальнення практичного досвіду щодо консультування та управління дозволили виявити перелік іноземних і вітчизняних асоціацій, компаній та підприємств, які здійснюють управління ризиками, узагальнити й систематизувати наявний досвід у зазначеній сфері менеджменту. Світові здобутки управління ризиками, які отримали поширення і визнання в практиці господарюючих суб'єктів представлені:

- Всесвітньою асоціацією професіоналів ризику (*Global Association of Risk Professionals (GARP)*) [63];

- Міжнародною асоціацією ризик-менеджерів (*Professional Risk Managers International Association (PRMIA)*) [491];

- Міжнародною федерацією асоціацій управління ризиком і страхуванням (*International Federation of Risk and Insurance Management Associations (IFRIMA)*) [462];

- Міжнародною асоціацією з управління проектами (*International Project Management Association – IPMA*) [465];

- Асоціацією страховиків та ризик-менеджерів у промисловості та торгівлі (*Association of Insurance and Risk Managers in Industry and Commerce (AIRMIC)*) [444];

- Федерацією європейських асоціацій з управління ризиками (англ. *Federation of European Risk Management Associations (FERMA)*) [458];

- Інститутом ризик-менеджменту (*Institute of Risk Management (IRM)*) [490];

- Інститутом управління проектами (*Project Management Institute PMI*) [476];

- Комітетом спонсорських організацій комісії Тредвея (*The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO)*). Спонсорами Національної комісії виступили п'ять основних професійних асоціацій зі штаб-квартирою в США: Американська асоціація бухгалтерів (ААА), Американський інститут дипломованих громадських бухгалтерів (АІСРА), Financial Executives International (FEI), Інститут внутрішніх аудиторів (ІА) і Національна асоціація бухгалтерів (нині Інститут управлінських бухгалтерів [ІМА]). До складу комісії, яка повністю незалежна від кожної з організацій-спонсорів, входили представники промисловості, державного бухгалтерського обліку, інвестиційних компаній і Нью-Йоркської фондової біржі. Вважаємо за доцільне зазначити, що

структурний склад цієї комісії та її спонсорів суттєво розширює перелік організацій і установ, у сфері професійної уваги яких лежить проблема управління ризиками [488];

- Міжнародною організацією зі стандартизації (*International Organization for Standardization – ISO*) [133];

- Об'єднаним технічним комітетом міжнародної організації зі стандартизації та міжнародної електротехнічної комісії (*ISO/IEC Joint Technical Committee – ISO/IEC JTC*) [467];

- Базельським комітетом з банківського нагляду при банку міжнародних розрахунків (англ. *Committee on Banking Supervision of the Bank for international Settlements (BCBS)*) [448];

- Американським товариством управління ризиком і страхуванням (*RIMS*) [477] та іншими (табл. 3.19).

Аналізуючи дані табл. 3.19 і першоджерела отримання інформації, можна констатувати, що провідні світові асоціації, федерації і інститути, в полі зору яких лежить проблема управління ризиками, були створені наприкінці XIX – початку XX ст. – саме тоді, коли зароджувалися нова парадигма управління і сучасна теорія управління ризиками.

Найбільшими у світі асоціаціями ризик-менеджерів є PRMIA і GARP. Більшість європейських держав мають професійні асоціації ризик-менеджерів: в Італії – ANRA; у Бельгії – DELRIM; у Франції – AMRAE; у Данії – DARIM; в Англії – AIRMIC; у Німеччині – BFV & DVS; у Нідерландах – NARIM; у Португалії – APOGERIS; у Швеції – SWERMA; в Іспанії – AGERS; у Швейцарії – SIRM; у Росії – RRMS; в Україні – AIRMIC. Зазначені асоціації, а також представники США, Польщі, Чеської Республіки й Монако є членами Федерації Європейських Асоціацій Ризик-Менеджменту (FERMA).

Опрацювання інформації щодо сфери й основних видів діяльності, оголошених цілей та місії дозволяє відзначити їх подібність та орієнтацію та розвиток ринків і ринкових відносин, представлення інтересів ризик-менеджерів у певному регіоні та координацію їхньої діяльності, постійне підвищення професійного рівня спеціалістів з управління ризиками, зростання культури ризик-менеджменту в як у окремі країни, так у світовому співтоваристві загалом.

Розробка та повномасштабна реалізація сучасної концепції управління ризиками, формування єдиного понятійного апарату та потреба в удосконаленні та розширенні методологічних основ управління ризиками стали фундаментальними об'єктивними чинниками, що зумовили необхідність створення професійних асоціацій з управління ризиками та активізацію їхньої діяльності.

Важливим аспектом розвитку методологічних аспектів управління ризиками загалом і фінансових ризиків зокрема стала розробка нормативних документів із ризик-менеджменту, зокрема тих, що пов'язані зі стандартизацією процесу управління. Необхідність регламентації та стандартизації ризик-менеджменту є актуальним напрямом розвитку методології управління фінансовими ризиками.

Таблиця 3.19

Характеристика провідних асоціацій, організацій і установ світу в сфері управління ризиками

Назва організації	Місце і рік створення	Членство в організації	Місія і цілі організації	Сфера й основні види діяльності	Джерело інформації про організацію
1	2	3	4	5	6
Всесвітня асоціація професіоналів ризику (<i>Global Association of Risk Professionals</i> (GARP))	1996	150 000 членів у 190 країнах світу (станом на 01.01.2020)	Місія: просування професії ризик-менеджера за допомогою освіти, досліджень і кращих практик у всьому світі	<p>1. Допомога в прийнятті більш зважених рішень у сфері управління ризиками.</p> <p>2. Навчання та інформування фахівців у сфері управління ризиками всіх рівнів: від тих, хто розпочинає свою кар'єру у сфері ризику, до провідних спеціалістів</p> <p>3. Надання спільності можливості зустрічатися і вчитися один у одного. Зокрема, регулярне проведення Глобальних форумів з проблем управління ризиками, на яких регуляторні органи, фахівці-практики і провідні вчені колективно і спільно вирішують важливі проблеми, що сприяє об'єктивному й неупередженому діалогу.</p> <p>4. Організація програми безперервного професійного розвитку (CPD), яка пропонує фахівцям з ризиків доступ до найостанніших знань щодо ризиків, що дає можливість отримати чітке уявлення про горизонт ризиків.</p> <p>5. Встановлення стандарту професійної сертифікації за допомогою сертифікатів Financial Risk Manager (FRM®) і Energy Risk Professional (ERP®).</p> <p>6. Надання інформації про критичні ризики у вигляді галузевих оглядів, спеціальних звітів, новин, аналітичних матеріалів, технічних документів, вебінарів тощо, щоб гарантувати, що підприємницькі кола мають доступ до найостанніших даних для прийняття обґрунтованих рішень</p>	https://www.garp.org

1	2	3	4	5	6
Міжнародна асоціація ризик-менеджерів (<i>Professional Risk Managers International Association (PRMIA)</i>)	2002	Представлена в усьому світі 46 главами у великих містах світу	Мета: забезпечення комунікації ризик-менеджерів, сертифікації та допомоги в навчанні, взаємодія з державними органами з метою просування культури ризик-менеджменту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стимулювання інтеграції теорії та практики. 2. Співпраця з іншими професійними асоціаціями задля досягнення місії організації 3. Розробка та впровадження кращих практик управління ризиками через освіту, вебінари, online- аудиторію та внутрішнє навчання; організацію конференцій, інтернет-ресурси. 4. Сертифікація спеціалістів з управління ризиками, зокрема, через: <ul style="list-style-type: none"> - асоційований сертифікат PRM™ (PRM – це глобальний стандарт для провідних світових спеціалістів із фінансових ризиків – важливий для галузевих організацій, які здійснюють практичну діяльність); - сертифікат Associated PRM призначений для початківців у професії з управління ризиками, або інших користувачів, таких як аудит, бухгалтерський облік, юридичний та системний розвиток персоналу, які повинні розуміти основні методи та практики управління ризиками; - сертифікат менеджера з операційних ризиків – призначений для глибокого практичного розуміння систем управління операційними ризиками та методологій вимірювань у фінансових установах. 5. Видання актуальних публікацій для професійних ризик-менеджерів, організація і проведення більш ніж 200 щорічних зустрічей, конференцій з питань управління ризиками 	https://www.prmia.org/

1	2	3	4	5	6
Міжнародна федерація асоціацій управління ризиком і страхуванням (<i>International Federation of Risk and Insurance Management Associations (IFRIMA)</i>)	основи діяльності закладені у 1930-і роки XX ст.	представляє 20 організацій більш ніж 30 країн світу	Місія: просування і розвиток практики управління ризиками в усьому світі; навчання, співпраця у сфері управління ризиками	<ol style="list-style-type: none"> 1. Просування та розвиток практики управління ризиками. 2. Заохочення та допомога у створенні організацій з управління ризиками. 3. Сприяння обміну матеріалами та інформацією з управління ризиками між членами цієї Федерації. 4. Сприяння освітньої діяльності та досліджень, які забезпечують професійний розвиток науки, мистецтва, навичок, відносин і знань з управління ризиками. 5. Ознайомлення з потребами і поглядами ризик-менеджерів і сприяння вільному обміну ідеями. 6. Співпраця з іншими професійними товариствами та організаціями. 7. Допомога у створенні і підтримці конкурентного страхового ринку з адекватним регуляторним контролем для забезпечення довгострокової стабільності. 	https://www.ifrima.org
Асоціація страховиків та ризик-менеджерів у промисловості та торгівлі (<i>Association of Insurance and Risk Managers in Industry and Commerce (AIRMIC)</i>)	1963	близько 500 компаній, 1100 членів	Місія: проведення досліджень та публікація результатів у вигляді технічних керівництв та керівництва	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підтримка членів асоціації (фінансових директорів, внутрішніх аудиторів, а також менеджерів з управління ризиками і страхування) через: <ul style="list-style-type: none"> - навчання та дослідження; - обмін інформацією; - систему стимулювання кращих проектів тощо. 2. Надання платформи мережевого зв'язку й обміну інформацією, зокрема шляхом проведення конференцій, семінарів, лекцій і т. ін. 3. Надання допомоги щодо страхування покупців, особливо стосовно вимог щодо оплати договірних положень і розміщення глобальних програм. 	https://www.airmic.com

1	2	3	4	5	6
Міжнародна асоціація з управління проектами (<i>International Project Management Association (IPMA)</i>)	1965	Близько 70 асоціацій-членів	Місія: сприяння співтворчості та використання різноманітності глобальної мережі для професійного зростання у сфері управління проектами, вигоди для економіки, суспільства та навколишнього середовища	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток компетенцій щодо управління проектами у своїх географічних районах впливу. 2. Взаємодія із зацікавленими сторонами та поглиблення відносин із державними установами, корпораціями, університетами та коледжами, а також навчальними організаціями й консалтинговими компаніями. 3. Забезпечення пропозиції ноу-хау, продуктів та послуг через мережу асоціації на користь людей, проектів та організацій у державному, приватному та громадському секторах. 4. Максимізація синергії з метою допомоги всім асоціаціям-членам розвиватися відповідно до їхніх потреб. 5. Сприяння визнанню управління проектами та залучення зацікавлених сторін у всьому світі та просування дисципліни управління проектами 	https://www.ipma.world
Федерація європейських асоціацій з управління ризиками (<i>Federation of European Risk Management Associations ((FERMA)</i>)	1974	21 асоціація з управління ризиками в 20 європейських країнах. близько 5000 професійних ризик-менеджерів	Місія: представлення і захист інтересів членів асоціації, обмін знаннями, зростання цінності професії ризик-менеджера	<ol style="list-style-type: none"> 1. Захист інтересів своїх членів федерації, зокрема через моніторинг ринків, законів і правил. 2. Генерування, збір і обмін знаннями, практиками та інноваційними підходами серед своїх асоціацій-членів і їхніх членів, зокрема через організацію семінарів, конференцій, круглих столів, форумів. 3. Сприяння визнанню профілю професії і підвищення її значущості в країнах Європи. 4. Створення і підтримка регулярних контактів з міжнародними інститутами й інститутами ЄС та іншими зацікавленими сторонами, пов'язаними з професією. 5. Підвищення потенціалу мережі управління ризиками 	https://www.ferma.eu

1	2	3	4	5	6
Комітет спонсорських організацій комісії Тредвея (<i>The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO)</i>)	1985	П'ять основних професійних асоціацій	Місія: забезпечення інтелектуального лідерства, підвищення ефективності діяльності організації та її управління за допомогою розробки основ і посібників з управління ризиками на підприємстві, внутрішнього контролю та запобігання шахрайства	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вивчення, аналіз і підготовка рекомендацій з питань протидії шахрайству в корпоративній фінансовій звітності. 2. Розгляд, обговорення і доопрацювання спільних проектів організацій спонсорів, які виконуються згідно з політикою погодженою цією організацією. 3. Розробка практичних рекомендацій щодо внутрішнього контролю. 4. Розробка і впровадження в дію рекомендацій «Управління ризиками підприємства – інтеграція зі стратегією і ефективністю (Enterprise Risk Management–Integrating with Strategy and Performance (2017)), де підкреслюється важливість врахування і обліку ризиків у процесі розроблення стратегії та підвищення її ефективності. 5. Розгляд стратегії COSO, фінансових і операційних показників, вивчення питань, присвячених постійному поліпшенню процесів та/або діяльності, що здійснюються 	https://www.coso.org/Pages/default.aspx
Американське товариство управління ризиком і страхуванням (<i>Risk Management Society (RIMS)</i>)	1950	Понад 3500 організацій, більш 10 000 фахівців із понад 60 країн світу	Місія: навчати, залучати й захищати глобальне співтовариство ризику	<ol style="list-style-type: none"> 1. Просування професії управління ризиками. 2. Розширення можливостей управління ризиками для забезпечення організаційного успіху. 3. Надання своїх мереж для професійного розвитку і створення систем управління ризиками, організація і проведення форумів, конференцій тощо. 4. Розширення можливостей для обміну ідеями, культурами, діловою практикою і рішеннями у сфері управління ризиками. 5. Сертифікація RIMS-CRMP є професійним досягненням досконалості управління ризиками. 	https://www.pmi.org

1	2	3	4	5	6
Інститут ризик-менеджменту (<i>Institute of Risk Management (IRM)</i>)	1986	Більше ніж 7 000 фахівців з управління ризиками в різних галузях у державному та приватному секторах економіки	Мета: допомога в досягненні досконалості в управлінні ризиками, щоб поліпшити роботу організацій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Навчання та експертне керівництво, що відповідають потребам фахівців з управління ризиками. 2. Надання послуг з навчання. 3. Публікація наукових досліджень з забезпечення інтелектуального лідерства. 4. Встановлення професійних стандартів, що визначають знання, навички і поведінку, які нинішні фахівці за ризиками повинні задовольняти вимогам сучасного бізнес-середовища, яке має стабільну тенденцію до ускладнення. 4. Створення груп з особливими інтересами в контексті управління ризиками, зокрема за такими спеціальностями: операційний ризик, страхування, банківські та фінансові послуги та ін. 	https://www.theirm.org
Інститут управління проєктами (<i>Project Management Institute (PMI)</i>)	1969	Більше 500 000 членів, більше 300 відділень по всьому світу	Місія: розширення прав і можливостей людей для втілення ідей у життя	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення і підтримка ProjectManagement.com - порталу знань PMI, де всі менеджери проєктів можуть створювати й вивчати та розвивати контент. 2. Здійснення навчання шляхом проведення живих і віртуальних заходів, курсів електронного навчання і очних семінарів, тобто надання широкого спектра можливостей професійного розвитку. 3. PMI пропонує вісім сертифікатів, які визнають знання і компетенцію, включаючи сертифікацію Project Management Professional (PMP)® - відому як світової золотий стандарт. 4. Пропозиції щодо акредитації PMI для освітніх програм з управління проєктами (GAC) 5. Розширення бази знань з управління проєктами за допомогою дослідних проєктів, симпозіумів та опитувань, обміну інформацією тощо. 	https://www.pmi.org ProjectManagement.com

Джерело: сформовано авторкою на основі даних організацій [132; 133; 454; 458; 462; 465; 476-478; 488-492].

Вважаємо доцільним розглянути цей досвід з метою виявлення його впливу на розвиток вітчизняної практики у сфері управління ризиками. Першість у розробці стандарту в окресленій сфері належить Австралії, де міжвідомчим технічним комітетом OB/7 «Стандартів Австралії» / «Стандартів Нової Зеландії» було створений стандарт (ANZ-4360: 1995 «Risk management»), який був уперше виданий у листопаді 1995 року, а двічі у 1999 і 2004 роках був переглянутий і зазнав часткових змін [445].

Зазначимо, що остання версія цього стандарту є достатньо загальною і в контексті практики господарювання конкретного підприємства, вимагає певної адаптації, що дозволяє уникнути скарг, щодо його «небезпечності». Незважаючи на загальне експертне визнання високої ймовірності подальшого удосконалення та розвитку цього стандарту, можна констатувати, що AS/NZS 4360 допоможе будь-якому підприємству незалежно від сфери діяльності й форми власності розпочати і забезпечити процес управління ризиками.

Власні версії стандартів у сфері управління ризиками було опубліковано організаціями зі стандартів Канади (1997 р.) і Японії (2001 р.). А у 2002 році Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardization (ISO) та Міжнародною Електротехнічною Комісією (IEC) було опубліковано ISO/IEC 73 «Управління ризиком. Словник. Настанови з використання в стандартах» [101].

Створення Настанови дало підстави для обґрунтування необхідності розроблення стандарту ISO управління ризиком, стосовно чого Міжнародною організацією зі стандартизації у 2004 р. до Керівного технічного бюро (ТМБ) була подана відповідна пропозиція, що стало передумовою створення робочої групи, відповідальної за це питання. У результаті роботи робочої групи було розроблено стандарт ISO 31000 [100], у якому, крім питань управління ризиками, значна увага була приділена аспектам забезпечення безпеки.

ISO 31000 орієнтований на підвищення ймовірності досягнення мети управління ризиками, впровадження елементів управління ризиками в загальний процесний підхід підприємств та заохочення активної форми ризик-менеджменту, вдосконалення фінансової звітності, поліпшення виявлення загроз і можливостей ефективного розвитку, мінімізація втрат, що виникають у процесі функціонування господарюючого суб'єкта, удосконалення розподілу і використання ресурсів та контролю за цим процесом, що забезпечує ефективність усунення ризиків тощо [332].

ISO 31000 дає загальне розуміння щодо розробки, впровадження і підтримки ефективної системи управління ризиками в межах виду діяльності, галузі, підприємства тощо, а в процесі впровадження цього стандарту будь-який суб'єкт економіки має можливість порівняти власний і закордонний досвід управління ризиками та привнести особистий внесок у світову практику управління ризиками. Практика господарювання показала, що цей стандарт має свої переваги й недоліки. До основних переваг, крім зазначених, можна віднести можливість врахування національних особливостей ризик-менеджменту та застосування різних методів ідентифікації ризиків, а серед недоліків – неоднозначність трактування терміна «ризик», а відповідно, і політики управління ризиками.

Ще одним основоположним стандартом у сфері управління ризиками є стандарт «FERMA», спільно розроблений і опублікований у 2002 році Асоціацією ризик-менеджменту та страхування (The Association of Insurance and Risk Management), Інститутом ризик-менеджменту (The Institute of Risk Management) та Національним Форумом ризик-менеджменту в Громадському Секторі (The National Forum for Risk Management in the Public Sector), тобто організаціями й установами, які на професійному рівні займаються питаннями ризик-менеджменту [325].

Цей документ містить:

- необхідний перелік обов'язків фахівця з управління ризиками, які передбачають розробку програми управління ризиками та супровід її реалізації, координацію співробітництва підрозділів організації, створення програм, спрямованих на зменшення втрат суб'єктів господарювання і заходів з підтримки безперервності бізнес-процесів;

- опис основних компонентів процесу управління ризиками, з акцентуванням уваги на необхідності супроводження процесу ризик-менеджменту безперервним аудитом;

- пояснення щодо внутрішніх та зовнішніх факторів ризику, процесів управління ризиками, технології оцінки та аналізу ризиків та методології.

Незважаючи на безумовні переваги стандарту «FERMA», у ньому не сформовані цілі управління ризиками, що без належної уваги власників і топменеджерів до цього питання може негативно позначитись на ефективності процесу ризик-менеджменту конкретного суб'єкта господарювання.

Визначну роль у створенні стандартів управління ризиками відіграли науково-прикладні дослідження і практичні розробки та рекомендації представлені Комітетом організації спонсорів Тредвея – COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, США), який ще у 1992 р. заклав основні концептуальні основи управління ризиками через створення інтегрованої структури внутрішнього контролю [464].

У цьому документі оцінка ризику вперше розглядається як найбільш вагомий і назрілий аспект внутрішнього контролю, який повинен здійснюватися менеджментом, бухгалтерами і Радою директорів. Загалом у цій публікації визначаються основні взаємопов'язані елементи процесу ризик-менеджменту, зокрема: визначення внутрішнього середовища ризик-менеджменту, постановка цілей, ідентифікація ризикових подій, оцінка ризику, реагування на ризик, контроль діяльності, робота з інформацією і комунікації, моніторинг [464].

У 2001 році COSO спільно з компанією «PriceWaterHouseCoopers» ініціював проєкт розробки ключових принципів управління ризиками (Enterprise Risk Management -Integrated Framework) [464].

Відповідно до розроблених принципів ризик-менеджмент це:

- процес, що охоплює всю діяльність підприємства, в якому задіяні співробітники на різних рівнях управління;

- інструмент, що дозволяє досягти поставлених стратегічних цілей;

- технологія виявлення ризиків та управління ними;

- спосіб застрахувати діяльність підприємства від можливих помилок менеджменту або ради директорів.

Стандарт «COSO ERM –Integrated Framework» покликаний вирішити такі основні завдання:

- визначити рівні ризику відповідно до стратегії розвитку;
- удосконалювати процеси прийняття рішень щодо реагування на ризики, що виникають;
- скоротити кількість непередбачених подій і збитків у господарській діяльності;
- визначити всю сукупність ризиків;
- управляти всією сукупністю ризиків;
- використовувати сприятливі можливості;
- раціонально використовувати капітал.

Вітчизняна практика свідчить, що обмеженість в інформаційному просторі українських стандартів у сфері управління ризиками не виключає спроб систематизації цього процесу в нормативно-законодавчих та регуляторних актах [126; 251; 266-268; 271; 272]. Так, положення щодо управління ризиками тією чи іншою мірою є представленими в таких актах:

— Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 № 2245-III;

— Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 № 249-IV;

— Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження термінологічної бази системи внутрішнього контролю та аудиту Державного казначейства України» від 07.10.2008 № 417;

— Наказ Державної податкової інспекції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації проведення перевірок підприємств, які входять до складу фінансово-промислових груп, інших об'єднань та великих платників податків» від 16.07.2007 № 432;

— Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними» від 16.02.2011 № 232.

Ці документи по-різному трактують ризик. Зокрема, як невизначеність події, як вплив невизначеності на майбутній результат, з позицій його кількісної оцінки тощо. Проте в них також не виключається можливість позитивних наслідків від реалізації ризикових подій. Відповідно по-різному визначається сутність та основні дії щодо управління ризиком загалом і фінансовим ризиком зокрема.

До компаній, які мають значний досвід управління ризиками загалом і фінансовими ризиками зокрема, можна віднести:

1. Іноземні компанії паливно-енергетичного комплексу: Schlumberger, Royal Dutch Shell, Koch Industries, Synergy, Enron;

2. Провідні американські компанії: United Grain Growers Limited (сільськогосподарська промисловість), E. I. Du Pont de Nemours and Company (DuPont) (хімічна промисловість), Unocal Corporation (енергетична промисловість), Chase Manhattan Corporation (фінансові послуги), Microsoft Corporation (високі технології). Зазначимо, що серед провідних консалтингових і страхових компаній, що спеціалізуються у сфері ризик-менеджменту і мають відповідний досвід роботи, треба виділити компанію «Marsh & McLennan Companies», Ernst & Young, компанію «KorNa Consulting», страхову компанію AIG (American International Group, Inc. та ін.

3. Іноземні або спільні компанії, що здійснюють свою діяльність на території України.

Серед таких компаній вважаємо доцільним виділити такі:

- Аудиторсько-консалтингова компанія KPMG (одна з аудиторських компаній великої четвірки поряд з Deloitte, Ernst & Young та PwC, яка здійснює свою діяльність в Україні з 1992 року) [59];

- Компанія ТОВ «Делойт енд Туш ЮСК» (далі - «Делойт») в Україні є частиною «Делойт СНД Холдінгз Лімітед» («Делойт», СНД), що входить до складу «Делойт Туш Томацу Лімітед». «Делойт» надає послуги у сфері аудиту, консалтингу, консультування в сфері корпоративних фінансів, управління ризиками, оподаткування, а також супутні послуги клієнтам державного і приватного секторів, що здійснюють свою діяльність у різних галузях економіки. Компанія пропонує управління стратегічними й репутаційними ризиками, фінансовими ризиками, операційними й кіберризиками [172];

- S&P Agency Invest Risk Management – українсько-латвійська компанія, що працює з широким спектром ризиків (бізнес-ризиками, інвестиційними, фінансовими, репутаційними, юридичними) та серед інших пропонує такі послуги: аналіз та оцінювання ризиків, моделювання й виявлення існуючих та/або можливих ризиків, Побудову стратегії мінімізації ризиків, підбір можливих інструментів управління ризиками, імплементацію та реалізацію розробленої стратегії з мінімізації ризиків, а також оцінку досягнутих результатів і корегування ризик-стратегії.

4. Українські компанії та їх групи, які як основну чи супутню діяльність здійснюють процес управління ризиками. Це такі як: Gryphon Group, РСМ Україна, Перша консалтингова компанія та інші.

Gryphon Group – група компаній, національна мережа, що надає професійні послуги провідним банкам та фінансовим установам, аграрно-промисловим групам, інвестиційно-девелоперським та будівельним компаніям, підприємствам сфери машинобудування та металургії, енергетики, нафти і газу, підприємствам у сфері електронної комерції та ІТ, медіа та телекомунікацій, авіації та безпілотних систем, готельно-туристичного бізнесу, медицини та фармацевтики щодо вирішення проблем у сфері корпоративних фінансів та стратегій, інвестиційного та бізнес-консалтингу, правового та податкового консалтингу, управління фінансовими ризиками, адвокатури та аудиту [460].

РСМ УКРАЇНА – одна з провідних аудиторських фірм на українському ринку аудиторських і консалтингових послуг, яка пропонує управління фінансовими ризиками, які здатні перешкодити досягненню їх корпоративних цілей. Також компанія надає консультативні послуги з ризик-менеджменту, зокрема здійснює внутрішній аудит, ідентифікацію та оцінювання ризиків, управління ІТ-ризиками, аудит на відповідність нормативним вимогам та інші послуги [290].

Перша Консалтингова Компанія надає послуги щодо оптимізації бізнес-процесів, організації і забезпечення процесів бюджетування, інвестиційного планування та управління фінансовими та іншими видами ризиків [247].

Критичний аналіз положень міжнародних та вітчизняних стандартів, законодавчих, нормативно-правових та регуляторних актів виявив їх фрагментарність, недосконалість, суперечливість, що обумовлює необхідність їх уточнення. Використані в стандартах та актах із ризик-менеджменту різні підходи щодо визначення положень з управління ризиками мають специфічний прикладний ха-

рактика та відрізняються певним ступенем деталізації. З огляду на це в практиці господарювання в усі без винятку суб'єктів підприємництва постає необхідність створення системи зваженого управління ризиками і загалом і фінансовими ризиками зокрема для мінімізації наявних і потенційних збитків та витрат, що виникають і можуть виникати у процесі їх функціонування та розвитку.

Тому на практиці є необхідним формування стратегічної системи управління ризиком для кожного конкретного підприємства та (або) проєкту.

3.3. Проблеми управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів у світовій економіці проявляється у швидкій зміні умов функціонування та розвитку економічної системи держави та її характеристик, спричинює необхідність переходу вітчизняної економіки на інноваційну основу й породжує виникнення сукупності дискусійних та актуальних проблем, які носять як теоретичний, так і прикладний характер і мають надзвичайно важливе значення для сталого функціонування і розвитку промислових підприємств.

До першорядних проблем відносяться питання теорії і практики управління ризиками промислових підприємств в умовах нестаціонарної економіки України, які здатні спричинити втрату прибутку (доходу, капіталу), що висуває підвищені вимоги до ідентифікації, оцінки та нейтралізації ризиків, структура і джерела виникнення яких постійно змінюються під впливом факторів макро-, мезо- і мікросередовища, що зумовлює потребу створення ефективної системи ризик-менеджменту.

Макро-, мезо- і мікросередовище функціонування промислових підприємств має імовірнісний характер, відрізняється значним ступенем невизначеності і коливанням рівня значущості тих чи інших ризиків [165; 484; 485]. А оскільки діяльність будь-якого промислового підприємства в умовах нестаціонарної економіки схильна до великої групи ризиків, то й результативність його діяльності стає дедалі більш нестійкою і важко передбачуваною. Окреслена проблематика становить не тільки теоретичний інтерес, але й має важливий прикладний характер.

В умовах нестаціонарної економіки України більшість великих і середніх промислових підприємств вичерпали запас морально зношених виробничих потужностей і потребують оновлення, модернізації та розширення виробництва на інноваційній технологічній основі, що вимагає значних матеріальних вкладень [90; 108; 120; 139; 178; 185; 196; 231; 248; 328; 331; 364; 372]. Унаслідок низької гнучкості використання економічного потенціалу, неповного використання виробничих потужностей, що зумовлено недостатньою платоспроможністю споживачів продукції, спостерігається ситуація коли прибуток таких підприємств не в змозі забезпечити їх інвестиційні потреби. А недостатній рівень кваліфікації топменеджменту не дозволяє своєчасно і адекватно реагувати на безперервні зміни в політичній, соціальній та економічній ситуації в країні, що спричиняє збитки, обумовлює зниження ефективності діяльності промислових підприємств загалом. Тобто в мінливих ринкових умовах усі операції господарюючих суб'єктів мають ризикований характер, що впливає на прибутковість, ліквідність, фінансову стійкість і визначає їх життєздатність. Непередбаченість ризиків стала життєво важливою проблемою, пов'язаною з існуванням невизначеності прояву загроз економічній безпеці.

Вирішити зазначені проблеми можна за допомогою вирішення низки завдань ризик-менеджменту, які пов'язані з ідентифікацією загальних і специфічних ризиків промислових підприємств різної галузевої належності, аналізом і оцінкою ризик-середовища, вибором методів мінімізації і нейтралізації ризиків тощо [141].

На сьогодні дослідження специфічних особливостей впливу факторів ризик-середовища на функціонування промислових підприємств різних форм і видів діяльності практично відсутні, а менеджери означених суб'єктів господарювання позбавлені відповідної теоретичної та методичної бази, а також інструментарію, що дозволяє своєчасно ідентифікувати, аналізувати і оцінювати ризики та розробляти дієві програми управління у контексті із обраними стратегічними і тактичними планами розвитку.

На нашу думку, назріла необхідність комплексної розробки механізму управління ризиками промислових підприємств, який перш за все базувався би на усвідомленні будь-яким економічним суб'єктом прийняття ризиків, враховував фінансову стратегію підприємства і фактор часу, передбачав можливість передачі ризиків, та був порівняний із фінансовими результатами підприємства. Додамо, що механізм ефективної системи ризик-менеджменту промислових підприємств повинен ґрунтуватися на засадах економічності і незалежності управління та забезпечувати керуваність ризиками, що приймаються.

Необхідність створення ефективної системи управління ризиками, як важливого елемента системи економічної безпеки, обумовлює актуальність проведення ґрунтовних теоретичних і практичних досліджень.

В Україні тільки упродовж двох останніх десятиліть почали усвідомлювати важливість ідентифікації загроз економічній безпеці та необхідність вимірювати та прогнозувати фінансові ризики в контексті планування розвитку підприємств. Зауважимо, що вітчизняні уявлення про методи і прийоми управління фінансовими ризиками базуються переважно на зарубіжному досвіді, який, у свою чергу, потребує адаптації до специфічних умов розвитку української економіки. Розуміння цього зумовлює необхідність створення системи управління ризиками здатної мінімізувати негативний вплив загроз зовнішнього і внутрішнього середовища [149; 308; 397; 399; 401; 420; 424-426; 429].

Особливої уваги потребують фінансові ризики, які пов'язані з ймовірністю втрат фінансових ресурсів (прибутку / доходу / капіталу) у процесі здійснення економічним суб'єктом операційної, фінансової та інвестиційної діяльності. Наявність численних класифікацій фінансових ризиків, які відрізняються різним ступенем деталізації, суперечать одна одній за тією чи іншою ознакою, суттєво ускладнюють можливість створення ефективної системи ризик-менеджменту. Побудова класифікації ризиків, зокрема фінансових, дозволяє не тільки проаналізувати становище підприємства на ринку та узагальнити основні фінансово-економічні проблеми, а й систематизувати загрози ефективному функціонуванню та розвитку.

Проведені нами дослідження передумов виникнення ризиків в діяльності промислових підприємств і загроз економічній безпеці дозволили виявити основні з них, а саме: недосконалість планування стратегічних і тактичних планів розвитку; недостатнє обґрунтування оцінки кредитоспроможності, інвестиційної привабливості, платоспроможності контрагентів підприємства, а отже, низький рівень ймовірності повернення коштів; безсистемність фінансово-аналітичної ро-

боти на підприємстві; неузгодженість вимог контролюючих органів, що зумовлюють як додаткові фінансові, так і репутаційні втрати; форс-мажорні обставини (анексія, військові дії на частини території країни зі значним промисловим потенціалом) тощо. Численність загроз і ризиків, з якими стикаються промислові підприємства, та обмеженість їхніх фінансових, матеріальних енергетичних та інших ресурсів при належному плануванні і управлінні можуть стати потужним стимулом для впровадження систем, котрі дозволяють ці ресурси заощаджувати.

У контексті планування розвитку й управління ризиками можна виділити стратегічний і тактичний підходи. Стратегічний підхід не оперує конкретними рішеннями й ресурсами, а лише визначає оптимальні напрямки та їх співвідношення [90]. Зокрема, у межах стратегічного підходу за стратегічною оцінкою зовнішнього середовища та за результатами аналізу встановлюються граничні значення ризиків і здійснюється прогнозування критичних точок середовища (факторів розвитку). Тактичний підхід полягає у визначенні рівня ризиків на найближче майбутнє і порівнянні їх із критичними значеннями [90]. Підприємство, яке займається виробничо-збутовою діяльністю, характеризується високим рівнем низки фінансових ризиків (фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, кредитного, інноваційного, інвестиційного ризику тощо), управління якими здійснюється в межах тактичного підходу.

Ефективність механізму управління ризиками до того ж залежить від обраної фінансовим і ризик-менеджером форми управління ризиками. Отже, на практиці постає проблема обґрунтування доцільності застосування або активної (яка передбачає використання доступної інформації для прогнозування розвитку, активний вплив на діяльність підприємства, максимальне запобігання негативним наслідкам невизначеності на результати діяльності підприємства), або адаптивної (яка ґрунтується на пристосуванні до ситуації, що склалася, виборі меншого з можливих негативних наслідків, частковому запобіганні збитку), або консервативної (коли певні управлінські дії здійснюються після настання ризикової події і спрямовані на локалізацію збитків) форми управління ризиками залежно від умов, що склалися.

Таким чином, результативність планування розвитку промислових підприємств визначається ефективністю системи управління ризиками, здатної мінімізувати негативний вплив загроз зовнішнього середовища та нейтралізувати локальні проблеми економічних суб'єктів при виконанні організаційно-технічних і фінансово-економічних завдань з урахуванням стратегічних і тактичних планів розвитку та зваженістю механізму управління фінансовими ризиками.

Ефективність вирішення вказаних проблем залежить від врахування циклічності розвитку економіки і галузі, життєвого циклу галузі, продукту, основних засобів, що використовуються тощо. Кожній стадії життєвого циклу властиві свої особливості, які визначаються характером технологічного процесу, наявним ресурсним потенціалом, доступністю фінансових ресурсів, які, серед іншого, визначаються параметрами інвестиційної привабливості, кредитоспроможності підприємства та рівня його фінансової безпеки.

Визначений спектр проблем управління фінансовими ризиками промислових підприємств в умовах нестаціонарної економіки потребує проведення цілої низки теоретико-прикладних досліджень, що буде реалізовано нами в подальших розділах цієї монографії.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

4.1. Ризикоутворюючі фактори та характер впливу ризиків на функціонування промислових підприємств

Результативність інтеграційних і трансформаційних процесів у політико-правовій, фінансово-економічній, соціальній та інших сферах українського суспільства значним чином визначаються економічним потенціалом суб'єктів економіки на макро-, мезо- і мікрорівні. Аналізуючи наслідки структурної перебудови економіки, які проводились протягом останньої чверті століття, необхідно констатувати недостатній рівень ефективності реформ.

Причини цього становища були закладені впродовж десятків років існування колишнього СРСР, економічна система якого за вказаний період набула специфічних характеристик, зокрема: орієнтація на великі промислові підприємства, майже кожне з яких посідало монопольне становище на ринку, несло значне навантаження у вигляді утримання інфраструктурних і соціальних об'єктів і характеризувалось низькою гнучкістю, великою енергоємністю та матеріалоємністю, значною залежністю від транспортної мережі; містоутворюючий та монопрофільний характер численних підприємств універсального та малосерійного характеру, діяльність яких була орієнтована на виробництво окремих деталей і вузлів; вилучення і перерозподіл державою доходів підприємств між усіма економічними суб'єктами, які незалежно від результатів своєї роботи отримували певні грошові кошти на поточний період, але часто без прив'язки до реальних потреб у капіталовкладеннях, що зумовлювало відсутність мотивації до отримання прибутку; недостатність виробничих потужностей для виготовлення товарів народного споживання, що зумовлювало наявність гострого дефіциту продукції тощо.

Усі ці фактори сприяли формуванню специфічного менталітету населення і суб'єктів господарювання та визначили їхню неспроможність швидкого адаптування до потреб ринку, формування ефективної стратегії і тактики власного розвитку, залучення інвестицій, що в комплексі зумовило затяжний характер реформування національної економіки.

Розвиток національної економіки безпосередньо визначається ефективністю функціонування її структурних складових – регіональних господарств. Своєю чергою, регіональний розвиток визначається змінами економічного потенціалу та результативністю діяльності економічних суб'єктів різних галузей і видів діяльності, які розташовані в його межах. Зважаючи на це, питання управління фінансовими ризиками промислових підприємств з урахуванням регіональних, галузевих та інших особливостей набувають актуальності в сучасних умовах господарювання, що, у свою чергу, обумовлює своєчасність і необхідність цього дослідження.

Функціонування та розвиток промислового підприємства визначається факторами зовнішнього і внутрішнього середовища. Суб'єктами впливу на ці процеси є держава та регіон, в якому таке підприємство розташоване. Їхня дія має схожі елементи, проте прояв на макро-, мезо- і мікрорівні суттєво різняться. Вплив з боку держави, пов'язаний з її тактичними і стратегічними завданнями охоплює всі сфери життя суспільства.

Регіон, виступаючи відносно відособленою соціально-економічною підсистемою національної економіки, функціонує та розвивається в певному соціальному, економічному й політичному середовищі, формування і спрямування якого залежить від дій держави. Передусім це стосується розподілу повноважень між державою і регіоном. В умовах децентралізації державної влади й управління, розширення самостійності суб'єктів регіональної економіки, розвитку форм власності, інтеграції господарських комплексів, освоєння нових сфер та видів діяльності, пов'язаних із рухом міжрегіональних та міжнаціональних потоків фінансових, інформаційних і інших ресурсів, змінюється роль регіону, який починає відігравати власну роль у світовій системі господарювання [38, с. 162–163]. В умовах ринкових перетворень важливого значення набуває визначення і врахування специфічних ресурсів регіонального розвитку, наприклад, зумовлених наявністю природних ресурсів, географічним розташуванням, кліматом і т. ін. Регіон, враховуючи фактори розвитку та наявні ресурси, сприяє створенню сприятливого середовища функціонування та розвитку суб'єктів підприємництва.

Оскільки будь-яке підприємство функціонує в умовах невизначеності, ризики є невід'ємною складовою його діяльності незалежно від виду діяльності, галузевої належності, місця розташування і форми власності.

Результативність розвитку підприємства залежить від ефективності системи ризик-менеджменту, яка передбачає застосування певних механізмів, методів і інструментів спрямованих на забезпечення стійкості функціонування і здатності протидіяти негативному впливу зовнішнього і внутрішнього середовища. Важливою складовою управління ризиками є виявлення ризикоутворюючих факторів, які здатні індивідуально та/або комплексно, прямо та/або опосередковано впливати на життєдіяльність суб'єкта підприємництва та спричинювати втрату прибутку (доходу, капіталу).

Виробнича та комерційна діяльність промислових підприємств різних сфер і видів діяльності супроводжується фінансовими ризиками, виникнення яких зумовлене факторами зовнішнього макро-, мезо- і мікросередовища та особливостями виконання фінансово-економічних операцій.

Фінансовий ризик як результат будь-якого рішення, прийнятого за наявності альтернатив, завжди несе із собою загрозу фінансових втрат. Величина фінансових втрат залежить від невизначеності, непрогнозованості кінцевого результату особливо на інноваційних напрямках діяльності підприємства, пов'язаних із технологічним оновленням основних засобів виробництва, впровадженням нових технологічних процесів, створенням інноваційної продукції, освоєнням нових ринків збуту тощо. У зазначених сферах діяльності виникають відповідні фактори впливу, які спричиняють ризики фінансових втрат, що призводить до зниження рівня фінансової безпеки підприємства.

Сталий розвиток промислового підприємництва, що функціонує в конкурентному середовищі, можливий за умов відповідного рівня фінансової безпеки, яка визначається ефективністю протидії факторам ризику зовнішнього і внутрішнього середовища, які негативно впливають на їхню фінансову діяльність. Звідси розробка ефективного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств є актуальним завданням, вирішення якого створить належні умови їх успішного функціонування і сталого розвитку.

Питанням дослідження теоретико-методичних основ, методичних підходів, схем та механізмів нейтралізації або мінімізації фінансових ризиків присвячені праці таких учених, як А. П. Альгін [7; 8], І. А. Бланк, Т. А. Васильєва [51], Н. О. Гріщенко, К. С. Горечева, М. Г. Лапуста [194], Л. Г. Шаршукова [194], С. М. Нескородєв [232], О. Ю. Полякова [255] та багатьох інших, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії ризику та методів управління ними. До того ж узагальнення світового досвіду в сфері управління ризиками знайшло відображення у міжнародних стандартах ризик-менеджменту [443; 476; 478].

Незважаючи на численні напрацювання вітчизняних та іноземних науковців щодо управління ризиками в різних сферах і видах діяльності, проблема створення ефективного механізму, здатного забезпечити ефективну протидію негативному стохастичному впливу макро-, мезо- і мікросередовища на результативність функціонування та розвитку промислового підприємства, залишається остаточно невирішеною, що підкреслює актуальність і своєчасність проведення цього етапу дослідження і дозволяє сформулювати його мету, яка полягає в дослідженні основних передумов та факторів побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств, що потребує дослідження факторів, що спричиняють виникнення фінансових ризиків в умовах нестаціонарної економіки України.

Динамічні зміни у фінансових відносинах суб'єктів господарювання та їхніх контрагентів (постачальників і споживачів, держави, суб'єктів фінансового ринку (банків, страхових компаній і т. ін.)) призводять до виникнення невизначеності та певних загроз в їхній фінансово-господарській діяльності, що суттєво актуалізує проблему протидії фінансовим ризикам.

Операційна, інвестиційна та фінансова діяльність підприємств супроводжується небезпекою фінансових втрат, які визначаються множиною факторів на різних напрямках ділової активності, починаючи з організації закупівель сировини і матеріалів, виробничої діяльності, збуту продукції в умовах посилення конкуренції, фінансовими відносинами з державою та іншими суб'єктами ринку тощо. Такі фактори можуть спричинити сукупність загроз функціонуванню та розвитку будь-якого промислового підприємства, тобто є ризикоформуючими (ризикоутворюючими, збурюючими).

Встановлення ризикоутворюючих факторів і оцінювання ступеня їхнього впливу доцільно проводити на макро-, мезо- і мікрорівні з виокремленням загальних і специфічних властивостей і галузево-територіальних та інших особливостей такого впливу, спричинених циклічними змінами, що відбуваються в будь-якій економічній системі (рис. 4.1, 4.2, 4.3).

групи ризикоутворюючих факторів		ймовірні ризики
зумовлені глобалізаційними та інтеграційними процесами	<ul style="list-style-type: none"> - світова фінансово-економічна криза; - створення офшорних і вільних економічних зон; - переміщення виробництва в напрямку дешевих ресурсів (трудових, енергетичних та ін.), територій пільгового оподаткування тощо; - незадовільний стан інвестиційної привабливості; - виникнення і розгортання військових конфліктів тощо 	<ul style="list-style-type: none"> фінансовий; інформаційний; інвестиційний; фондовий; товарний; ціновий; процентний; кредитний, форс-мажорний тощо
політико-правові	<ul style="list-style-type: none"> - політична стабільність або наявність політичних конфліктів; - форми власності, розподілу та перерозподілу ВВП; - ефективність законів і підзаконних актів; - відповідальність за порушення державних стандартів; - нестабільність податкової і митної системи; - невідповідність інтересів впливових груп населення інтересам суспільства тощо 	<ul style="list-style-type: none"> політичний, юридичний; діловий; інформаційний; податковий; митний; процентний, валютний, інвестиційний та ін.
фінансово-економічні	<ul style="list-style-type: none"> - неефективна фіскальна і грошово-кредитна політика; - зростання дефіциту державного бюджету; - від'ємне сальдо експортно-імпортних операцій; - зниження обсягів національного доходу, ВВП і ВНП на душу населення; - падіння економіки, депресія (згідно з циклічним розвитком економіки); - збільшення темпів інфляції, зменшення рівня зайнятості та зростання безробіття; - знецінення національної валюти; - неефективний розвиток ринкової інфраструктури; - рівень тінізації національної економіки; - зниження платоспроможного попиту і т.ін. 	<ul style="list-style-type: none"> інфляційний валютний; процентний, ліквідності; борговий, бюджетний, кредитний; ціновий; товарний; втрати прибутку; банкротства; інвестиційний; інноваційний; криміногенний та ін.
техніко-технологічні	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток освіти і науки, зниження рівня професійної підготовки кадрів; - недостатній рівень оновлення і модернізації виробничих потужностей стратегічних і інших підприємств; - недостатній рівень інвестиційної привабливості національної економіки і як наслідок - низький рівень впровадження інновацій тощо 	<ul style="list-style-type: none"> інноваційний, інвестиційний, процентний, валютний, ціновий, товарний та ін.
соціально-культурні й демографічні	<ul style="list-style-type: none"> - чисельність, склад населення і щільність розселення;- зниження рівня народжуваності та зростання смертності, скорочення тривалості життя; - недостатня ефективність соціального захисту вразливих верств суспільства; - рівень доходів населення і динаміка процесів міграції; - встановлення певних соціальних параметрів: межі бідності, мінімальних обсягів зарплати, пенсій, стипендій, допомог; - невідповідність індексації доходів темпам інфляції і т. ін. 	<ul style="list-style-type: none"> ризик зниження купівельної спроможності, зростання соціальної напруги; криміногенний; ціновий; товарний; соціально-психологічний та ін.

Рис. 4.1. Макроекономічні групи збудуючих (ризикоутворюючих) факторів впливу на діяльність промислових підприємств та притаманні їм ймовірні ризики
Джерело: розроблено авторкою [424].

групи ризикоутворюючих факторів		ймовірні ризики
МЕЗОРІВЕНЬ (регіональний, галузевий)	природно-географічні - клімат, рельєф, геологічна будова, географічне положення регіону, можуть стимулююче або стримуюче впливати на регіональну економіку; - природні ресурси, сировинні, енергетичні та інші умови визначають галузеву спрямованість господарського комплексу регіону, його спеціалізацію, розмір підприємств, можливість стійкого отримання доходу	інвестиційний; інноваційний; фінансовий; товарний; ціновий; форс-мажорний та ін.
	політико-правові - неефективність розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів; - нестабільність законодавчої бази та ступеня її впливу на економічну і юридичну самостійність регіонального розвитку; - ефективність законів і підзаконних актів; - невідповідність інтересів впливових груп регіонального населення інтересам суспільства тощо	політичний, юридичний; інформаційний; податковий; митний; процентний, валютний, інвестиційний та ін.
	фінансово-економічні - проблеми взаємодії держави і регіону; - неефективність перерозподілу коштів між державним і місцевими бюджетами; - недостатня бюджетна самостійність регіону і, як наслідок, втрата самостійності при прийнятті соціально-економічних і фінансових рішень; - погіршення рівня фінансово-економічної безпеки регіону; - відсутність або недостатність позитивних тенденцій регіонального розвитку; - низький рівень інвестиційної привабливості регіону; - відсутність можливості диференціації джерел надходження фінансових ресурсів (за рахунок транзиту вантажів, доходів митниці тощо); - неефективність зовнішньоекономічних зв'язків регіону, недостатність взаємовигідного співробітництва, руху капіталів, товарів, послуг в межах регіонального, національного та світового ринків; - зниження місткості внутрішнього ринку; - скорочення платіжного обороту; - високі процентні ставки на кредитні ресурси; - неефективність розвитку інфраструктури (ринкової, транспортної, туристичної тощо) та ін.	бюджетний; інфляційний; податковий інвестиційний; інноваційний; валютний; процентний, ліквідності; борговий, бюджетний, кредитний; ціновий; товарний; втрати прибутку; банкрутства; криміногенний та ін.
	техніко-технологічні - недостатня відповідність виробничих потужностей вимогам і тенденціям науково-технічного прогресу; - неефективність форми суспільної організації виробництва; - співвідношення досягнутого й можливого рівнів техніки і технологій; - недостатність наявних техніко-технологічних можливостей для створення умови рівномірного й прискореного розвитку продуктивних сил та послаблення дії природно-географічних і демографічних факторів	інноваційний, інвестиційний, процентний, валютний, ціновий, товарний, ризик персоналу, криміногенний, форс-мажорний та ін.
	соціально-культурні й демографічно-трудова - чисельність, склад і структура населення і трудових ресурсів; - нерівномірна щільність розселення населення і недостатній рівень забезпечення галузевих і територіальних утворень робочою силою; - рівень доходів населення і динаміка процесів міграції; - зниження рівня народжуваності і зростання смертності, скорочення тривалості життя, зниження питомої ваги населення працездатного віку; - нерівномірність розміру доходів по регіонах і галузях, що позначається на платоспроможному попиті і здатне посилити рівень соціальної напруги.	ризик зниження купівельної спроможності, зростання соціальної напруги; демографічний; кадровий; інфляційний; криміногенний; соціально-психологічний та ін.

Рис. 4.2. Мезоекономічні групи збурюючих (ризикоутворюючих) факторів впливу на діяльність промислових підприємств та притаманні їм ймовірні ризики
Джерело: розроблено авторкою [424].

Рис. 4.3. Мікроекономічні групи збурюючих (ризикоутворюючих) факторів впливу на діяльність промислових підприємств та притаманні їм ймовірні ризики

Джерело: розроблено авторкою [424].

Різні види ризиків, які спричинені факторами впливу в різних сферах діяльності підприємства, в інтегральному вимірі відбиваються на його кінцевих фінансових результатах. Тобто, досліджуючи ці процеси, у кінцевому результаті маємо справу з фінансовими наслідками ризиків, втрати від яких найбільш повно характеризують наявний рівень загроз та викликів, які негативно впливають на господарську діяльність промислового підприємства. Звідси управління будь-якими ризиками, зокрема і фінансовими, є першочерговим завданням, що додатково актуалізується особливо в умовах турбулентності розвитку національної економіки, нестабільності макроекономічної ситуації, зміни кон'юнктури фінансового ринку.

Саме в реальному секторі економіки, де відбувається реструктуризація вітчизняного виробництва, оновлення основних засобів підприємств і їх виробничої програми, реформування управлінського апарату відповідно до сучасних вимог, значної уваги потребує вирішення проблеми усунення або ліквідації фінансових ризиків промислових підприємств. Особливістю зазначених ризиків є джерела їх виникнення, які переважно розосереджуються в напрямках прийняття рішень техніко-технологічного характеру у сферах постачання, збуту, маркетингової діяльності та ін., що в кінцевому підсумку спричинює фінансові втрати прибутку / доходу / капіталу.

В умовах поглиблення ринкових відносин особливо актуалізуються ризики ділової активності, неплатоспроможності, зниження фінансової стійкості, валютний, депозитний, кредитний, комерційний, маркетинговий, криміногенний та інші, а розвиток інфляційних процесів, постійні зміни в правовому полі й нормативно-законодавчій базі породжують сукупність інфляційних, податкових, та інших ризиків, які загалом негативно відбиваються на результатах фінансово-господарської діяльності й, відповідно, на параметрах фінансової безпеки промислового підприємства.

Запобігання фінансовим ризикам та мінімізація їхнього негативного впливу на функціонування та розвиток промислового підприємства потребує дослідження умов виникнення та характеру дії кожного фактору, здатного спричинити фінансові втрати, і тим самим негативно вплинути інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Узагальнена структура сфер виникнення ризикоформуючих факторів промислових підприємств може бути представлена об'єктивними і суб'єктивними засадами, а найбільш типові фактори, що спричиняють виникнення фінансових ризиків за визначеними сферами нами систематизовані й наведені в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Сфери виникнення факторів, що спричиняють фінансові ризики промислових підприємств

Фактори зовнішнього середовища		Фактори внутрішнього середовища
джерела надходження фінансових ресурсів	фінансові відносини з іншими суб'єктами ринку та державою	перерозподіл фінансових ресурсів усередині підприємства
1	2	3
<ul style="list-style-type: none"> - ризики, пов'язані з недостатньою та/або непрофесійною підтримкою нового товару при введенні його на ринок; - ризики збуту традиційної продукції підприємства; - ризики недобросовісної поведінки конкурентів; - ризики перспектив розвитку підприємств; - ризики незабезпечення підприємств достатнім рівнем фінансування; - ризики виникнення непередбачених втрат у зв'язку зі зміною кон'юнктури ринку; - ризики коливання валютних курсів; - ризики змін у податковій системі; - інфляційні ризики; 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики невиконання господарських угод; - ризики поточного постачання сировини, матеріалів, комплектуючих запасних частин (спричинені строками поставки, якістю отриманих матеріалів, транспортуванням і належним збереженням) і т. ін.; - ризики зовнішніх загроз техногенного і природного характеру (аварії, забруднення навколишнього середовища, стихійні лиха, землетруси, повені, військові дії тощо); - ризики недостатнього врахування факторів зовнішнього середовища функціонування підприємства; - ризик неплатоспроможності підприємства; 	<ul style="list-style-type: none"> - неефективне управління витратами, доходами та фінансовими результатами; - ризики оптимізації структури капіталу (співвідношення між власними і позиковими джерелами формування фінансових ресурсів); - ризики помилкового вибору та оцінки економічної ефективності інвестиційного проекту; - ризики, пов'язані з помилками ведення бухгалтерської звітності; - ризики незадовільної фінансової політики підприємства; - ризики диверсифікації активів шляхом розподілу їх між найбільш ліквідними, безпечними і прибутковими напрямками вкладення капіталу (кошти на поточних рахунках, банківські депозити, корпоративні та державні цінні папери і т. ін.); - ризики, пов'язані з реструктуризацією підприємства;

1	2	3
- ризики в системі митного регулювання і оподаткування; - ризики, пов'язані із забезпеченням прав власності на інновації і патенти; - ризик зниження очікуваних фінансових надходжень і т. ін.	- оптимізація портфеля боргових зобов'язань (диверсифікація кредиторів, максимізація рівня показника дюрації – середньозваженого терміну непогашеної заборгованості; мінімізація платежів за користування позиковим капіталом і т. ін.)	- ризики втрати або псування майна (унаслідок форс-мажорних обставин та спричинені криміногенними діями адміністрації і персоналу підприємства); - ризики підвищення витрат виробництва; - ризики, пов'язані з недостатнім рівнем кадрового забезпечення; - ризики втрати фінансової стійкості та платоспроможності підприємства і т. ін.

Джерело: розроблено авторкою.

У сукупності ризикоутворюючих факторів ті чи інші чинники можуть стати домінуючими, здатними підсилити вплив певного виду фінансового ризику на діяльність промислового підприємства, що негативно відобразиться на результативних показниках діяльності. Інші фактори мінливого середовища здатні вносити додаткові зміни і процеси розвитку та посилювати або знижувати вплив домінуючого фактору. З огляду на це виявлення врахування ієрархічності впливу ризикоутворюючих (збурюючих) факторів та специфічних особливостей їхнього впливу, зокрема таких, що спричиненні циклічністю розвитку економіки є важливим елементом системи й механізму управління фінансовими ризиками.

4.2. Особливості побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств на основі концептуальних положень хвильової теорії ризиків

Цикли економічних змін, що прискорюють чи гальмують розвиток суб'єктів господарювання та національної економіки загалом є багатофакторним процесом, у якому генеруються та поширюються циклічні імпульси ризикових збурюючих факторів різної природи, які призводять до суттєвих фінансових втрат на всіх соціально-економічних рівнях функціонування економічних суб'єктів.

Протягом часу ризики можуть змінюватись як за періодом їх виникнення, так і за значущістю негативних впливів на суб'єкт господарювання.

Проблема, яка потребує вирішення, полягає в тому, щоб дослідити природу виникнення ризиків фінансових втрат з метою їх мінімізації, виявити фактори, що їх спричинюють, та сформулювати умови виникнення циклічності ризиків у процесі функціонування промислових підприємств.

Відаючи належне науковим доробкам зазначених учених за окресленою темою [2-5; 11; 37; 82; 148; 155; 167; 173; 192; 203; 244; 258; 263; 314; 426-428; 431], постає необхідність подальших досліджень факторів, що спричиняють циклічність виникнення ризиків промислових підприємств, характеру їх проявів та розробки заходів щодо їх мінімізації, що зумовлює необхідність розробки науково-методичного підходу щодо аналізу причин циклічного прояву ризиків промислових підприємств, викликаних факторами внутрішнього і зовнішнього середовища та формулювання основних концептуальних положень хвильової теорії ризиків.

В основу хвильової теорії ризиків промислового підприємства покладена концепція життєвого циклу об'єктів, явищ і т. ін., за якої фактори впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, які на етапах своїх життєвих циклів, що

повторюються протягом певного періоду, генерують імпульси ризикових подій, сумарна дія яких призводить до періодичних суттєвих фінансових втрат у процесі функціонування підприємства.

Функціонування та розвиток промислових підприємств залежить від багатьох збурюючих факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, які негативно відбиваються на результатах їхньої фінансово-господарської діяльності й темпах економічного розвитку [38; 42; 52; 60; 166; 168; 170; 182; 212; 241; 305; 307; 361; 384; 386].

Збурюючі фактори внутрішнього середовища, які призводять до ризиків фінансових втрат, здебільшого контролювані, мають суб'єктивний характер і залежать від виваженості управлінських рішень керівництва підприємства.

Фактори зовнішнього середовища зазвичай неконтрольовані, мають об'єктивний характер і визначаються, крім загроз техногенного або природного характеру, певними макроекономічними чинниками, що зумовлюють хвилеподібний розвиток національної економіки, у результаті чого порушується економічна рівновага, що вносить збурення і невизначеність в економічну діяльність суб'єктів господарювання, де виникають ризики їх фінансових втрат.

Зважаючи на циклічність розвитку економіки, за якого простежуються періодичні спади і підйоми основних макроекономічних показників відповідно до впливу певних збурюючих факторів, можна очікувати й відповідні циклічні зміни умов сталого функціонування підприємств, що відбивається на результатах їхньої фінансово-господарської діяльності.

Крім загально визнаних циклів, що виникають на рівні національної економіки, слід враховувати періодичні ризики з п'ятирічним періодом, пов'язані зі зміною вищих законодавчих та виконавчих органів влади, що відбивається на зміні певних національних пріоритетів, підтримки окремих галузей економіки (видів економічної діяльності), зміни законодавства і т. ін., які додатково посилюють циклічність зміни умов функціонування та розвитку промислових підприємств.

Виникнення факторів ризику регіонального рівня зумовлене впливом різних регіональних систем, які мають свої життєві цикли і, відповідно, певні економічні спади і підйоми, що також відбивається на умовах функціонування підприємств, як складових елементів зазначених систем регіонального рівня. Крім того, на регіональному рівні діють фактори, що викликають ризики з періодом впливу аналогічному, як і на національному рівні, зумовлені зміною владних структур регіонального рівня, що може відбиватися на зміні пріоритетів розвитку регіону, підтримці певних суб'єктів ринку, видів економічної діяльності, умов ведення бізнесу тощо.

Фактори ризику, що виникають на галузевому рівні, можуть бути більш чітко формалізовані у зв'язку із чіткою визначеністю стадій життєвого циклу галузі, їх характеристик і конкретними причинами виникнення ризиків на кожному етапі її життєвого циклу (табл. 4.2). Це стосується також і факторів ризику внутрішнього середовища, які спричинюються складовими виробничого процесу – основними засобами виробництва (табл. 4.3) та технологічним процесом (табл. 4.4), а також продукцією, що випускається (табл. 4.5), життєві цикли яких чітко визначені й характеризуються певними ризиками фінансових втрат на кожному етапі життєвого циклу.

Таблиця 4.2

Ризики галузі (виду економічної діяльності) на етапах її життєвого циклу

Етапи життєвого циклу галузі		Основні характеристики етапів життєвого циклу галузі	Ризики на етапах життєвого циклу галузі (виду економічної діяльності)
1		2	3
Зародження		<ul style="list-style-type: none"> - великі витрати всіх видів ресурсів на організацію виробництва, освоєння нових технологій та випуск інноваційної продукції; - незадовільна якість товару, незначний асортимент і номенклатура; - відсутність надійних каналів товароруку та просування товару на ринок; - незадовільний попит (на певні фактори виробництва (основні засоби, що здатні виготовляти інноваційну продукцію, сировинні ресурси, робочу силу відповідної кваліфікації тощо)); - виробництво збиткове; - невелика кількість фірм, конкуренція між якими незначна; - інтенсивні зусилля фірм спрямовані на удосконалення технологій підвищення споживчих властивостей товару, покращення дизайну; - з'являється тенденція до нарощування обсягів реалізації товару 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик дефіциту ресурсів на організацію виробництва й освоєння нових технологій; - ризики можливості залучення додаткових коштів; - ризики затримки в налагодженні технологічних процесів виробництва нових товарів; - ризики неефективності каналів товароруку; - ризики неефективності рекламного забезпечення; - ризики не виваженості цінової політики; - ризики низького попиту на нову продукцію; - ризики тривалого терміну окупності інвестицій
Зростання	Становлення	<ul style="list-style-type: none"> - подальше нарощування обсягів реалізації та вихід галузі на беззбиткову діяльність; - поліпшується дизайн продукції, підвищується її якість; - здійснюється раціоналізація та стандартизація виробництва на основі домінуючої технології. 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики достатності виробничих потужностей для нарощення обсягів виробництва; - ризик зміни лояльності покупців до продукції підприємства; - ризик невідповідності якості продукції зростаючим вимогам споживачів; - ризики обмеженості технологічних можливостей задоволення вимог нових стандартів
	Прискорене зростання	<ul style="list-style-type: none"> - значними темпами збільшується господарська активність підприємств галузі, прискорюються інноваційні процеси; - високими темпами зростає прибуток; - галузь нарощує виробничий потенціал, збільшує обсяги виробництва і реалізації продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики зриву обсягів постачання ресурсів для нарощування обсягів виробництва; - ризики помилкових рішень в реалізації інноваційних програм; - ризики появи товарів конкурентів із кращими споживчими характеристиками
	Уповільнене зростання	<ul style="list-style-type: none"> - темпи приросту обсягів реалізації знижуються; 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики розриву постійних контрактів із постачальниками ресурсів;

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> - прибуток зростає; - виробничий потенціал галузі наближається до своєї межі; - темпи розвитку уповільнюються; - галузь вичерпує свої можливості подальшого нарощування активності обсягів виробництва та реалізації продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик вичерпності інноваційних рішень та ідей щодо диверсифікації продукції, підвищення експлуатаційних показників; - ризики перехоплення споживачів конкурентами, активність яких зростає
Зрілість	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток галузі досягає максимуму обсягів виробництва і доходів; - масовий ринок; - загальний стан підприємств стабілізується, припиняється розширення виробництва, але залишається прагнення до технологічного удосконалення, поширення технічних ноу-хау; - знижується ліквідність, з'являється надлишок виробничих потужностей, виникає ймовірність спаду ділової активності, зниження фінансової безпеки 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик вичерпності технологічних можливостей підприємства постійно поліпшувати експлуатаційні показники продукції; - ризик насиченості ринку продукцією, попит на яку стабілізувався і не зростає; - ризик втрати цільового ринку зі зміною моди, прихильності до нових товарів, з появою більш конкурентоспроможних товарів; - ризики неефективного використання основних виробничих засобів
Спад	<ul style="list-style-type: none"> - різке зниження обсягів реалізації і прибутку, спад ділової активності; - відсутність техніко-технологічних і продуктових інновацій; - хронічні надлишки виробничих потужностей; - поява конкурентів з аналогічними товарами вищої якості; - зростання старіння засобів виробництва, неефективне використання виробничого потенціалу і ресурсів (фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних, організаційних); - зменшення обсягів збуту і прибутку 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик остаточного морального і фізичного зношення виробничих потужностей; - ризик відсутності нових ідей для оновлення виробничих потужностей, підвищення їхніх технологічних можливостей; - ризики випуску продукції з низькими споживчими характеристиками; - ризики стрімкого зниження попиту, обсягів реалізації і прибутку; - ризики втрати ринків збуту і прибутків

Джерело: складено авторкою з урахуванням [38; 42; 52; 60; 166; 168; 170; 182; 199; 212; 241].

Таблиця 4.3

Ризики основного технологічного обладнання (основних засобів виробництва) на етапах їх життєвого циклу

Стадії життєвого циклу основних засобів виробництва	Основні характеристики етапів життєвого циклу основних засобів виробництва	Ризики на етапах життєвого циклу основних засобів виробництва
Розробка	<ul style="list-style-type: none"> - генерація та вибір ідей створення нових машин, устаткування та обладнання; - опрацювання основних конструктивних та експлуатаційних характеристик їх використання; 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики вибору помилкової концепції створення машин, обладнання та устаткування; - ризики недбалих конструктивних рішень; - ризики неякісного виготовлення обладнання, що використовується в процесі виробництва;

Закінчення табл. 4.3

1	2	3
	- обґрунтування вибору нової техніки з огляду на вимоги ефективної реалізації технологічного процесу виробництва товарів	- ризику купівлі морально застарілих машин, обладнання та устаткування з низькими експлуатаційними характеристиками
Впровадження	- монтаж, впровадження та налагодження основних засобів виробництва продукції (машин, обладнання та устаткування); - відпрацювання всіх техніко-технологічних параметрів роботи основних засобів виробництва з метою випуску продукції відповідно до стандартів якості, екологічності та ресурсозбереження	- ризику неякісного проведення монтажу, випробування та налагодження машин, обладнання та устаткування; - ризику невиходу на заплановані параметри технологічного процесу; - ризику випуску неякісної продукції; - ризик тривалого терміну окупності інвестицій
Нарощування	- вихід на проектну потужність та заплановану продуктивність виробництва продукції; - підбір оптимальних режимів роботи машин, обладнання та устаткування, які забезпечують максимальну продуктивність та економічну ефективність їхньої роботи	- ризику невиходу на проектну потужність та заплановану продуктивність виробництва продукції; - ризик незабезпечення оптимальних режимів роботи машин, обладнання та устаткування; - ризику низької ефективності роботи машин, обладнання та устаткування; - ризику недоотримання прибутку внаслідок неповної завантаженості виробничих потужностей на незадовільній ефективності їх експлуатації
Стабілізація	- максимальне використання наявних виробничих потужностей для виготовлення продукції у визначених обсягах з досягненням планових показників прибутковості, рентабельності, економічної ефективності відповідно до вимог чинних стандартів якості, екологічності, ресурсозбереження	- ризику виходу з ладу машин, обладнання та устаткування в результаті їх інтенсивної експлуатації; - ризику порушення умов дотримання параметрів технологічного регламенту через фізичне зношення машин, обладнання та устаткування; - ризику зниження експлуатаційних показників, у тому числі екологічності продуктів та енергозбереження
Старіння	- фізичне та моральне зношення машин, обладнання та устаткування, що негативно впливає на якість продукції. - необхідність частих поточних і капітальних ремонтів збільшує простої основного технологічного обладнання; - зростають витрати на технічне обслуговування та підтримку основних засобів виробництва в робочому стані, що знижує продуктивність роботи та рентабельність виробництва.	- ризику частих виходів із ладу машин, обладнання та устаткування; - ризику тривалих простоїв для проведення ремонтів; - ризику значного здороження ремонтних робіт та технічного обслуговування машин, обладнання та устаткування

Джерело: складено авторкою на основі [38; 42; 52; 60; 166; 168; 170; 182; 199; 212; 241].

Таблиця 4.4

Ризики технологічного процесу на етапах їх життєвого циклу

Етапи життєвого циклу технологічного процесу		Основні характеристики етапів життєвого циклу технологічного процесу	Ризики на етапах життєвого циклу технологічного процесу
Розробка		<ul style="list-style-type: none"> - генерація та вибір ідей створення нового технологічного процесу; - опрацювання основних техніко-технологічних та організаційно-економічних питань щодо її використання; - обґрунтування вибору нової технології відповідно до зростаючих вимог щодо ресурсозбереження, екологічної і економічної ефективності 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики вибору невдалих ідей створення нового технологічного процесу; - ризик неякісного опрацювання основних параметрів, що забезпечують реалізацію технологічного процесу; - ризики невдалого придбання (трансферу) технологій; - ризики неефективного інвестиційного менеджменту
Впровадження	Власна розробка	- використання наявного обладнання або придбання нового для реалізації розробленої (придбаної, переданої) технології;	- ризик невідповідності наявного або придбаного обладнання вимогам забезпечення параметрів технологічного процесу
	Трансфер технологій з інших галузей економіки	- підбір технологічних параметрів і режимів роботи машин і механізмів для налагодження технологічного процесу випуску продукції.	- ризик невідповідності придбаної (переданої технології умовам випуску якісної продукції
	Придбання ліцензії на використання технології (патентування, отримання авторських прав) виготовлення певного товару		- ризик придбання ліцензії на використання технології (або розробки технології), яку неможливо реалізувати на наявному обладнанні
Зростання		<ul style="list-style-type: none"> - остаточне опрацювання технологічного регламенту, вихід на заплановані техніко-економічні параметри технологічного процесу, нарощування випуску продукції необхідної якості 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики неможливості забезпечення технологічного регламенту відповідно до запланованих техніко-економічних параметрів технологічного процесу; - ризики випуску неякісної продукції; - ризик технологічного прориву й інших виробництвах, що знецінить власні технологічні розробки
Стабілізація		- повномасштабне виробництво продукції за новою технологією із впровадженим технологічним регламентом та сталими параметрами технологічного процесу	<ul style="list-style-type: none"> - ризики відхилення технологічного регламенту від визначених показників; - ризики технологічного застою за умов відсутності модернізації технологічного процесу; - ризики морального старіння технології та відставання від прогресивних технологій конкурентів

1	2	3
Старіння	<ul style="list-style-type: none"> - старіння технології у порівнянні з новоствореними на аналогічних підприємствах; - невідповідність новим стандартом і вимогам щодо екологічності, економічності, ресурсо- та енергозбереження, якості продукції і продуктивності 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики невідповідності технологічного процесу випуску продукції, яка б за своїми характеристиками відповідала зростаючим вимогам споживачів; - ризики технологічного збою випуску продукції або випуску бракованої продукції; - ризики закриття виробництва, як такого, що не відповідає вимогам екологічної безпеки, ресурсо- та енергозбереженню

Джерело: складено авторкою на основі [38; 42; 52; 60; 166; 168; 170; 182; 199; 212; 241].

Таблиця 4.5

Ризики промислових підприємств на етапах життєвого циклу продукції, що випускається

Стадії життєвого циклу продукції промислового підприємства	Основні характеристики етапів життєвого циклу продукції промислового підприємства	Ризики на етапах життєвого циклу продукції промислового підприємства
Розробка	<ul style="list-style-type: none"> - генерація та вибір ідей створення товару; - розробка товару; - маркетингові дослідження попиту на товар, можливої конкуренції, потенційного прибутку; - рівень інвестицій перевищує фінансову вигоду від їх впровадження; - відповідність виробничим можливостям підприємства 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик дефіциту фінансових ресурсів; - ризик недостатнього обсягу маркетингових досліджень; - ризик помилки у стратегії розробки товару; - ризик недостатньої кваліфікації конструкторів, технологів; - ризик тривалого терміну розробки товарів
Впровадження	<ul style="list-style-type: none"> - задіяння виробничих потужностей до виготовлення товару; - випуск перших партій товарів та їх пробний продаж; - виявлення першої реакції на товар і усунення технічних проблем щодо його виготовлення; - встановлення початкової ціни на товар; - просування товару на споживчий ринок 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик виникнення технологічних проблем щодо організації виробництва товару; - ризик дефекту товару; - ризик невідпрацьованої цінової політики; - ризик невірно визначеного часу виходу товару на ринок; - ризик помилкового визначення обсягів капіталу
Зростання	<ul style="list-style-type: none"> - за діяння необхідних виробничих потужностей для виготовлення товару; - удосконалення технології виробництва, розробка нових модифікацій товару; - збільшення кола конкурентів; - розширення ринку збуту товарів; - посилення реклами та стимулювання збуту 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики випуску неякісної продукції; - ризики невдалих модифікацій товару; - ризики зміни лояльності споживачів до продукції підприємства; - ризики низької ефективності стимулювання збуту

1	2	3
Зрілість (насичення)	<ul style="list-style-type: none"> - повне використання необхідних виробничих потужностей для виготовлення товару та його модифікацій; - зменшення темпів зростання збуту товарів; - загострення конкуренції; - запровадження відповідних заходів техніко-технологічного та організаційно-економічного характеру для забезпечення високого рівня продажу товарів 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики модифікацій товару, що не відповідають новим вимогам споживачів; - ризики зміни моди, смаків, прихильності споживачів до товару; - ризики зниження конкурентоспроможності товарів; - ризики зниження обсягів збуту товарів; - ризики невдалих заходів щодо підтримки збуту товарів; - ризики недостатньої диверсифікації асортименту продукції; - ризики неефективної цінової політики
Спад	<ul style="list-style-type: none"> - зниження конкурентоспроможності товару відносно товарів-конкурентів; - зменшення обсягів реалізації товару; - скорочення ринку (зокрема ринку збуту); - зменшення обсягів реалізації продукції; - приймається рішення щодо припинення виробництва продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики суттєвого зниження попиту на товар; - ризики переходу споживачів на купівлю товару конкурентів; - ризики стрімкого зменшення обсягів реалізації товару; - ризики втрати ринків збуту; - ризики припинення виробництва товару

Джерело: складено авторкою на основі [38; 42; 52; 60; 166; 168; 170; 182; 199; 212; 241].

Фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, що спричиняють ризики фінансових втрат показані на рис. 4.4.

Теорія циклічності ризиків у застосуванні до промислових підприємств, суттєво розширює межі наукового дослідження впливу зовнішніх факторів на їх виникнення.

Дослідження природи виникнення зовнішніх факторів, що спричиняють ризики фінансових втрат промислових підприємств, виявлення взаємозв'язків між ними та характеру сумарного впливу протягом тривалого часу їх функціонування, дозволяє розкрити механізм виникнення збурюючих імпульсів, які повторюються з певним інтервалом, що й зумовлює циклічність їх проявів.

Як показано на рис. 4.4 промислове підприємство в процесі свої фінансово-господарської діяльності потерпає від збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які викликають фінансові втрати. Характер впливу збурюючих факторів на виробничий процес залежить від джерел їх виникнення, які розміщені всередині й зовні промислового підприємства.

Аналізуючи джерела виникнення збурюючих факторів, що призводять до фінансових втрат, а саме – складових виробничого процесу: основних виробничих засобів, технологій і самого результату виробництва – готової продукції, можна виявити періодичність виникнення імпульсів ризикових впливів, характеру яких повторюються з черговістю стадій їх життєвого циклу. У процесі аналізу тривалості життєвих циклів економічних суб'єктів як факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що генерують ризики фінансових втрат промислового підприємства, простежується таке їх співвідношення (рис. 4.5).

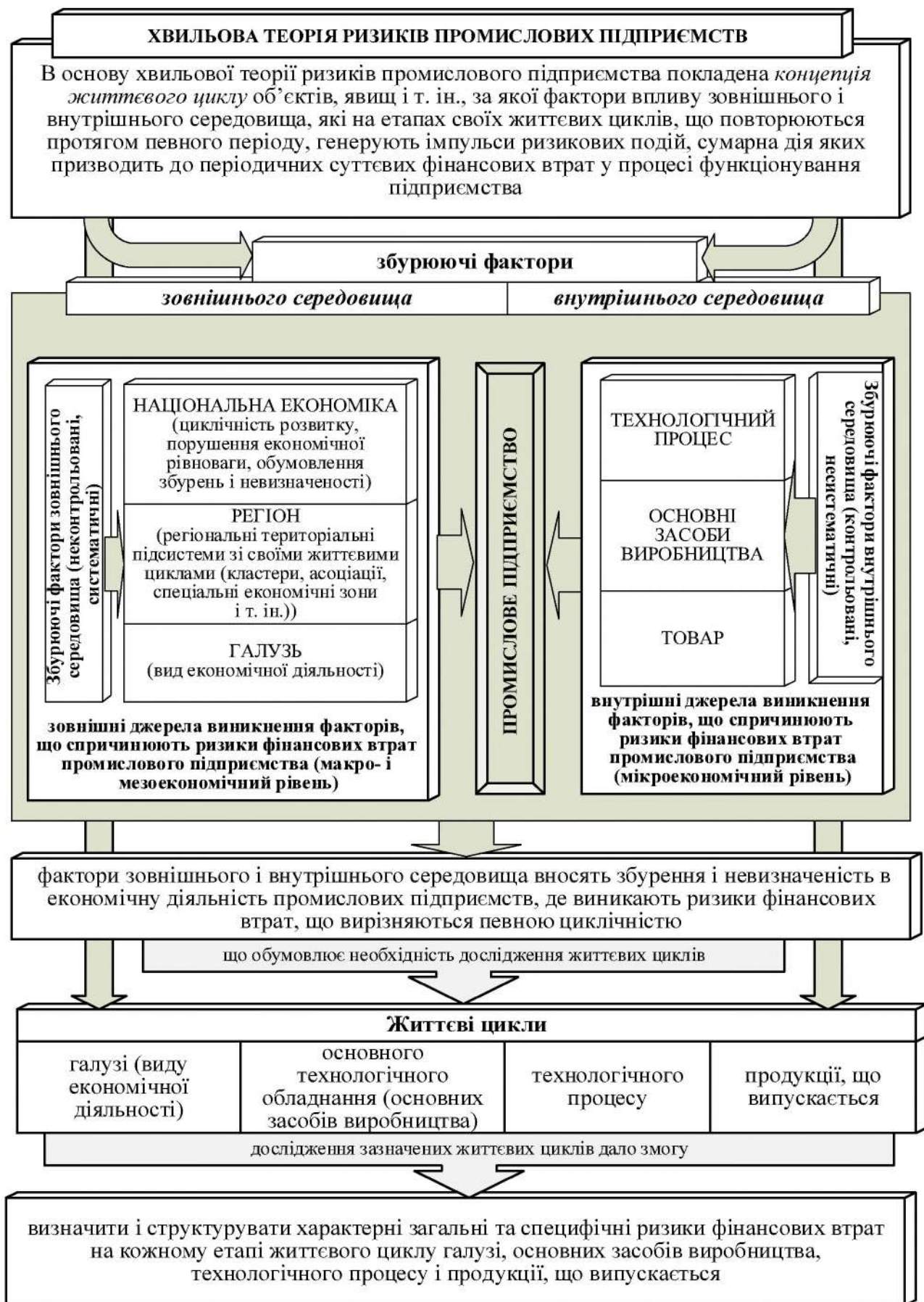
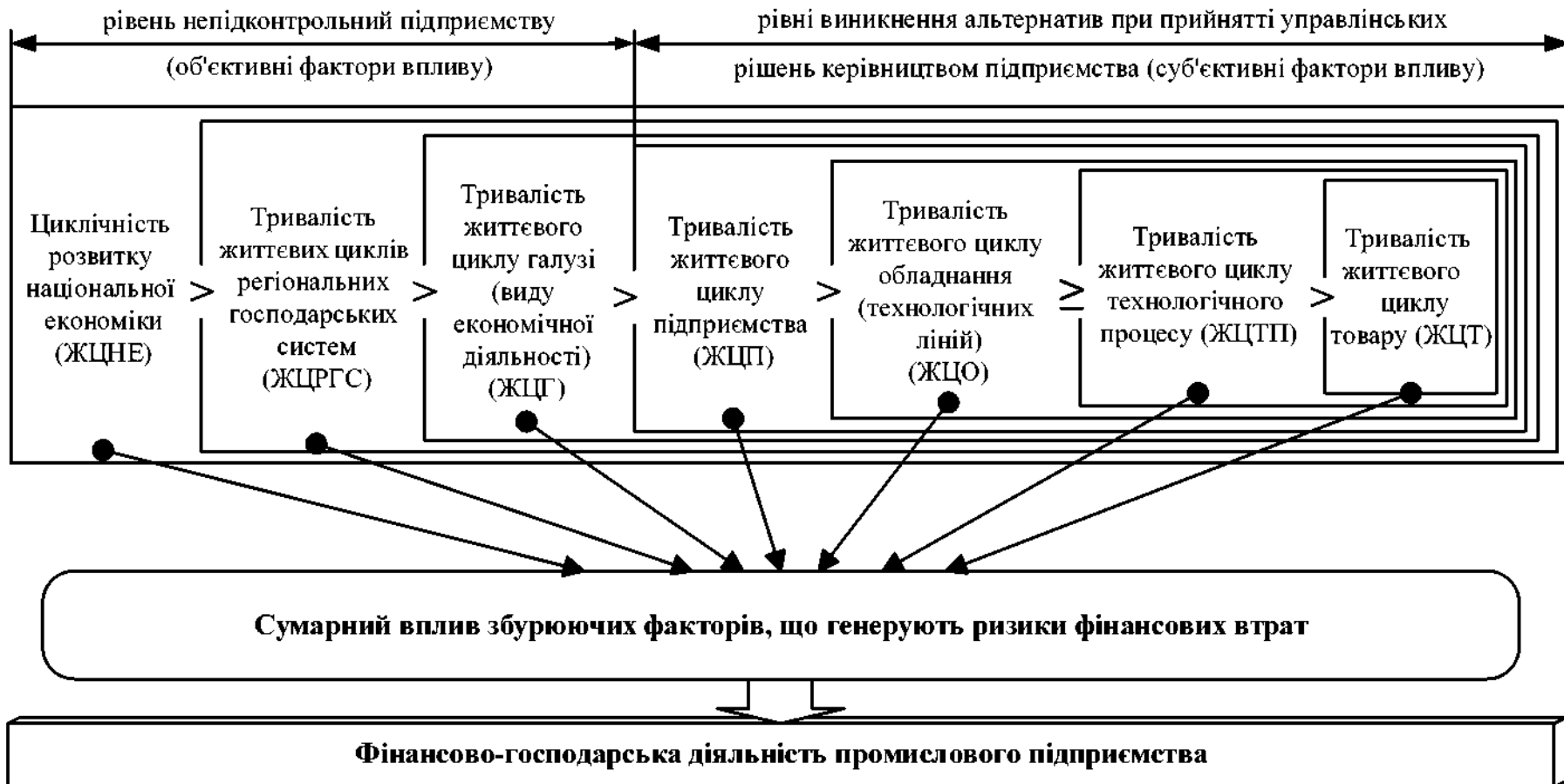

Рис. 4.4. Концептуальні положення хвильової теорії ризиків промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою.

РІВНІ ВИНИКНЕННЯ РИЗИКІВ ФІНАНСОВИХ ВТРАТ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

207

Рис. 4.5. Співвідношення тривалості життєвих циклів факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища
Джерело: розроблено авторкою.

Зазначені фактори не є визначальними у формуванні життєвого циклу промислового підприємства, найбільший їхній вплив виявляється в генерації збурюючих факторів ризикових подій, що негативно відбивається на функціонуванні промислового підприємства.

Найбільш вагомим, щодо впливу на формування життєвого циклу підприємства є комплекс заходів, спрямованих на підтримку техніко-технологічного рівня підприємства, масштаби виробництва, вид продукції, що випускається та ринки збуту (частка ринку, цільова аудиторія, прихильність споживачів до торгової марки і т. ін.), що стосується факторів зовнішнього середовища, то їхній вплив на тривалість етапів життєвого циклу підприємства визначається так: на рівні національної економіки – темпами зростання (падіння) основних макроекономічних показників, зміною технологічних укладів, періодичними змінами політичних еліт і т. ін.); на рівні регіону – темпами економічного зростання (падіння) регіону, швидкістю зміни етапів життєвих циклів регіональних виробничих систем (асоціацій, холдингів, концернів, кластерів і т. ін.), де промислові підприємства виступають у ролі підсистем елементів); на рівні галузі (виду економічної діяльності) – темпами економічного зростання (падіння) та швидкістю зміни етапів життєвих циклів галузі (виду економічної діяльності) (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, що визначають тривалість життєвого циклу промислового підприємства

Джерело: розроблено авторкою [142].

Але щодо ризиків промислового підприємства, які виникають на етапах його життєвого циклу (табл. 4.6), то дія факторів зовнішнього і внутрішнього середовища більш значуща [123; 168; 179; 305; 307; 361; 384; 386; 424]. Окрес-

лені фактори своїми збурюючи ми імпульсами підсилюють ризики, які виникають на етапах життєвого циклу промислового підприємства і збільшують загрози виникнення фінансових втрат.

Таблиця 4.6

Ризики промислових підприємств на етапах їх життєвого циклу

Етапи (підетапи) життєвого циклу підприємства		Основні цілі та характер виробничої діяльності промислового підприємства на етапах життєвого циклу	Ризики на етапах життєвого циклу виробничого підприємства
1		2	3
Народження		<ul style="list-style-type: none"> - генерація та вибір інноваційної ідеї створення підприємства; - комплектування виробничої бази випуску продукції (машин, обладнання, устаткування і т. ін.); - пошук та залучення ресурсів; - підбір персоналу; - налагодження зв'язків з постачальниками, пошук ринків збуту 	<ul style="list-style-type: none"> - ризики дефіциту фінансових ресурсів; - ризик ускладненого доступу до кредитів; - ризик відсутності досвіду в керівництві підприємством; - ризик низького рівня професійних навичок та знань персоналу; - ризик відсутності налагоджених зв'язків і надійних клієнтів у сферах постачання ресурсів і збуту продукції; - ризик надмірного залучення позикових коштів
Зростання	Дитинство	<ul style="list-style-type: none"> - підготовка персоналу; - налагодження випуску продукції; - установлення зв'язків із постачальниками сировини, матеріалів, комплектуючих і т. ін.; - вихід на ринок та пошук своєї ніші; - перші надходження за реалізацію продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик дефіциту обігових коштів; - ризик незадовільного співвідношення позикових і власних коштів; - ризик ускладнення доступу до кредитів; - ризик надмірних витрат на просування продукції на ринок
	Юність	<ul style="list-style-type: none"> - зростання обсягів випуску продукції; - нарощування обсягів продажу і прибутків - закріплення цільового ринку 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик зміни кон'юнктури споживчого ринку; - ризик цінової та нецінової конкуренції виробників аналогічної продукції; - ризик високої середньозваженої вартості капіталу
Стабільність	Рання зрілість	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення обсягів випуску продукції; - перехід на серійне і масове виробництво; - максимальне завантаження виробничих потужностей; - формування іміджу; - визначення і закріплення цільового ринку, тенденція до збільшення частини ринку 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик неоптимальної організації бізнес-процесів; - ризик зменшення конкурентоспроможності товарів через їх недосконалість; - ризик неефективного використання ресурсів, що призводить до зростання витрат на виробництво
	Остаточна зрілість	<ul style="list-style-type: none"> - досягнення максимального обсягу випуску продукції; - захват цільового ринку; - застосування методів і засобів підвищення конкурентоспроможності продукції і підприємництва; - залучення інвестицій на інноваційне оновлення основних засобів виробництва продукції; - диверсифікація продукції і пошук нових ринків збуту 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик низької ефективності рекламної підтримки товарів; - ризик активізації конкурентів на цільовому ринку; - ризик надмірної диверсифікації; - ризики не конкурентоспроможності нової продукції; - ризики підвищення цін на сировину та матеріали; - ризик збільшення постійних витрат; - ризик неадекватного формулювання стратегічних цілей підприємства; - ризики втрати ділової репутації;

Закінчення табл. 4.6

1	2	3
		- ризик поглинання підприємства іншими компаніями
Старіння	- зниження активності інноваційних процесів на підприємстві; - випуск традиційної продукції, яка втрачає конкурентоспроможність; - відсутність перспективних планів розвитку підприємства; - спроби збереження досягнутих позицій без суттєвих зусиль та інноваційних змін	- ризики втрати конкурентоспроможності, зменшення попиту, скорочення обсягів продажу, доходів; - збільшення морального та фізичного зношення основних засобів виробництва; - зниження рентабельності виробництва; - втрата ринків збуту; - нестача фінансових ресурсів
Відродження	- ідея створення нової продукції, що відповідає вимогам і потребам ринку; - пошук інвесторів; - реструктуризація підприємства; - освоєння нового обладнання та технологічних процесів виробництва; - перенавчання персоналу; - випуск інноваційної продукції, що користується попитом	- дефіцит фінансових ресурсів; - ускладнений доступ до кредитів; - ризик визначення виду інноваційної продукції; - ризик визначення попиту на інноваційну продукцію; - ризик конкурентоспроможності нової продукції; - ризики низької оборотності обігових коштів

Джерело: складено авторкою з урахуванням [123; 168; 179; 305; 307; 361; 384; 386; 424].

Дослідження дії факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які викликають ризики фінансових втрат на певних етапах життєвого циклу, а саме: характеру виникнення факторів, що спричинюють ризики, кількості збурюючих імпульсів, що спричинюють ризики, якісних та кількісних характеристик ризиків дозволяють виявити механізм їх прояву та проаналізувати ступінь їхнього впливу на загальний результат ризикової діяльності промислового підприємства.

Ризики промислового підприємства, які генеруються на стадіях його життєвого циклу, є базовими і найбільш значущими для підприємства, негативний вплив яких посилюється ризиками, що генеруються факторами зовнішнього і внутрішнього середовища.

Періодичність зміни стадій життєвого циклу товару, технологій, основних виробничих засобів підприємства, галузі, регіональних господарських систем та циклів економіки загалом і, відповідно, факторів, що генерують ризики фінансових втрат, можна умовно представити у вигляді хвиль різного періоду, сумарна дія яких у довгостроковій перспективі виявляється у вигляді певних циклів з однаковими або різними періодами залежно від результатів сумарного впливу збурюючих імпульсів і певний момент їх виникнення (рис. 4.7).

Досліджуючи життєві цикли будь-якого об'єкта, процесу тощо можна з впевненістю стверджувати, що найбільший ризик виникає на тих етапах життєвого циклу, де необхідно приймати найбільш відповідальні, важливі та зважені рішення щодо зміни ситуації, яка склалась, у будь-якій сфері господарської діяльності та у випадках, пов'язаних з інноваційними зрушеннями на підприємстві.

Усі ці рішення додатково актуалізуються в зонах переходу від одного етапу до іншого й особливо на етапах впровадження та спаду.

Найбільші ризики виникають в умовах вибору альтернативних рішень інноваційних зрушень у сфері реструктуризації підприємства, модернізації або кардинального інноваційного оновлення обладнання і технологій, диверсифікації виробництва, створення нових товарів та послуг, виходу на нові ринки збуту і т. ін.

Типовий профіль ризику на стадіях життєвого циклу показаний на рис. 4.8.

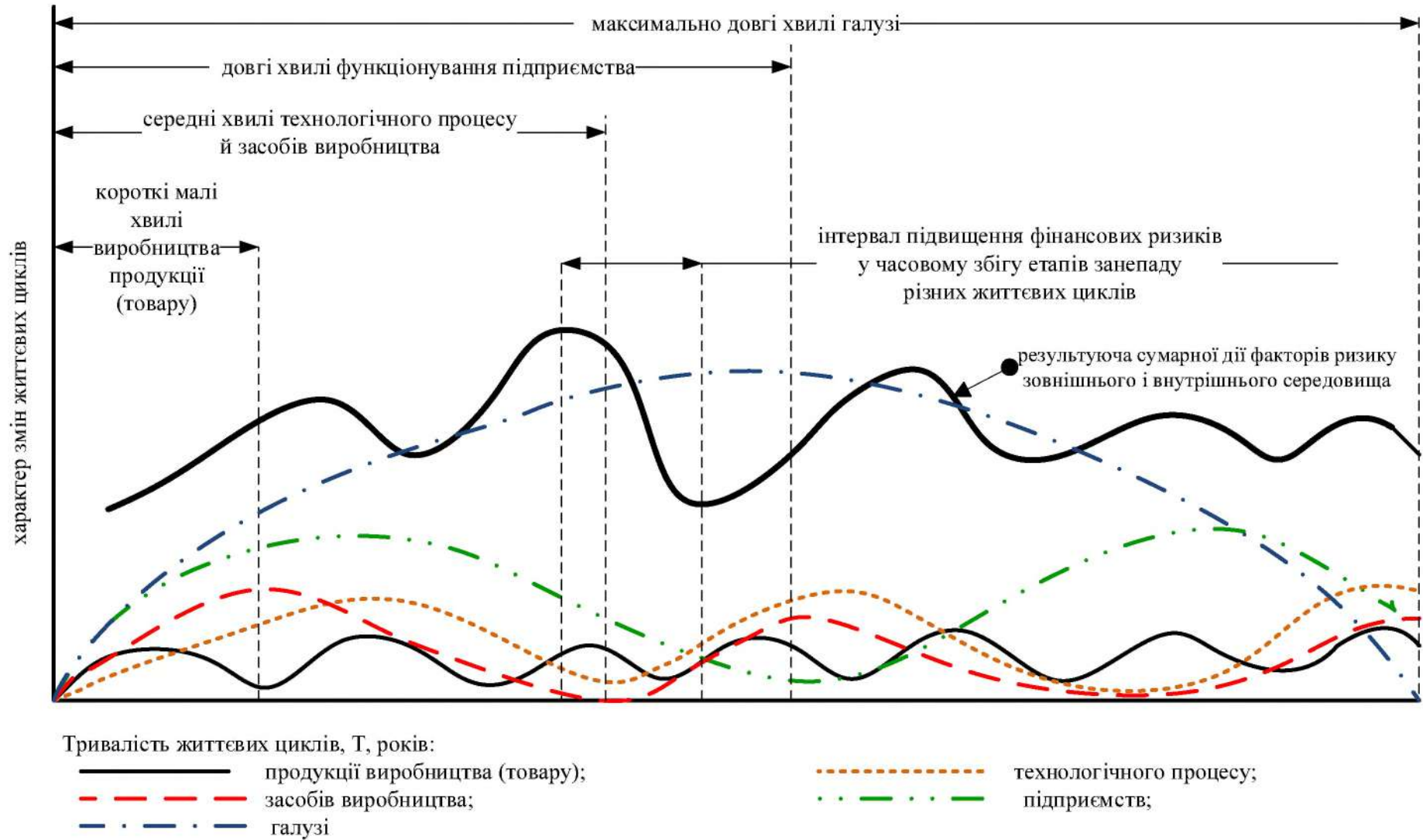

Рис. 4.7. Умовне зображення результату сумарної дії ризиків промислового підприємства від збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища

Джерело: розроблено авторкою [142].

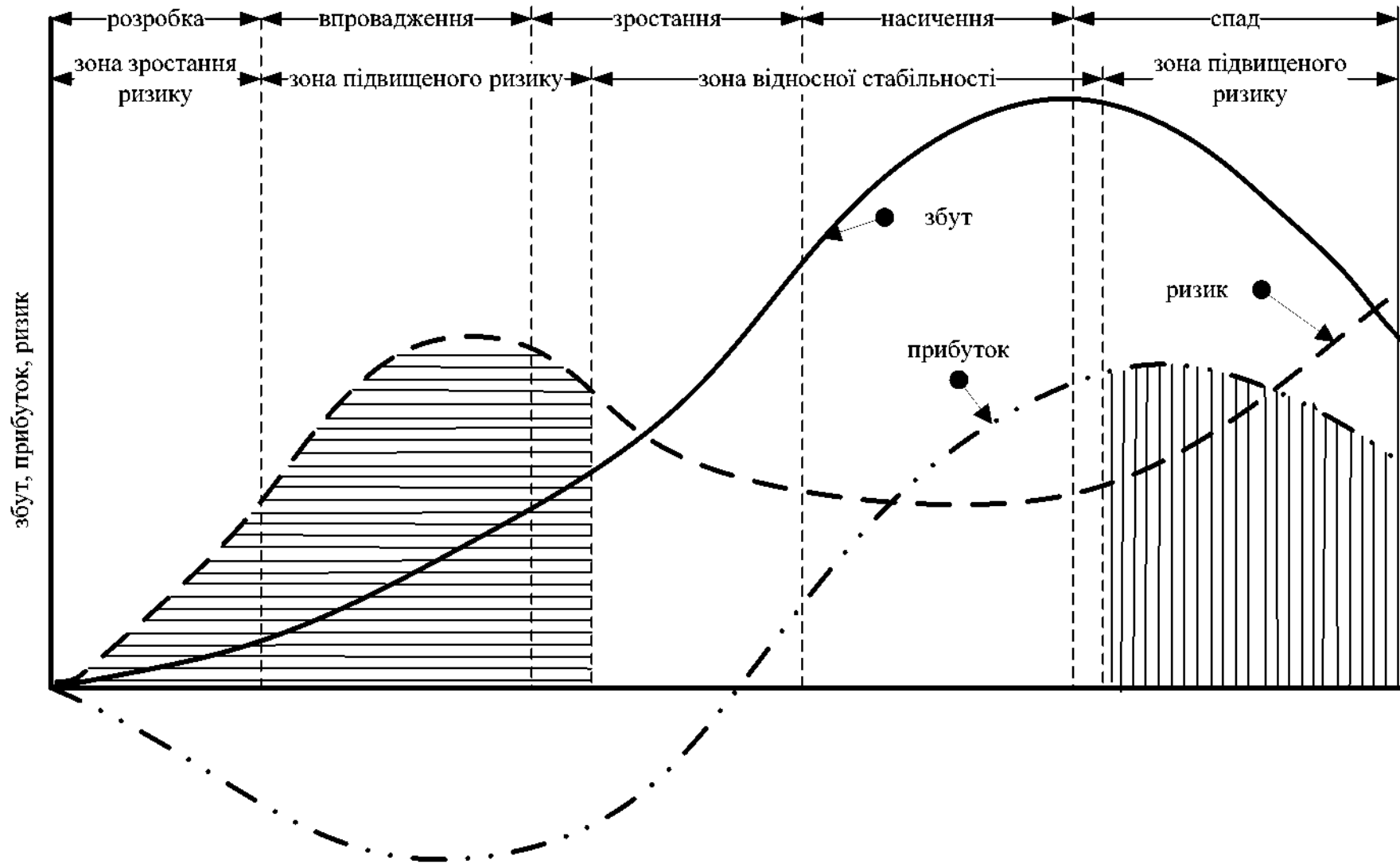

Рис. 4.8. Типовий профіль ризику на стадіях життєвого циклу промислового підприємства
 Джерело: розроблено авторкою [142].

Періодичність виникнення збурюючих факторів, що спричинюють ризики, збігається з періодичністю виникнення стадій життєвого циклу. Зони підвищеного ризику знаходяться на тих етапах життєвого циклу, де вибір альтернатив пов'язаний із найбільшими негативними наслідками за умов прийняття помилкових рішень.

Циклічність виникнення ризиків промислового підприємства обумовлена циклічністю дії збурюючих імпульсів факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища. Основними факторами впливу, що викликають циклічність виникнення ризиків, є життєві цикли суб'єктів зовнішнього середовища (національна економіка, галузь, регіон) та внутрішні фактори, що виникають на стадіях життєвих циклів товарів, технологічного процесу, основних засобів виробництва, які підсилюють ризики, що виникають на стадіях життєвого циклу самого промислового підприємства.

4.3. Модель механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Управління фінансовими ризиками, їх попередження, усунення, ліквідація або мінімізація здійснюються з метою захисту промислового підприємства від фінансових втрат у процесі його функціонування в умовах жорстких конкурентних відносин. Різні сфери виявлення факторів, що спричинюють фінансові ризики промислових підприємств, показують різну природу їх походження, що потребує розробки адекватних методів і способів їх нейтралізації або мінімізації.

Фінансові ризики промислових підприємств мають як об'єктивні, так і суб'єктивні засади виникнення. *Об'єктивні* – зумовлюються факторами зовнішнього середовища, на які підприємство не має впливу, *суб'єктивні* – факторами внутрішнього середовища – через прийняття неефективних (необґрунтованих, помилкових) рішень відповідальними особами головним чином на рівні підприємства в межах делегованих їм повноважень.

Для управління фінансовими ризиками необхідно розробити відповідний механізм, спроможний мінімізувати або усунути фінансові ризики з метою формування достатнього рівня фінансової безпеки підприємства.

Протидія фінансовим ризикам є стратегічним напрямом вирішення проблеми фінансової безпеки, що актуалізує дослідження, спрямовані на розробку механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств. Концептуальний підхід до організації і планування заходів щодо протидії фінансовим ризикам промислових підприємств представлений на рис. 4.9.

З рис. 4.9 видно, що концептуальний підхід до організації та планування заходів щодо протидії фінансовим ризикам передбачає розробку комплексного поетапного механізму управління фінансовим ризикам промислових підприємств.

Під *комплексно-поетапним механізмом управління фінансовими ризиками* будемо розуміти сукупність методів, важелів та інструментів, узгоджена взаємодія яких забезпечує поетапну реалізацію комплексного підходу до цілеспрямованого впливу на всі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, що спричиняють фінансові ризики, з метою їх ліквідації або мінімізації негативно впливу на функціонування та розвиток промислових підприємств.

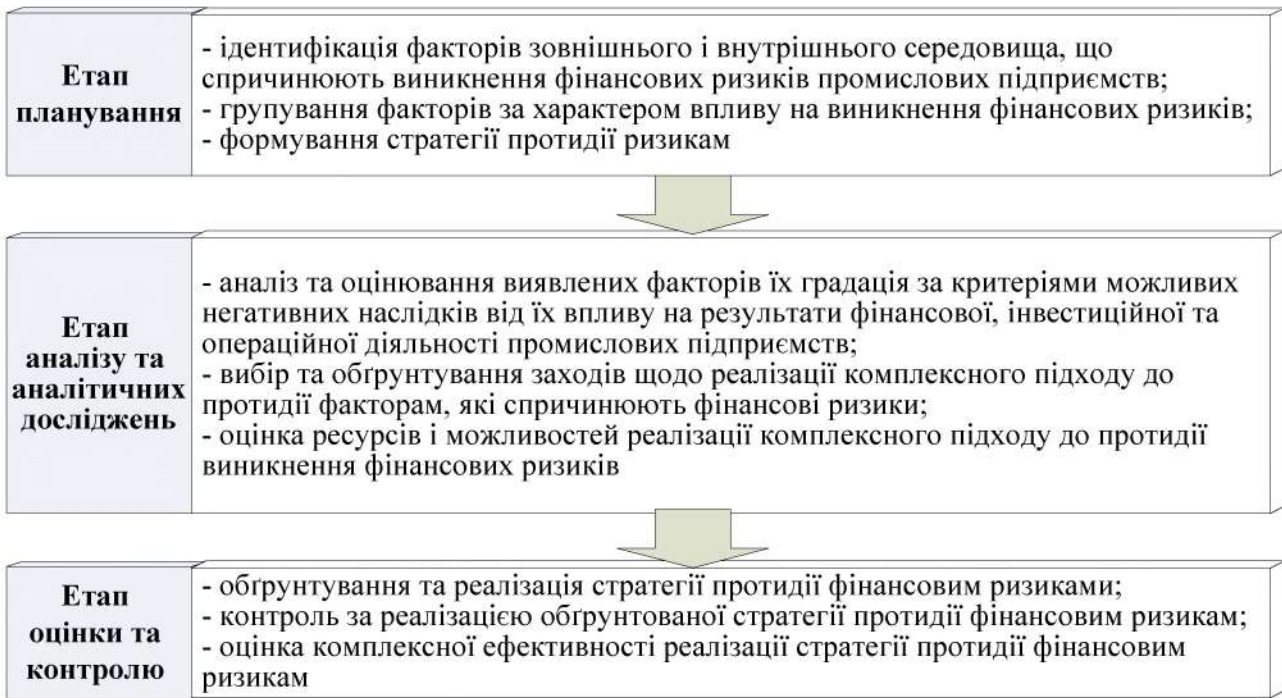

Рис. 4.9. Комплексний підхід до організації та планування заходів щодо протидії фінансовим ризикам промислових підприємств
Джерело: розроблено авторкою [140].

Окреслений механізм як система, крім зазначених методів важелів, інструментів і т. ін., які виступають у ролі підсистем, має використовувати також підсистеми забезпечення (правове, інформаційне, нормативне та ін.).

Комплексно-поетапний механізм управління фінансовими ризиками, крім виконання певних загальних і специфічних функцій, врахування інтересів стейкхолдерів, повинен охоплювати управлінські впливи та важелі, принципи, методи та інструменти, потоки фінансових, матеріальних, інформаційних та інших видів ресурсів, які виступають складовими механізму (рис. 4.10).

При застосуванні цього механізму в практиці господарюючого суб'єкта доцільно враховувати фактори, які впливають на процес його функціонування та певні обмеження, що визначають досягнення цілей, а також цільових результатів об'єкта управління – промислового підприємства, за яких механізм виконав свою функцію управління.

Окреслені складові завжди мають місце в структурі комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств, зумовлюють взаємозв'язки ризикоформуючих факторів.

Забезпечення виконання зазначеним механізмом властивих йому функцій у процесі досягнення стратегічних і тактичних цілей функціонування та розвитку промислового підприємства здійснюється за допомогою відповідних методів, які, у свою чергу, реалізуються через відповідні інструменти.

Створення дієвого комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств забезпечить вирішення проблеми мінімізації ризиків, що супроводжують їх функціонування, зокрема, завдяки удосконаленню підсистем зазначеного механізму, а саме, функцій, методів, принципів та інструментів.

Рис. 4.10. Складові комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою на основі [8; 194; 232; 237; 255; 286; 386; 417; 443; 478].

Результативність цього механізму визначається насамперед ефективністю засобів впливу на фактори, які створюють умови ризикового функціонування промислових підприємств. За таких умов зазначений механізм виступає організаційно-економічною формою управління ризиками, що забезпечує застосування сучасних, інноваційних та ефективних методів впливу на фактори, які спонукають до виникнення фінансових ризиків у процесі операційної, інвестиційної і фінансової діяльності промислових підприємств, забезпечує планування та організацію процесів виробничо-фінансової діяльності й має на меті мінімізацію ризиків.

Загалом зазначений механізм ґрунтується на визначених принципах, сучасних управлінських технологіях, формах, методах, важелях та інструментах, впровадження яких дозволяє промисловим підприємствам мінімізувати ризики своєї діяльності, збільшити економічний та соціальний ефект для подальшого сталого розвитку.

Концептуальний підхід до розробки комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств ґрунтується на визначенні стратегічного напрямку управління, який обумовлює формулювання глобальної мети та постановку пріоритетних завдань (рис. 4.11).

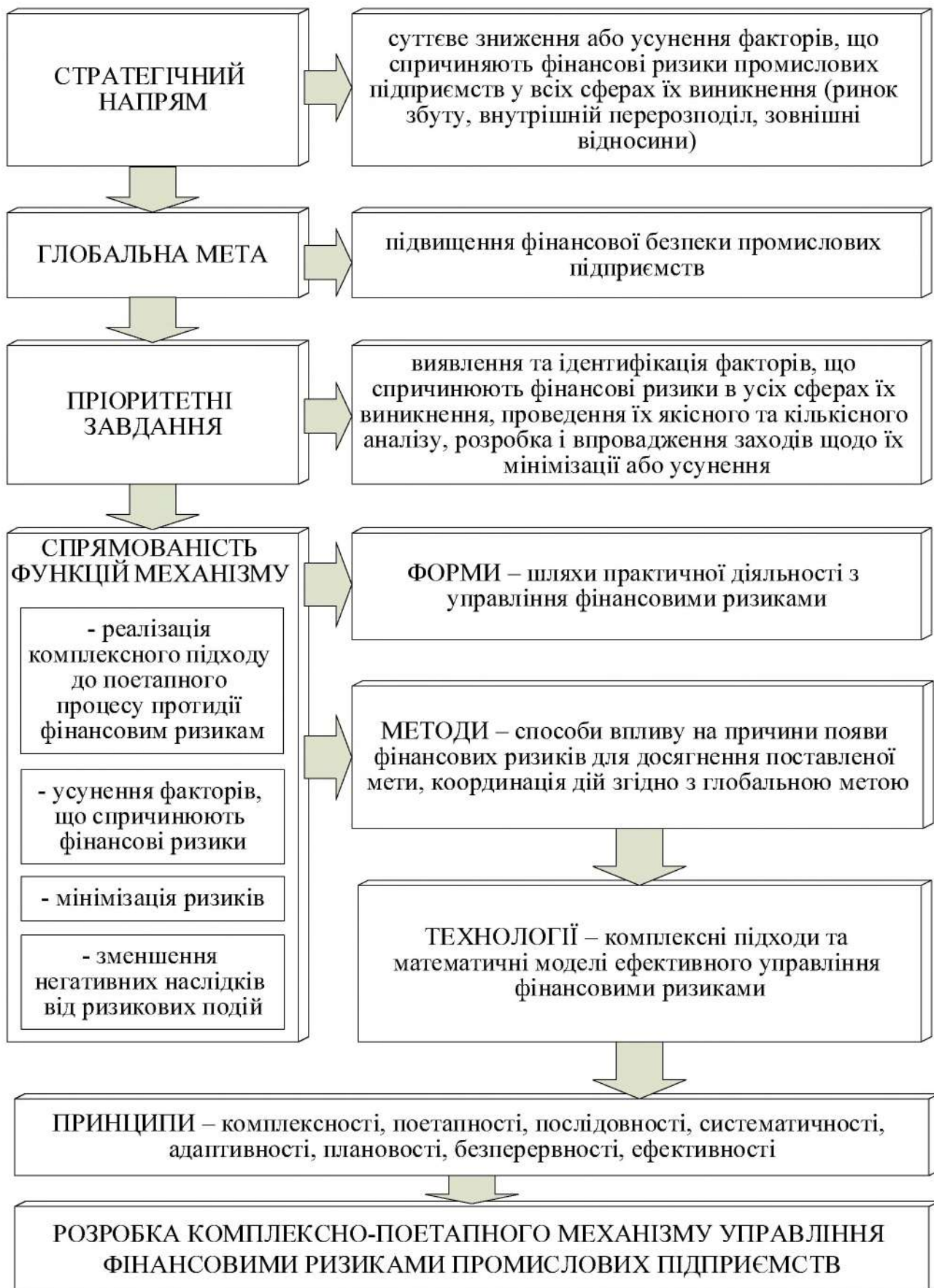

Рис. 4.11. Схема методичного підходу до розробки комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств
 Джерело: розроблено авторкою на основі [237; 443; 478] і викладено у [140].

Стратегічний напрям управління ризиками орієнтований на суттєве зниження або усунення фінансових ризиків функціонування промислових підприємств на всіх рівнях їх виникнення. Вибір стратегії протидії фінансовим ризикам здійснюється за допомогою відповідної матриці (рис. 4.12) і визначається рівнем потенціалу протидії фінансовим ризикам і бажаним рівнем фінансової безпеки промислового підприємства.

прогнозований рівень фінансової безпеки промислових підприємств	високий	стратегія високої ефективності	стратегія раціональності	стратегія активної протидії фінансовим ризикам
	середній	стратегія раціональності	стратегія помірної протидії фінансовим ризикам	стратегія поміркованості
	низький	стратегія пасивної протидії фінансовим ризикам	стратегія поміркованості	стратегія невикористаних можливостей
		низький	середній	високий
рівень потенціалу промислового підприємства протидії можливим фінансовим ризикам				

 - варіанти стратегій відповідності
 - варіанти інших альтернатив

Рис. 4.12. Матриця альтернативних варіантів вибору стратегії протидії фінансовим ризикам

Джерело: розроблено авторкою на основі [237; 443; 478] і викладено у [140].

Реалізація вибраної стратегії протидії фінансовим ризикам здійснюється поетапно. На першому етапі оцінюється наявний потенціал протидії фінансовим ризикам, характеристика якого наведена в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Характеристика потенціалу протидії фінансовим ризикам промислового підприємства

Потенціал протидії факторам впливу, що спричиняють виникнення фінансових ризиків	фінансові ресурси	Джерела фінансових ресурсів, що можуть бути використані в заходах протидії негативно-му впливу фінансових ризиків		<ul style="list-style-type: none"> - власні - позикові - залучені 	
	можливості	використання фінансових ресурсів	достатність фінансових ресурсів для їх спрямування на протидію виникнення фінансових ризиків		
		впровадження організаційних заходів на різних напрямках протидії фінансовим ризикам	<ul style="list-style-type: none"> - організація розробки та реалізації зваженої фінансової політики; - організація залучення висококваліфікованих кадрів; - організація раціонального використання всіх видів ресурсів; - організація ефективного управління виробництвом та збутом продукції і т. ін. 		

Джерело: розроблено авторкою і викладено у [140].

На другому етапі досліджують фактори, що визначають схильність промислових підприємств до виникнення фінансових ризиків з метою визначення рівня фінансової безпеки, якого можна досягнути, використовуючи наявний потенціал. До таких факторів, на нашу думку, варто віднести: профіль роботи (галузь діяльності, виробнича програма та масштаби виробництва), фінансово-економічний стан підприємства (фінансова стійкість, ліквідність і платоспроможність, ділова активність, рентабельність капіталу і продукції тощо) та інноваційність підприємства (інноваційний капітал, рівень запровадження новацій у виробництво тощо).

Крім того, аналізу підлягають загрози й невизначеності, пов'язані із прийняттям управлінських рішень за такими напрямками, як диверсифікація виробництва, реструктуризація підприємства, реалізація інноваційних зрушень стосовно виробничої програми, ринків збуту тощо.

Зазначимо, що інноваційне спрямування діяльності підприємства пов'язано з максимальним ризиком і вимагає вибору стратегії адаптивної протидії ризикам.

За умов відсутності радикальних інноваційних змін достатньо дотримуватись стратегії помірної протидії ризикам.

Стратегія високої ефективності, що забезпечує високий рівень фінансової безпеки за низького рівня потенціалу протидії, характерна для конкурентоспроможних підприємств, які дотримуються зваженої фінансової політики і мають висококваліфікований персонал для прийняття відповідальних фінансових рішень.

На третьому етапі визначають бажаний рівень фінансової безпеки промислового підприємства, який можна досягнути, мобілізувавши додаткові ресурси і можливості потенціалу протидії фінансовим ризикам.

Забезпечення ефективної реалізації стратегії протидії фінансовим ризикам потребує дослідження факторів впливу, що спричиняють їх виникнення та визначення рівня потенціалу (ресурсів і можливостей), які необхідно задіяти для досягнення бажаного рівня фінансової безпеки промислових підприємств, що визначається мінімізацією ризиків, які супроводжують їхню діяльність. Глобальна мета спрямовує залучення всіх засобів і методів на забезпечення безпеки промислових підприємств, що функціонують в умовах жорсткої конкуренції і протидії загрозам зовнішнього і внутрішнього середовища.

Пріоритетні завдання стосуються виявлення та ідентифікації фінансових ризиків функціонування промислових підприємств на всіх можливих рівнях виникнення, проведення їх якісного і кількісного аналізу та розробки системи заходів щодо їх мінімізації або усунення. Напрями та методи управління фінансовими ризиками наведені на рис. 4.13.

На наш погляд, процес управління фінансовими ризиками можна розглядати як поетапний. На першому етапі здійснюється виявлення факторів, які спричиняють виникнення фінансових ризиків промислових підприємств. Другий етап стосується ідентифікації факторів, що спричиняють виникнення фінансових ризиків, аналізу безпосередньо джерел виникнення фінансових ризиків та визначення схильності до ризику, тобто ризик-апетиту.

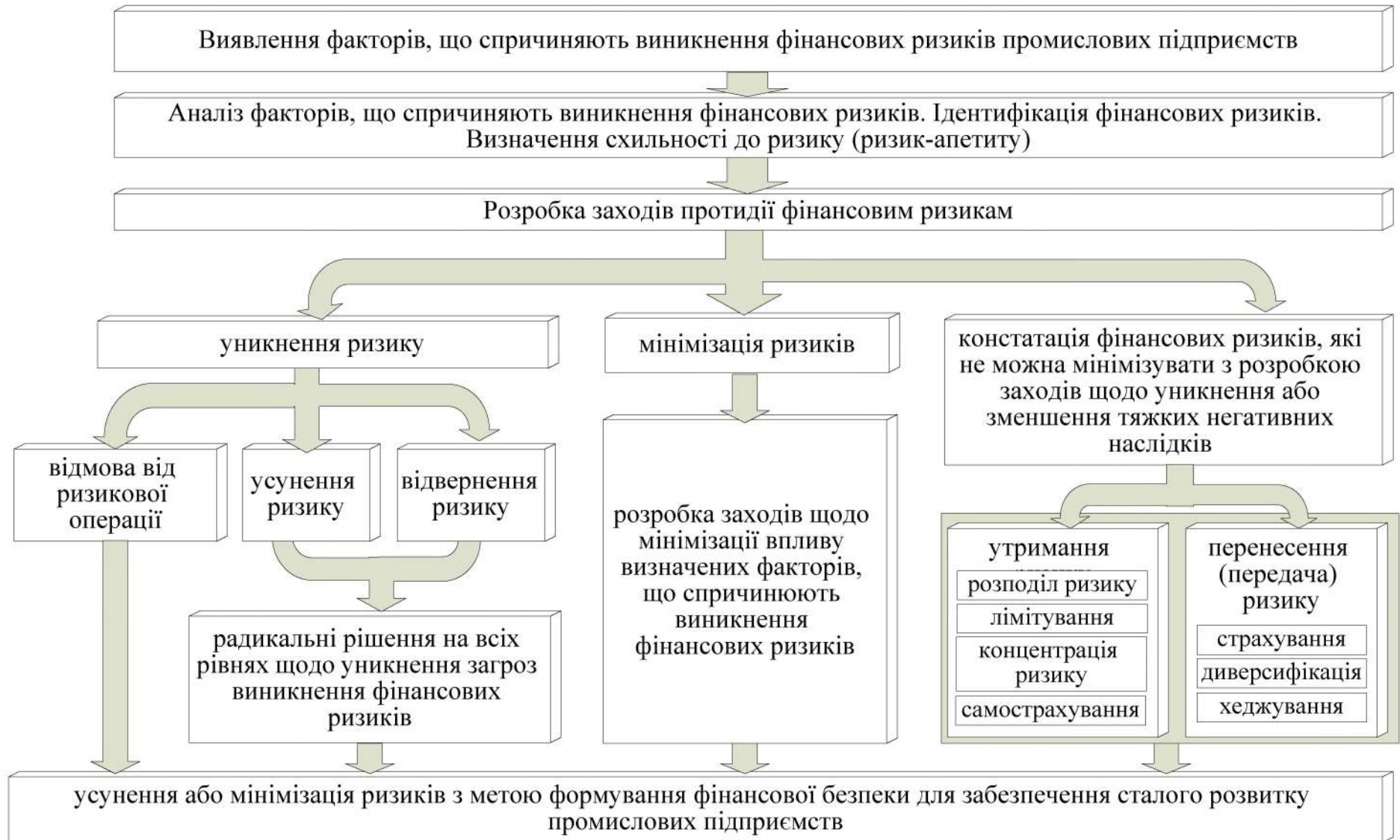

Рис. 4.13. Напрями та методи управління фінансовими ризиками промислових підприємств
Джерело: розроблено авторкою на основі [384-391] і викладено у [140].

На третьому етапі здійснюється розробка заходів щодо протидії фінансовим ризикам за трьома основними напрямками: уникнення ризиків, мінімізація ризиків і утримання ризиків з реалізацією заходів щодо уникнення тяжких негативних наслідків їхнього впливу на фінансово-господарську діяльність промислового підприємства. Із зазначених найбільш поширеними напрямками є мінімізація та утримання фінансових ризиків з розробкою заходів щодо зменшення їхніх негативних наслідків.

Уникнення ризику, що пов'язано з відмовою або радикальними рішеннями щодо усунення загроз їх виникнення, може суттєво загальмувати інноваційні прагнення і знизити інноваційні можливості промислового підприємства в подальшому розвитку та спричинити втрату прибутку / доходу / капіталу в процесі реалізації стратегічних і тактичних планів і програм.

Кінцевим завданням протидії фінансовим ризикам є усунення або мінімізація ризиків з метою формування фінансової безпеки для забезпечення сталого розвитку промислових підприємств. Блок-схема управління фінансовими ризиками промислових підприємств наведена на рис. 4.14.

Блок-схема передбачає виявлення та формулювання проблеми мінімізації негативного впливу фінансових ризиків на господарську діяльність промислових підприємств з комплексним підходом до аналізу факторів, що їх спричинюють. У проведеній процедурі аналізу здійснюється ідентифікація фінансових ризиків, їх якісна і кількісна оцінка.

Перший логічний елемент блок-схеми визначає відповідність ризиків допустимому рівню, де за цим критерієм можливі два варіанти розвитку подій: ризик може характеризуватись як прийнятий або як такий, що потребує певних рішень для його усунення або мінімізації.

В останньому випадку реалізується варіант пошуку методів та засобів щодо протидії його негативного впливу на підприємство, проводиться оцінка їх ефективності, за результатами якої передбачені два варіанти прийняття рішень, що здійснюються за допомогою другого логічного елементу. Одне з рішень, за умови низької ефективності реалізованих заходів, передбачає повторний вибір найбільш ефективних методів впливу на ризик, інше – запровадження вибраного методу для протидії негативному впливу фінансових ризиків на господарську діяльність промислового підприємства, що забезпечує його належне функціонування та сталий розвиток.

Система управління фінансовими ризиками промислових підприємств (рис. 4.15) охоплює сукупність послідовних рішень, які реалізують процес управління починаючи з формулювання стратегічного напрямку, визначення глобальної мети вибору стратегії протидії фінансовим ризикам, реалізації управлінських функцій стосовно аналізу макро- і мікросередовища, виявлення факторів впливу в різних сферах господарської діяльності підприємства. Зазначена система управління охоплює керуючу і керовану підсистеми та комунікації між ними, а також складові процесу управління фінансовими ризиками з управлінським впливом і зворотним зв'язком, забезпечуючи тісний взаємозв'язок із комплексно-поетапним механізмом управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

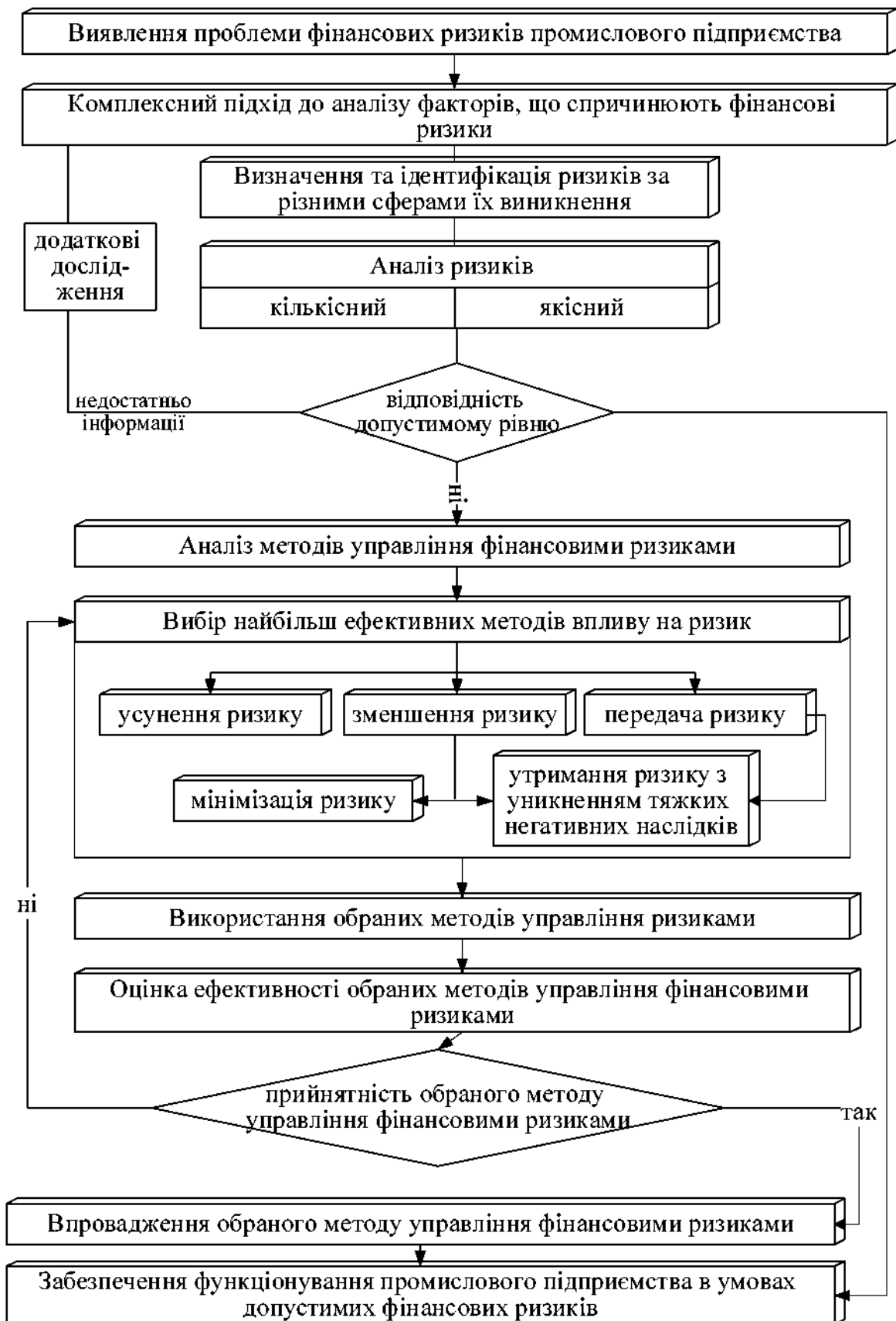

Рис. 4.14. Блок-схема управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою і викладено у [140].

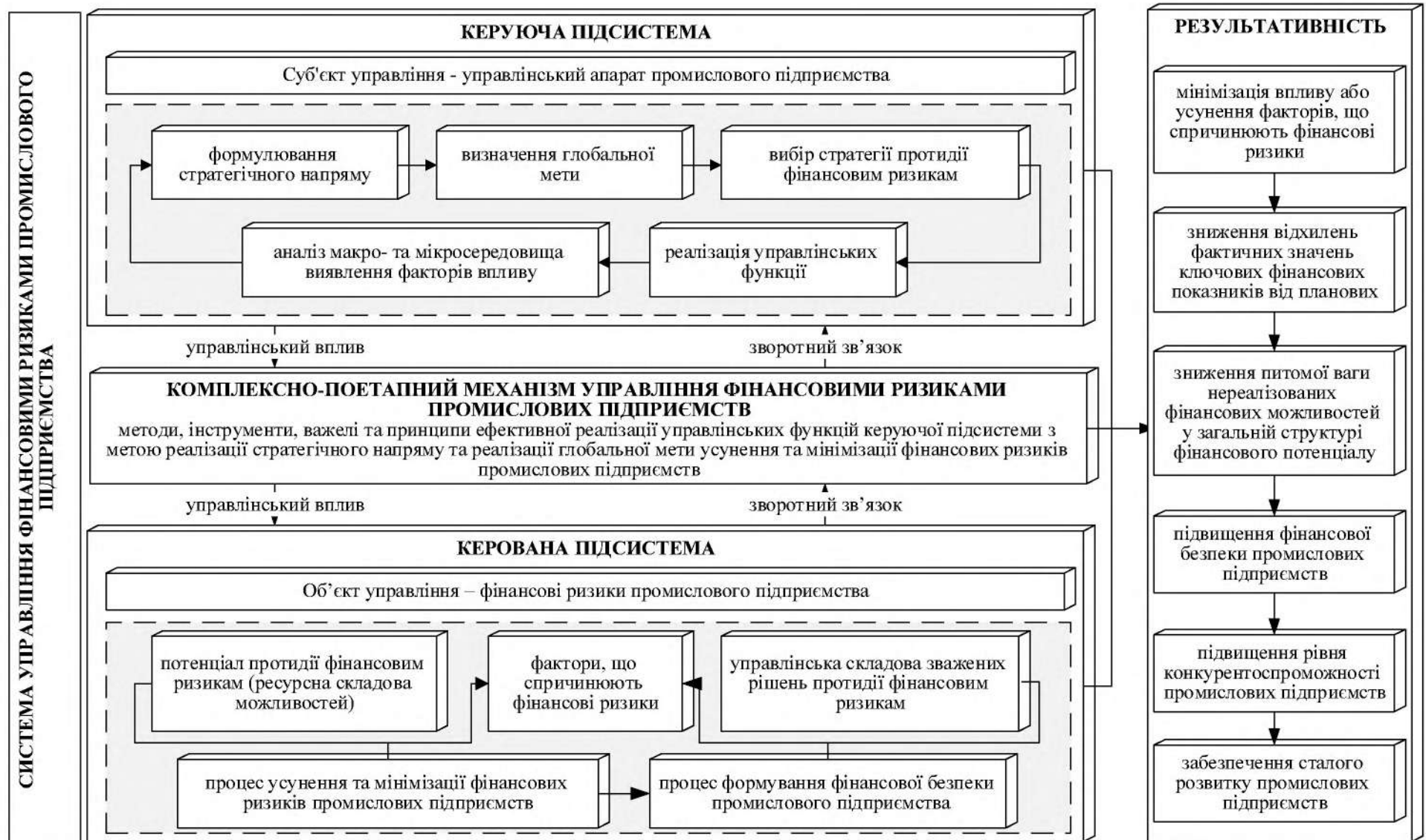

Рис. 4.15. Схема системи управління фінансовими ризиками промислового підприємства

Джерело: розроблено авторкою і викладено у [140].

Керуюча підсистема представлена суб'єктом управління – адміністративно-управлінським апаратом промислового підприємства, тобто певними особами, які мають повноваження приймати управлінські рішення і які мають відповідну кваліфікацію і компетенції стосовно специфіки функціонування промислового підприємства. Керуюча підсистема реалізує процес управління фінансовими ризиками і здійснює вплив на керовану підсистему.

Керованою підсистемою (об'єктом управління) є фінансові ризики промислових підприємств. З огляду на природу виникнення фінансових ризиків, зумовлених факторами, що їх спричиняють, і які мають місце в різних сферах діяльності підприємства, протидія їхньому негативному впливу можлива за наявності таких складових, як потенціал протидії та прийняття зважених управлінських рішень щодо протидії фінансовим ризикам. Вказані складові керованої підсистеми реалізують процес усунення або мінімізації фінансових ризиків шляхом впливу на фактори, що спричиняють ризики і тим самим сприяють формуванню фінансової безпеки промислових підприємств.

Система управління фінансовими ризиками промислових підприємств спрямована на отримання економічного ефекту, який може бути виявлений як:

- мінімізація впливу або усунення факторів, що спричиняють фінансові ризики;
- зниження відхилень фактичних значень ключових фінансових показників від планових;
- зниження питомої ваги нереалізованих фінансових можливостей у загальній структурі фінансового потенціалу;
- підвищення фінансової безпеки промислових підприємств;
- підвищення рівня конкурентоспроможності промислових підприємств;
- забезпечення сталого розвитку промислових підприємств.

Однією з причин низької результативності протидії фінансовим ризикам промислових підприємств є відсутність дієвого механізму управління фінансовими ризиками. Наведені вище науково-практичні напрацювання авторів, а саме: концептуальний підхід до організації і планування заходів протидії фінансовим ризикам, методичний підхід до розробки механізму управління фінансовими ризиками, матриця альтернативних варіантів вибору стратегії протидії фінансовим ризикам, напрями та методи управління фінансовими ризиками та система управління фінансовими ризиками дозволили розробити комплексно-поетапний механізм управління фінансовими ризиками промислових підприємств (рис. 4.16).

До особливостей зазначеного механізму слід віднести:

- реалізацію комплексного підходу до протидії фінансовим ризикам промислових підприємств з підбором відповідних методів та засобів для мінімізації ризиків, спричинених факторами в різних сферах діяльності підприємства;
- вибір стратегії протидії фінансовим ризикам на базі наявного потенціалу протидії та планового рівня фінансової безпеки, варіанти якої позиціонуються у відповідній матриці;
- реалізація поетапного процесу протидії факторам, що обумовлюють виникнення фінансових ризиків, спрямованого на досягнення високого рівня фінансової безпеки промислового підприємства.

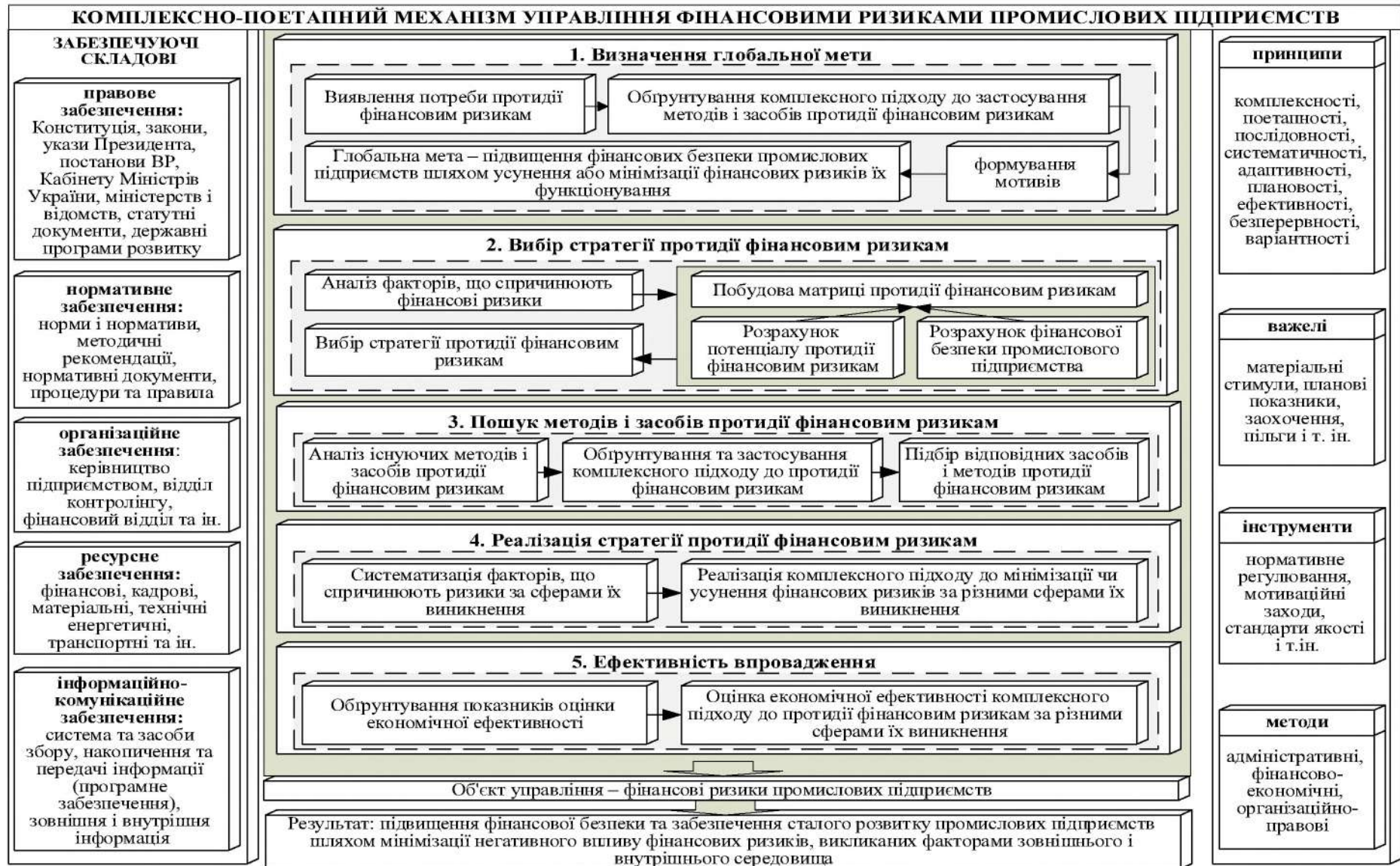

Рис. 4.16. Схема комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств. Джерело: розроблено авторкою і викладено у [140].

Інформаційні, фінансові, матеріальні потоки зазначеного механізму, що проходять між керуючою і керованою підсистемами є невід'ємними елементами механізму. На першому етапі комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств відбувається виявлення потреби протидії факторам, що спричиняють фінансові ризики та визначається глобальна мета функціонування механізму.

На другому етапі – здійснюється вибір стратегії протидії фінансовим ризикам, де передбачається аналіз факторів, що спричинюють фінансові ризики, побудова матриці вибору стратегії протидії фінансовим ризикам, та, власне, вибір стратегії з урахуванням наявного потенціалу підприємств щодо протидії фінансовим ризикам та запланованого рівня фінансової безпеки промислового підприємства.

На третьому етапі управління фінансовими ризиками за допомогою зазначеного механізму здійснюється пошук існуючих методів і засобів протидії фінансовим ризикам, що передбачає їх порівняльний аналіз та оцінку з метою вибору найбільш обґрунтованих, застосування яких забезпечує очікуваний результат.

Четвертий етап механізму присвячується реалізації стратегії протидії фінансовим ризикам, в межах якої здійснюється аналіз ризикоформуєчих факторів, їх систематизація за сферами виникнення та реалізація комплексного підходу до їх усунення або мінімізації.

На п'ятому етапі оцінюється ефективність використання зазначеного механізму, де обґрунтовуються показники оцінки та здійснюється оцінювання економічної ефективності функціонування механізму.

Запровадження зваженого механізму управління фінансовими ризиками промислового підприємства дозволить забезпечити ефективну реалізацію тактичних і стратегічних планів в умовах невизначеності макро-, мезо- і мікросередовища.

Таким чином, проведені дослідження дозволили запропонувати концептуальний підхід до організації і планування заходів протидії фінансовим ризикам, розкрити методичний підхід до розробки механізму управління фінансовими ризиками й побудувати матрицю альтернативних варіантів вибору стратегії протидії фінансовим ризикам. Це дало можливість сформулювати основні напрями та систематизувати й узагальнити методи управління фінансовими ризиками та відобразити їхнє місце і роль у системі управління ризиками промислового підприємства.

Зазначимо, що базуючись на виконанні зазначених етапів комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств та орієнтуючись на вибрану стратегію протидії факторам, які спричинюють фінансові ризики, можна досягти очікуваного результату – підвищення фінансової безпеки та забезпечення сталого розвитку промислових підприємств шляхом мінімізації негативного впливу фінансових ризиків, спричинених факторами зовнішнього і внутрішнього середовища.

РОЗДІЛ 5

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

5.1. Систематизація методичних підходів до оцінки ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств

Вирішення проблеми ефективного функціонування та розвитку українських промислових підприємств у кризових умовах господарювання вимагає раціонального використання всіх наявних ресурсів, що ускладнюється в умовах невизначеності навколишнього макро-, мезо- і мікросередовища.

За своєю природою функціонування та розвиток будь-якого суб'єкта підприємництва не може бути абсолютно безризиковим, і саме тому успішність реалізації тактичних і стратегічних цілей розвитку промислових підприємств залежить від ефективності управління фінансовими ризиками, здатних спричинити втрати як прибутку/доходу, так і капіталу.

Ризикований характер усіх видів діяльності, операцій та бізнес-процесів промислових підприємств, незалежно від форм власності, відображається не тільки на рівні їх дохідності, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, а й визначає можливість їх існування. Іншими словами, суб'єкти підприємництва змушені самотійно відповідати за результати своєї діяльності, тобто за наслідки дії ризиків.

Динамічні зміни в економічному середовищі функціонування промислових підприємств супроводжуються зовнішніми та внутрішніми викликами й загрозами, що посилюються в умовах турбулентності економічних процесів, які зумовлюють виникнення кризових явищ та ризикових подій із відповідними негативними фінансовими наслідками.

Невизначеність та мінливість економічного середовища ускладнює планування та прогнозування очікуваних результатів господарювання, створює небезпеку виникнення непередбачуваних фінансових втрат, що може призвести не тільки до зниження кредитоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства, втрати конкурентоспроможності продукції, а в песимістичному сценарії – до банкрутства та ліквідації.

Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються протягом останніх десятиліть у світовому економічному просторі, затяжний характер фінансово-економічної кризи, що відчувають на собі національні економіки, висунули нові вимоги до процесу управління фінансовими ризиками, який повинен бути «вбудованим» у процеси прийняття рішень, що вимагає ідентифікації, аналізу й оцінювання ризиків не час від часу, наприклад, раз на місяць (квартал, півріччя), а постійно, тобто цей процес повинен супроводжувати прийняття будь-якого важливого рішення, здатного спричинити як отримання доходів, так і понесення збитків.

З огляду на ці обставини проблеми управління фінансовими ризиками потребують подальшого дослідження, зокрема в аспекті оцінки ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств – фундаменту розвитку національної економіки.

Ефективність у загальному розумінні характеризує результативність процесів суспільного виробництва та визначає можливості відтворення національного багатства, а отже, відіграє головну роль на рівні держави і суб'єктів господарювання різних форм власності як визначальний параметр соціально-економічного зростання. Зважаючи на це, поняття «ефективність» є дуже поширеним у науковій і довідниковій літературі, де автори досліджували, узагальнювали та деталізували трактування цієї категорії, розглядали основи її формування і пропонували різні методи виміру [30; 62; 72; 94; 96; 112; 134; 135; 192; 198; 202; 249; 280; 301; 315; 363].

Дослідимо основні визначення ефективності як економічної категорії, що представлені в довідниковій літературі та енциклопедіях.

У загальному розумінні ефективність (що в перекладі з латинського означає діючий, продуктивний, що дає результат) «...характеризує різні розвинені системи, процеси, явища» [34].

Велика енциклопедія та великий енциклопедичний словник розглядають економічну ефективність як «...відношення між одержуваними результатами виробництва – продукцією і матеріальними послугами, з одного боку, і витратами праці і засобів виробництва – з іншого» [32; 33].

Фінансові та економічні словники розглядають ефективність з погляду макроекономічного аналізу, як «показник випуску товарів і послуг у розрахунку: на одиницю витрат; на одиницю витраченого капіталу; на одиницю сукупних витрат усіх виробничих ресурсів» [34; 442].

Загалом множину спроб визначити ефективність функціонування та розвитку промислового підприємства будь-якого виду діяльності і форми власності можна згрупувати за двома підходами: ресурсним, який розглядає ефективність як відношення ефекту до ресурсів (капіталу, робочої сили тощо), та витратним, який тлумачить ефективність як відношення ефекту до витрат, що його спричинили.

Ці визначення ефективності як економічної категорії та підходи до її визначення приналежно будь-якого економічного суб'єкта, зокрема й до промислового підприємства є загальноприйнятими, що дозволяє базуватись на них при систематизації підходів до оцінювання ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств.

Ефективність функціонування виступає одночасно найважливішим стимулом та індикатором розвитку промислового підприємства. Прагнення підприємства підвищити ефективність певної сфери або виду діяльності обумовлює необхідність визначення конкретних заходів, які сприяють процесу розвитку, і відхилення тих із них, що ведуть до регресу. При цьому і в одному, і в іншому випадку можуть виникати фінансові та інші ризики, здатні спричинити негативні наслідки, які уособлюються у втраті прибутку (доходу, капіталу).

Ефективність у цьому значенні стає цільовим орієнтиром управлінської діяльності, який повинен враховувати збурюючі (ризикоформуючі) фактори зовнішнього і внутрішнього середовища та спрямовувати її в русло виправданості, достатності й обґрунтованості. Приймаючи будь-яке управлінське рішення, необхідно враховувати весь комплекс значущих ризиків та силу їхнього впливу на процеси функціонування та розвитку промислового підприємства.

Ефективність управління фінансовими ризиками пов'язана з інтенсивністю розвитку підприємства та його ризик-апетитом і є динамічною якісною категорією, яка відображає глибинні процеси удосконалювання всіх його складових елементів і підсистем.

Таким чином, розглядати сутність ефективності управління фінансовими ризиками можна як у широкому, так і вузькому розумінні, а оцінювати параметри ефективності за допомогою різного роду взаємопов'язаних кількісних і якісних показників, а саме:

- фінансових показників, як індикаторів виявлення фінансових ризиків промислових підприємств;
- показників, оцінки вартості промислового підприємства, що змінюється в умовах ризику і невизначеності;
- показників, що характеризують рівень та вартість фінансової безпеки;
- інших показників, що характеризують ефективність виробничого процесу, результативність управлінських дій, рівень досягнення тактичних і стратегічних цілей тощо.

Окреслені групи показників свідчать про складність представлення ефективності управління фінансовими ризиками, що потребує побудови збалансованої системи показників і вимірників, а з іншого боку, доводить багатогранність цієї економічної категорії.

Фінансові ризики є основним елементом у системі загроз стабільному функціонуванню та розвитку промислових підприємств, наслідком невважених управлінських рішень та впливу факторів зовнішнього середовища, які виявляються за різних обставин, пов'язаних із неузгодженістю взаємодії між суб'єктами ринку, недосконалістю відносин із державними структурами, нестабільністю законодавства, виникненням форс-мажорних обставин, спричинених стихійним лихом, техногенними і природними катастрофами, військовими діями тощо. Виробнича і фінансово-господарська діяльність промислового підприємства пов'язана з різними видами ризиків, здатними призвести до негативних фінансових наслідків. Уникнути факторів, що спричиняють фінансові ризики, неможливо, проте їх мінімізація можлива за умов раннього виявлення результатів їхнього негативного впливу на фінансовий стан промислового підприємства.

Фінансовий ризик, що виникає в процесі функціонування промислового підприємства, призводить до фінансових втрат, обсяг яких визначається як величиною відхилення фактичних показників від планових, так і характером певних фінансово-господарських операцій, значущістю факторів, що спричиняють ризики, їх впливом на кінцевий фінансовий результат.

Виявлення першопричин виникнення факторів, що призводять до негативних фінансових наслідків, дозволяє в результаті їх аналізу виявити певні помилки в прийнятті управлінських рішень у процесі фінансово-господарської діяльності. Тим самим можна стверджувати, що протидія фінансовим ризикам може бути дієвою, якщо фінансовий результат залежить від особи, яка приймає фінансові рішення. Звідси впливає необхідність систематичного аналізу фінансового стану промислового підприємства. Моніторинг фінансового стану промислового підприємства є інформаційною базою для забезпечення ефективного оперативного управління факторами, що спричиняють фінансові ризики шляхом їх своєчасного виявлення та розробки відповідних заходів щодо їх нейтралізації. Міні-

мізація або усунення фінансових ризиків промислового підприємства базується на протидії факторам, що їх спричиняють. Тому виявлення факторів, що спричиняють фінансові ризики, є досить важливим елементом у системі заходів щодо зниження або усунення фінансових ризиків промислового підприємства.

Мінімізація фінансових втрат або їх недопущення є кінцевою метою протидії фінансовим ризикам у процесі функціонування промислового підприємства. Показники фінансового стану промислового підприємства, динаміка їх змін і небажані відхилення фактичних показників від запланованих, можна розглядати як індикатори виявлення фінансових ризиків.

Поетапний процес, починаючи з виявлення фінансових ризиків із відповідними факторами, що їх спричиняють, і завершуючи розробкою та реалізацією заходів щодо протидії ризикам представлено на рис. 5.1.

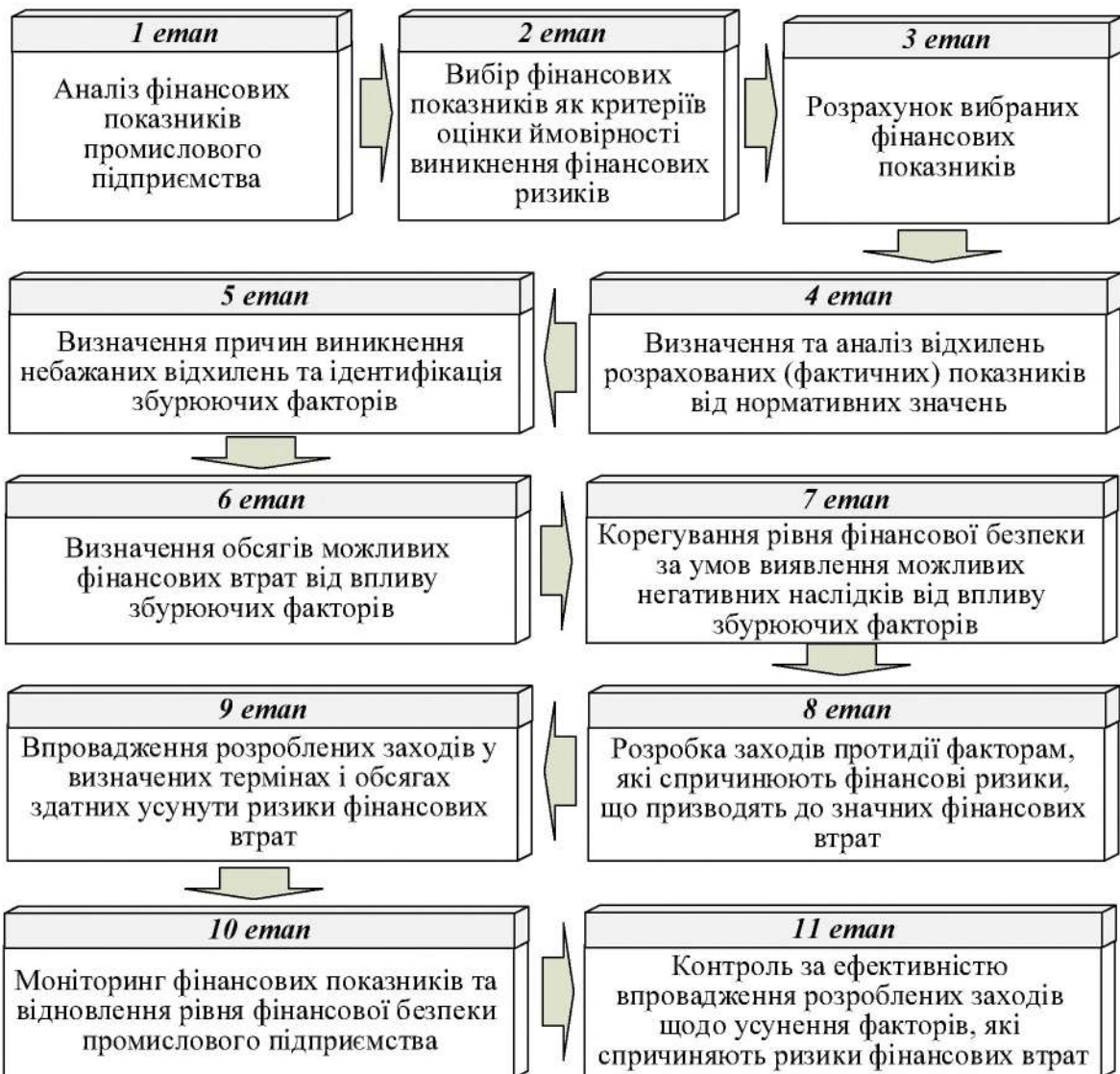

Рис. 5.1. Схема використання фінансових показників як індикаторів виявлення фінансових ризиків промислового підприємства

Джерело: розроблено авторкою на основі [17; 27; 151; 297; 386; 443; 478].

Висока ймовірність виникнення фінансових ризиків, які викликають значні фінансові втрати, є об'єктивною причиною порушення фінансової стабільності промислового підприємства, суттєвого зниження фінансової безпеки, що може спричинити його банкрутство й ліквідацію.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки залежить від ступеня налагодженості технологічних процесів виробництва та контрольованості результатів фінансово-господарської діяльності промислового підприємства, своєчасного виявлення небажаних відхилень фінансових показників від їх нормативних значень, їх аналізу за джерелами виникнення, за характером проявів у часі, за рівнем можливих фінансових втрат, за можливістю передбачення, за можливістю мінімізації впливу на фінансові результати та ін.

Схема підтримки фінансової стабільності промислових підприємств, що базується на аналізі показників їхньої фінансової діяльності, наведена на рис. 5.2.

За цією схемою увага зосереджується на фінансових ризиках, посилення впливу яких на фінансову діяльність промислового підприємства може призвести до критичного рівня фінансової безпеки з тяжкими наслідками або до його банкрутства, що вимагає розробки і впровадження дієвих заходів, які мають їх мінімізувати або усунути. При виведенні промислового підприємства на рівень безпечного функціонування передбачається моніторинг джерел виникнення фінансових ризиків з метою їх своєчасного виявлення, мінімізації або ліквідації та запровадження превентивних заходів щодо унеможливлення їх проявів. За таких умов забезпечується фінансова стійкість функціонування промислового підприємства та стабільний розвиток у середньо- та довгостроковій перспективі.

Управляти фінансовими ризиками промислових підприємств найбільш ефективно можна за умов визначення першопричин їх виникнення шляхом попереднього виявлення та аналізу характеру або механізму впливу факторів, що їх спричиняють. Як було зазначено вище, це можна забезпечити шляхом постійного моніторингу фінансових показників оцінки фінансового стану підприємства і за результатами аналізу небажаних відхилень фактичних показників від нормативних (або запланованих) визначити джерела (фактори), що спричинили ці відхилення.

Будь-яка протидія виникненню фінансових ризиків пов'язана з розробкою певних заходів, впровадження яких потребує відповідних фінансових витрат. Проте промислове підприємство не завжди має в наявності є необхідні фінансові ресурси для протидії фінансовим ризикам. За таких умов може бути реалізовано два варіанти розвитку подій. Зокрема, якщо наявні фінансові ресурси дорівнюють необхідним ($\Phi_{\text{наяв}} = \Phi_{\text{необх}}$), то є можливість реалізувати заплановані заходи, які забезпечують мінімальний рівень виникнення фінансового ризику, що відповідає достатньому рівню фінансової безпеки промислового підприємства. За умов недостатнього обсягу наявних фінансових ресурсів для покриття необхідних витрат, пов'язаних із реалізацією заходів протидії фінансовим ризикам ($\Phi_{\text{необх}} > \Phi_{\text{наяв}}$) приймається рішення щодо перегляду запланованого обсягу заходів протидії фінансовим ризикам у бік їх зменшення, однак задовольняючи мінімальні вимоги щодо дотримання належного рівня фінансової безпеки промислового підприємства. Якщо обсяг заходів протидії фінансовим ризикам не може бути зменшений через недопустиме зниження рівня фінансової безпеки, то підприємство має залучити додаткові фінансові ресурси з інших джерел для реалізації всіх необхідних заходів протидії фінансовим ризикам.

Рис. 5.2. Схема підтримки фінансової стабільності підприємства

Джерело: розроблено авторкою.

Фінансова, операційна та інвестиційна діяльність промислових підприємств, які характеризуються галузевими особливостями, значним різноманіттям видів продукції, багатогранністю виробничих процесів і технологій, масштабами виробництва, певними фінансово-господарськими зв'язками з іншими підприємствами реального сектору економіки та установами й організаціями фінансової сфери, зумовлює виникнення специфічних ризиків, що мають відмінності за ознаками прояву в результатах їх фінансово-господарської діяльності.

Види та характер фінансових ризиків промислових підприємств визначаються різними факторами, що їх спричиняють, і мають кількісну форму прояву у вигляді небажаних відхилень, що виявляються при розрахунках показників їх фінансового стану. Зі складністю технологічних процесів випуску продукції, що зумовлено різноманітними факторами виробництва, починаючи від постачання сировини, матеріалів, комплектуючих тощо, укладанням договорів із суміжними підприємствами, задіяними у виробничому процесі, налагодженням та дотриманням параметрів технологічних регламентів, необхідністю постійного інноваційного оновлення основних виробничих засобів з метою забезпечення конкурентоспроможності товарів (робіт, послуг) зростає кількість та імовірність виникнення ризиків різного походження, що потребує адекватної реакції протидії їх виникненню (рис. 5.3).

Ідентифікація ризиків за факторами, що їх спричиняють, можлива за певними показниками оцінки фінансового стану промислового підприємства шляхом аналізу вихідних даних, що задіяні при їх визначенні. Аналіз вихідних даних має дати необхідну інформацію про першопричину виникнення ризикової ситуації, джерела виникнення характерних для неї ризиків, характер прояву і напрями пошуку можливих заходів щодо їх нейтралізації [386].

Залежно від особливостей виробничого процесу та галузевої належності промислових підприємств у процесі їх функціонування виявляється відповідний спектр характерних видів фінансових ризиків, властивий для певної групи споріднених за видом фінансово-господарської діяльності зазначених підприємств.

Концептуальна схема формування заходів протидії фінансовим ризикам промислових підприємств передбачає детальний аналіз причин їх виникнення, що потребує розподілу промислових підприємств за групами залежно від характеру діяльності та галузевої належності (рис. 5.4).

Зауважимо, що ймовірність виникнення фінансових ризиків і можливість фінансових втрат залежать від конкретного напрямку виробничої діяльності та стадії життєвого циклу промислового підприємства. Існуючі різновиди промислових підприємств у процесі свого функціонування потерпають від загроз внутрішнього і зовнішнього середовища, дія яких виявляється в генерації збурюючих імпульсів на всіх напрямках фінансової, операційної та інвестиційної діяльності, у процесі реалізації основних фінансових завдань, які полягають у забезпеченні фінансової рівноваги та необхідного рівня рентабельності; збільшенні майна підприємства (особливо в частині основних засобів, що беруть участь у створенні продукції (виконанні робіт, наданні послуг); забезпеченні фінансової гнучкості (рис. 5.5).

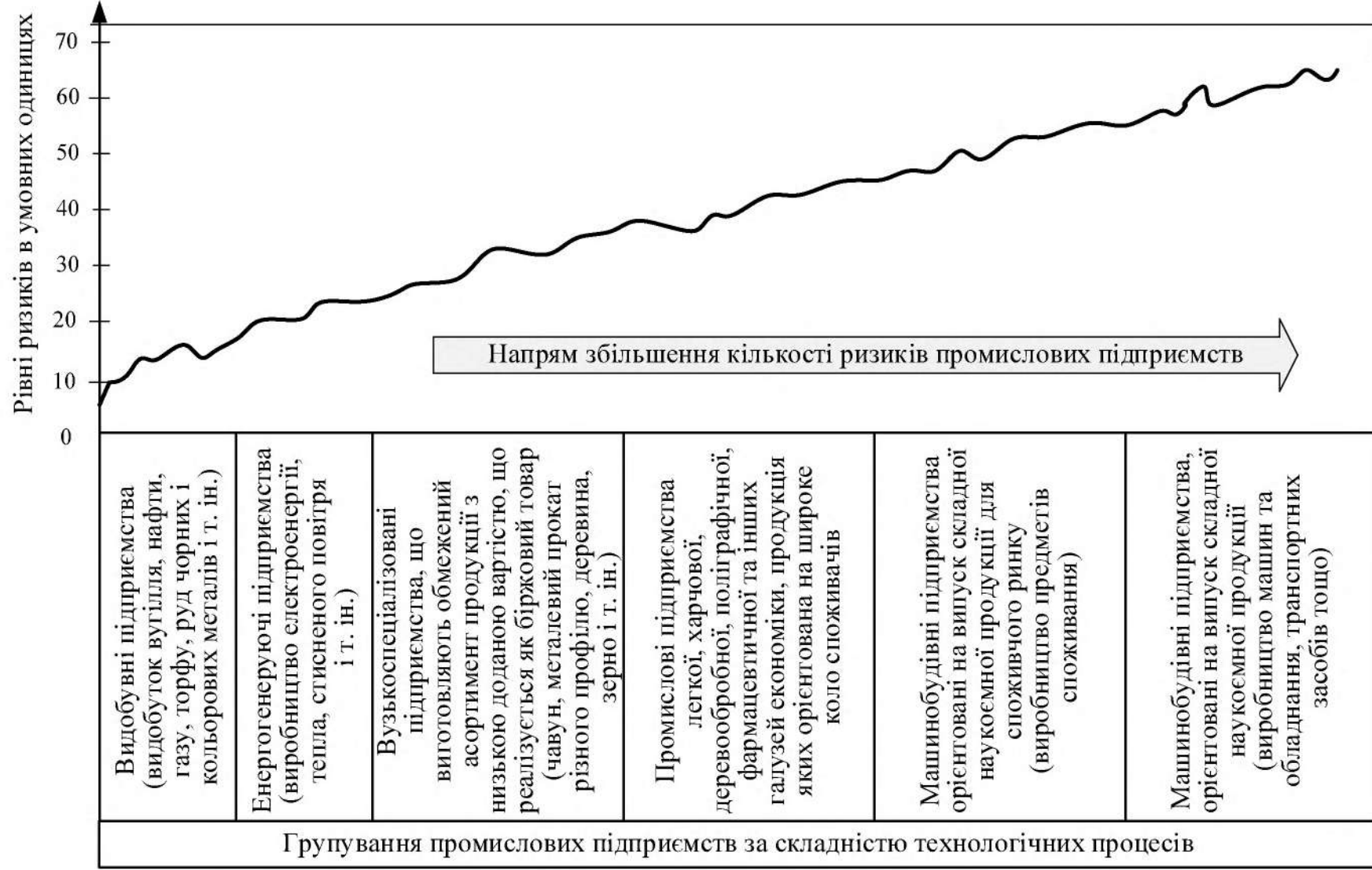

Рис. 5.3. Тенденція виникнення ризиків різного походження, що призводять до фінансових втрат для різних узагальнених груп промислових підприємств

Джерело: розроблено авторкою на основі [17; 170; 361; 397].

Рис. 5.4. Схема формування заходів протидії фінансовим ризикам

Джерело: розроблено авторкою.

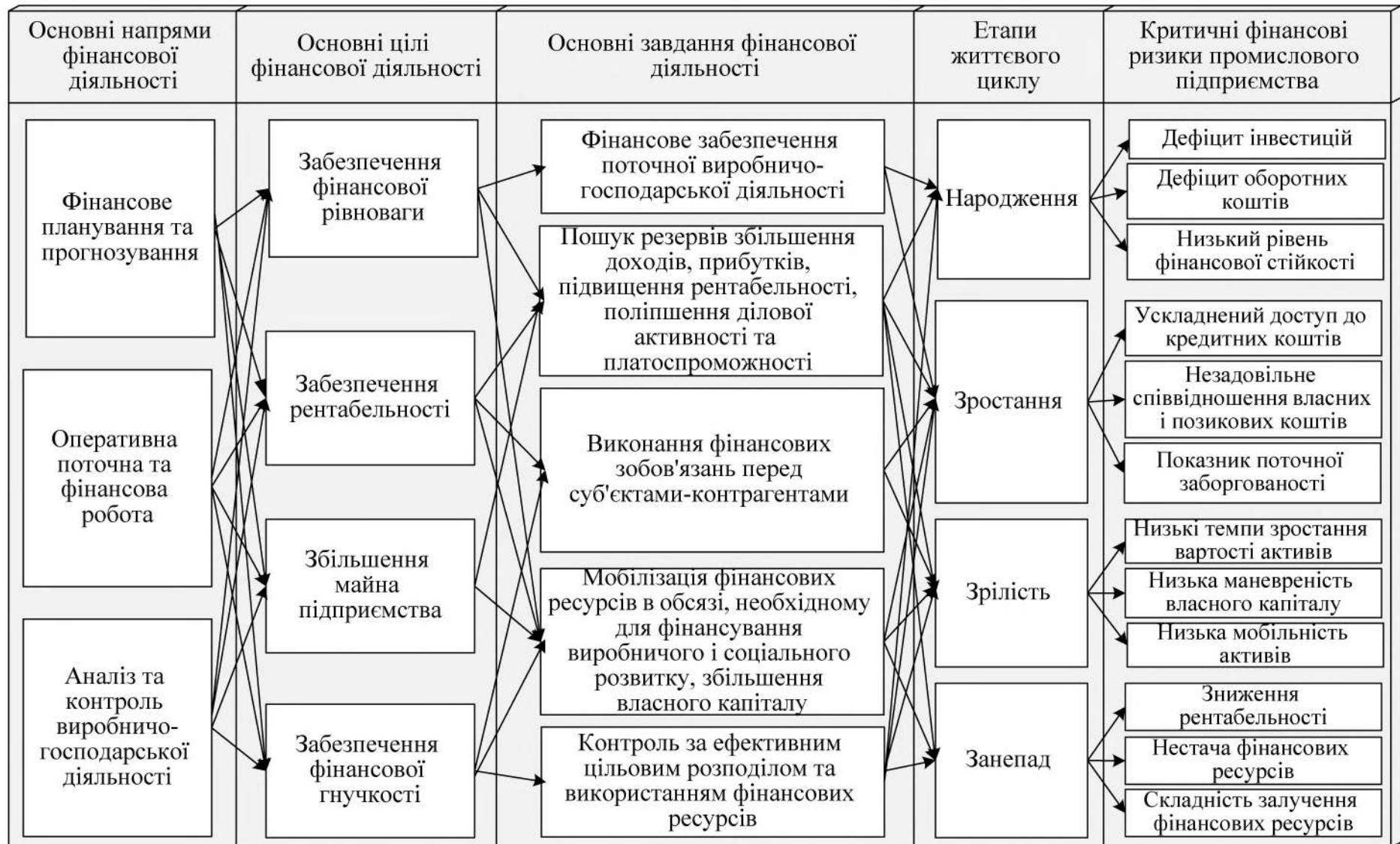

Рис. 5.5. Напрями, цілі й завдання фінансової діяльності та критичні фінансові ризики на етапах життєвого циклу промислового підприємства

Джерело: сформовано авторкою на основі [152].

Основним фінансовим завданням відповідають певні види діяльності промислових підприємств, кожен з яких оцінюється цілим рядом фінансових показників, які характеризують, наскільки певний вид діяльності здійснюється відповідно до планових завдань чи нормативів або має відхилення, що свідчить про наявність збурюючих факторів, які негативно впливають на результати фінансової діяльності (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Визначення співвідношень фактичних і нормативних (планових) показників фінансового стану

Основні завдання фінансової діяльності	Основні показники фінансового стану промислового підприємства	Нормативні значення показників (К _{Нij})	Фактичні значення показників (К _{Фij})	Співвідношення показників (К _{Фij} /К _{Нij})
1	2	3	4	5
Фінансове забезпечення поточної виробничо-господарської діяльності	1.1. Коефіцієнт забезпечення оборотних активів власним капіталом	$\geq 0,10$	К _{Ф11}	К _{Ф11} /К _{Н11}
	1.2. Коефіцієнт забезпечення оборотних активів інвестиційним капіталом	$\leq 0,90$
	1.3. Коефіцієнт стійкого фінансування	$\geq 0,50$
	1.4. Коефіцієнт фінансової залежності	$\leq 0,33$
	1.5. Коефіцієнт автономії	$> 0,66$	К _{Ф15}	К _{Ф15} /К _{Н15}
Пошук резервів збільшення доходів, прибутків, рентабельності, ділової активності та платоспроможності	2.1. Темпи зростання прибутку	$> 1,00$	К _{Ф21}	К _{Ф21} /К _{Н21}
	2.2. Темпи зростання активів	$> 1,00$
	2.3. Рентабельність власного капіталу	$\geq 0,15$
	2.4. Рентабельність виробництва	$\geq 0,10$
	2.5. Рентабельність продаж	$\geq 0,05$	К _{Ф25}	К _{Ф21} /К _{Н25}
Виконання фінансових зобов'язань перед контрагентами	3.1. Тривалість погашення кредиторської заборгованості	*	К _{Ф31}	К _{Ф31} /К _{Н31}
	3.2. Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості	$> 2,00$
	3.3. Показник поточної заборгованості кредиторам	*
	3.4. Показник поточної заборгованості акціонерам	*
	3.5. Коефіцієнт фінансового ризику	$< 0,50$	К _{Ф35}	К _{Ф35} /К _{Н35}
Мобілізація фінансових ресурсів для фінансування розвитку, збільшення власного капіталу	4.1. Показник розвитку промислового підприємства	$> 1,00$	К _{Ф41}	К _{Ф41} /К _{Н41}
	4.2. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$> 0,20$
	4.3. Коефіцієнт мобільності активів	$> 0,40$
	4.4. Коефіцієнт іммобілізації	*	...	К _{Ф45} /К _{Н45}
	4.5. Коефіцієнт капітального покриття	*	К _{Ф45}	К _{Ф45} /К _{Н45}

Закінчення табл. 5.1

1	2	3	4	5
Контроль за ефективним цільовим розподілом та використанням фінансових ресурсів	5.1. Прибутковість інвестицій	*	$K_{\Phi 51}$	$K_{\Phi 51}/K_{H51}$
	5.2. Період окупності власного капіталу	*
	5.3. Обсяг продажу	*
	5.4. Обсяг прибутку	*
	5.5. Обсяг витрат	*	$K_{\Phi 55}$	$K_{\Phi 55}/K_{H55}$

Примітка: * – планові (бюджетні) значення показників.

Джерело: сформовано авторкою на основі [151; 152; 297; 386].

Величину наявних відхилень можна визначити абсолютними або відносними показниками залежно від зручності аналізу певних відхилень для прийняття зважених фінансових рішень. Відносні значення мають певні переваги для порівнювання отриманих даних з іншими даними окремих показників оцінки фінансового стану промислового підприємства.

Величина допустимого перевищення негативних відхилень фактичних значень показників фінансового стану від нормативних або планових має бути встановлена з урахуванням галузевої належності промислового підприємства, характеру його фінансово-господарської діяльності, специфіки і масштабів виробництва, стадії життєвого циклу тощо. При цьому критичне значення співвідношення, тобто таке, яке порушує стан фінансової безпеки промислового підприємства, пропонується визначати як:

$$\frac{K_{\Phi ij}}{K_{nij}} \geq W, \quad (5.1)$$

де W – значення співвідношення, тобто таке, яке порушує стан фінансової безпеки; i – порядковий номер виду діяльності; j – порядковий номер показника фінансового стану певного етапу діяльності промислового підприємства.

Виявлення факторів, що зумовлюють негативні відхилення показників, дозволяє визначити першопричини їх виникнення і розробити адекватні заходи щодо їх усунення або мінімізації. За відсутності постійного моніторингу значень означених показників та контролю зазначених відхилень підприємство не зможе своєчасно розробити адекватні дії, спрямовані на мінімізацію фінансових втрат, які є результатами прояву тих чи інших видів фінансових ризиків. Факторами, що спричиняють ризики фінансових втрат, можуть бути специфічні для окремого підприємства збої параметрів технологічного процесу, високий ступінь зносу обладнання та устаткування, неякісна сировина та матеріали, проблеми в налагодженні коопераційних зв'язків із суміжними підприємствами, низький рівень реалізації бізнес-процесів, неякісна логістика постачання сировини, матеріалів, комплектуючих і готової продукції у збутову мережу, втрата довіри до контрагентів з причин несвоєчасно виконання або невиконання їх зобов'язань і т. ін., що визначає якість продукції, продуктивність праці, ефективність використання основних виробничих засобів, їх фондвіддачу, рентабельність виробництва тощо. Заходи протидії факторам, що спричиняють фінансові ризики, можуть стосува-

тись не тільки фінансових рішень, а й питань організації і управління підприємством, умов реалізації технологічних процесів, ресурсного забезпечення виробництва, відносин із суміжними підприємствами, удосконалення збутової діяльності, маркетингових програм і т. ін., що суттєво може покращити результати фінансово-господарської діяльності промислового підприємства.

Управління фінансовими ризиками промислових підприємств найбільш ефективно за умов визначення першопричин їх виникнення шляхом попереднього аналізу фінансових показників, характеру або механізму впливу на них певних факторів, що призводять до негативних відхилень їх значень від нормативних або планових. Показники фінансового стану можна розглядати як індикатори виявлення фінансових ризиків промислового підприємства за відхиленнями їх значень від нормативних або планових. Для усунення ризиків, що призводять до значних фінансових втрат та можливого банкрутства промислового підприємства, необхідно здійснювати постійний моніторинг відхилень значень фінансових показників від нормативних або планових і своєчасно здійснювати превентивні заходи протидії їх виникненню.

Подальші дослідження в цьому напрямі стосуються розробки антиризикових заходів, спрямованих на протидію негативного впливу фінансових ризиків та визначення їхнього впливу на вартість промислового підприємства, що дозволить забезпечити прикладний характер наукового дослідження.

5.2. Оцінка вартості промислового підприємства в контексті підвищення ефективності управління фінансовими ризиками

Узагальненим показником ефективності стійкого функціонування і сталого розвитку промислових підприємств є їхня вартість, яка відображає сукупну характеристику фінансових показників, забезпечує інтереси різних учасників ринкових відносин та визначає їх взаємодію і координацію. Оскільки результати оцінювання вартості відображаються практично на всіх показниках діяльності функціонуючого суб'єкта, при прийнятті будь-якого управлінського рішення необхідно враховувати, як воно позначиться на його вартості в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Тому, формуючи тактичні та стратегічні плани розвитку, суб'єкт підприємництва повинен планувати зважений комплекс цілей, завдань і заходів, спрямований на максимізацію вартості, що, у свою чергу, дозволить усім зацікавленим сторонам (наявним і потенційним власникам та інвесторам, адміністрації, топменеджменту тощо) задовольнити свої інтереси. Так, зростання вартості компанії дозволить її власникам отримувати додаткові доходи від володіння корпоративними правами, постачальникам – збільшувати обсяги поставок сировини, матеріалів, напівфабрикатів тощо, і, відповідно, примножувати свої доходи, споживачам – розширювати спектр задоволення власних потреб, державі – збільшувати обсяг податкових надходжень у бюджет і позабюджетні фонди. Таким чином, актуальність проблеми підвищення вартості суб'єктів економіки в умовах ризику й невизначеності навколишнього середовища не викликає сумнівів.

Проблема дослідження сутності вартості підприємств та методології її оцінювання перебуває в центрі уваги численних вітчизняних і закордонних учених, таких як: І. Бланк, А. Дамодаран [89], Б. Клейнер, С. Майерс, О. Мендрул [216], М. Міллер, Ф. Модільяні, Т. Коупленд [181], В. Савчук та інших. З науковців, що досліджували проблему мінімізації ризиків у поєднанні з оцінкою вартості економічних суб'єктів, можна відзначити І. Бланка, М. Чекулаєва, А. Лобанова, А. Грязнова, А. Старостіну, А. Чугунова і багатьох інших.

Аналіз опублікованих досліджень у окресленій сфері дозволяє зауважити, що попри численні роботи у сфері оцінки вартості суб'єктів реального сектору економіки, багато питань залишається недостатньо опрацьованими. Зокрема, у наукових дослідженнях недостатньо повно досліджені питання поєднання проблеми ризик-менеджменту з оцінкою вартості. На нашу думку, вирішення проблеми мінімізації впливу ризиків на вартість суб'єктів реального сектору економіки потребує виокремлення ризикоформуючих вартість чинників, уточнення систематизації видів вартості, яка оцінюється залежно від поставленої перед суб'єктом господарювання мети та методів її оцінювання.

Наведені аспекти зумовлюють необхідність дослідження сутності і видів вартості промислових підприємств, причин і наслідків її коливання, узагальнення взаємозв'язку таких категорій, як «вартість промислового підприємства» вивчення впливу ризиків на зміну вартості промислового підприємства та параметри його ефективності.

Вартість є, з одного боку, джерелом фінансових ресурсів промислових підприємств, а з іншого – результатом їх функціонування, що уособлюється в майні суб'єкта господарювання. Саме тому дослідження сутності й функціонального призначення вартості є визначальним етапом нашого дослідження, яке загалом передбачає також:

- дослідження основних причин, що зумовлюють необхідність проведення оцінювання та видів вартості, які відповідають результатам такого оцінювання;
- визначення видів ризику, які суттєво впливають на величину вартості, причин і наслідків такого впливу;
- формулювання основних теоретико-прикладних завдань, що потребують вирішення в процесі проведення оціночних робіт у контексті мінімізації ризиків та окреслення основних напрямів їх вирішення.

Дослідження питань вартості можна прослідкувати, починаючи з робіт філософів античності (Арістотель «Нікомахова етика»), класиків політичної економії – А. Сміта, Д. Рікардо, інших науковців – Дж. Локка, В. Петті, К. Маркса і завершуючи представниками сучасних наукових шкіл. У сучасній науковій літературі вартість як економічна категорія розглядається в різних контекстах: через кількість уречевленої праці, через вартість і цінність товару, капітал, через гроші та грошовий еквівалент тощо. Так, тлумачні словники Ожегова й Ушакова визначають вартість кількістю необхідної праці, що витрачається на виробництво товару і є уречевленою в цьому товарі [327; 346]. Універсальний економічний словник визначає вартість як політекономічну категорію, що поз-

начає величину уречевленої і живої праці, витраченої на виробництво товару [342]. Вартість є економічною категорією, яка відображає в грошовому вимірі цінність товару для ринку [257]. Вартість – це гроші чи грошовий еквівалент, який покупець готовий обміняти на який-небудь предмет чи об'єкт [257]. Вартість – це виражені в грошах затрати на виробництво і реалізацію товару, а також зміст ринкових відносин між учасниками ринку [257].

У практиці суб'єктів господарювання поняття вартості розглядається в різних контекстах, наприклад: вартість підприємства, вартість бізнесу, вартість капіталу тощо. Саме трактування вартості у вищезазначених аспектах лежить в основні нашого подальшого дослідження. Розбіжні концепції щодо сутності суб'єктів підприємництва обумовлюють існування відмінних підходів до їхньої вартості. Зокрема, вартість підприємств реального сектору економіки може розглядатися як сукупна вартість його активів чи власного капіталу, як вартість накопиченого досвіду, як вартість створеного на підприємстві прибутку тощо.

Дослідження наукових праць економістів, які займаються проблемами управління вартістю промислового підприємства дозволило систематизувати існуючі підходи до визначення поняття «вартість підприємства» (рис. 5.6).

Вартість промислового підприємства пропонується визначати на основі:

- *вартості майна підприємства* (при цьому інформаційною базою аналізу й оцінки майна слугує звіт про фінансовий стан (баланс підприємства));
- *рівноважної ціни*, що формується в процесі продажу-купівлі підприємства чи його обміну на інше підприємство або актив і залежить від інтересів покупця і продавця;
- *комплексної оцінки ефективності діяльності підприємства*, яка відображає функціонування і розвиток економічного суб'єкта;
- *відносин підприємства із зовнішнім середовищем*, що здатні спричинити як зростання вартості, наприклад, унаслідок залучення інвестиційного капіталу, так і її зниження, наприклад, у результаті втрати частини виробничих потужностей із певних форс-мажорних обставин, таких як: техногенна катастрофа, втрата виробництв розташованих на окупованих територіях тощо;
- *очікуваних грошових потоків*, які залежать від ефективності реалізації підприємством його тактичних і стратегічних планів і завдань, специфіки внутрішнього і зовнішнього середовища тощо;
- *економічної цінності*, яка, серед іншого, ґрунтується на ефективності діяльності підприємства, динаміці зміни вартості майна, його соціальній користності та інших аспектах.

Різноманіття підходів до визначення вартості формує відмінність видів вартості, які застосовуються для оцінки всіх процесів функціонування та розвитку промислових підприємств.

Рис. 5.6. Сутність і зміст підходів до визначення вартості промислових підприємств в умовах ризику й невизначеності
Джерело: складено авторкою [376; 377; 412].

Поняття вартості промислового підприємства доцільно розглядати в різних контекстах, які залежать від ситуації, за якої виникає необхідність оцінки вартості та мети оцінки (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Ситуації, у яких виникає необхідність оцінювання вартості й види вартості, що їм відповідають

Випадки, в яких виникає необхідність оцінювання вартості	Мета оцінювання	Види вартості
Реалізація поточних цілей і завдань діяльності суб'єкта підприємництва	– формування тактики і стратегії розвитку підприємства; – розробка бізнес-планів розвитку суб'єкта підприємницької діяльності	первісна, залишкова, відновна, ринкова, вартість діючого підприємства, інвестиційна
Оцінка вартості майна, яким володіє власник	– вартість об'єкта оцінки для конкретного власника, який не збирається виставляти його на ринок	споживча
Продаж або купівля підприємства	– встановлення доцільності інвестування коштів; – визначення реальної ціни продажу майна	інвестиційна, первісна, вартість підприємства при існуючому використанні
Визначення кредитоспроможності підприємства	обчислення реальної вартості кредитного забезпечення	заставна
Реорганізація підприємства (спрямована на укрупнення, розукрупнення або без змін розмірів)	– визначенні доцільності інвестування коштів у те чи інше підприємство; – визначення бази для складання передавального чи розподільного балансу, а також для встановлення пропорцій обліку корпоративних прав;	ринкова, інвестиційна
Приватизація державного майна	– визначення початкової ціни продажу об'єкта приватизації	ринкова
Оренда цілісного майнового комплексу (структурного підрозділу)	– визначення орендної плати	вартість права оренди
Банкрутство та ліквідація підприємства	– визначення вартості ліквідаційної маси	ліквідаційна, утилізаційна
Санація (оздоровлення) підприємства	– визначення санаційної спроможності, розрахунок ефективності санації	ринкова
Відновлення суб'єкта господарювання	– відновлення діяльності суб'єкта оцінки, який постраждав унаслідок форс-мажорних обставин (аварій, катастроф, руйнування внаслідок військових дій); – відновлення діяльності суб'єкта оцінки в необхідних архітектурних рішеннях (з метою забезпечення / збереження архітектурного (історичного) обліку населеного пункту	відновна, вартість заміщення

Джерело: [376; 377; 412].

Відповідно до цього розрізняють [181; 273]:

– *ринкову вартість* – яка являє собою найвірогіднішу ціну, за якою суб'єкт підприємницької діяльності може бути проданий на відкритому ринку в умовах конкуренції;

– *інвестиційну вартість*, що розраховується відповідно до очікуваних інвестором доходів і конкретної ставки їх капіталізації, і може бути як більше, так і менше за його ринкову вартість;

– *споживчу вартість* (вартість при існуючому використанні), яка відображає цінність об'єкта оцінки для конкретного власника, який не збирається виставляти його на ринок;

– *заставну вартість* – розраховується з метою забезпечення кредиту;

– *ліквідаційну вартість*, що визначається, якщо об'єкт нерухомості повинен бути відчужений у строк, менший за звичайний термін служби аналогічних об'єктів і є чистою грошовою сумою, яку власник об'єкта оцінки може отримати при його ліквідації або примусовому продажу;

– *залишкову вартість* – вартість об'єкта з урахуванням зносу;

– *вартість утилізації*, що є чистою грошовою сумою, яку власник об'єкта оцінки може отримати у разі повної ліквідації останнього;

– *первинну вартість*, яка являє собою фактичні витрати на придбання або створення об'єкта на момент початку його використання;

– *вартість підприємства при існуючому використанні* – ринкова вартість об'єкта оцінки, заснована на продовженні форми його функціонування в умовах можливого продажу на ринку;

– *вартість діючого підприємства* – вартість єдиного майнового комплексу, що визначається відповідно до результатів функціонування виробництва, яке сформувалося;

– *вартість права оренди* – одноразова плата за право користування та розпорядження об'єктом оцінки;

– *відновну вартість* – яка визначається витратами в поточних цінах на будівництво точної копії оцінюваного об'єкта;

– *вартість заміщення* – визначається витратами в поточних цінах на будівництво суб'єкта господарювання, корисність якого еквівалентна корисності оцінюваного об'єкта, але збудованого в новому архітектурному стилі з використанням сучасних проектних нормативів прогресивних матеріалів і конструкцій, а також сучасного устаткування.

Доцільність оцінювання суб'єктів господарювання за різними видами вартості може суттєво коливатись під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, серед них: економічні чинники макроекономічного плану, які пов'язані з ринковою кон'юнктурою, здійсненням зовнішньоекономічної діяльності, та мікроекономічні, які визначаються специфічними особливостями й параметрами конкретних фінансово-господарських операцій; територіальними і галузевими особливостями (місцезрештуванням об'єкта оцінки, його транспортною доступністю, наявністю і рівнем розвитку інфраструктури і т. ін.).

Ризик і невизначеність навколишнього середовища є обов'язковими атрибутами ринкової економіки, що суттєво впливають на вартість суб'єктів господарювання реального сектору економіки.

Одним з основних етапів процесу оцінювання вартості є ідентифікація ризиків, які впливають на вартість економічного суб'єкта, оскільки рівень ризиковості визначає загальні аспекти та специфічні особливості стратегії і тактики розвитку суб'єкта господарювання. Ризики, які здатні негативно впливати на вартість компанії, пропонується поділяти на дві групи – внутрішні і зовнішні [386, с. 241]. *Зовнішні (систематичні, ринкові)* – не залежать від функціонування і розвитку суб'єкта господарювання і виникають у разі зміни окремих стадій економічного циклу, коливанні кон'юнктури фінансового ринку, нестабільності монетарної, бюджетної, цінової та податкової політики та інших факторів (рис. 5.7). *Внутрішні (несистематичні, специфічні) ризики* – пов'язані з діяльністю конкретного економічного суб'єкта і спричиняються його організаційною та управлінською структурою, недоліками системи контролю, професійністю персоналу тощо.

У процесі ідентифікації ризиків доцільно обмежити коло досліджуваних ризиків тими, які безпосередньо впливають на вартість об'єкта, що оцінюється. Це дозволить виокремити пріоритетні (профільні) ризики, систематизувати й ранжувати їх за ступенем впливу на величину вартості бізнесу, обрати спосіб їх розрахунку та мінімізації. У структурі зовнішніх ризиків, які здатні суттєво вплинути на вартість суб'єкта господарювання, особливо в умовах нестаціонарної економіки, вважаємо доцільним виділити:

– *інфляційний ризик* – що спричинює знецінення реальної вартості капіталу та очікуваних доходів;

– *валютний ризик* – властивий підприємствам, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, і в умовах девальвації національної грошової одиниці, може спричинити як недоотримання прибутку, так і втрату капіталу, що негативно відіб'ється на вартості компанії;

– *податковий ризик* – що зумовлюється нестабільністю і незваженістю законодавства у сфері оподаткування, проявляється у введенні нових податків, коливанні існуючих ставок діючих податків і зборів, зміні термінів і умов здійснення окремих платежів тощо.

До внутрішніх ризиків, здатних критично вплинути на вартість промислового підприємства, можна віднести:

– *ризик зниження фінансової стійкості*, що спричинюється недосконалістю структури формування майна підприємства і джерел фінансових ресурсів, може супроводжуватися втратою контролю над підприємством (організацією, установою);

– *ризик неплатоспроможності* спричиняється недостатністю грошових активів для виконання всіх невідкладних зобов'язань і може генерувати загрозу банкрутства і ліквідації підприємства;

– *кредитний ризик* проявляється в несплаті позичальником основного боргу та процентів по ньому згідно зі строками й умовами кредитної угоди, може стосуватись усіх контрагентів підприємства та супроводжується спадом виробництва, невиконанням договірних зобов'язань, виникненням форс-мажорних обставин;

– *інвестиційний ризик* – може відноситись як до внутрішніх, так і до зовнішніх ризиків і характеризує можливість виникнення фінансових втрат у процесі здійснення інвестиційної діяльності.

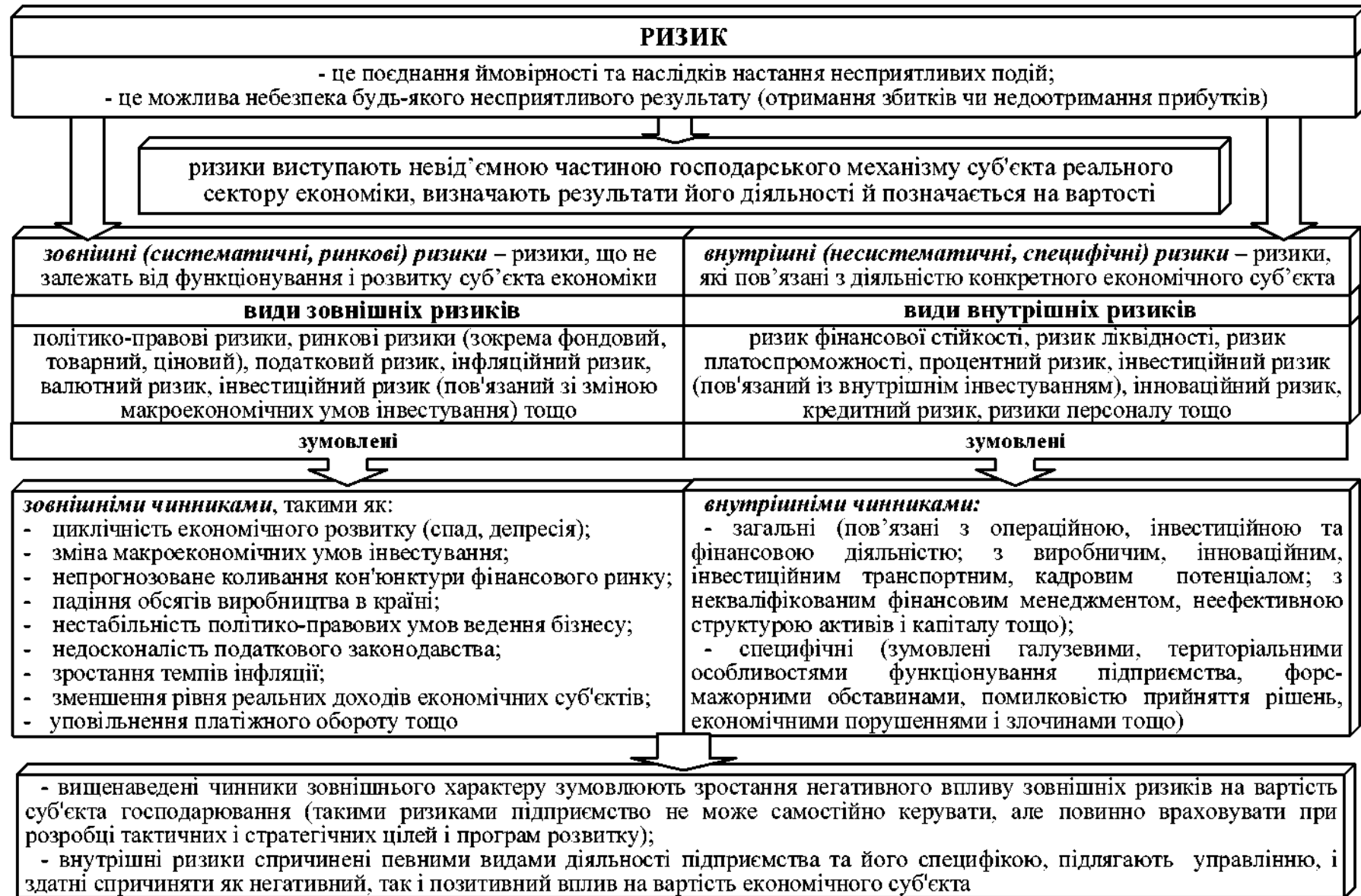

Рис. 5.7. Вплив ризиків на вартість промислового підприємства

Джерело: розроблено авторкою [242; 376; 377; 412].

Зазначені фінансові ризики пов'язані з великим спектром інших ризиків (таких як, процентний ризик, інноваційний ризик, ризик ділової репутації, криміногенний ризик, ризик персоналу тощо) можуть взаємопосилювати один одного, змінюючи тим самим значущість впливу на вартість суб'єкта економіки.

Проведення оціночних робіт передбачає виконання дій як організаційно-управлінського характеру (наприклад, укладання договору про проведення оцінки вартості підприємства, збір вихідної інформації про об'єкт оцінки, вибір і обґрунтування методології оцінки, проведення аудиторської перевірки та інвентаризації майна, узгодження результатів оцінки і т. ін.), так і розрахунково-аналітичного характеру (встановлення мети і завдань оціночної діяльності, обґрунтування доцільності застосування тих чи інших методичних підходів і методів до оцінки, визначення факторів впливу на вартість компанії та побудова їх ієрархії, ідентифікація і оцінка ризиків (тих, що супроводжують усі стадії процесу оцінки та тих, прояв яких здатен спричинити зміни вартості), визначення переваг, недоліків і обмежень обраних методів та інструментів, розробка стратегії і тактики підвищення вартості компанії.

Реалізація тактичних і стратегічних планів розвитку промислового підприємства потребує розробки зваженої політики управління ризиками, яка передбачає розробку шляхів мінімізації впливу ризиків на вартість компанії. До означених шляхів вважаємо доцільним віднести: розподіл ризику (між підприємством та його контрагентами, між власниками тощо), уникнення ризику, створення резервів, лімітування витрат, страхування, диверсифікація діяльності тощо [485, с. 176]. Застосування наведених заходів дозволять мінімізувати вплив ризиків на функціонування і розвиток суб'єкта господарювання загалом, що позитивно позначиться на оціночних показниках вартості.

Необхідно зазначити, що незалежно від різноманіття підходів, які застосовуються до визначення поняття вартості, значної кількості існуючих видів вартості, недосконалості існуючих методів і прийомів проведення оціночної діяльності, неможливості повністю нейтралізувати негативний вплив ризиків на кінцеві показники діяльності, вартість залишається ключовим показником ефективності функціонування та розвитку промислових підприємств загалом та управління фінансовими ризиками таких підприємств зокрема.

5.3. Оцінка впливу системи управління фінансовими ризиками промислових підприємств на рівень їх фінансової безпеки

Постійні кризові явища, що виникають в економіці країн світу і в Україні, турбулентність економічних процесів, посилення конкуренції з боку інших виробників товарів та послуг і т. ін. створюють суттєві загрози підприємницької діяльності, зумовлюють виникнення факторів ризику, що спричиняють значні фінансові втрати, які можуть призвести до зниження фінансової безпеки та банкрутства підприємств. Тому виникає гостра необхідність розробки дієвих засобів і методів протидії факторам, що зумовлюють виникнення фінансових ризиків, створення ефективної системи управління ризиками з метою формування та підтримки належного рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Ефективне управління фінансовими ризиками в першу чергу спрямовано на зниження ймовірності їх виникнення, мінімізації кількості факторів, що їх

спричиняють, усунення, за можливістю, ризикових операцій із практики господарської діяльності, зниження негативних наслідків, а саме фінансових втрат від настання ризикових подій і т. ін., що є складовими в системі формування фінансової безпеки промислового підприємства.

Формування фінансової безпеки має на меті досягнення такого фінансово-економічного стану і відповідних можливостей, за яких підприємство здатне адекватно реагувати на всі збурюючі фактори, що спричиняють фінансові ризики, ефективними протиризиковими діями.

Фінансова безпека промислового підприємства забезпечує його життєздатність в умовах фінансової нестабільності та постійних змін внутрішнього і зовнішнього середовища, за яких виникають фактори ризику.

Збільшення кількості факторів ризику фінансової діяльності промислового підприємства за умов відсутності антиризикових заходів призводить до суттєвого зниження фінансової безпеки і може спричинити його банкрутство.

Різновиди фінансових ризиків за напрямками фінансової діяльності промислових підприємств наведені в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Різновиди фінансових ризиків за напрямками фінансової діяльності промислових підприємств

№ з/п	Напрями фінансової діяльності промислових підприємств	Види фінансових ризиків промислових підприємств
1	2	3
1.	Фінансове забезпечення поточної виробничо-господарської діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - надмірне залучення фінансових коштів; - неефективна структура капіталу; - неефективний фінансовий менеджмент; - ризики високого рівня постійних витрат; - ризик низької обіговості оборотних коштів (як складова ризику ділової активності); - ризик неефективної цінової політики; - ризик фінансових втрат від коливання цін на продукцію через інфляційні процеси; - ризики завищення митної вартості товару і т. ін.
2.	Пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рівня рентабельності та платоспроможності	<ul style="list-style-type: none"> - ризик обмеження на конвертування гривні; - ризик введення мораторію на різні види платежів; - ризик введення офіційних обмежень на рух капіталу; - ризик неплатоспроможності; - ризик зменшення фінансової стійкості; - ризик зниження прибутковості; - ризик зростання цінової конкуренції; - ризик зменшення попиту на продукцію підприємства; - ризик відволікання оборотних коштів із сфери обігу; - ризик ліквідності і т. ін.
3.	Виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками	<ul style="list-style-type: none"> - ризики нестабільності податкового законодавства; - ризики виникнення та/або зростання простроченої дебіторської заборгованості; - ризики непогашення кредиторської заборгованості; - ризики прямих фінансових втрат; - ризик виникнення банкрутства; - ризики несвоєчасності розрахунків; - ризики введення мораторії на різні види платежів і т. ін.

1	2	3
4.	Мобілізація фінансових ресурсів для фінансування виробничого і соціального розвитку, збільшення власного капіталу	<ul style="list-style-type: none"> - ризики перевитрат інвестиційних ресурсів; - ризик тривалого терміну окупності інвестицій; - ризик невдало сформованого інвестиційного портфеля; - ризик неефективного інвестиційного менеджменту; - ризик неефективної мобілізації фінансового капіталу через нестабільність економічної ситуації; - ризики помилкової оцінки очікуваних грошових потоків; - ризики недостатньої привабливості цінних паперів для дрібних інвесторів і т. ін.
5.	Контроль за ефективним цільовим розподілом та використанням фінансових ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> - ризики надмірного обсягу резервного фонду; - ризик несвоєчасних розрахунків; - ризик неправильного формування статутного (зареєстрованого) капіталу; - ризик невваженої дивідендної політики; - ризик втраченої вигоди; - ризик невикористаних можливостей; - ризик неефективного використання власного капіталу і т. ін.

Джерело: розроблено авторкою.

Подальші дослідження фінансових ризиків промислового підприємства пов'язані з розглядом етапів його життєвого циклу.

Промислове підприємство як об'єкт дослідження в плані системного аналізу причин ризиковості його функціонування на певному етапі життєвого циклу з врахуванням факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища викликає інтерес не тільки з погляду виявлення природи і характеру дії зазначених факторів, а й з погляду їх розподілу за певними етапами життєвого циклу з метою розробки ефективних заходів щодо їх усунення або мінімізації їх негативних наслідків.

Основні фінансові ризики промислового підприємства на етапах його життєвого циклу наведені в табл. 5.4.

Аналізуючи причини виникнення фінансових ризиків промислового підприємства та їхніх негативних наслідків, можна виокремити такі найбільш типові види економічної діяльності, що вирізняються ймовірністю фінансових втрат:

- *операційна діяльність (ОД)*, де фінансові ризики переважно викликаються факторами внутрішнього середовища, які підконтрольні підприємству й можуть бути усунені за умов прийняття зважених управлінських рішень на рівні промислового підприємства;

- *інвестиційна діяльність (ІД)*, за якої фінансові ризики визначаються як факторами зовнішнього середовища, що непідконтрольні підприємству, так і факторами внутрішнього середовища, які контролюються підприємством;

- *фінансова діяльність (ФД)* – де фінансові ризики зумовлені факторами внутрішнього і зовнішнього середовища. Сила впливу зовнішнього середовища може коливатись під дією ринкових факторів (інфляція, коливання цін на товарних ринках, зміна процентних ставок на фінансових ринках тощо), які спричинюють відповідні ринкові та інші ризики, які є частково прогнозованими, що дозволяє підприємству своєчасно застосовувати антиризикові заходи й утримувати ризики на рівні, який рідко перевищує середній ступінь.

Залучення інновацій у всі види діяльності промислового підприємства дозволяє йому забезпечувати необхідний рівень конкурентоспроможності, платоспроможності та кредитоспроможності, що позитивно позначається на параметрах інвестиційної привабливості господарюючого суб'єкта і здатне підвищити тривалість таких етапів життєвого циклу підприємства, котрі характеризуються стабільністю зростання (табл. 5.4), тобто тих, на яких забезпечується найбільший рівень прибутковості (доходності), що стає підґрунтям своєчасної модернізації, оновлення виробничих потужностей, дає фінансові можливості для здійснення необхідної реорганізації (реструктуризації, реновації тощо) зі збереженням достатнього рівня фінансової безпеки.

З огляду на це в контексті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності пропонується розглядати *інноваційно-інвестиційну діяльність (ІІД)*, де фінансові ризики зумовлені факторами внутрішнього середовища, які ще посилюються невідомістю інноваційної діяльності. Вплив факторів зовнішнього середовища теж має місце, а їх перелік розширюється із залученням коштів іноземних інвесторів.

Шляхом комбінації зазначених видів економічної діяльності можна отримати такі варіанти сполучень з різним сукупним ступенем їх фінансового ризику (табл. 5.5).

З табл. 5.5 видно, що зростання ступеня сукупного ризику промислового підприємства здійснюється з нарощуванням ним видів економічної діяльності.

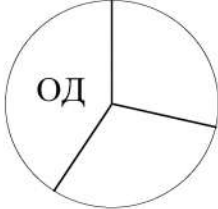

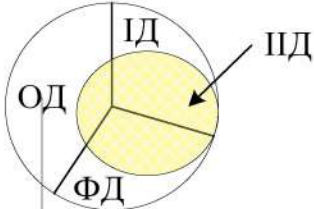
Максимальний ризик фінансових втрат через відсутність відповідних антикризових заходів слід очікувати у процесі інноваційно-інвестиційної діяльності, особливо за умов залучення іноземного капіталу й недотриманні необхідних параметрів фінансової безпеки, де з'являються ризики валютних операцій, процентні ризики, ризики коливання цін на світових товарних і сировинних ринках (насамперед на ринках енергоносіїв і т. ін.).

Для утримання надійних ринкових позицій в умовах постійних викликів і загроз екзогенного й ендогенного характеру, підвищення конкурентоспроможності своїх товарів і послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках, промислове підприємство повинно реалізовувати стратегію інноваційного розвитку, що пов'язано з високим ступенем фінансового ризику.

Для протидії фінансовим ризикам необхідно проводити ретельний аналіз першопричин виникнення факторів, які призводять до їх появи. Саме поглиблений аналіз першопричин виникнення фінансових ризиків дозволить розробити дієві заходи щодо усунення або мінімізації їхніх негативних наслідків у процесі функціонування промислового підприємства.

Поглиблений аналіз першопричин виникнення фінансових ризиків здійснюється шляхом їх деталізації. Сутність методичного підходу до проведення деталізації певного фінансового ризику проводиться дослідженням умов його виникнення, керуючись тим, що його поява є наслідком невизначеності попередніх дій або рішень, які були неоднозначними з огляду на можливі альтернативи і, тим самим, несуть певну загрозу, певний фінансовий ризик, який і є об'єктом аналізу.

Ступінь фінансового ризику за основними видами економічної діяльності промислового підприємства

Види економічної діяльності промислового підприємства	Структура факторів за основними видами економічної діяльності, що спричиняють фінансові ризики	Ступінь фінансового ризику
Операційна діяльність (ОД)		Незначний (контрольований)
Операційна діяльність (ОД)+ інвестиційна діяльність (ІД)		Середній (частково контрольований)
Операційна діяльність (ОД)+Фінансова діяльність (ФД)		Середній (частково контрольований)
Операційна діяльність (ОД)+Фінансова діяльність (ФД)+Інвестиційна діяльність (ІД) (із виділенням сектору Інноваційно-інвестиційної діяльності (ІІД))		Високий (частково контрольований з високим ступенем невизначеності)

Джерело: розроблено авторкою [152; 372; 381; 382; 392; 394-396; 409; 410; 421; 422; 423].

Саме невизначеність попередніх дій або рішень, які спричинили фінансовий ризик, що досліджується, є наступним кроком подальшого поглибленого аналізу для виявлення причин, що зумовили появу зазначеного ризику, який «лежить на поверхні» і відбивається на результатах фінансової діяльності промислового підприємства.

Після виявлення фінансового ризику, який передує основному як об'єкту вихідного дослідження, у результаті першого ступеня деталізації, проводиться в свою чергу подальший аналіз виявленого ризику на предмет визначення причин його виникнення за аналогічною процедурою, тобто здійснюється другий ступінь деталізації.

Кількість ступенів деталізації залежить від виду фінансового ризику, умов і характеру його виникнення та намірів дослідника дійти до першопричин виникнення зазначеного ризику.

Схема деталізації фінансових ризиків наведена на рис. 5.8.

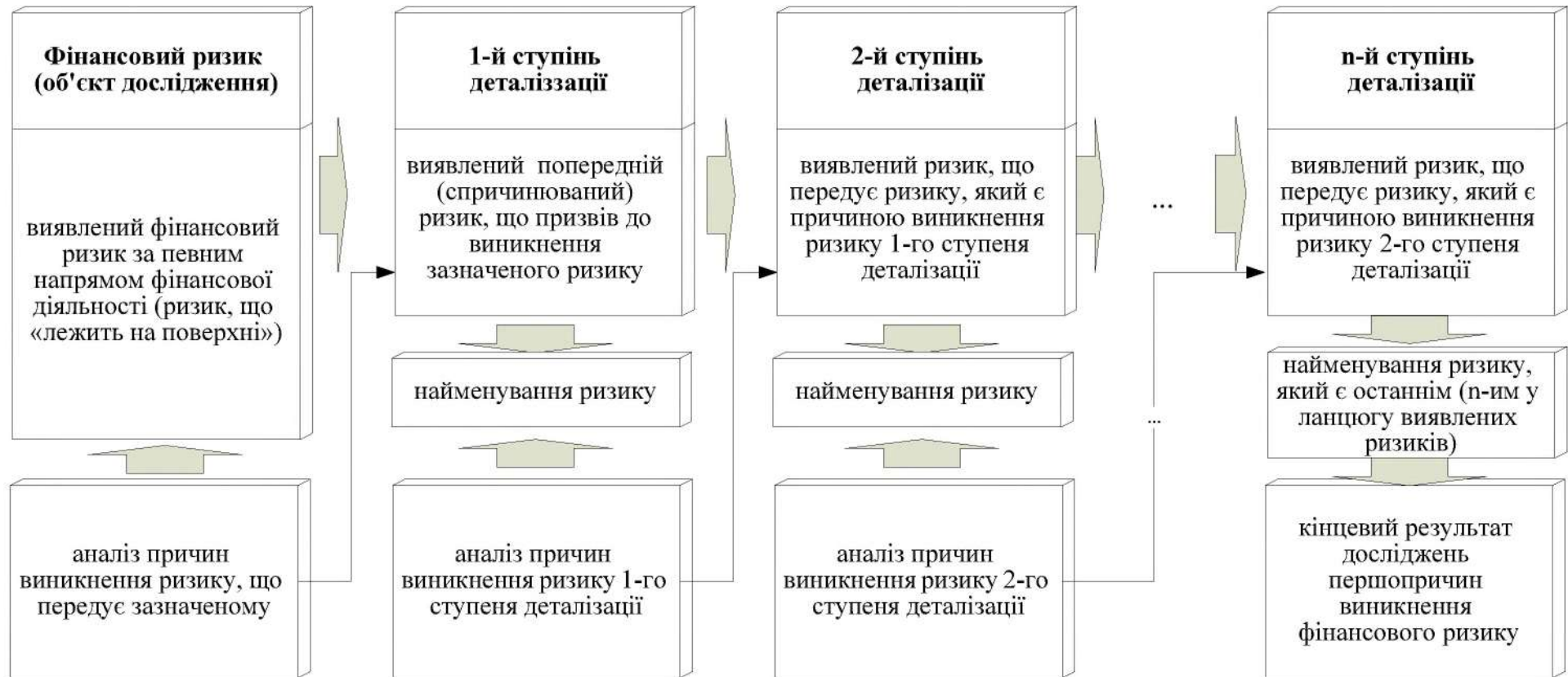

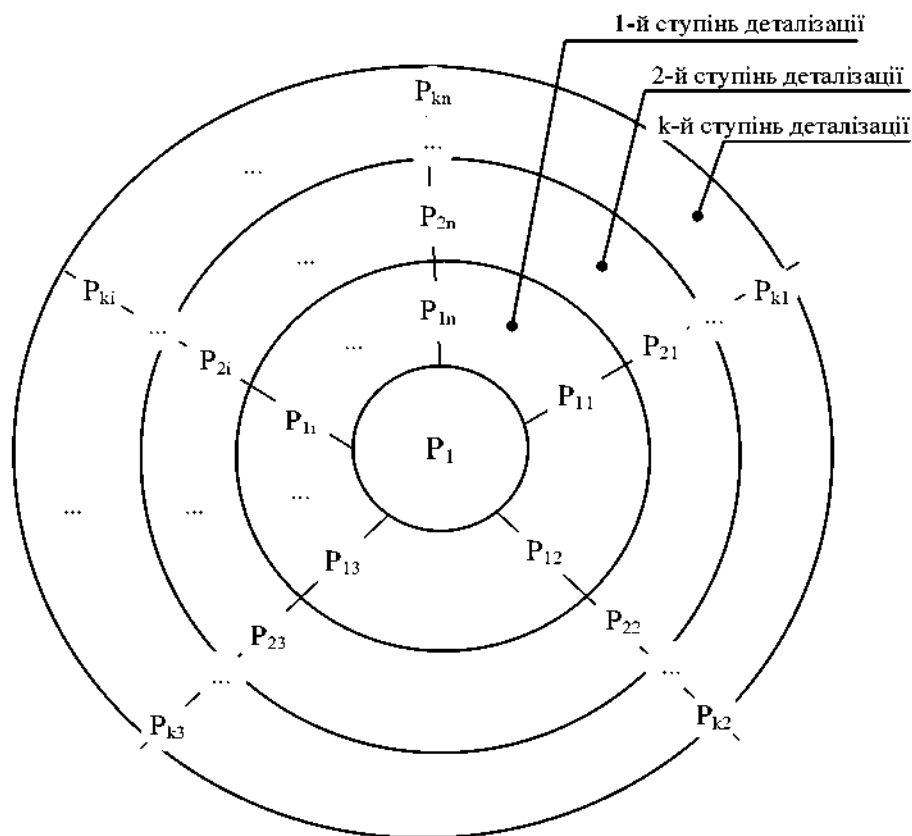
Рис. 5.8. Схема деталізації фінансових ризиків промислових підприємств

Джерело: складено авторкою.

У процесі дослідження фінансових ризиків за окремими напрямками фінансової діяльності промислового підприємства, або на етапах його життєвого циклу, зазвичай маємо справу із багатьма фінансовими ризиками, дослідження яких можливе за зазначеним методичним підходом. Це дозволяє визначити першопричини виникнення фінансових ризиків з метою раціонального використання фінансових ресурсів промислового підприємства для реалізації антиризикових заходів. Під час дослідження фінансових ризиків здебільшого виявляється, що першопричини їх виникнення поділені за різними напрямками ризикових подій і явищ, можливих альтернативних рішень інших ризикогенеруючих факторів, що їм передують. Тому аналіз такого ризику здійснюється за різними напрямками виникнення причинно-наслідкових зв'язків виявленого ланцюга ризиків, що спричинюють узагальнений ризик.

Ступінь деталізації фінансових ризиків за окремими напрямками їх виникнення залежить від характеру ризиків, що передують один одному на окремо визначеному напрямку досліджень.

Схема реалізації методичного підходу до поглибленого аналізу фінансових ризиків на базі послідовної ступеневої деталізації причини їх виникнення наведена на рис. 5.9. Приклад використання зазначеного методичного підходу до поглибленого аналізу фінансових ризиків показано на рис. 5.10.

- P_i – i -й ризик, що є предметом поглибленого аналізу;
- $P_{11} - P_{1n}$ - 1-й рівень деталізації причин виникнення i -го ризику;
- $P_{21} - P_{2n}$ - 2-й рівень деталізації причин виникнення i -го ризику;
- $P_{k1} - P_{kn}$ - k -й рівень деталізації причин виникнення i -го ризику

Рис. 5.9. Схема реалізації методичного підходу до поглибленого аналізу фінансових ризиків на базі послідовної ступеневої деталізації причин їх виникнення
Джерело: складено авторкою на основі [152; 372; 382; 392; 394-396; 409; 410; 421; 422; 423].

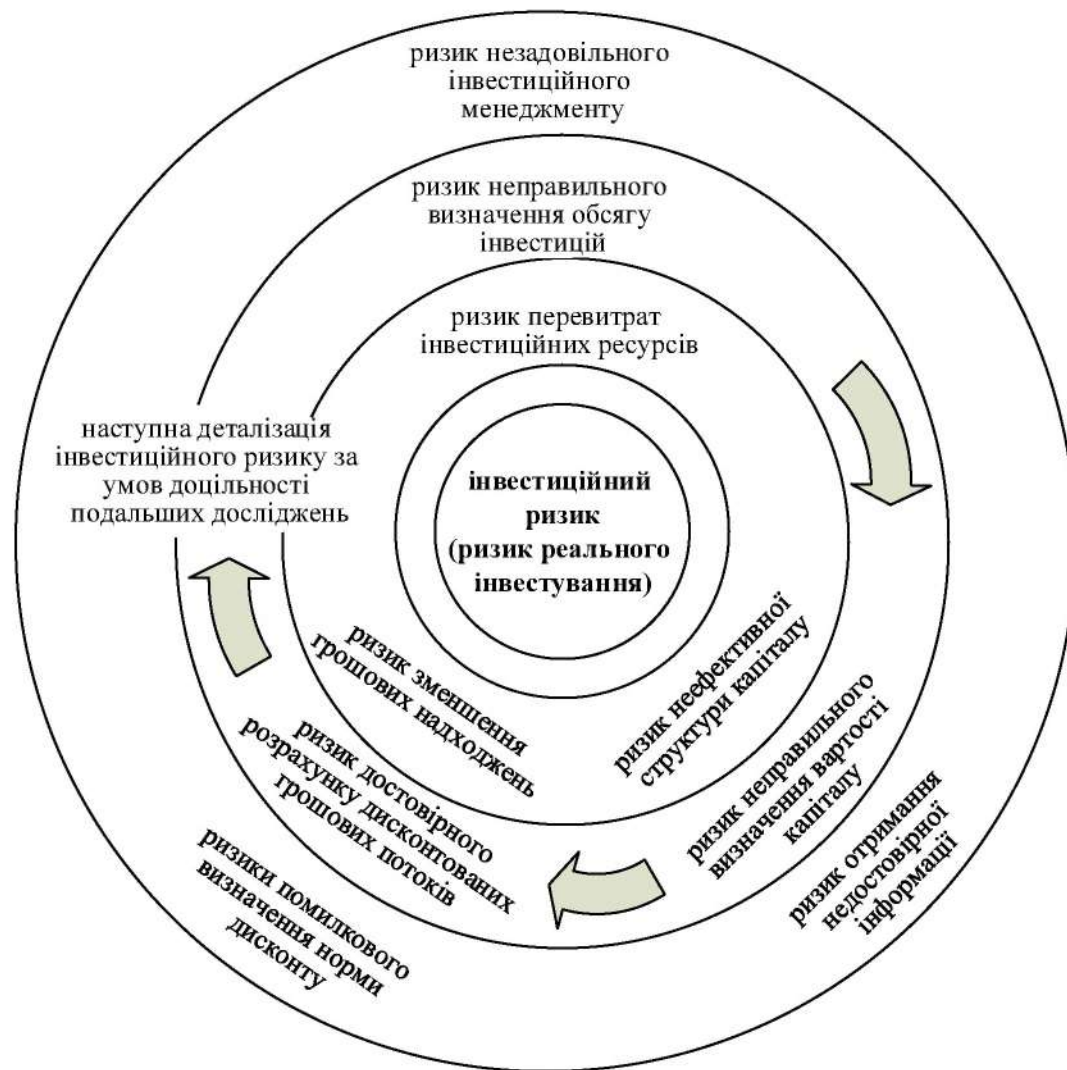

Рис. 5.10. Схема використання методичного підходу до поглибленого аналізу фінансових ризиків на базі послідовної деталізації причин їх виникнення
 Джерело: розроблено авторкою на основі [152; 372; 382; 392; 394-396; 409; 410; 421; 422; 423].

Протидія факторам, які спричиняють фінансові ризики, пов'язана з розробкою та реалізацією цілого комплексу антиризикових заходів, що потребує відповідного фінансового забезпечення. Будь-яке підприємство прагне мінімізувати ймовірність виникнення фінансових ризиків, або їхніх негативних наслідків у процесі своєї діяльності, що забезпечує йому стійкий розвиток у турбулентному економічному середовищі. Йдеться про фінансову безпеку промислового підприємства, рівень якої залежить від обсягів фінансових ресурсів, спрямованих на протидію фінансовим ризикам.

Характер залежності ймовірності виникнення фінансових ризиків від фінансових витрат на протидію факторам, що їх викликають, має такий вигляд (рис. 5.11).

На рис. 5.11 умовно виділені три зони фінансового ризику, які забезпечуються відповідним обсягом фінансових ресурсів.

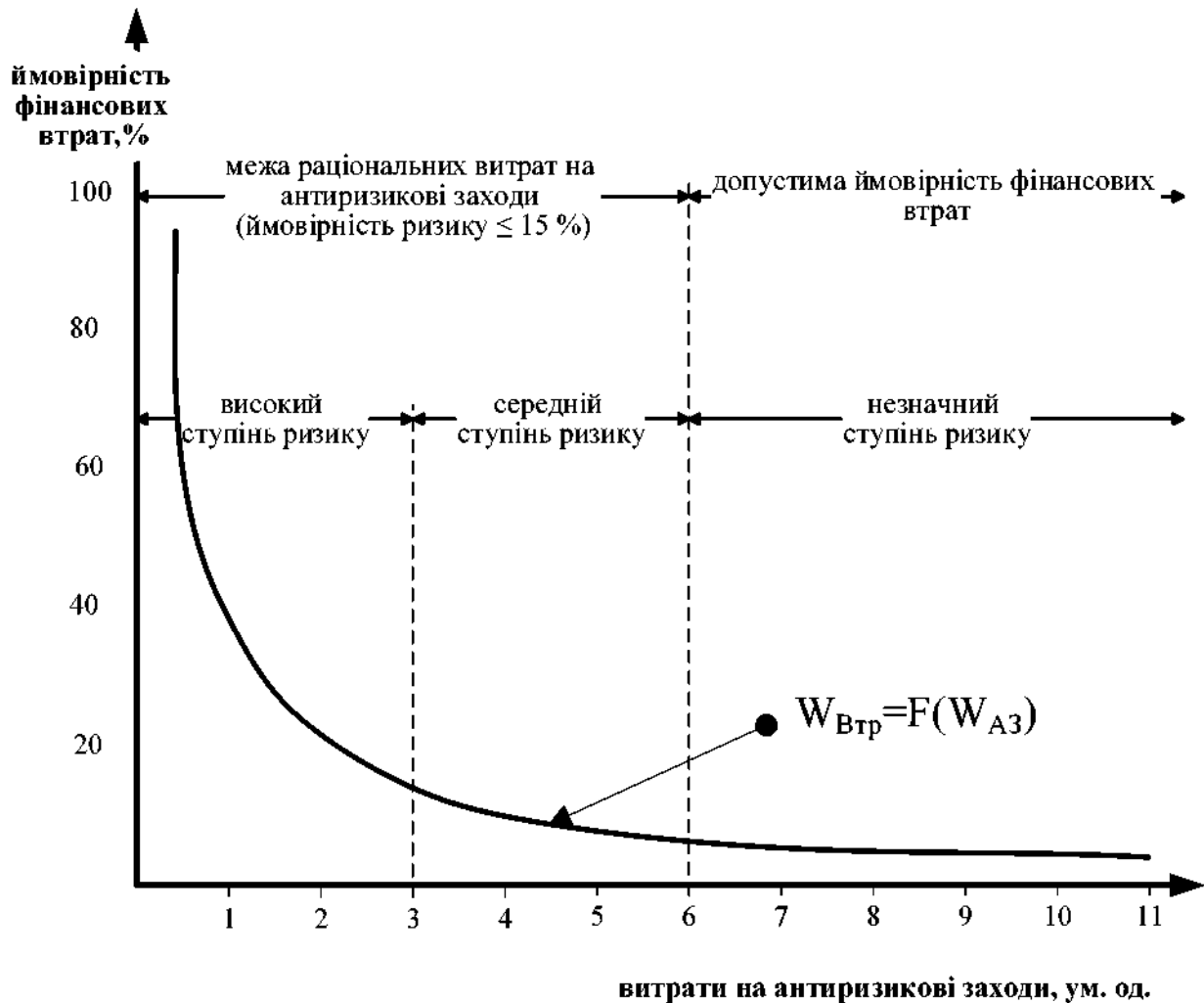

Рис. 5.11. Характеристика залежності ймовірності фінансових ризиків від фінансових витрат на антиризикові заходи

Джерело: розроблено авторкою [142; 152; 372; 382; 392; 394-396; 409; 410; 421; 422; 423].

Досягнення прийнятої або допустимої величини ймовірності фінансового ризику і, відповідно, певного рівня фінансової безпеки пов'язано з витратами на його забезпечення. Таким чином, доцільно ввести поняття «вартості» або «ціни» фінансової безпеки. Під вартістю фінансової безпеки будемо розуміти ціну, яку платить підприємство з певних фінансових джерел за уникнення фінансових втрат.

Вартість фінансової безпеки визначається витратами частини прибутку або інших коштів підприємства на нейтралізацію факторів, що спричиняють ризики фінансових втрат.

За наявністю необхідних вихідних даних можна розрахувати ціну фінансової безпеки за окремим напрямом фінансової діяльності промислового підприємства або на певному етапі його життєвого циклу.

Інтегральна ціна фінансової безпеки може розраховуватись за всіма видами фінансової діяльності промислового підприємства, які можуть здійснюватись в певний проміжок часу.

Управління фінансовими ризиками з метою формування фінансової безпеки промислового підприємства включає такі етапи:

1 етап. Аналіз можливих фінансових ризиків функціонування промислового підприємства за напрямками його фінансової діяльності та на окремих етапах його життєвого циклу, що розширює межі досліджень факторів, які спричиняють фінансові ризики, за різних умов їх виникнення зі своєю специфікою та своїми причинно-наслідковими особливостями.

2 етап. Деталізація фінансових ризиків з метою визначення їх складових та виявлення першопричин їх виникнення для більш точного визначення витрат та антиризикові заходи та прийняття інших виважених рішень щодо мінімізації або ліквідації негативних наслідків від настання ризикових подій.

3 етап. Оцінка ймовірності фінансових втрат (Φ_{ni}) від настання i -ї ризикової події на певному напрямку фінансової діяльності або на окремому етапі життєвого циклу промислового підприємства.

4 етап. Розрахунок ймовірної сумарної втрати фінансових ресурсів ($\sum_{i=1}^n \Phi_{ni}$) від настання ризикових подій на певному напрямку фінансової діяльності промислового підприємства або на окремому етапі його життєвого циклу залежно від мети та поставлених завдань досліджень фінансових втрат.

5 етап. Визначення та обґрунтований підбір найбільш ефективних засобів і методів для протидії факторам, що викликають фінансові ризики на певних напрямках фінансової діяльності промислового підприємства або на окремому етапі його життєвого циклу.

6 етап. Розрахунок необхідних фінансових витрат на реалізацію кожного із засобів і методів, які мають бути застосовані для протидії окремим (k -м) виявленим факторам (Φ_{pk}), що можуть викликати фінансові ризики з негативними наслідками фінансових втрат у процесі функціонування промислового підприємства.

7 етап. Визначення сукупних фінансових витрат на реалізацію антиризикових заходів ($\sum_{k=1}^m \Phi_{pk}$), тобто витрат на протидію негативному впливу всіх виявлених факторів на певних напрямках фінансової діяльності або на окремих етапах життєвого циклу промислового підприємства.

8 етап. Визначення бюджету промислового підприємства – фінансових ресурсів (Φ_n), які мають бути залучені на реалізацію антиризикових заходів у вигляді певної частки з прибутку або з інших джерел надходження грошових коштів.

9 етап. Визначення співвідношення бюджету на антиризикові заходи (на явних фінансових ресурсів, виділених на зазначені цілі – Φ_n) і фінансових потреб (Φ_n) для впровадження антиризикових заходів, що обумовлює два варіанти розвитку подій:

Варіант 1: $\frac{\Phi_n}{\Phi_n} \geq 1$, що засвідчує достатні умови формування фінансової

безпеки промислового підприємства, які реалізуються шляхом впровадження визначених антиризикових заходів.

Варіант 2: $\frac{\Phi_{\text{н}}}{\Phi_{\text{н}}} < 1$, що потребує окремого підходу до реалізації заходів від-

повідно до фінансових можливостей промислового підприємства, що пов'язано із визначенням певного напрямку протидії фінансовим ризикам.

10 етап. Вибір напрямку протидії факторам, що спричиняють фінансові ризики, передбачає розгляд трьох варіантів:

- залучення додаткових фінансових ресурсів для реалізації визначених засобів і методів протидії факторам, що спричиняють фінансові ризики;

- зменшення потреби у фінансових витратах на протидію фінансовим ризикам відмовою від ризикових операцій і т. ін. для виконання умови $\Phi_{\text{н}} \geq \Phi_{\text{н}}$;

- визначення допустимої межі зниження рівня фінансової безпеки за умов дотримання її наявним обсягом фінансових ресурсів.

Що стосується останнього напрямку, то йдеться про прийняття допустимих ризиків фінансових втрат, які суттєво не можуть відбитися на рівні фінансової безпеки промислового підприємства. Це визначається залежністю ймовірності ризику фінансових втрат від обсягу фінансових ресурсів, спрямованих на антиризикові заходи:

$$R_p = f(\Phi_{\text{н}}),$$

де зона допустимого ризику з погляду дотримання фінансової безпеки промислового підприємства визначає мінімальний обсяг фінансових ресурсів, який забезпечує зазначені вимоги.

11 етап. Визначення вартості фінансової безпеки за вибраним напрямком протидії фінансовим ризикам пропонується визначати за формулою:

$$\Omega = \frac{W_{\text{втр}}}{W_{\text{аз}}} \cdot 100\%,$$

де $W_{\text{втр}}$ – величина ймовірних фінансових втрат, яка усувається;

$W_{\text{аз}}$ – втрати коштів на антикризові заходи.

Алгоритм формування фінансової безпеки промислового підприємства наведений на рис. 5.12.

Послідовна реалізація означених етапів управління дозволить промислового підприємству забезпечити необхідний рівень фінансової безпеки та мінімізувати негативний вплив фінансових ризиків на процеси його функціонування та розвитку.

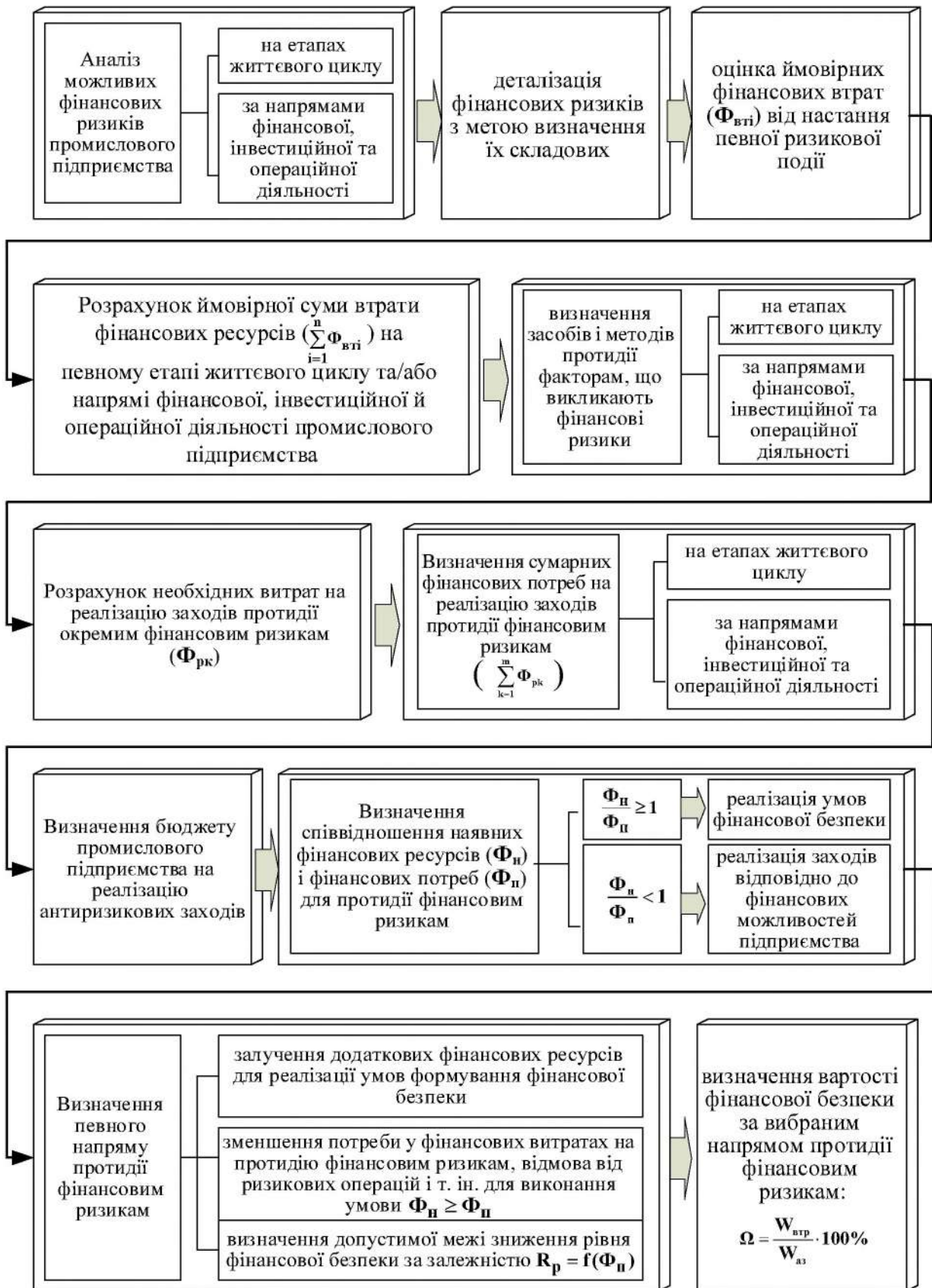

Рис. 5.12. Алгоритм формування фінансової безпеки промислового підприємства

Джерело: складено авторкою [142; 152; 372; 382; 392; 394-396; 409; 410; 421; 422; 423].

Проведені дослідження дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Ефективність протидії фінансовим ризикам промислового підприємства можлива за умов поглибленого аналізу умов і характеру їх виникнення, що досягається деталізацією виявлених ризиків, спрямованою на визначення першопричин їх виникнення. Це дозволяє підвищити результативність антиризикових заходів та ефективно використовувати фінансові ресурси на їх реалізацію.

2. Кількість можливих ступенів деталізації фінансових ризиків, що характеризує глибину досліджень, залежить від їх виду, кількості факторів, що спричинюють ризики, виявлених у ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків та бажанья дослідника дійти до першопричин їх виникнення.

3. Шляхом комбінації видів економічної діяльності промислового підприємства – операційної, інвестиційної та фінансової та виділення сегмента інноваційно-інвестиційної діяльності розглянуті три рівні фінансового ризику: низький, середній і високий, що потребує розробки адекватних заходів для формування незалежного рівня фінансової безпеки.

4. Охарактеризована залежність ймовірності виникнення фінансових ризиків від витрат на антиризикові заходи, де окреслені зони з різним ступенем фінансового ризику, які відповідають певному рівню фінансової безпеки. Це дозволяє орієнтуватись на визначений рівень фінансової безпеки за умов відповідних фінансових витрат на її реалізацію.

5. Мінімізація або усунення фінансових ризиків пов'язані з витрачанням значних обсягів фінансових ресурсів на антиризикові заходи, що ставить питання про їх доцільність або ефективність. Для кількісної характеристики антиризикових витрат введено поняття «ціна фінансової безпеки» стосовно результату, що досягається зазначеними витратами та запропонована формула для її розрахунку.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали змогу зробити такі теоретико-методологічні, методичні та практичні висновки.

1. Проведено дослідження наявного понятійно-категоріального апарату у сфері управління фінансовими ризиками. Зокрема, прослідковано еволюційний розвиток концептуальних основ загальної теорії управління та теорії управління ризиками, що дало підстави стверджувати, що еволюція розвитку загальної теорії управління має багато спільних рис з еволюцією управління фінансовими ризиками. Досліджено природу таких економічних категорій, як «ризик», «фінансовий ризик», «управління фінансовим ризиком», що дозволило чітко прослідкувати різні підходи щодо розуміння їхнього змісту та функціонального призначення.

2. Вивчення природи ризику загалом і фінансового ризику зокрема виявило проблеми, пов'язані з відсутністю єдиного понятійно-категоріального апарату, неоднозначністю розуміння об'єктивного, суб'єктивного й дуалістичного підходів до пізнання природи фінансового ризику. Проведений аналіз наявних трактувань різних учених сутності фінансового ризику дозволив виявити відмінні та спільні ознаки, притаманні різним трактуванням, і згрупувати їх за розглядом ризику як події, як діяльності, як ймовірності успіху чи невдачі. Все це дало змогу виокремити характерні властивості фінансового ризику, до яких доцільно віднести невизначеність, суперечливість, альтернативність, ймовірність, динамічність, значущість, стохатичність, спадковість, флуктуаційність, суперечливість, керованість, взаємопов'язаність (наявність причинно-наслідкових зв'язків) та властиві йому функції, до яких було віднесено інформаційно-аналітичну, регулятивну, інноваційну й захисну. Ці дослідження дозволили сформулювати авторське визначення фінансового ризику промислового підприємства як специфічної економічної категорії, яка виникає в процесі фінансово-господарської діяльності промислового підприємства та відображає ймовірність зниження або втрати його прибутку / доходу / капіталу, а також залежно від величини фінансових втрат передбачає заходи щодо його реорганізації, банкрутства та ліквідації.

3. Дослідження сутності процесу управління фінансовими ризиками виявило неоднозначність розуміння цього процесу різними вітчизняними та закордонними науковцями. Загалом у науковій літературі поняття «управління ризиком» використовується у вузькому й широкому розумінні. «Вузьке» сприйняття досліджуваної категорії являє собою процес розроблення і впровадження стратегії і тактики мінімізації будь-яких збитків суб'єкта господарювання, що виникають випадково. У широкому значенні під управлінням ризиком розуміють науку забезпечення умов для успішного функціонування будь-якого суб'єкта економіки в умовах ризику й невизначеності навколишнього середовища. Неоднозначність розуміння цієї категорії стало підставою для її уточнення, необхідного для проведення подальших досліджень з огляду на основну мету і завдань цієї монографії.

На нашу думку, під управлінням ризиком промислових підприємств треба розуміти процес прийняття управлінських рішень, які мінімізують негативний вплив внутрішніх і зовнішніх чинників макро-, мезо- і мікросередовища на підприємство, а також знижують збитки внаслідок виявлення ймовірних несприятливих ситуацій, що виникають у процесі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання.

Уточнення розуміння сутності управління фінансовими ризиками дало підстави до систематизації наявних підходів до управління ризиками, їх узагальнень та структуризації. Прагнення узагальнити всі відомі підходи до управління ризиками, які є застосовні для промислових підприємств, знайшло відображення в їх класифікації з позицій особливостей побудови управлінської діяльності, з погляду особливостей формування системи управління ризиками на підприємстві, з погляду прийняття рішень щодо попередження та мінімізації втрат.

4. Розкрито специфічні характеристики управління фінансовими ризиками промислових підприємств в умовах нестаціонарної економіки України, доведено необхідність управління фінансовими ризиками в контексті забезпечення фінансової безпеки та стійкого зростання економічного, фінансового, інвестиційного й інноваційного потенціалів реального сектору національної економіки – ключового сектору, що поєднує суб'єктів підприємництва, які виробляють матеріальні й нематеріальні блага, діяльність яких приводить до створення валового внутрішнього і валового національного продукту, а також національного доходу.

Вищезазначене дало підстави до поглиблення розуміння сутності економічної категорії «реальний сектор економіки» й дало змогу докладніше підійти до визначення її змісту, призначення, функцій та складових елементів, серед яких ключове становище посідають промислові підприємства, проблеми функціонування та розвитку яких в умовах нестаціонарної економіки України спричиняють значну кількість фінансових ризиків, а висока ймовірність їх прояву здатна нанести суттєву шкоду промислому підприємству та поставити під загрозу не тільки перспективи його розвитку, а й сам факт існування.

5. Доведено, що розв'язанню проблеми управління ризиками сприяє групування промислових підприємств за різними класифікаційними ознаками, що дозволить розробити адекватні ринкові механізми реагування на виникнення і посилення негативного впливу ризикоформуючих факторів. У зв'язку з цим, удосконалена існуюча систематизація і класифікація промислових підприємств, яка на відміну від існуючих, враховує основні види економічної діяльності промислових підприємств, етапи життєвого циклу, що створює передумови для своєчасного виявлення фінансових ризиків та запобіганню їх негативного впливу на функціонування і розвиток промислового підприємства. Досліджені також існуючі у науковій літературі підходи до класифікації фінансових ризиків й уточнена класифікація фінансових ризиків промислових підприємств, що дозволяє не тільки проаналізувати положення підприємства на ринку і визначити його проблеми в процесі здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, а й встановити загальні та специфічні особливості того чи іншого ризику, який можна віднести до фінансових.

6. Дослідження методології є необхідною складовою фундаментальних та прикладних наукових розробок у будь-якій сфері діяльності, які починаються з виділення предмета пізнання із сукупності властивостей об'єкта пізнання. Отже, розуміння того, що управління фінансовими ризиками промислових підприємств полягає в ідентифікації, аналізі та оцінці ризиків, а також в розробці системи заходів по мінімізації негативних наслідків виникнення ризикових подій зумовило необхідність вивчення сутності означених понять та визначення

основних методів і прийомів, які дозволяють належним чином ідентифікувати, проаналізувати фінансові ризики та оцінити їх вплив на функціонування і розвиток промислових підприємств з метою своєчасної розробки і запровадження антиризикових заходів, здатних мінімізувати можливі фінансові втрати. У ході проведеного дослідження було удосконалено методичні підходи до визначення схильності до ризику (ризик-апетиту), який відображує ту кількість ризиків, яку промислове підприємство у ході досягнення своїх стратегічних цілей може прийняти в залежності від темпів його економічного розвитку, фінансових і операційних можливостей, очікувань дохідності зацікавлених сторін (існуючих і потенційних власників і інвесторів, кредиторів тощо).

7. Встановлено, що розуміння законів, закономірностей і принципів управління фінансовими ризиками дає можливість промисловим підприємствам зрозуміти існуючі зв'язки між існуючими структурними елементами і підсистемами такої складної ієрархічної системи, як промислове підприємство, що сприяє забезпеченню ефективності розв'язання нагальних проблем і подоланню численних загроз, спричинених збурюючими (ризикоформуючими) факторами зовнішнього і внутрішнього середовища. У ході проведеного дослідження було розкрито змістовну сутність універсальних, загальних і часткових законів, законів, що є описовими і пояснюючими, законів, які є статистичними і динамічними, законів, котрі носять фундаментальний та прикладний характер, є феноменологічними і есенціальними, а також законів побудови, функціонування і розвитку систем. Визначено роль і місце законів управління в загальній системі законів, сформульовано сутність законів управління фінансовими ризиками промислових підприємств. З'ясовано, що в процесі пошуку шляхів мінімізації ймовірних фінансових втрат від прояву різних видів фінансових ризиків промислове підприємство повинно дотримуватись певних правил, тобто принципів управління ризиками, розуміння яких дозволяє максимально результативно розв'язати нагальні проблеми, що постають перед функціонуючим суб'єктом й пов'язані з пошуком шляхів мінімізації ймовірних фінансових втрат від прояву різних видів фінансових ризиків. Доведено, що розуміння законів, закономірностей і принципів управління фінансовими ризиками сприяє створенню на підприємстві ефективної системи управління ризиками, яка повинна бути інтегрована в структуру управління промислового підприємства й охоплювати всі види діяльності та бізнес-процеси.

8. Окремі бізнес-процеси, що здійснюються в межах операційної, фінансової та інвестиційної діяльності промислового підприємства можуть спричинити ризики, що здатні призвести до втрати як прибутку, так доходу і капіталу. З огляду на це доцільно в процесі управління фінансовими ризиками акцентувати особливу увагу на застосування процесного підходу до управління фінансовими ризиками, який дозволяє більш чітко відслідковувати взаємозв'язок і взаємозалежність функцій управління і забезпечувати необхідну якість управлінського процесу. Зазначене надає широку можливість щодо використання цього підходу суб'єктами економіки різних сфер і видів діяльності для тактичного і стратегічного управління фінансовими ризиками.

9. Проведено аналіз сучасного стану функціонування промислових підприємств, який дозволив виявити основні тенденції їх розвитку та узагальнити основні проблеми, що виникають у діяльності економічних суб'єктів загалом і промислових підприємств зокрема в нестаціонарній економіці України протягом досліджуваного періоду та сформулювати основні загрози, що спричиняють сукупність взаємопов'язаних фінансових ризиків як на макроекономічному й мезоекономічному рівні, так і рівні окремих промислових підприємств та запропонувати рекомендації стосовно їх мінімізації та/або усунення.

10. Критичний аналіз міжнародних та вітчизняних стандартів, законодавчих, нормативно-правових та регуляторних актів виявив їх суперечливість, недосконалість і фрагментарність, що зумовило акцентування уваги на потребі їх уточнення. Встановлено, що в зазначених документах використані підходи щодо визначення положень з управління ризиками мають специфічний прикладний характер і відрізняються певним ступенем деталізації. З огляду на це в практиці господарювання всі без винятку суб'єкти господарювання стикаються з необхідністю створення ефективної системи управління ризиками, спрямованої на мінімізацію наявних і потенційних збитків і витрат, що виникають і можуть виникати в процесі їх функціонування та розвитку. Зазначене дало підстави щодо узагальнення та систематизації сукупності стратегій і методів впливу на фінансові ризики та дослідженню їхніх особливостей і умов ефективного застосування.

11. Систематизовано основні передумови та фактори побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств. Зокрема, доведено, що виявлення ризикоутворюючих факторів і оцінювання ступеня їхнього впливу на функціонування та розвиток промислових підприємств і формування загроз зовнішнього і внутрішнього середовища доцільно проводити на макро-, мезо- і мікрорівні з виокремленням загальних і специфічних властивостей і галузевотериторіальних та інших особливостей такого впливу, спричинених циклічними змінами, що відбуваються в будь-якій економічній системі. Виявлено, що в сукупності ризикоутворюючих факторів окремі чинники можуть ставати домінуючими та здатні суттєво підсилити вплив певного виду фінансового ризику на діяльність промислового підприємства, що негативно відобразиться на результативних показниках діяльності. Інші фактори мінливого середовища здатні вносити додаткові зміни в процеси розвитку та посилювати або знижувати вплив домінуючого фактору. Наведене дозволило стверджувати, що врахування ієрархічності впливу ризикоутворюючих (збурюючих) факторів та специфічних особливостей їхнього впливу, зокрема таких, що спричинені циклічністю розвитку економіки, є важливим елементом системи й механізму управління фінансовими ризиками.

12. Виявлено й узагальнено особливості побудови механізму управління фінансовими ризиками промислових підприємств на основі концептуальних положень сформульованої сутності хвильової теорії ризиків, в основу якої покладено концепцію життєвого циклу виду економічної діяльності, підприємства, технологічного процесу, засобів виробництва та товару, за якої фактори впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, які на етапах своїх життєвих циклів, що повторюються протягом певного періоду, генерують імпульси ризикових подій, сумарна дія яких призводить до періодичних суттєвих фінансових витрат у процесі функціонування підприємства.

13. Розроблено методичні підходи до дослідження умов виникнення циклічності фінансових та інших видів ризиків у процесі функціонування промислових підприємств, що дало змогу встановити, узагальнити та систематизувати ключові ризики відповідно до етапів життєвого циклу економічної діяльності, промислового підприємства, технологічного процесу, засобів виробництва та товару, простежити тривалість зазначених життєвих циклів та визначити співвідношення між ними, визначити результат сумарної дії ризиків промислового підприємства від збурюючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища та відобразити типовий профіль ризику на стадіях життєвого циклу промислового підприємства.

14. Доведено, що результативність управління ризиками визначається ефективністю відповідного механізму, який спроможний мінімізувати або усунути фінансові ризики та сформувати достатній рівень фінансової безпеки підприємства. З огляду на це розроблено модель комплексно-поетапного механізму управління фінансовими ризиками промислового підприємства як сукупність методів, важелів та інструментів, узгоджена взаємодія яких забезпечує поетапну реалізацію комплексного підходу до цілеспрямованого впливу на всі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, що спричиняють фінансові ризики, з метою їх ліквідації або мінімізації негативного впливу на функціонування та розвиток промислових підприємств, який, крім виконання певних загальних і специфічних функцій, врахування інтересів стейкхолдерів, повинен охоплювати управлінські впливи та важелі, принципи, методи та інструменти, потоки фінансових, матеріальних, інформаційних та інших видів ресурсів, які виступають складовими механізму.

15. Обґрунтовано підходи до оцінки ефективності управління фінансовими ризиками, параметрів фінансових ризиків, що знайшли відображення в удосконалених нами:

- *методичних підходах до поглибленого аналізу фінансових ризиків, які на відміну від наявних базуються на послідовній ступеневій деталізації виявлення першопричин їх виникнення, яка, у свою чергу, залежить від виду фінансового ризику, умов і характеру його виникнення та намірів дослідника дійти до першопричин виникнення зазначеного ризику, що дозволяє своєчасно розробляти та реалізовувати цілісну систему антиризикових заходів, які дозволяють мінімізувати ймовірність виникнення фінансових ризиків, або їх негативних наслідків у діяльності промислового підприємства;*

- *методичних підходах до визначення вартості промислового підприємства, що змінюється в умовах динамічних змін зовнішнього і внутрішнього середовища, застосування яких дозволить виокремити пріоритетні (профільні) ризики, систематизувати й ранжувати їх за ступенем впливу на величину вартості бізнесу, обрати спосіб їх розрахунку і мінімізації;*

- *методичних підходах до оцінки ефективності управління фінансовими ризиками промислових підприємств на основі системи фінансових показників як індикаторів виявлення фінансових ризиків та їх співвідношень, що дозволяє не тільки виявити фактори, що призвели до критичних значень фінансових показ-*

ників, і їй визначити ступінь негативних фінансових наслідків від впливу виявлених факторів та розробити й реалізувати систему заходів протидії факторам, що призвели до критичних значень фінансових показників.

16. Розроблено теоретико-прикладні положення створення системи управління ризиками на основі вартісного підходу спрямовані на забезпечення фінансової безпеки промислового підприємства, що ґрунтуються на запропонованій авторській методиці визначення вартості фінансової безпеки, яка враховує залежність ймовірності фінансових ризиків від фінансових витрат на антиризикові заходи. Зазначені положення представлені у вигляді певного алгоритму дій, що дозволяють оцінити вплив системи управління фінансовими ризиками промислових підприємств на рівень їх фінансової безпеки. У цьому контексті введено поняття «вартість (ціна) фінансової безпеки», яка визначається витратами частини прибутку або інших коштів підприємства на нейтралізацію факторів, що спричиняють ризики фінансових втрат за вибраним напрямом протидії фінансовим ризикам і може розраховуватись за всіма видами фінансової діяльності промислового підприємства, що можуть здійснюватись у певний період.

Викладені в монографії основні положення проведеного наукового дослідження та представлені висновки й рекомендації дозволяють розширити методологічні засади управління фінансовими ризиками та підвищити ефективність функціонування та розвитку промислових підприємств в умовах нестаціонарної економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов О. К. Синтез определения термина «реальный сектор экономики». *Реальный сектор*. 2008. № 2. С. 11–12.
2. Абчук В. А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2006. 480 с.
3. Актуальні проблеми забезпечення економічної незалежності України (Результати аналізу та пропозиції по вирішенню) / М. Г. Чумаченко [та ін.] ; НАН України, Інститут економіки промисловості. Донецьк : [б.в.], 1997. 68 с.
4. Александрова В. П., Загорская Т. Н., Котяев Л. В. Управление технико-экономическим развитием промышленного предприятия. Москва : Техника, 1987. 326 с.
5. Алексеева Н. В., Богатова Т. А. Методические подходы измерения уровня и оценки эффективности методов финансирования рисков потерь имущества в финансовом менеджменте предприятия. *Экономика: вчера, сегодня, завтра*. 2018. Том 8. № 10А. С. 316-323. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_37004891_18634927.pdf (дата обращения: 15.19.2018).
6. Алле М. Поведение рационального человека в условиях риска: критика постулатов и аксиом американской школы. *THESIS*. 1994. Вып. 5. С. 217-241. URL: https://igiti.hse.ru/data/465/313/1234/5_4_1Allais.pdf (дата обращения: 17.09.2019).
7. Альгин А. П. Грани экономического риска. Москва : Знание, 1994. 64 с.
8. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва : Мысль, 1989. 187 с.
9. Амосов Н. М. Моделирование сложных систем. Киев : Наукова думка, 1968. 81 с.
10. Амоша А. И., Иванов Е. Т. Каноны рынка и законы экономики. Донецк : [б. и.], 1998. Кн. 1: Методология экономико-математического анализа. [Б. м.] : [б.и.], 1998. 419 с.
11. Амоша А. И., Иванов Е. Т., Прокопенко Н. Д., Иванов С. Е. Каноны рынка и законы экономики. Кн. 8 : Экономическое проектирование. Донецк, 2005. 548 с.
12. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования / пер. с англ. С. В. Ариничева ; науч. ред. Ю. П. Адлер. Москва : РИА «Стандарты и качество», 2005. 272 с.
13. Андреева Т. Є., Петровська Т. Е. Ризик у ринковій економіці : навчальний посібник. Харків : Бурун Книга, 2005. 128 с. : 12 іл.
14. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 519 с.
15. Атапина Н. В. Сравнительный анализ методов оценки рисков и подходов к организации риск-менеджмента. *Молодой ученый*. 2013. № 5. С. 235-243. URL: <https://moluch.ru/archive/52/6924> (дата обращения: 20.09.2019).
16. Бабенко В. Г. Страхування фінансових ризиків як механізм надання гарантій суб'єктам підприємницької діяльності : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2007. 21 с.

17. Бадалова А. Г., Пантелеев А. В. Промышленный риск-менеджмент. Москва : Издательство «Доброе слово», 2018. 288 с.
18. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент. Москва : Финансы и статистика, 1996. 192 с.
19. Балдин К. В., Воробьев С. Н. Риск-менеджмент : учеб. пособие. Москва : Гардарики, 2012. 285 с.
20. Белов И., Нижникова Е. Как управлять рисками в ИТ-проекте. URL: <http://www.osp.ru/cio/2010/07/13003350/> (дата обращения: 01.05.2019).
21. Бережная Е. В., Бережной В. И. Математические методы моделирования экономических систем. Москва : Финансы и статистика, 2001. 368 с.
22. Бернар И., Колли Ж.-К. Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: в 2 т. Т. II. Москва : Междунар. отношения, 1997. 760 с.
23. Берч К. Концепция риск-аппетита. URL: <https://www.trn.ua/articles/7478/> (дата обращения: 21.11.2019).
24. Берч К. Риск Аппетит: «Не откусывайте больше, чем можете проглотить». 2015. URL: https://www.cfin.ru/finanalysis/risk/Risk_Appetite.shtml (дата обращения: 21.11.2019).
25. Бир С. Кибернетика и управление производством. Москва : Наука, 1965. 391 с.
26. Білоусов Є. Класифікація господарських ризиків. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 3. С. 13–14.
27. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками. Киев: НИКА-Центр, 2005. 600 с.
28. Бланк И. А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. Киев : Ника-Центр, Ольга. 2003. 496 с.
29. Блауг М. Мангольдт, Ганс Карл Эмиль фон. *100 великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past*. Санкт-Петербург : Экономикус, 2008. С. 195-197.
30. Болч Б., Хуань К. Дж. Многомерные статистические методы для экономики. Москва : Статистика, 1979. 317 с.
31. Большая психологическая энциклопедия. URL: <https://psychology.academic.ru/1176/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (дата обращения: 12.09.2019).
32. Большая Советская энциклопедия : в 30 т. 3-е изд. Т. 20 / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Советская энциклопедия, 1975. 607с.
33. Большой экономический словарь / [под ред. А. Н. Азрилияна]. 2-е изд. доп. и перераб. Москва : Институт новой экономики, 1997. 864 с.
34. Большой энциклопедический словарь / за ред. А. М. Прохорова. Москва : Советская энциклопедия, 1993. 1632 с.
35. Бондаренко М. И., Евтушенко А. Г. Производственные резервы: реализация и эффективность : [учеб.-метод. пособие]. Харьков : ХИБМ, 2003. 212 с.

36. Борисов В. Машиностроение: инновации и конкурентоспособность. *Экономист*. 2000. № 8. С. 38–42.
37. Боровкова В. А., Боровкова В. А. Методологические аспекты оценки стратегии менеджмента риска организации. *Экономика: вчера, сегодня, завтра*. 2018. Т. 8. № 3А. С. 27-38. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-economy-2018-3/3-borovkova.pdf> (дата обращения: 20.10.2018).
38. Боронос В. Г., Сторчака Н. О. Життєвий цикл підприємства: аналіз існуючих моделей. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2008. № 2, т. 1. С. 28-32. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/1096/1/BV73E553d01.pdf> (дата звернення: 18.10.2019).
39. Брегін Н. А., Брітченко І. Г. Механізм оцінки й управління фінансовими ризиками підприємств. Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2004. 172 с.
40. Бригхем Ю. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / пер. с англ. Москва : РАГС, Экономика, 1998. 823 с.
41. Брусов А. Г., Беляничев В. Г. Технологические инновации как основной фактор конкурентоспособности. *Прогнозирование и планирование соц.-экон. развития регионов* : матер. Всерос. науч.-практ. конф. Чебоксары, 1999. С. 56–60.
42. Бугай В. З., Бурка М. Г. Життєвий цикл як інструмент антикризового управління підприємством. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/32.pdf (дата звернення: 18.10.2019).
43. Бузько И. Р., Трунина И. М., Загирняк Д. М. Экономический риск и управление инновационной деятельностью предприятия : учебное пособие. Киев, 1996. 136 с.
44. Бункіна М. К., Семенов А. М. Макроекономіка : [підручник]. 4-те видання, перероб. і доп. Київ : Справа та сервіс, 2003. 544 с.
45. Бутник О. М. Економіко-математичне моделювання динамічних закономірностей розвитку економічних систем : монографія. Харків : Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003. 224 с.
46. Буянов В. П., Кирсанов К. А., Михайло Л. А. Управление рисками (рискология). Москва : Экзамен, 2002. 384 с.
47. Бычкова С. М., Растамханова Л. Н. Риски в аудиторской деятельности / за ред. С. М. Бычковой. Москва : Финансы и статистика, 2003. 415 с.
48. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса : учебник. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 576 с.
49. Валовий внутрішній продукт / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 04.10.2019).
50. Валуєв Ю. Б. Процесно-функціональне управління промисловим підприємством : монографія. Одеса : Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України, 2011. 296, [2] с.
51. Васильева Т. А., Диденко О. Н., Елифанов А. А., Козьменко О. В., Козьменко С. Н. Риск-менеджмент инноваций : монография. Сумы : Деловые перспективы, 2005. 257 с.

52. Васильківський Д. М. Діагностика етапів життєвого циклу підприємства як основа формування стратегії підвищення економічного потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 4. Т. 2. С. 97–100. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3692/1/%D0%92%D0%90%D0%A1%D0%98%D0%9B%D0%AC%D0%9A%D0%86%D0%92%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%98%D0%99.pdf> (дата звернення: 17.10.2019).
53. Вечканов Г. С., Вечканова Г. Р., Пуляев В. Т. Краткая экономическая энциклопедия. Санкт-Петербург : Петрополис, 1998. 509 с.
54. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику. Київ : Деміур, 1996. 212 с.
55. Вітлінський В. В., Верченко П. І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2000. 292 с.
56. Вітлінський В. В., Верченко П. І., Сігал А. В., Наконечний Я. С. Економічний ризик: ігрові моделі : навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. В. В. Вітлінського. Київ : КНЕУ, 2002. 446 с.
57. Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Шарапов О. Д. Економічний ризик і методи його вимірювання : підручник для студ. екон. спец. / Інститут змісту і методів навчання; Київський держ. економічний ун-т. Київ, 1996. 398 с.
58. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
59. Власники бізнесу назвали ключові ризики для своїх компаній. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2492704-vlasniki-biznesu-nazvali-klucovi-riziki-dla-svoih-kompanij.html> (дата звернення: 19.08.2019).
60. Власюк Т. М. Підходи до визначення стадій життєвого циклу галузей промисловості. URL: http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Economics/41997.doc.htm (дата звернення: 15.09.2019).
61. Вовчак О. Д., Завійська О. І. Страхові послуги : навчальний посібник. Львів : Вид-во «Компакт-ЛВ», 2005. 656 с.
62. Володькіна М. В. Організація управління промисловим підприємством : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2011. 318 с.
63. Всесвітня асоціація ризик-менеджерів (Global Association of Risk Professionals). URL: <http://www.garp.org/> (дата звернення: 06.09.2019).
64. Вяцкова Н. А. *К вопросу о сущности и классификации методов управления рисками*. Проблемы экономики и менеджмента. 2015. № 9 (49). С. 15–26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-suschnosti-i-klassifikatsii-metodov-upravleniya-riskami> (дата обращения: 04.03.2019).
65. Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка : підручник / пер. з англ. ; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесевич. Київ : КНЕУ, 2004. 889 с.
66. Габриелян М. О., Третьяков О. Б. Классификация рисков в инвестиционно-строительной деятельности. *Вестник университета*. 2016. № 5. С. 60-67. URL: <https://vestnik.guu.ru/jour/article/view/257/1226> (дата обращения: 13.018.2018).

67. Гальчинський А. С. Теорія грошей : навч.-метод. посіб. Київ, 2001. 413 с.
68. Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. Київ : Знання України, 2002. 336с.
69. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 360 с.
70. Глосарій банківської термінології / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123344 (дата звернення: 07.10.2019).
71. Головач Т. В., Грушевицька А. Б., Швид В. В. Ризик-менеджмент: зміст і організація на підприємстві. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 3, т. 1. С. 157-163.
72. Гончаров В. Н., Бурбело О. А., Вавин А. И. Эффективность производственной инфраструктуры предприятия : [науч.-метод.разработки]. Луганск, 1994. 165 с.
73. Гончаров С. М., Кушнір Н. Б. Тлумачний словник економіста / за ред. проф. С. М. Гончарова. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 264 с.
74. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 08.09.2019).
75. Грабовой П. Г., Петрова С. Н., Полтавцев С. И. Риски в современном бизнесе. Москва : Аланс, 1994. 234 с.
76. Гранатуров В. М., Шевчук О. Б. Риски підприємницької діяльності: проблеми аналізу. Київ : Державне видавничо-інформаційне агентство «Зв'язок», 2000. 150 с.
77. Гранатуров В. М., Литовченко И. В. Управление предпринимательскими рисками: вопросы теории и практики. Одесса : МЧП «Эвен», 2005. 204 с.
78. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. Москва : Дело и Сервис, 1999. 112 с.
79. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Дело и сервис, 2002. 154 с.
80. Гранатуров В. М. Экономический риск. Сущность, методы измерения, пути снижения. Москва : Дело и Сервис, 2010.160 с.
81. Грачева М. В. Анализ проектных рисков. Москва : ЗАО «Финстатинформ», 1999. 216 с.
82. Грещак М. Г., Гребешкова О. М., Коцюба О. С. Внутрішній економічний механізм підприємства / за ред. М. Г. Грещака. Київ : КНЕУ, 2001. 228с.
83. Григор'єва О. Є. Проблеми ризиків, що виникають під час реалізації інноваційних проектів, та методи їхнього кількісного вимірювання. URL: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd/> (дата звернення: 17.10.2019).
84. Гридчина М. В. Финансовый менеджмент: курс лекций. 3-е изд., стереотип. Киев : МАУП, 2004. 160 с.

85. Гримашевич О. Н. Методологические подходы к определению риска промышленного предприятия. *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*. 2011. № 1. С. 57-59. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-podhody-k-opredeleniyu-riska-promyshlennogo-predpriyatiya> (дата обращения: 05.10.2018).
86. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук та ін. Київ : КНЕУ, 2011. 589 с.
87. Грюнинг Х. Ван, Брайович Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления финансовым риском / пер. с англ. ; вступ сл.д.э.н. К. Р. Тагирбекова. Москва : Издательство «Весь Мир», 2007. 304 с.
88. Гуржій Н. М. Ризик-менеджмент стратегічного маркетингу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 70-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_1_12 (дата звернення: 03.11.2018).
89. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов / [пер. с англ.]. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2004. 1342 с.
90. Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика : [монографія]. Черкаси : ЧДТУ, 2006. 315 с.
91. Дафт Р. Л. Менеджмент. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 832 с.
92. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.12.2019).
93. Державний класифікатор будівель та споруд: ДК 018-2000. URL: https://dnaop.com/html/32977_2.html (дата звернення: 10.11.2019).
94. Дикань В. М., Уткина Ю. Н. Эффективность работы технопарков инновационной деятельности предприятий. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2004. № 5-6. С. 200–206.
95. Димитров И. Л. Идентификация рисков как инструмент повышения эффективности инновационной деятельности. *Молодой ученый*. 2013. № 2. С. 113-116.
96. Донец Ю. Ю. Эффективность использования производственного потенциала. Киев, 1987. 114 с.
97. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
98. Дорогунцов С., Нейкова Л. Сучасні проблеми технічного розвитку промисловості України. *Економіка України*. 2006. № 9. С. 4–11.
99. Дрещинский В. А. Основы научных исследований : учебник для СПО. 2-е изд., пер. и доп. Москва : Юрайт, 2018. 274 с.
100. ДСТУ ISO 31000:2018 Менеджмент ризиков. Принципы и руководства (ISO 31000:2018, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page.html?id_doc=80322 (дата звернення 23.11.2019).
101. ДСТУ ISO Guide 73:2013 Керування ризиком. Словник термінів. URL: http://normativ.info/list_files.php?put=excel_base/norms/dstuiso.csv&n=77 (дата звернення 23.11.2019).
102. ДСТУ ISO/IEC 31010:2013 Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf> (дата звернення 23.11.2019).

103. Дубина М. В., Шишкіна О. В., Дубина П. В. Визначення природи факторингової послуги та особливостей її надання фінансовими установами. *Фінансові дослідження*. 2018. № 1 (4). URL: <http://fr.stu.cn.ua/tmp/pdf/99.pdf> (дата звернення: 02.01.2019).

104. Дубина М. В., Шишкіна О. В., Тарасенко А. В. Обґрунтування сутності факторингу та пізнання особливостей його використання як методу забезпечення фінансової безпеки економічних об'єктів різних типів. *Стратегія та механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки* : [колективна монографія] / під заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2017. С. 197–225.

105. Дубина М. В., Шишкіна О. В. Сутність та інфраструктура системи кредитного ринку України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 4. С. 80–86.

106. Дубина М., Шишкіна О. Теоретичні засади визначення сутності фінансової довіри та її ролі у розвитку сектору фінансових послуг. *Дванадцять регіональні та муніципальні читання : Сектори економіки в процесі реалізації державної регіональної політики* : збірник матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (26-27 жовтня 2017 року). Тернопіль-Збараж, 2017. Ч. 1. С. 200–203.

107. Дубров А. М., Лагоша Б. А., Хрусталев Е. Ю. Моделирование рисков в экономике и бизнесе. Москва : Финансы и статистика, 2000. 224 с.

108. Дуброва О. С. Сучасний погляд на ризик-менеджмент як важливу складову системи управління підприємством. *Стратегія економічного розвитку України* : науковий збірник. 2002. Вип. 1(8). С. 446-453.

109. Дудкіна Е. В. Анализ эффективности управления рисками: проблемы и подходы к измерению. *Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ»*. 2016. Т. 8, № 3. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/55EVN316.pdf> (дата звернення: 11.10.2019).

110. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Академія, 2000. Т. 1. 864 с.

111. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.

112. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Академія, 2002. Т. 3. 952 с.

113. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. Т. 2. 568 с.

114. Економічний словник / за ред. Й. С. Завадського. Київ : Кондор, 2006. 355 с.

115. Економічний словник-довідник / за ред. д.е.н., проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.

116. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ : Міжн.-ек. фундація, 2000. 703 с.

117. Ермасова Н. Б. Риск-менеджмент организации : учеб.-практ. пособие. Москва : Дашков и К°, 2011. 380с.

118. Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 528 с.

119. Єріна А. М. Міжнародні рейтинги: статистичні аспекти обчислення та застосування. Частина I. Індeksi економічної свободи та глобальної конкурентоспроможності. *Статистика України*. 2016. № 3. С. 56-64.
120. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : [монографія]. Київ : НІСД, 2009. 336 с.
121. Живко З. Б., Живко М. О., Живко І. Ю. Словник сучасних економічних термінів. Львів : Край, 2007. 384 с.
122. Завлин П. Н., Васильев А. В. Оценка эффективности инноваций. Санкт-Петербург : Издательский дом «Бизнес-пресса», 1998. 216 с.
123. Загорельська Т. Ю. Управління фінансовими ризиками на рівні підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 3, т. 1. С. 168-173. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_3_1/pdf/168-173.pdf (дата звернення: 03.02.2019).
124. Загородній А. Г., Вознюк Г. Я. Фінансово-економічний словник. 3-тє вид., доп. та перероб. Львів : Видавництво «Львівської політехніки», 2011. 844 с.
125. Зайцев Н. Л. Краткий словарь экономиста. Москва : Издательство «ИНФРА-М», 2000. 145 с.
126. Законодавство України / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 09.10.2019).
127. Замков О. О., Толстопятенко А. В., Черемных Ю. Н. Математические методы в экономике. Москва : Дело и Сервис, 1999. 368 с.
128. Злобина Н. В., Пешкова Г. Ю. Современные тенденции управления рисками: взаимосвязь между риском, стратегией и стоимостью компании. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. 2018. № 8 (34). С. 128-133. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-upravleniya-riskami-vzaimosvyaz-mezhdu-riskom-strategiei-i-stoimostyu-kompanii/viewer> (дата звернення: 16.08.2019).
129. Зовнішній борг України. URL: <https://insiders.com.ua/spravochnik/vneshnij-dolg> (дата звернення: 18.09.2019).
130. Иванилов Ю. П., Лото А. В. Математические модели в экономике. Москва : Наука, 1979. 304 с.
131. Инвестиционное проектирование устойчивого регионального развития : сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти, Краматор. экон.-гуманит. ин-т ; отв.ред. А. И. Амоша [и др.]. Донецк : [б.в.], 1998. 263 с.
132. Институт риск-менеджмента (The Institute of Risk Management- IRM). URL: <https://www.theirm.org/homepage/> (дата звернення: 18.09.2019).
133. ИСО. URL: <https://www.iso.org/ru/home.html> (дата обращения: 19.09.2019).
134. Исследование операций : в 2 т. / под ред. Дж. Моудера, С. Элмаграби. Москва : Мир, 1981. Т. 1. 712 с.
135. Исследование операций : в 2 т. / под ред. Дж. Моудера, С. Элмаграби. Москва : Мир, 1981. Т. 2. 677 с.
136. Исследования по общей теории систем : сб. переводов. Москва : Прогресс, 1969. 520 с.

137. Івасів Б. С. Гроші та кредит : підручник. Тернопіль : Карт-бланш, Київ : Кондор, 2008. 528 с.
138. Івченко І. Ю. Економічні ризики : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
139. Ігнат'єва І. А. Методологічні аспекти управління стратегічним потенціалом підприємства. *Проблеми науки*. 2005. № 1. С. 8–12.
140. Ільчук В. П., Шишкіна О. В. Механізм управління фінансовими ризиками промислових підприємств. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 3 (19). С. 277–293.
141. Ільчук В., Гавриленко Н., Садчикова І. Ризики залучення фінансового капіталу та шляхи їх мінімізації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 3. С. 158-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2016_3_22 (дата звернення: 18.03.2019).
142. Ільчук В. П., Шишкіна О. В. Хвильова теорія ризиків промислових підприємств. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4 (20). С. 19–36.
143. Інститут ризик-менеджменту (The Institute of Risk Management- IRM). URL: <https://www.theirm.org/homepage/> (дата звернення: 14.10.2019).
144. Інфляція та фінансові механізми її регулювання / за ред. А. І. Даниленка. Київ : Ін-т екон. та прогноз., 2007. 400 с.
145. Історія курсу гривні до долару. URL: <http://stat.nonews.co/ukraine/official-statistics/dollar-usa/> (дата звернення: 09.09.2019).
146. Ішук С. Концептуальні засади формування та розвитку виробничого потенціалу промислових підприємств. *Регіональна економіка*. 2005. № 3. С. 48–56.
147. Йода Е. В., Мешкова Л. Л., Болотина Е. Н. Классификация банковских рисков и их оптимизация / под общ. ред. проф. Е. В. Йода. 2-е изд., испр., перераб. Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. техн. ун-та, 2002. 120 с.
148. Калайдин Е. Н., Спирин С. Г. Формирование факторов финансового риска и их оценка в деятельности экономических субъектов. *Финансы и кредит*. 2014. Т. 20, вып. 4. С. 36–44. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-faktorov-finansovogo-riska-i-ih-otsenka-v-deyatelnosti-ekonomicheskikh-subektov> (дата звернення: 01.02.2019).
149. Кальченко О. М., Шишкіна О. В. Особливості управління економічною безпекою підприємств туристичної сфери. *Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки* : монографія / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Ніжин : ФОП Лук'яненко В.В. ТПК «Орхідея», 2015. С. 383-403.
150. Кальченко О. М., Дубина М. В., Шишкіна О. В. Роль cash-менеджменту в управлінні підприємствами. *Фінансово-економічна стратегія розвитку в умовах євроінтеграційних процесів: аспекти сталості та безпеки* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 5-6 листопада 2014 р.) : у 2 ч. Чернігів : ЧНТУ, 2014. Ч. 2. С. 51-53.
151. Кальченко О. М., Шишкіна О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Чернігів : Видавець Брагінець О. В., 2018. 524 с.

152. Кальченко О. М., Шишкіна О. В., Анікейчик О. В. Функціональне призначення системи управління прибутком підприємства. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики* : матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15–16 вересня 2016 р.). Одеса : Атлант, 2016. С. 276–277.
153. Каплан Р. С., Майкс А. Управление рисками: новый подход = Kaplan R. S., Mikes A. Managing risks: a new framework. *Harvard business rev.* Boston, 2012. Vol. 90, no. 6. P. 48–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2013-03-036-kaplan-r-s-mayks-a-upravlenie-riskami-novyy-podhod-kaplan-r-s-mikes-a-managing-risks-a-new-framework-harvard-business-rev-boston-2012> (дата обращения: 02.08.2019).
154. Капустина Н. В., Кузнецов Ю. В. Принципы исследования системы управления рисками. *Вестник МГТУ*. 2010. Т. 13, № 1. С. 15–21. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiyu-issledovaniya-sistemy-upravleniya-riskami/viewer> (дата звернення: 12.02.2019).
155. Капустина Н. В. Развитие организации на основе риск-менеджмента: теория, методология и практика : монография. Москва : НИЦ ИНФРА-М, 2014. 178 с.
156. Карлоф Б. Деловая стратегия: [Концепция. Содержание. Символы] : пер. с англ. Москва : Экономика, 1991. 238,[1] с.
157. Кармазіна Н. В. Реальний сектор регіональної економіки: макроекономічне регулювання розвитку : монографія. Київ; Херсон : Акад. муніцип. упр., 2014. 391 с.
158. Карпей Т. В. Экономика, организация и планирование промышленного производства : учебное пособие для учащихся ССУЗов. Издание 4-е испр. и доп. Минск : Дизайн ПРО, 2004. 328 с.
159. Качалов Р. М. Управление хозяйственным риском. Москва : Наука, 2002. 192 с.
160. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва : Гелиос АРВ, 2002. 352 с.
161. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. Москва : ЭКОНОВ, Ключ, 1993. 472 с.
162. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.
163. Кейнс Дж. Трактат о деньгах (A Treatise of Money). URL: <http://coollib.net/b/106234> (дата обращения: 19.10.2019).
164. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : монографія. Тернопіль : Економічна думка; Карт-бланш, 2002. 570 с.
165. Клейнер Г. Б., Тамбовцев В. Л., Качалов Р. М. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / под общ. ред. д-ра тех. наук, проф. С. А. Панова и д-ра экон. наук, проф. Г. Б. Клейнера. Москва : ОАО Изд-во «Экономика», 1997. 288 с.
166. Князевич А. О. Управління стадіями життєвого циклу підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка*. 2012. Вип. 2 (36). С. 140–143. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3428> (дата звернення: 20.10.2019).

167. Ковалев А. П. Кредитный риск-менеджмент : монография. Киев : Сузір'я, 2007. 406 с.
168. Коваленко В. В. Застосування діагностики в управлінні етапами життєвого циклу підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12, ч. 1. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/12_1_2017ua/32.pdf (дата звернення: 18.10.2019).
169. Коваленко М. А., Чесноков В. Л. Фінансовий словник : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. і доп. Херсон : Олді-плюс, 2009. 382 с.
170. Козенков Д. Є. Життєвий цикл організацій та етапи життєвого циклу виробничих систем. *Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Проблеми економіки транспорту*. 2011. Вип. 2. С. 74-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdnuzt_pet_2011_2_15 (дата звернення: 16.10.2019).
171. Кокинз Г. Управление результативностью: Как преодолеть разрыв между объявленной стратегией и реальными процессами. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 315 с.
172. Компанія «Делойт» в Україні. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/about-deloitte/articles/deloitte-in-ukraine.html> (дата звернення: 11.11.2019).
173. Комплексная оценка эффективности мероприятий, направленных на ускорение научно-технического прогресса: Методические рекомендации / Лившиц В. Н. и др. Москва : Информэлектро, 1989. 121 с.
174. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Москва : Экономика, 2002. 767 с. URL: http://www.booksshare.net/books/economics/kondratievnd/2002/files/kondrat2002tsikli_kon.pdf (дата обращения: 16.10.2019).
175. Кондрашихін А. Б., Пепа Т. В. Теорія та практика підприємницького ризику : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 224 с.
176. Коноплицький В. А., Філіна Г. І. Економічний словник. Глумачно-термінологічний. Київ : КНТ, 2007. 580 с.
177. Константинов Ф. В. Объективная диалектика. Законы строения, функционирования и развития. URL: <https://fil.wikireading.ru/17652> (дата обращения: 06.09.2019).
178. Концепция организационно-экономического механизма стабилизации промышленного производства / Амоша А. И. и др. ; НАН Украины; Институт экономики промышленности. Донецк, 1996. 48 с. (Препринт / НАН Украины; Институт экономики промышленности).
179. Корж Н. В. Методи управління фінансовими ризиками. *Траектория науки. Международный электронный научный журнал*. 2016. Т. 2, № 10. С. 1.1-1.6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2016_2_10_3 (дата звернення: 04.02.2019).
180. Коршунова Н. Л., Литвинов В. П., Рац М. В., Котельников С. И., Матьяш О. И. Понятия фундаментального и прикладного и их приложение в науке. *Управление наукой и наукометрия*. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatiya-fundamentalnogo-i-prikladnogo-i-ih-prilozhenie-v-nauke> (дата звернення: 06.06.2019).

181. Коупленд Т., Колер Т., Мурин Дж. Стоимость компании: оценка и управление : [пер. с англ.]. 3-е изд., перераб, и доп. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. 576 с.
182. Кохан М. О., Шквірук І. М. Порівняльний аналіз основних концепцій життєвого циклу організації. *Молодіжний Економічний Дайджест*. 2014. № 1 (1). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/3924/12%20-%2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 17.10.2019).
183. Кочетков С. В. Методы стимулирования использования инновационного потенциала предприятия. *Инновации*. 2005. № 7. С. 112–114.
184. Кравців В. С., Мельник М. І., Антонов В. Б. Залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України: проблеми та політика активізації: монографія. Львів : ІРД НАН України, 2011. 368 с.
185. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства. Київ : ЦНЛ, 2005. 352 с.
186. Краснощеков П. С., Петров А. А. Принципы построения моделей. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 264 с.
187. Круш П. В., Клименко О. В. Інфляція: суть, форма та її оцінка : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2010. 288 с.
188. Крышкин О. В. Настольная книга по внутреннему аудиту: риски и бизнес-процессы / под ред. Р. Ионов. Москва : Альпина Паблишер, 2013. 476 с.
189. Куликова Е. Е. Управление рисками. Инновационный аспект. Москва : Бератор-Паблишинг, 2008. 112 с.
190. Куницына Н. Н. Хозяйственные риски в деятельности предприятий. Ставрополь, 1996. Деп. В ВИНТИ 06.03.96. № 740-В96. 15 с.
191. Куницына Н. Н. Экономическая динамика и риски. Москва : Редакция журнала «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающий предприятий», 2002. 288 с.
192. Кутергина Г. В., Модорский А. В. Анализ эффективности систем управления финансовыми рисками коммерческой организации. *Аудит и финансовый анализ*. 2010. № 3. URL: https://auditfin.com/fin/2010/3/03_08.pdf (дата обращения: 06.05.2019).
193. Лапин Е. В. Оценка экономического потенциала предприятия : монография. Суми : Университетская книга, 2004. 360 с.
194. Лапуста М. Г., Шаршукова Л. Г. Риски в предпринимательской деятельности. Москва : ИНФРА-М, 1998. 224 с.
195. Ли Ч. Ф., Финнерти Дж. И. Финансы корпораций: теория, методы и практика : пособие / пер. с англ. Москва : Инфра-М, 2000. XVIII. 686 с.
196. Либерман А. Е. Основные факторы конкурентоспособности промышленного оборудования. *Машиностроитель*. 2000. № 3. С. 8–9.
197. Литвицький В. Реінфляція-2007. *Вісник НБУ*. 2008. № 2. С. 2-9.
198. Лопатин В. А., Лопатина Л. Е. Русский толковый словарь. Изд. 7-е, испр. и доп. Москва : Рус. яз., 2001. 882 с.
199. Лотиш О. Я. Особливості стратегічного аналізу галузі. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5258> (дата звернення: 08.05.2019).

200. Лотов А. В. Введение в экономико-математическое моделирование. Москва : Наука, 1984. 392 с.
201. Лук'янова В. В., Головач Т. В. Економічний ризик : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 464 с.
202. Маковеев П. С. Управление развитием промышленного производства: мотивационные механизмы. Одесса : Одесский госуд. политех. ун-т, 2000. 340с.
203. Малыхин Д. В. Обзор современных методических подходов к оценке системы управления рисками и внутреннего контроля в банке. *Управление финансовыми рисками*. 2011. № 01(25). С. 46–64 URL: https://www.iiaru.ru/contact/UFR_1_2011_m.pdf (дата обращения: 04.04.2019).
204. Маргасова В. Г. Система забезпечення стійкості національної економіки та її безпеки: теорія, методологія, практика управління : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2014. 415 с.
205. Маркс К. Капитал. Москва : Издательство Политиздат. 1983. 3883 с. URL: <https://institutions.com/download/books/702-karl-marx-das-kapital.html> (дата обращения: 13.09.2019).
206. Марцин В. С. Деякі підходи до регулювання інфляційних процесів на сучасному етапі розвитку економіки. *Економіка розвитку*. 2013. № 1(65). С. 42-48.
207. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. I : пер. с англ. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1993. 415 с.
208. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. II : пер. с англ. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1993. 310 с.
209. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. III : пер. с англ. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1993. 351 с.
210. Масалітіна В. В. Планування руху грошових коштів в системі управління фінансовими ризиками : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Національний транспортний ун-т ; Нац. трансп. ун-т. Київ, 2002. 20 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2002/02mvvufr.pdf> (дата звернення: 06.10.2018).
211. Маслій В. Теоретичні аспекти застосування методу групувань в статистичному дослідженні процесу іноземного інвестування в Україні. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. Тернопільський національний економічний університет. 2011. № 8/1. С. 446 – 448.
212. Матюшенко О. І. Життєвий цикл підприємства: сутність, моделі, оцінка. *Проблеми економіки*. 2010. № 4. С. 82–91. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-4_0-pages-82_91.pdf (дата звернення: 16.10.2019).
213. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 188 с. 93
214. Международный совет управления рисками (International Risk Governance Council (IRGC)). URL: <http://www.irgc.org/risk-governance/irgc-risk-governance-framework/> (дата обращения: 11.10.2018).
215. Мельник О. М. Інфляція: теорія і практика регулювання : [монографія]. Київ : Т-во «Знання», 1999. 291 с.
216. Мендрул О. Г. Управління вартістю підприємств : монографія. Київ : КНЕУ, 2002. 272 с.

217. Методология. *Политология. Словарь*. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/1767/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (дата обращения: 10.09.2018).
218. Методология. *Современная энциклопедия*. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/29918/%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%AF> (дата обращения: 10.09.2018).
219. Мешков В. А. Влияние инфраструктуры реального сектора на устойчивое развитие экономики региона : дис. ... канд. экон. наук / Институт экономики Уральского отделения Российской академии наук. Ижевск, 2007. 200 с.
220. Милль Дж. С. Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / под ред. А. М. Прохорова. 3-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 632 с.
221. Михайловська І. М., Ларіонова К. Л. Гроші та кредит : навч. посіб. Львів : Новий світ-2000, 2006. 432 с.
222. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. Київ, 1999. 963 с.
223. Міжнародна рада управління ризиками (International Risk Governance Council - (IRGC)). URL: <http://www.irgc.org/risk-governance/irgc-risk-governance-framework/> (дата звернення: 16.10.2019).
224. Морозова Н. А. К вопросу о типологии рисков малой и средней фирмы в кредитном процессе. *Омский научный вестник*. 2014. № 1 (125). С. 72–76. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-tipologii-riskov-maloy-i-sredney-firmy-v-kreditnom-protssesse> (дата обращения: 10.10.2018).
225. Найт Ф. Понятия риска и неопределенности. *Thesis*. 1994. Вып. 5. С. 12-28.
226. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ; Центр эволюционной экономики / пер. с англ. М. Я. Каждан. Москва : Дело, 2003. 359с.
227. Наумова Т. В. О некоторых функциях риска. *Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации*. 2013. № 191. URL <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-funktziyah-riska> (дата обращения: 11.11.2018).
228. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 13.10.2019).
229. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. Москва : ИЛ, 1960. 708 с.
230. Нейман Дж. фон, Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение». Москва : Наука, 1970. 707 с.
231. Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України: колективна монографія / за ред. д-ра экон. наук, проф. Л. В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-текон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 278 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/277.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).

232. Нескородєв С. М., Грачова О. О. Дослідження сутності управління фінансовими ризиками підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. № 47. С. 132–136.

233. Новая философская энциклопедия : в 4 т / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. Фонд ; Научно-ред. совет: предс. В. С. Стёпин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. Москва : Мысль, 2010. Т. II. 634 с.

234. Новиков Д. А. Законы, закономерности и принципы управления. *Иновации в менеджменте*. 2016. № 7. С. 44-53.

235. Новиков Д. А. Методология управления. Москва : Либроком, 2011. 128 с.

236. Оганян Г. А. Політична економія. URL: <http://ecolib.com.ua/article.php?book=19&article=2175> (дата звернення: 15.11.2019).

237. Огляд міжнародних стандартів з управління ризиками. URL: <http://oppb.com.ua/news/oglyad-mizhnarodnyh-standartiv-z-upravlinnya-ryzykamy> (дата звернення: 10.10.2019).

238. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Изд. 4-е, доп. Москва : Азбуковник, 1999. 944 с.

239. Осипов В. Е. Динамические и статистические законы в системе теоретического знания. *Современные технологии. Системный анализ. Моделирование*. 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dinamicheskie-i-statisticheskie-zakony-v-sisteme-teoreticheskogo-znaniya/viewer> (дата обращения: 06.06.2019).

240. Основные определения, типологическая классификация промышленных предприятий. URL: <http://stroy-spravka.ru/article/osnovnye-opredeleniya-tipologicheskaya-klassifikatsiya-promyshlennykh-predpriyatii> (дата обращения: 08.09.2019).

241. Осовська Г. В., Осовський О. А. Основи менеджменту : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 664 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-125.html> (дата звернення: 05.03.2019).

242. Островська Г. Нова парадигма ризик-менеджменту в контексті зростання вартості корпорації. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 3. С. 118-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2015_3_12 (дата звернення: 03.08.2018).

243. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/markets/exchangerate-chart?cn%5B%5D=USD&startDate=01.01.2018&endDate=31.12.2018> (дата звернення: 12.09.2019).

244. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2019).

245. Панченко О. І., Шишкіна О. В. Страховий маркетинг і фактори його розвитку. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 1 (48). С. 385-391.

246. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / пер. с англ. Ф. В. Маевского. Москва : Изд-во «Дело» АНХ, 2011. 232 с.

247. Перша Консалтингова Компанія. URL: <http://firstconsulting.com.ua/ru/services/management-consulting> (дата звернення: 11.09.2019).
248. Писаревський І. М. Удосконалення організації управління економічними процесами: часовий, фінансовий, організаційний аспекти (На прикладі будівництва і реконструкції залізниць України) : монографія. Харків : УкрДА-ЗТ, 2004. 264 с.
249. Питерс Т. Дж., Уотерман Р. Х. В поисках совершенства: уроки самых успешных компаний Америки. Москва : Вильямс, 2005. 558 с.
250. Пікус Р. В. Управління фінансовими ризиками : [навчальний посібник]. Київ : Знання. 2010. 598 с.
251. Платформа Ligazakon. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DKU0702.html (дата звернення: 04.12.2019).
252. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.12.2019).
253. Показники зовнішнього боргу. URL: <https://buklib.net/books/28457/> (дата звернення: 14.11.2019).
254. Полінський О. М. Ідентифікація та оцінка економічних ризиків інноваційної діяльності в машинобудуванні. *Регіональна економіка*. 2011. № 3. С. 80-88. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/regek_2011_3_10.pdf (дата звернення: 04.05.2017).
255. Полякова О. Ю., Гольцяєва Л. А. Основні засади формування комплексу моделей управління фінансовими ризиками підприємства. *Бізнес Інформ*. 2013. № 6. С. 106–110.
256. Понятие о промышленном предприятии. URL: <http://topknowledge.ru/ekonomika-predpriyatiya/1682-ponyatie-o-promyshlennom-predpriyatii.html> (дата обращения: 05.04.2019).
257. Поняття вартості та її модифікації. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/econ-teor/1393-ponyattya-varnosti-ta-jiji-modifikatsiji.html> (дата звернення: 06.04.2019).
258. Попов Е. В. Рыночный потенциал предприятия : [монография]. Москва : Экономика, 2002. 559 с.
259. Попова А. Ю. Риск-менеджмент инвестиционной деятельности / Харьковский национальный ун-т им. В. Н. Каразина. Харьков, 2003. 266 с.
260. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. Москва : Альпина, 2006. 454 с.
261. Портер М. Преимущества стран в конкурентной борьбе. Москва : Прогресс, 1990. 370 с.
262. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / за ред. Ю. В. Кіндзерського. Київ : Ін-т екон. та прогноз., 2009. 928 с.
263. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. Москва : СИНТЕГ, 2000. 528 с.
264. Предприятие. *Словарь Ожегова. Толковый словарь русского языка*. URL: <http://www.ozhegov.com/words/26408.shtml> (дата обращения: 08.10.2018).
265. Про всі причини знецінення гривні. URL: <https://uainfo.org/blognews/507911-pro-vs-prichini-znecnennya-grivn.html> (дата звернення: 08.04.2019).

266. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або запобігання тероризму : Закон України від 28.11.2002 № 249-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15> (дата звернення: 04.01.2019).

267. Про затвердження Методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними : Закон України від 16.02.2011 р. № 232. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-%D0%BF> (дата звернення: 04.07.2019).

268. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації проведення перевірок підприємств, які входять до складу фінансово-промислових груп, інших об'єднань та великих платників податків : Закон України від 16.07.2007 р. № 432. URL: <http://sfs.gov.ua/yuridichnim-osobam/podatkoviy-kontrol/nakazi/print-66306.html> (дата звернення: 03.07.2019).

269. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-p> (дата звернення: 02.07.2019).

270. Про затвердження Правил безпеки в газовому господарстві коксохімічних підприємств і виробництв : Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 27.03.2007 № 61. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM032405.html (дата звернення: 08.07.2019).

271. Про затвердження термінологічної бази системи внутрішнього контролю та аудиту Державного казначейства України : Наказ Державного казначейства України від 07.10.2008 р. № 417. URL: http://cons.parus.ua/_d.asp?r=054J938eb4cd14e94d600d10809d013aca034 (дата звернення: 07.07.2019).

272. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 № 2245-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2245-14> (дата звернення: 07.07.2019).

273. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 липня 2001 № 2658-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 18.06.2019).

274. Промисловий комплекс України: економічні трансформації та пріоритети розвитку / Н. В. Тарасова [та ін.] ; ред. Б. М. Данилишин ; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України (РВПС України НАН України). Київ : Науковий світ, 2005. 183 с.

275. Промышленность. Словарь Ожегова. Толковый словарь русского языка. URL: <http://www.ozhegov.com/words/27943.shtml> (дата обращения: 06.04.2019).

276. Промышленные предприятия: понятие и сущность. URL: <https://sprintinvest.ru/promyshlennye-predpriyatiya-ponyatie-i-sushhnost> (дата обращения: 08.04.2019).

277. Просветов Г. И. Управление рисками: задачи и решения: учебно-практическое пособие. Москва : Альфа-пресс, 2010. 416 с.

278. Проскура В. Ф., Білак Р. Г. Методологічні підходи до управління ризиками. *Економіка і суспільство* : збірник наукових праць. Мукачівський державний університет. 2017. № 9. С. 599–607.

279. Пшик Б. І. Взаємодія фінансового і реального секторів економіки: теоретико-методологічні аспекти. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 3. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VUbsNbU_2013_3_3.pdf (дата звернення: 16.05.2017).

280. Рабыко И. Эффективность системы управления рисками и методологические подходы к ее оценке. *Банкаўскі веснік*. Чэрвень 2016. С. 30–36 URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10275.pdf> (дата обращения: 18.07.2019).

281. Разумовский О. С. Закон (Словарная статья). URL: <https://dialogic.livejournal.com/44261.html> (дата обращения: 10.09.2018).

282. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1999. 479 с.

283. Резниченко В. Ю., Цыганкова И. В. Управление финансовыми рисками банка : учебное пособие. Москва : Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2003. 228 с.

284. Репин В. В., Елиферов В. Г. Процессный подход к управлению. Воронеж : Машиностроение, 2004. 408 с.

285. Репин В., Елиферов В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 544 с.

286. Риск-менеджмент инноваций / Васильева Т. А. и др. Сумы : Деловые перспективы, 2005. 260 с.

287. Рівень інфляції. URL: <https://www.statbureau.org/ru> (дата звернення: 10.12.2019).

288. Рогов М. А. Введение в финансовый риск-менеджмент. Управление рыночными рисками : учеб. пособие / Международный ун-т природы, общества и человека «Дубна». Дубна, 2001. 71с.

289. Романов В. С. Классификация рисков: принципы и критерии. *Aup.ru Административный портал*. URL: <http://www.aup.ru/articles/finance/4.htm> (дата обращения: 07.10.2018).

290. РСМ Україна. URL: <https://www.rsm.global/ukraine/ua/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 16.10.2018).

291. Рэдхэд К., Хьюс С. Управление финансовыми рисками. Москва : Инфра-М, 1996. 228 с.

292. Савчук В. П., Прилипко С. И., Величко Е. Г. Анализ и разработка инвестиционных проектов : учебное пособие. Киев : Абсолют-В, Эльга, 1999. 304 с.

293. Саркисов С. Э. Менеджмент: словарь-справочник. Москва : Анкил, 2005. 808 с.

294. Саркисова Е. А. Риски в торговле. Управление рисками. Москва : Дашков и К°, 2011. 212 с.

295. Селюченко Н. Є., Климаш В. М. Ризики та загрози підприємства: підходи до трактування та уточнення їхньої суті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 720: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 234–239. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13864/1/36_234-239_Vis_720_Menegment.pdf (дата звернення: 16.07.2018).
296. Семенова К. Д., Тарасова К. І. Організація системи управління ризиками на підприємстві. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. Вип. 3. С. 221-227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2015_3_29. (дата звернення: 04.06.2018).
297. Семенова К. Д., Тарасова К. І. Ризики діяльності промислових підприємств: інтегральне оцінювання : монографія. Одеса : ФОП Гуляєва В.М., 2017. 234 с.
298. Семенов А. Ю. Взаємодія банківського і реального секторів економіки України: основні тенденції. *Финансы, учет, банки*. 2010. Вип. 16. С. 181-188.
299. Сергиенко Я. В. Финансы и реальный сектор. Москва : Финансы и статистика, 2004. 384 с.
300. Сидоренко А. Аудит и оценка эффективности корпоративного управления рисками. URL: <https://www.audit-it.ru/articles/finance/a106/977849.html> (дата обращения: 28.05.2018).
301. Сидорова А. К. Понятие, сущность и факторы, влияющие на возникновение экономических рисков. *Карельский научный журнал*. 2012. № 1. С. 30–32. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-suschnost-i-factory-vliyayuschie-na-vozniknovenie-ekonomicheskikh-riskov> (дата обращения: 13.10.2018).
302. Сильва Х., Стоун Р. Б. Искусство управления по методу Сильва : пер с англ. Минск : ООО «Попурри», 1999. 288 с.
303. Синки Дж. Ф. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Москва : Альпина Паблишер, 2007. 1024 с.
304. Сиполс О. В. Новый англо-русский словарь-справочник. Экономика. Москва : Флинта : Наука, 2011. 712 с.
305. Сич Є. М., Бойко О. В., Шишкіна О. В. Розвиток монопрофільних виробничих структур ринку: транспортно-економічний аспект : монографія / за ред. проф. Є. М. Сича. Київ : Логос, 2011. 220 с.
306. Сич Є. М., Шишкіна О. В. Управління ринковими ризиками підприємства з монопольним положенням на ринку. *Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту: Серія “Економіка і управління”*. Київ : КУЕТТ, 2005. Вип.7. С. 58–64.
307. Сіренко Н. М., Мінаєва А. С. Механізм управління фінансовими ризиками сільськогосподарських підприємств. *Економічний форум*. 2015. № 1. С. 167-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_1_29 (дата звернення: 07.05.2018).
308. Слободской А. П. Риски в управлении персоналом : учеб пособие / под ред. д-ра экон. наук, проф. В. К. Потемкина. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. 155 с.

309. Словарь терминов чрезвычайных ситуаций. URL: <http://enc-dic.com/mchs/> (дата обращения: 01.05.2018).
310. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 2 : Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с. URL: <http://sum.in.ua/s/dyferenciacija> (дата звернення: 01.04.2018).
311. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 6 : П—Поїти / ред. тому: А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с. URL: <http://sum.in.ua/s/pidpryjemstvo> (дата звернення: 01.04.2018).
312. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с. URL: <http://sum.in.ua/s/promyslovisjtj> (дата звернення: 01.04.2018).
313. Словник фондового ринку / автори-укладачі: А. Т. Головка, В. Ф. Кобзар, О. О. Науменко та ін. Київ, 1999. 288 с.
314. Смерічевський С. Ф. Ризик-менеджмент машинобудівних підприємств України в сучасних умовах господарювання. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2015. № 6. С. 67-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2015_6_17 (дата звернення: 01.07.2017).
315. Смирницкий Е. К. Экономические показатели бизнеса : Справ.-метод. пособие. Москва : Экзамен, 2002. 510, [1] с. (Высшее образование / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ).
316. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книги I-III. Москва : Наука, 1992. 572 с.
317. Сніщенко Р. Г. Математичні методи дослідження ризиків. *Економіка і регіон*. 2014. № 1. С. 144-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_1_23 (дата звернення: 01.08.2018).
318. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 4-е. Москва : Сов. энциклопедия, 1987. 1600 с.
319. Современный словарь иностранных слов. Около 20000 слов. Москва : Рус. яз., 1993. 740 с.
320. Созаева Д. А. Управление рисками: подходы, модели, методологии. *Проблемы анализа риска*. 2016. Т. 13, № 4. С. 6–20. URL: http://www.dex.ru/upload/iblock/c89/PAR_tom13_j4_All.pdf (дата обращения: 04.08.2018).
321. Сорока П. М., Сорока Б. П. Економічні та фінансові ризики : навч. посіб. для дистанційного навчання. / [за наук. ред. О. Д. Гудзинського]. Київ : Університет «Україна», 2006. 266 с.
322. Социально-экономические аспекты региональной промышленной политики : сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти ; отв. ред. А. И. Амоша [и др.]. Донецк : [б.в.], 1997. 193 с.
323. Спиркин А. Г. Философия: Учебник. 2-е изд. Москва : Гардарики, 2006. 736 с.
324. Спиднандель В. Н. Основы системного анализа. Санкт-Петербург : Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. 326 с.

325. Стандарт ризик-менеджменту Федерації європейських асоціацій з ризик-менеджменту (Risk Management Standard, FERMA). URL: <http://www.ferma.eu/Default.aspx?tabid=195> (дата звернення: 06.06.2019).
326. Статистичне та експертно-аналітичне забезпечення управління сталим розвитком економіки і соціальної сфери = Statistical and expert-analytical support of sustainable development management of the economy and social sphere : колективна монографія / за ред. В. Г. Маргасової ; Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2017. 619 с.
327. Стоимость. *Толковый словарь Ожегова*. URL: <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=30614> (дата звернення: 07.04.2018).
328. Стратегический потенциал: формирование приоритетов и развитие предприятия: монография / И. Р. Бузько и др. Алчевск : Прима, 2002. 216 с.
329. Страхование и управление риском. Терминологический словарь. URL: http://insurance_risk_management.academic.ru (дата звернення: 03.07.2018).
330. Страхування: теорія та практика : навчально-методичний посібник / за заг. ред. проф. Н. М. Внукової. Харків: Бурун Книга, 2004. 376 с.
331. Стрельбицька Н. Є., Боднар Д. І. Інтегрований ризик-менеджмент – сучасний підхід до управління ризиками. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 4. С. 111-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Urgv_2011_4_20 (дата звернення: 14.09.2018).
332. Стрельбицька Н. Уніфікований міжнародний стандарт ризик-менеджменту як відповідь на виклики глобалізації. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2011. Вип. 2 (5). URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11snynvh.pdf> (дата звернення: 10.10.2019).
333. Таблица индексів інфляції. URL: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/norma-robochogo-chasu/tablitnya-indeksiv-inflyatsiy/> (дата звернення: 10.11.2019).
334. Тарасова К. І. Класифікація ризиків в економічній теорії. *Науковий вісник / Одеський державний економічний університет ; Всеукраїнська асоціація молодих науковців*. 2012. № 1 (153). С. 102–115.
335. Технології управління сучасним промисловим підприємством : монографія / за заг. ред. проф. Г. В. Козаченко. Луганськ : Промдрук, 2013. 389 с.
336. Тіверіадська Л. В., Якименко А. М. Інфляційні процеси та їх соціально-економічні наслідки в Україні. *Економічний простір*. 2015. № 93. С. 175-188.
337. Томпсон-мл. А. А., Стрикленд А. Дж. III. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа : [перевод с английского]. 12-е изд. Москва ; Санкт-Петербург ; Киев : Издательский дом «Вильямс», 2009. 924 с.
338. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. Киев : Наук. думка, 2004. 368 с.
339. Тэпман Л. Н. Управление рисками : учеб. пособие. Москва : АНКИЛ, 2011. 352 с.
340. Тэпман Л. Н. Риски в экономике: Учеб. пособие для вузов / [под ред. проф. В. А. Швандара]. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 380 с.

341. Украинская О. А. Основные аспекты инвестиционной привлекательности субъектов реального сектора экономики Украины. *Економіка і організація управління*. 2011. № 1(9). С. 105.
342. Универсальный экономический словарь. Менеджмент, маркетинг, реструктуризация / под общ. ред. Г. А. Швиданенко. Киев : Поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины», 1999. 392 с.
343. Уровень инфляции в странах мира. URL: <http://svspb.net/danmark/infljacija-stran.php> (дата обращения: 10.11.2019).
344. Устенко О. Л. Предпринимательские риски: основы теории, методология оценки и управление. Киев : Всесвито, 1996. 146 с.
345. Уткин Э. А., Фролов Д. А. Управление рисками предприятия : учебно-практическое пособие. Москва : ТЭИС, 2003. 247 с.
346. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка. URL: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ushakov-term-73016.htm> (дата обращения: 06.05.2018).
347. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ : пер. с англ. / Дж.-О. Ким, Ч. У. Мьюллер, У. Р. Клекка и др. Москва : Финансы и статистика, 1989. 215 с.
348. Фаріон І. Д. Стратегічний аналіз: навчальний посібник для студентів і аспірантів. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. 635 с.
349. Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг : учебник. Москва : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез»», 2000. 640 с.
350. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Г. Грязновой. Москва : Финансы и статистика, 2004. 1168 с.
351. Финансовый словарь Финам. URL: [www.finam.ru/dictionary/...](http://www.finam.ru/dictionary/)] (дата обращения: 06.05.2018).
352. Фінансове забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва реального сектору економіки : колективна монографія / за заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2017. 272 с.
353. Фінансовий словник-довідник / за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 555 с.
354. Фінансово-економічний словник. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. 714 с.
355. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент : учебник для бакалавров. 4-е изд. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2016. 372 с.
356. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент : учебник. Москва : Дашков и К°, 2008. 376 с.
357. Фридман М. Количественная теория денег. Москва : Дело, 1996. 109 с.
358. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. Москва : Прогресс, 1988. 191 с. URL: <https://institutiones.com/download/books/1285-stoimost-i-kapital-xiks.html> (дата обращения: 16.09.2019).
359. Хохлов Н. В. Управление риском : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 248 с.
360. Хохлов Н. В. Управление риском. Москва : ЮНИТИ, 1999. 240 с.

361. Цвігун Т. В. Механізм управління ризиками в системі управління підприємством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 23(2). С. 9-13. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/23-2-2017/4.pdf> (дата звернення: 26.07.2019).

362. Чекулаев М. Риск-менеджмент: управление финансовыми рисками на основе анализа Волатильности. Москва : Альпина Паблишер, 2002. 344с.

363. Черепня Г. М. Аналітико-інструментальні основи забезпечення ефективного управління ризиками підприємств. *Бізнес Інформ*. 2015. № 3. С. 270-275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_3_43 (дата звернення: 28.07.2019).

364. Черепня Г. М. Аналітична політика управління ризиками на машинобудівних підприємствах. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2014. № 5. С. 111–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eupmg_2014_5_13 (дата звернення: 12.07.2019).

365. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности : монография. Киев : Ваклер, 1999. 288 с.

366. Шабалин А. Н. Инвестиционное проектирование. Москва : МФПА, 2004. 139 с.

367. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций : монография. Москва : Изд.-торг. корп. «Доликов и К», 2003. 544 с.

368. Шапкин А. С., Шапкин В. А. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций : учебник. Москва : Дашков и Ко, 2006. 880 с.

369. Шапкин А. С., Шапкин В. А. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций. 6-е изд. Москва : Дашков и К, 2017. 880 с.

370. Шарапов В. М., Шарапова Е. В. Универсальные технологии управления. Москва: Техносфера, 2006. 496 с.

371. Шахов В. В. Введение в страхование. Москва : Знание, 2000. 287 с.

372. Шевчук В. І., Шишкіна О. В., Панченко О. І. Особливості фінансового менеджменту і ризик-менеджменту українських підприємств. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2010. № 46. С. 269–276.

373. Шеер А.-В. Моделирование бизнес-процессов : пер. с англ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Весть-МетаТехнология, 2000. 222 с.

374. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: підручник. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2008. 535 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/103260-123-ponyattya-osnovn-vidi-rizikv-otsnyuvannya-riziku.html> (дата звернення: 01.02.2019).

375. Шишкіна О. В. Антикризова інвестиційна політика монопрофільних промислових підприємств: стратегічний аспект. *Інвестиційно-інноваційні засади розвитку національної економіки в ринкових умовах* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород-Мукачево, 24–25 квітня 2015 р.). Ужгород-Мукачево: Вид-во «Карпатська вежа», 2015. С. 109–111.

376. Шишкіна О. В. Вартість суб'єктів реального сектору економіки в умовах ризику і невизначеності *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 20. С. 223–228. URL: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/45.pdf> (дата звернення: 07.06.2019).

377. Шишкіна О. Вплив ризиків на управління вартістю суб'єктів реального сектору економіки. *Сучасні технології менеджменту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (22 листопада 2017 р.) / відп. ред. проф. Л. М. Черчик. Луцьк, 2017. С. 154–155.

378. Шишкіна О. В. Вплив інновацій на розвиток ринку збуту продукції монопольних утворень транспортного машинобудування. *Регіональні проблеми та перспективи розвитку ринку збуту промислової продукції* : тези доповідей науково-практичної конференції (м. Київ). Київ : УкрІНТЕІ, 2006. Т. 1. С. 249–252.

379. Шишкіна О. В., Дубина М. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Чернівці: Видавець Брагинець О. В., 2016. 692 с.

380. Шишкіна О. В., Краснянська Ю. В. Діагностування стану і структури грошової маси у контексті монетизації економіки України. *Фінансові дослідження*. 2016. № 1. С. 32-42. URL: <http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/28.pdf> (дата звернення: 20.05.2019).

381. Шишкіна О. В., Баранець А. А. Дослідження сутності фінансової діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. *Фінансові дослідження*. 2017. № 1 (2). С. 186-195. URL: <http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/79.pdf> (дата звернення: 18.04.2019).

382. Шишкіна О., Кальченко О. Експрес-аналіз фінансового стану підприємства у системі фінансового і ризик-менеджменту. *Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, 13 жовтня 2017 р. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 3. С. 389–395.

383. Шишкіна О. В., Дубина П. В. Захист інформаційних ресурсів суб'єктів підприємництва у контексті забезпечення інформаційної безпеки. *Збірник матеріалів Виїзного науково-практичного семінару (6-15 жовтня 2017 р.) та Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (30 жовтня 2017 р.)*. Ірпінь, 2017. С. 458–461.

384. Шишкіна О. В. Ідентифікація ризиків і загроз стійкого функціонування і розвитку промислових підприємств. *Ukraine - EU. Modern technology, business and law* : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice (March 30-April 2, 2015, Košice, Slovakia). Chernihiv : CNUT, 2015. P. 128–130.

385. Шишкіна О. В. Ідентифікація ризиків і загроз фінансово-економічній безпеці промислових підприємств. *Формування стратегії науково-технічного, екологічного і соціально-економічного розвитку суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Тернопіль, 6-7 грудня 2012 р.). Тернопіль : Крок, 2012. Ч. 2. С. 217-219.

386. Шишкіна О. В. Ідентифікація та експрес-оцінка фінансових ризиків промислових підприємств. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. № 4. С. 238-246. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2014_4_37.pdf (дата звернення: 04.02.2019).

387. Шишкіна О. В. Інвестиційні ризики монопрофільних виробничих підприємств. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Серія «Економічні науки»*. 2012. Вип. 6. С. 182–184.

388. Шишкіна О. В. Інноваційні ризики монопрофільних підприємств. *Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 23-25 травня 2012 р.). Чернігів : ЧДТУ. 2012. С. 163–164.

389. Шишкіна О. В. Інструменти управління ризиками монопрофільних утворень реального сектора економіки. *Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law* : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 1. Modern Priorities of Economics. Societal Challenges. Chernihiv : CNUT, 2017. P. 153-157.

390. Шишкіна О. В. Концептуальні основи визначення схильності до ризику промислових підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 28, ч. 2. С. 153–157.

391. Шишкіна О. В. Методи управління фінансово-інвестиційними ризиками суб'єктів підприємництва у контексті фінансово-економічної безпеки. *Стратегія та механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки* : колективна монографія / за заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2017. С. 260–271.

392. Шишкіна О. В., Нагорний П. В. Методика оцінювання рівня фінансової безпеки промислових підприємств на прикладі фармацевтичної галузі України. *Фінансові дослідження*. 2019. № 2. URL: <https://fr.stu.cn.ua/tmp/pdf/205.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).

393. Шишкіна О. Методологічні підходи до управління ризиками промислових підприємств. *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness* : Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Volume I, December 13–14, 2018. Batumi, Georgia : Publishing House “Kalmosani”, 2018. С. 148-151.

394. Шишкіна О. В. Оцінка ефективності монопрофільних виробничих утворень в умовах ризику і невизначеності. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 4 (54). С. 75–82.

395. Шишкіна О. В. Оцінка синергетичного ефекту функціонування і розвитку містоутворюючого підприємства у взаємодії з монофункціональним містом. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 3 (52). С. 172-181.

396. Шишкіна О. В., Панченко О. І., Базилінська О. Я. Принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки монопрофільних виробничих підприємств. *Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 2-4 жовтня 2014 р.). Хмельницький : ХмЦНТІ, 2014. С. 221–222.

397. Шишкіна О. В., Штирхун Х. І. Проблеми мінімізації фінансових ризиків і загроз в процесі планування розвитку промислових підприємств. *Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики* : збірник тез допо-

відей учасників Всеукраїнської науково-практичної економічної конференції (19 квітня 2019 р.) / упоряд. І. О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 198–200.

398. Шишкіна О., Краснянська Ю. Проблеми, перспективи та ризики кредитування суб'єктів малого й середнього бізнесу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 4 (16). С. 198-211.

399. Шишкіна О. В. Проблеми управління фінансовими ризиками промислових підприємств в умовах нестаціонарної економіки. *Сучасні технології менеджменту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (7 листопада 2018 р.) / відп. ред. проф. Л. М. Черчик. Луцьк, 2018. С. 175–176.

400. Шишкіна О. В. Ризик-менеджмент інвестиційних проектів. *Перспективи розвитку регіонів України в умовах інтеграційних викликів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з проблем вищої освіти і науки (м. Луцьк, 6-7 жовтня 2016 р.). Луцьк : Луцький національний технічний університет, 2016. С. 31-32.

401. Шишкіна О. В. Ризик-менеджмент монопрофільних промислових підприємств. *Ефективні механізми інноваційно-технологічного розвитку суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Житомир, 4-5 грудня 2012 р.). Житомир : Рута, 2013. С. 124–127.

402. Шишкіна О., Кальченко О. Ризикозалежність промислових підприємств від інвестиційної привабливості національної економіки *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2 (18). С. 245–260.

403. Шишкіна О. В., Кальченко О. М. Ризики екологічного туризму і засоби їх мінімізації. *3-й Міжнародний конгрес: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування* (м. Львів, 17-19 вересня 2014 р.). Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2014. С. 165.

404. Шишкіна О., Корицька А. Ризики, загрози та соціально-економічні наслідки інфляційного процесу у нестаціонарній економіці України. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2. URL: <https://fr.stu.cn.ua/tmppdf/118.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).

405. Шишкіна О. В., Кальченко О. М. Ризики і загрози планування розвитку промислових підприємств у контексті інвестиційної безпеки національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 22. С. 66–72. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.22.66.

406. Шишкіна О. В. Ризики фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку промислових підприємств. *Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації* : матеріали Ювілейної міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Буковинського державного фінансово-економічного університету (м. Чернівці, 15 жовтня 2014 р.). Чернівці : Технодрук, 2014. С. 233-236.

407. Шишкіна О., Журман С. Систематизація наукових підходів до розуміння природи ризику. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 3 (15). С. 155-163.

408. Шишкіна О. В., Коробко В. І. Стратегія і тактика управління кредитними ризиками підприємств. *Вісник Чернігівського технологічного університету*: збірник. 2009. Вип. 35. С. 251–258.

409. Шишкіна О. В., Панченко О. І. Страховий захист як визначальна складова фінансової безпеки підприємств. *Фінансова безпека та стратегічний розвиток держави* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (20-21 грудня 2012 р.). Полтава : Верстка, 2012. С. 91–93.

410. Шишкіна О. В. Теоретико-методичні аспекти фінансової безпеки промислових підприємств. *Фінансова безпека соціально-економічного розвитку держави: сучасні проблеми та стратегічні орієнтири* : монографія / за заг. ред. О. В. Чернявської. Полтава : ПУЕТ, 2012. С. 327–337.

411. Шишкіна О. В. Теоретико-методичні основи оцінки фінансових ризиків промислових підприємств. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2010. № 44. С. 267–275.

412. Шишкіна О. В. Теоретико-методичні підходи до оцінки вартості промислового підприємства в умовах ризику та невизначеності навколишнього середовища. *Детермінанти соціально-економічного розвитку України в умовах трансформаційних зрушень* : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2018. С. 19–29.

413. Шишкіна О. В., Садчикова І. В., Лавров Р. В. Теоретико-методологічні засади функціонування і розвитку суб'єктів підприємництва реального сектору економіки. *Фінансове забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва реального сектору економіки* : колективна монографія / за заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2017. С. 6–25.

414. Шишкіна О. В., Садчикова І. В. Теоретико-прикладні засади активізації функціонування і розвитку фінансових компаній. *Розвиток фінансових посередників у турбулентних умовах функціонування національної економіки* : колективна монографія / за заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2017. С. 135–157.

415. Шишкіна О. В. Теоретико-прикладні аспекти управління інноваційно-інвестиційними ризиками суб'єктів підприємництва. *Інноваційно-інвестиційні засади стійкого розвитку базових галузей національного господарства* : колективна монографія / за заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2016. С. 144–157.

416. Шишкіна О. В., Жук О. С., Краснянська Ю. В. Теоретико-прикладні основи й особливості застосування режиму інфляційного таргетування в Україні. *Фінансові дослідження*. 2017. №2 (3). URL: <http://fr.stu.cn.ua/tmp/pdf/93.pdf> (дата звернення: 04.05.2019).

417. Шишкіна О. Термінологічні проблеми пізнання природи фінансового ризику. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1 (17). С. 253-264.

418. Шишкіна О. В. Транспортна складова формування і розвитку промислових підприємств. *Проблеми економіки и управления на железнодорожном транспорте* : матеріали VII Международной научно-технической конференции (г. Судак, АР Крым, 11-13 октября 2012 г.). Киев : ЭКУЖТ, 2012. С. 142–143.

419. Шишкіна О. В. Управління ризиками та загрозами економічній безпеці монопрофільних виробничих утворень в процесі інноваційно-інвестиційної діяльності *Сучасні перспективи розвитку систем економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання* : монографія / за ред. проф. І. П. Мігус. Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. С. 408–426.

420. Шишкіна О. В. Управління фінансовими ризиками в процесі функціонування і розвитку підприємств. *Формування сучасних механізмів розвитку інноваційної сфери економіки* : монографія / за наук ред. І. Ю. Швець. Сімферополь : ДІАЙП, 2013. С. 17–29.

421. Шишкіна О. В. Управління фінансовими ризиками в системі економічної безпеки промислових підприємств. *Сучасні концепції, передумови та перспективи розвитку підприємств України* : колективна монографія / під заг. ред. К. Ф. Ковальчука. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. С. 251–263.

422. Шишкіна О., Кальченко О. Фінансовий стан підприємства як основа фінансової безпеки. *Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 8-10 жовтня 2015 р.). Хмельницький : ФОП Сторожук О. В., 2015. С. 259–261.

423. Шишкіна О. В., Кальченко О. М. Фінансово-інвестиційні ризики й загрози в контексті забезпечення інвестиційної безпеки суб'єктів економіки макро-, мезо- і мікроекономічного рівня. *Стратегічні засади розвитку національного господарства в умовах нестаціонарної економіки* : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2019. С. 142–156.

424. Шишкіна О. В., Панченко О. І. Фінансово-інвестиційні і ринкові ризики промислових підприємств: галузево-регіональний аспект. *Регіональні проблеми розвитку територіальних систем: теорія, практика, перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15–16 квітня 2016 р.). Ужгород : Вид-во «ФОП Сабов А.М., 2016. Ч. 3. С. 191–195.

425. Шишкіна О., Кальченко О., Панченко О. Формування системи ризик-менеджменту монопрофільних підприємств. *Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький-Львів, 25–27 вересня 2015 р.). Хмельницький : ХНУ, 2015. С. 135–139.

426. Шиянов И. А. Организационное обеспечение внедрения концепции управления рисками промышленного предприятия. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 1(19). С. 110-117.

427. Шкарлет С. М., Ільчук В. П. Інноваційна політика та фінансове забезпечення : навч. посіб. Чернігів : Видавець Брагинець О. В., 2018. 477 с.

428. Шкарлет С. М., Маргасова В. Г., Ружицький Ю. В. Фінансові інструменти державної політики економічного розвитку в Україні : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2018. 201 с.

429. Штирхун Х. І., Шишкіна О. В., Садчикова І. В. Систематизація ризиків на ринку органічної продукції. *Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України* : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (22 листопада 2018 р.). Київ : Алерта, 2018. С. 66–69.

430. Шумпетер И. А. Теория экономического развития. Москва : Экономика, 1982. 141 с.
431. Шумська С. С., Скрипниченко М. І. Інструментарій моніторингу та оцінки загроз стабільності економічного розвитку України. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 2. С. 26-43.
432. Щербак А. Як приборкати інфляцію в Україні. *Економіст*. 2008. № 9. С. 43-45.
433. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підручник. Київ : ЦУЛ, 2008. 432 с.
434. Экономика и управление; финансы и право: словарь-справочник / авт.-сост.: Л. П. Кураков, В. Л. Кураков, А. Л. Кураков. Москва : Вуз и школа, 2004. 1288 с.
435. Экономико-социологический словарь / сост.: Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк ; науч. ред. Г. Н. Соколова. Минск, Беларусь. наука 2013. 615 с.
436. Экономическая энциклопедия / науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН ; гл. ред. Л. И. Абалкин. Москва : Экономика, 1999. 1055 с.
437. Экономический словарь. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/9126/%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%AF (дата обращения: 04.01.2019).
438. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / под ред. О. А. Лобанова и О. В. Чугунова. Москва : Альпина Паблишер, 2003. 786 с.
439. Энциклопедия социологии. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/2124/%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%AF> (дата обращения: 18.09.2019).
440. Юрків Н. Я. Економічні та інституційні передумови економічної безпеки в реальному секторі економіки. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2012. № 1. С. 44-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uprv_2012_1_6 (дата звернення: 10.08.2019).
441. Юрків Н. Я. Просторово-секторальний аналіз реалізації потенціалу розвитку реального сектору економіки. *Фінансовий простір*. 2014. № 2. С. 166-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2014_2_23 (дата звернення: 08.07.2017).
442. Язык рынка: словарь / Халипов В. Ф. и др.; под общ. ред. В. М. Федина. Москва : Концерн «РОСС», 1992. 80 с.
443. AIRMIC, ALARM, IRM: Стандарты управления рисками. URL: <http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-russian-version.pdf> (Last accessed: 20.11.2019).
444. Airmic. URL: <https://www.airmic.com> (Last accessed: 26.10.2019).
445. AS/NZS Risk Management Standart 4360: URL: <http://www.riskmanagement.com.au> (Last accessed: 25.10.2019).
446. Ashby W. R. Introduction to Cybernetics. Chapman & Hall, 1956. URL: <http://pcp.vub.ac.be/books/IntroCyb.pdf> (Last accessed: 25.10.2019).
447. Berzin P., Shyshkina O., Kuzmenko O., Yarovenko H. Innovations in the Risk Management of the Business Activity of Economic Agents. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Vol. 4. P. 221-233.
448. BIS. URL: <https://www.bis.org/bcbs/> (Last accessed: 24.10.2019).

449. Braunerhjelm P. with Feldman M. Cluster Genesis: Technology Based Industrial Development. Oxford : Oxford University Press, 2006. 353p.
450. Cantillon R. Essaisur la nature du commerce en general. Paris, 1952. P. 28-33.
451. Claude S. George. The History of Management Thought. Prentice Hall. 1968. 210 p.
452. Cobuild C. Business Vocabulary in Practice. Collins Cobuild, 2011. 256 p.
453. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance. URL: <https://www.coso.org/Documents/2017-COSO-ERM-Integrating-with-Strategy-and-Performance-Executive-Summary.pdf> (Last accessed: 22.11.2019).
454. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. Risk assessment in practice. URL: <https://www.coso.org/Documents/COSO-ERM%20Risk%20Assessment%20in%20Practice%20Thought%20Paper%20October%202012.pdf> (Last accessed: 25.11.2019).
455. Drucker P. F., Maciariello J. A. Management: tasks, responsibilities, practices. Revised edition. HarperCollins Publishers, 2008. 573 p.
456. Dubyna M. V., Kalchenko O. M., Shyshkina E. V. Essence of trust and its role in the development the economic relations of modern society. *French Journal of Scientific and Educational Research*. 2014. № 2. (12). Vol. I. P. 352-356.
457. Enhancing shareholder wealth by better managing business risk (New York: PricewaterhouseCoopers / International Federation of Accounts, 1999). URL: http://devbiz.narod.ru/home/kozloff/PWC/risk_mngmnt99.pdf (Last accessed: 03.11.2019).
458. Federation of European Risk Management Associations. URL: <https://www.ferma.eu> (Last accessed: 03.11.2019).
459. Financial Stability Board. *Principles for an Effective Risk Appetite Framework*. 2013. URL: http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/uploads/r_130717.pdf?page_moved=1 (Last accessed: 02.11.2019).
460. Gryphon Group. URL: <http://gryphongroup.com.ua/about/> (Last accessed: 01.11.2019).
461. History of Management Thought. The Evolution of Management Theory. URL: http://faculty.wvu.edu/dunnc3/rprnts.historyofmanagementthought.pdf__ (Last accessed: 19.10.2019).
462. IFRIMA. URL: <https://www.ifrima.org/> (Last accessed: 19.10.2019).
463. Index of Economic Freedom. URL: <https://knoema.ru/HFWSJIEF2016/index-of-economic-freedom> (Last accessed: 21.10.2019).
464. Internal Control – Integrated Framework, ICIF. URL: <https://www.coso.org/Pages/guidance.aspx> (Last accessed: 21.10.2019).
465. IPMA. URL: <https://www.ipma.world/> (Last accessed: 21.10.2019).
466. Jackson W. J. A history of management thought. URL: <https://doi.org/10.1080/21552851.2013.850924> (Last accessed: 20.10.2019).
467. Joint Technical Committee. URL: <https://www.scc.ca/en/agl-jtc> (Last accessed: 20.10.2019).

468. Legatum Prosperity Index. URL: <https://www.prosperity.com/about/resources> (Last accessed: 28.10.2019).
469. Lintner J. The Valuation of Risky Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolio and Capital Budgets. *Review of Economics and Statistics*. 1965. February. P. 13-27.
470. Mangoldt Hans Carl Emil von. Die Lehre Vom Unternehmergewinn : Ein Beitrag Zur Volkswirtschaftslehre (1855). Charleston SC, United States. Nabu Press. 192 p.
471. Markowitz H. M. Portfolio Selection. *Journal of Finance*. 1952. Vol. 7 (1). March. P. 77–91.
472. Mascull B. Business Vocabulary in Use. Cambridge University Press, 2010. 176 p.
473. Mill John Stuart. Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. New York : D.Appleton and Company, 443&445 Broadway, 1864. 616 p.
474. Mossin J. Equilibrium in a Capital Asset Market. *Econometrica*. 1966. Vol. 34 (4). October. P. 768–783.
475. OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. 4th ed. 2008. URL: www.oecd.org (Last accessed: 12.10.2019).
476. Project Management Institute. URL: <https://www.pmi.org/> (Last accessed: 13.10.2019).
477. RIMS. URL: <https://www.rims.org/> (Last accessed: 11.10.2019).
478. Risk management standards of The Institute of Risk Management. URL: <https://www.theirm.org/knowledge-and-resources/risk-management-standards/> (Last accessed: 20.11.2019).
479. Ritson N. Strategic Management. Bookboon, 2011. 52 p.
480. Rittenberg L., Martens F. Enterprise Risk Management – Understanding and Communicating Risk Appetite. 2012. URL: http://www.coso.org/documents/ERM-Understanding%20%20Communicating%20Risk%20Appetite-WEB_FINAL_r9.pdf (Last accessed: 17.11.2019).
481. Rossi M. Inflation Persistence: Is there a Role for Relative Prices? *IMF*. Ukraine: selected issues, 2005.
482. Sadchykova I., Shyshkina O. Conceptual framework the financial support of the subjects of entrepreneurship of the real sector of economics. *Problems and prospects of economics and management*. 2017. № 3 (11). P. 173-184.
483. Sharpe W. F. Capital Asset prices: a Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk. *Journal of Finance*. 1964. Vol. 19 (3). September. P. 425–442.
484. Shyshkina O., Kalchenko O. Methodological principles of the analysis and risk assessment of the environment in the process of planning the development of real economy sector subjects. *Problems and prospects of economics and management*. 2018. № 2 (14). C. 24–31.
485. Shyshkina O. The methods of minimization and neutralization of financial risks: theoretical and practical aspects. *Problems and prospects of economics and management : scientific journal*. 2016. № 4 (8). P. 176-181.

486. Shyshkina O., Sadchykova I. Theoretic and methodological basis of functioning and development of the subjects of entrepreneurship of the real sector of economy. *Problems and prospects of economics and management*. 2017. № 2 (10). P. 78-87.

487. Singleton W., Hovden J. Risk and Decisions. Chichester : John Wiley & Sons, 1987. P. 26.

488. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. URL: <https://www.coso.org/Pages/default.aspx> (Last accessed: 18.10.2019).

489. The Global Competitiveness Index. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report> (Last accessed: 17.10.2019).

490. The Institute of Risk Management URL: <https://www.theirm.org/> (Last accessed: 16.10.2019).

491. The Professional Risk Managers' International Association. URL: <https://www.prmia.org/> (Last accessed: 16.10.2019).

492. Understanding Risk Appetite. URL: <https://erm.ncsu.edu/library/article/understanding-risk-appetite> (Last accessed: 25.11.2019).

493. Webster's New International Dictionary Second Edition / William Allan Neilson. Editor in Chief. Springfield, Mass. USA : Merriam Company, 1956. 3194 p.

494. World Bank Doing Business. URL: <http://russian.doingbusiness.org/ru/rankings> (Last accessed: 10.10.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця А.1

Баланс (Звіт про фінансовий стан)

Актив	Код рядка	Ризики
1	2	3
I. Необоротні активи		
Нематеріальні активи	1000	Ціновий
первісна вартість	1001	Морального зношення, ціновий, процентний
накопичена амортизація	1002	
Незавершені капітальні інвестиції	1005	Процентний, кредитний, інвестиційний / інновацій- ний, (валютний)
Основні засоби	1010	Ціновий
первісна вартість	1011	Морального зношення, ціновий, процентний
знос	1012	
Інвестиційна нерухомість	1015	Інвестиційний, процентний, (валютний)
Довгострокові біологічні активи	1020	
Довгострокові фінансові інвестиції: які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств	1030	Інвестиційний, фондовий, ціновий, процентний
інші фінансові інвестиції	1035	Інвестиційний, процентний
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	процентний
Відстрочені податкові активи	1045	Процентний, податковий та ін.
Інші необоротні активи	1090	
Усього за розділом I	1095	Ліквідності
II. Оборотні активи		
Запаси	1100	Ціновий, майновий, ліквідності
Поточні біологічні активи	1110	ліквідності
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	Кредитний, процентний, ціновий, товарний
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	1130	Кредитний, процентний, ціновий, товарний
з бюджетом	1135	Бюджетний
у тому числі з податку на прибуток	1136	Податковий
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	
Поточні фінансові інвестиції	1160	Процентний, кредитний
Гроші та їх еквіваленти	1165	Ліквідності, валютний
Витрати майбутніх періодів	1170	
Інші оборотні активи	1190	
Усього за розділом II	1195	
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття		
Баланс	1300	

Закінчення табл. А.1

1	2	3
I. Власний капітал		Достатність капіталу, захищеність від ризику
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400	
Капітал у дооцінках	1405	
Додатковий капітал	1410	Достатність капіталу, захищеність від ризику
Резервний капітал	1415	Достатність капіталу, захищеність від ризику
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	
Неоплачений капітал	1425	()
Вилучений капітал	1430	()
Усього за розділом I	1495	Достатність капіталу, захищеність від ризику; ризик фінансової стійкості
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення		Кредитний, процентний, валютний
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	
Довгострокові кредити банків	1510	Кредитний, процентний, валютний
Інші довгострокові зобов'язання	1515	Кредитний, процентний, валютний
Довгострокові забезпечення	1520	
Цільове фінансування	1525	Бюджетний, податковий, процентний
Усього за розділом II	1595	
III. Поточні зобов'язання і забезпечення		Кредитний, процентний, валютний цінний
Короткострокові кредити банків	1600	
Поточна кредиторська заборгованість за: довгостроковими зобов'язаннями	1610	Кредитний, процентний, інвестиційний, валютний
товари, роботи, послуги	1615	Кредитний, цінний, процентний, валютний
розрахунками з бюджетом	1620	Бюджетний, кредитний
у тому числі з податку на прибуток	1621	Податковий, кредитний
розрахунками зі страхування	625	Кредитний, процентний
розрахунками з оплати праці	1630	Кредитний
Поточні забезпечення	1660	Кредитний
Доходи майбутніх періодів	1665	Кредитний
Інші поточні зобов'язання	1690	Кредитний
Усього за розділом III	1695	
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1700	
Баланс	1900	

Джерело: складено авторкою на основі форм фінансової звітності.

Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ			
Стаття	Код рядка	Ризики	Примітка
1	2	3	4
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	Розброс ви- ручки	Розброс рентабельності
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	Розброс пря- мих витрат	продаж (2000 та 2050)
Валовий: прибуток	2090		
збиток	2095		
Інші операційні доходи	2120	Ціновий	
Адміністративні витрати	2130	Ціновий	Розброс
Витрати на збут	2150	Ціновий, операційний	комерційних і управлінських витрат
Інші операційні витрати	2180		
Фінансовий результат від операційної діяльності: прибуток	2190		
збиток	2195		
Дохід від участі в капіталі	2200	Процентний	
Інші фінансові доходи	2220	Процентний, ціновий, інве- стиційний	
Інші доходи	2240		
Фінансові витрати	2250		
Втрати від участі в капіталі	2255		
Інші витрати	2270		
Фінансовий результат до оподаткування: прибуток	2290	Розброс прибутку, ефект ризик- менеджменту	
збиток	2295		
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300		
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305		
Чистий фінансовий результат: прибуток	2350		
збиток	2355		
II. СУКУПНИЙ ДОХІД			
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400	операційний	
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405		
Накопичені курсові різниці	2410	валютний	
Частка іншого сукупного доходу асоційова- них та спільних підприємств	2415	Ціновий, прибутку й рентабельності	
Інший сукупний дохід	2445		

1	2	3	4
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450		
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455		податковий
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460		
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465		
ІІІ. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ			
Матеріальні затрати	2500		Операційний, ціновий
Витрати на оплату праці	2505		Операційний, ціновий
Відрахування на соціальні заходи	2510		Операційний, ціновий
Амортизація	2515		Операційний, ціновий
Інші операційні витрати	2520		Операційний, ціновий
Разом	2550		
ІV. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ АКЦІЙ			
Середньорічна кількість простих акцій	2600		процентний, фондовий
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605		процентний, фондовий
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610		процентний, фондовий
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615		процентний, фондовий
Дивіденди на одну просту акцію	2650		процентний, фондовий

Джерело: складено авторкою на основі форм фінансової звітності.

Експрес-аналіз окремих фінансових та супутних їм ризиків, що виникають у діяльності промислового підприємства й мають тенденцію до зростання

Вид ризику	Код рядка	Динаміка зміни ризику	Характеристика (оцінка) ризику	Причини виникнення ризику		Наслідки впливу ризику на діяльність суб'єкта господарювання	Заходи щодо зниження ризику	Кінцева програма дій щодо управління ризиками
				Обумовлені впливом зовнішнього середовища	Обумовлені впливом внутрішнього середовища			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ціновий ризик	1000	Зростання	Пов'язаний із зміною вартості нематеріальних активів, тобто активів, що не мають матеріальної форми і можуть бути ідентифікованими (право власності, право користування майном та ін.).	Існуючі права і обмеження промислового підприємства щодо захисту його майнових прав, права власності тощо. Стратегічні пріоритети визначені державою, міністерствами і відомствами на макро- і мезоекономічному рівні щодо розвитку промислових підприємств. Рівень розвитку конкуренції. Кон'юнктура фінансового, товарного та інших ринків. Розгортання інфляційних процесів та фінансово-економічної кризи	Вкладення підприємства у проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Придбання ліцензій і патентів, набуття авторських прав. Використання прискореного методу нарахування амортизації тощо. Особливості політики ціноутворення, що застосовується на конкретному підприємстві.	Зростання обсягу нематеріальних активів спричинює зростання собівартості, а, отже й ціни виготовленої продукції, що позначається на її конкурентоспроможності. Однак, переважна більшість промислових підприємств має незначні за вартістю нематеріальні активи, а, отже незначний рівень цінового ризику, пов'язаного із даною статтею.	Не є доцільним знижувати ціновий ризик, пов'язаний із даною статтею, оскільки зростання нематеріальних активів відіграє, серед інших захисну функцію підприємства і є індикатором можливості запровадження різного роду інновацій. У випадку, коли збитки від утримання таких активів переважають над прибутками, доцільно переглянути структуру даних активів та оцінити необхідність утримання окремих їх видів	Визначення доцільності утримання окремих видів нематеріальних активів та їх структури

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ціновий	1010	Зростання	Визначається зміною вартості основних засобів (ОЗ), які промислове підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва чи поставки товарів, надання послуг, здачі в оренду тощо, очікуваний термін корисного використання (експлуатації) яких перевищує один рік	Нормативно-правові засади щодо обліку й оцінки вартості основних засобів, їх індексації та дооцінки, списання, передачі тощо. Тенденції розвитку галузі до якої належить промислове підприємство. Рівень розвитку продуктивних сил. Особливості конкурентного середовища або монополізації певної сфери діяльності. Коливання цін на світових ринках на обладнання і устаткування, комплектуючі, запасні частини тощо.	Різноманіття промислових підприємств різних видів діяльності обумовлює їх галузеву приналежність, специфіку функціонального призначення ОЗ, особливості життєвого циклу ОЗ, їх речовинно-натурального склад співвідношення активної і пасивної частини ОЗ тощо. Старіння ОЗ, їх фізичне і моральне зношення. Амортизаційна політика. Особливості політики ціноутворення на підприємстві. Рівень витрат та модернізацію, оновлення, поточний і капітальний ремонт. Частота поломок обладнання. Вартість ремонтних робіт. Відсоток браку. Якість виготовленої продукції (товарів, робіт, послуг)	Причини виникнення ризиків зумовлені зовнішнім і внутрішнім середовищем зумовлюють окрім цінового цілу низку фінансових та інших видів ризиків. Зазвичай висока вартість ОЗ промислових підприємств різних видів діяльності зумовлює значущість цінового ризику, що спричинюється розміром і динамікою коливання вартості ОЗ	Максимально повне завантаження виробничих потужностей. Скорочення простотів. Модернізація обладнання. Відмова від використання обладнання, що дає високий рівень бракованих виробів. Диверсифікація джерел коштів для оновлення ОЗ і технологій.	Удосконалення цінової політики. Оптимізація структури оборотних активів, у тому числі в частині ОЗ. За неможливості ефективного використання ОЗ, здачі їх в оренду за додаткового доходу передбачити можливість консервації «неефективної» частини ОЗ з метою зменшення накладних витрат, відповідно і собівартості, а, отже, ціни готової продукції.
Ціновий ризик, товарний ризик	1100	Зростання	Обумовлений змінами вартості продукції виробничо-технічного призначення, споживчих й інших товарів,	Переповнення ринку збуту. Зміна ємності споживчого ринку та ринків ресурсів, що зумовлюють надлишок або дефіцит	Інфляційні процеси змушують збільшувати обсяг закупівель запасів, а отже їх «заморожування» у запасах. Оптимізація митних, транспортних та	Ціновий ризик може спричинити, або бути наслідком інфляційного ризику, валютного і процентного ризику, кредитного ризику (пов'язаного	Оптимізація структури запасів за різними критеріями (зміна цін у умовах інфляції, коливання валютного курсу, оптимізація митних	Оптимізація запасів. Удосконалення політики ціноутворення. Оновлення ОЗ і технологій.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
			які перебувають на різних стадіях виробництва й обігу та очікують вступу в процес виробничого або особистого споживання.	певних видів запасів, а отже, коливання цін. Кризові явища в нестаціонарній економіці України, які здатні спричинити інфляцію попиту і пропозиції.	супутніх їм витрат та можливість отримання певної економії за рахунок отримання знижок за купівлю великих партій сировини, матеріалів і т. ін. обумовлюють потребу у закупівлі більшого обсягу запасів, а отже заморожуванні частини активів у запасах на більший термін.	із діями контрагентів). Значний рівень запасів, що для більшості промислових підприємств дозволяє забезпечити безперервну роботу протягом певного періоду часу, вирівнювання потоку товарів, забезпечення захисту від не прогнозованості зміни попиту і пропозиції, ефективне завантаження виробничих потужностей свідчить про важливість впливу даної статі активу на функціонування і розвиток підприємства, а, отже, значущість цінового і товарного ризику пов'язаною із статтею «запаси»	і транспортних й інших витрат тощо. Вирівнювання потоку товарів. Ефективне використання виробничих потужностей і персоналу. Запровадження режиму економії матеріальних запасів. Комплексна переробка сировини. Запровадження мало-відходних або безвідходних технологій. Мінімізація браку за рахунок оновлення обладнання і устаткування та підвищення рівня кваліфікації робітників. Переробка відходів.	
Ціновий ризик	2120	Зростання	Пов'язаний із отриманням промисловим підприємством інших операційних доходів крім чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Наявність законодавчих обмежень щодо здійснення окремих видів діяльності промислових підприємств, у тому числі таких, що пов'язані із можливостями використання майна.	Зміна доходу від операційної оренди активів, доходу від операційних курсових різниць, відшкодування раніше списаних активів, доходу від роялті, відсотків, отриманих на залишки коштів на поточних рахунках в банках, доходу від реалізації оборотних активів (крім фінансових	Зменшення інших операційних доходів збільшує цінові ризики промислового підприємства. Наявність інших операційних доходів характеризує ступінь диференціації джерел фінансових ресурсів підприємства, що сприяє зниженню ризиків втрати прибутковості і	Недопущення перевищення розміру «інших операційних витрат» над розміром «інших операційних доходів». Забезпечення розрахункової дисципліни, і передусім виконання договірних зобов'язань перед поставальниками і покупцями.	Удосконалення механізмів інкасації дебіторської заборгованості. Гнучке застосування різних форм розрахунків.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
					інвестицій), необоротних активів, утримуваних для продажу тощо.	неплатоспроможності промислового підприємства		
Ціновий ризик	2130	Зростання	Обумовлений сумою господарських витрат, які пов'язані з операційною діяльністю підприємства й спрямовані на обслуговування та управління підприємством та з динамікою їх змін. При цьому дані витрати не включаються у склад собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	Зростання розміру складових елементів адміністративних витрат зумовлених особливостями зовнішнього середовища. Зростання розміру державного мита, що сплачує підприємство при розгляді судових спорів та здійсненні інших операцій в межах фінансової, операційної та інвестиційної діяльності. Нестабільність податкового законодавства та зростання рівня оподаткування	Зростання розміру складових елементів адміністративних витрат зумовлених особливостями внутрішнього середовища, а саме: загальних корпоративних витрат, витрат на службові відраження й утримання апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу; витрат на утримання основних засобів, інших необоротних матеріальних активів загальногосподарського використання, розміру винагороди за консультаційні, інформаційні, аудиторські та інші послуги, витрат на оплату послуг зв'язку, амортизація нематеріальних активів загальногосподарського використання, витрат на врегулювання спорів у судах, плати за розрахунково-касове обслуговування та інші послуги банків.	Зазвичай суттєвий розмір адміністративних витрат обумовлює значний вплив даної статті фінансової звітності на рівень цінового ризику і динаміку його коливання. З огляду на це заходам щодо зниження цінового ризику обумовленого розміром адміністративних витрат та динаміки їх змін належить приділити особливу увагу.	Забезпечення ефективності роботи відділу маркетингу (збуту), бухгалтерії, планово-економічного відділу та інших щодо укладання господарських угод на основі ретельного вивчення діючої та перспективної кон'юнктури ринку й цінового регулювання попиту. Розробка та запровадження ефективної цінової, збутової, асортиментної політики і т. ін. Розподіл ризиків серед бажаючих, наприклад через укладення субпідрядних договорів, договорів на перевезення сировини, матеріалів, надання складських та інших послуг.	Оптимізація структури персоналу, витрати яких відносять до адміністративних. Лімітування витрат складових адміністративних витрат.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ціновий	2150	Зростання	Спричинюється зростанням витрат на збут, що виникають в ході операційної діяльності, але не включаються у собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	Зростання обсягів страхових платежів призначеної для подальшої реалізації готової продукції (товарів), що зберігається на складі підприємства, продукції, що транспортується тощо. Зростання розміру мінімальної заробітної плати.	Зростання закупівельних цін на тару і пакувальні матеріали. Зростання розміру оплати праці та комісійної винагороди продавцям, торговим агентам та працівникам підрозділів, що забезпечують збут. Зростання витрат на відрядження робітників пов'язаних із збутом. Зростання інших витрат пов'язаних із збутом (витрат на транспортування, страхування тощо). Зростання витрат на рекламу та дослідження ринку.	В структурі витрат промислового підприємства питома вага витрат на збут є зазвичай значною, а, отже вплив витрат по даній статті фінансової звітності на рівень цінового ризику є значним. Ціновий ризик в контексті витрат на збут пов'язаний з іншими видами ризиків, і у тому числі, фінансовими. Як то: процентний, валютний, кредитний, ризик втрати прибутку тощо.	Забезпечення економія витрат на збут шляхом забезпечення ритмічності виробництва, а, отже, прогнозованості обсягу витрат на збут у коротко- і середньостроковому періоді. Дотримання договірної дисципліни. Посилення дисципліни праці.	Облік і лімітування витрат. Оптимізація витрат.
Процентний ризик	1005	Зростання	Пов'язаний із зростанням обсягів незавершених капітальних інвестицій, тобто із зростанням витрат з будівництва (виготовлення), придбання і поліпшення	Поліпшення інвестиційного клімату, а отже кращі можливості щодо залучення зовнішніх і внутрішніх інвестиційних ресурсів	Наявність прибутку і достатнього обсягу власного капіталу. Реалізація певних інвестиційних проєктів розвитку.	При зростанні рівня процентного ризику, пов'язаного із незавершеними капітальними інвестиціями свідчить оновлення / модернізацію основних засобів і інших нематеріальних активів, що здатне позитивно вплинути на зростання	Лімітування витрат. Передача частини ризиків бажаним (будівельним структурам, транспортним компаніям тощо) з укладанням відповідних договорів з розподілом рівнів відповідальності за виконану і невиконану своєчасно роботу.	Оптимізація структури нематеріальних активів. Лімітування витрат. Передача частини ризиків бажаним.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
			об'єктів основних засобів з початку і до закінчення зазначених робіт та введення об'єктів в експлуатацію.			доходів у майбутніх періодах. Однак ці вкладення збільшують накладні витрати, а отже зростає чутливість підприємства до отримання стабільного доходу і прибутку від поточної діяльності.	Страховання робітників і перебігу бізнес-процесів. Оптимізація структури нематеріальних активів	
Процентний ризик	1015	Зростання	Пов'язаний із зростанням вартості нерухомості, що перебуває у власності підприємства та / або нерухомості, яка узята на умовах фінансової оренди	Відсутність ринку землі. Непривабливий інвестиційний клімат. Недостатня інвестиційна привабливість території розміщення підприємства. Незадовільний стан інфраструктури тощо	Наявність на підприємстві власних чи орендованих на умовах фінансової оренди земельних ділянок, будівель, споруд, розміщених на землі, котрі утримуються з метою отримання орендних платежів і/або збільшення власного капіталу або для продажу. Реорганізація підприємства (спрямована на укрупнення або розукрупнення або перетворення)	Наявність на підприємстві інвестиційної нерухомості і зростання грошових коштів по даній статті звітності упродовж досліджуваного періоду може бути свідченням зростання даного (процентного) ризику або не призводити до зростання (якщо відповідні умови передбачені в угодах, що укладає підприємство)	Зростання інвестиційної нерухомості може бути свідченням намагання підприємства максимізувати залучення додаткових доходів від вільних активів (через оренду площ, які не використовуються в даний момент промисловим підприємством, яке досліджується, що принесе додатковий дохід, а, отже, зменшить затрати на утримання цих будівель, споруд, обладнання, під'їзних колій і т. ін.	Досягнення економії коштів через максимізацію залучення додаткових доходів від здачі в оренду чи вільних активів, що не використовуються промисловим підприємством
Процентний ризик	1030 1035	Зростання	Пов'язаний із зміною вартості довгострокових фінансових інвестицій; знеціненням	Зміна кон'юнктури фондового ринку. Зростання темпів інфляції. Розгортання кризових процесів у національній економіці.	Недостатньо ефективність прийнятих рішень щодо здійснення довгострокових інвестицій. Недостатній рівень кваліфікації фінансових	Зменшення доходів від інвестиційної діяльності, а при значних фінансових вкладеннях – втрата прибутків (або збитковість діяльності)	Моніторинг динаміки змін кон'юнктури фінансового ринку. Підвищення кваліфікації персоналу (фінансових менеджерів, ризик-менеджерів).	Створення ефективної системи управління ризиками. Застосування хеджування.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
			фінансових інвестицій на фондовому ринку		менеджерів. Відсутність або неефективність системи управління ризиками		Застосування хеджування. Оптимізація інвестиційного портфеля.	Оптимізація інвестиційного портфеля.
Процентний ризик	1035	Зростання	Пов'язаний із зміною вартості короткострокових фінансових інвестицій; з нецінінням фінансових інвестицій на фондовому ринку	Зміна кон'юнктури фондового ринку. Зростання темпів інфляції. Розгортання кризових процесів у національній економіці.	Недостатньо ефективність прийнятих рішень щодо здійснення короткострокових інвестицій. Недостатній рівень кваліфікації фінансових менеджерів. Відсутність або неефективність системи управління ризиками	Зменшення доходів від інвестиційної діяльності, а при значних фінансових вкладеннях – втрата прибутків (або збитковість діяльності)	Моніторинг динаміки змін кон'юнктури фінансового ринку. Підвищення кваліфікації персоналу (фінансових менеджерів, ризик-менеджерів). Застосування хеджування. Оптимізація інвестиційного портфеля.	Створення ефективної системи управління ризиками. Застосування хеджування. Оптимізація інвестиційного портфеля.
Процентний ризик	1125, 1130		Пов'язаний із зміною вартості, яку підприємству винні дебітори на певну дату,	Зміна кон'юнктури товарного ринку. Зниження платоспроможного попиту споживачів внаслідок зниження рівня реальних доходів. Зростання темпів інфляції. Розгортання кризових процесів у національній економіці.	Втрата реальної вартості грошових коштів. Наявність передбачених в угоді штрафних санкцій. Зростання обсягів простроченої заборгованості	Зазвичай є прийнятним для підприємства, оскільки в більшому ступені є керованим за рахунок передбачення умов оплати і штрафних санкцій в укладених договорах.	Управління дебіторською заборгованістю. Своєчасна інкасація дебіторської заборгованості. Забезпечення розрахункової дисципліни. Застосування різних форм розрахунків. Ведення передоплати для окремих категорій клієнтів.	Створення резервів сумнівних боргів. Своєчасна інкасація дебіторської заборгованості. Посилення платіжної дисципліни.
Процентний ризик	1160	Зростання	Пов'язаний із зниженням доходності поточних фінансових інвестицій	Недостатній рівень інвестиційної привабливості. Зростання темпів інфляції. Розгортання кризових процесів. Відсутність стабільних темпів економічного зростання	Відсутність зацікавленості підприємства у здійсненні поточних інвестиційних вкладень. Відсутність належних фінансових ресурсів для здійснення поточних фінансових інвестицій	Недоотримання прибутку. Зменшення рівня диверсифікації джерел фінансових ресурсів. Зазвичай не є критичним або катастрофічним для промислового підприємства	Дослідження можливості диверсифікації джерел фінансових ресурсів. Оптимізація портфеля інвестиційних вкладень	Оптимізація портфеля інвестиційних вкладень. Контроль за ефективністю поточних фінансових інвестицій. Диверсифікація джерел фінансових ресурсів.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Процентний ризик	1500	Зростання	Спричинюється зростанням суми податків на прибуток, що підлягають сплаті в майбутніх періодах відповідно до оподатковуваних тимчасових різниць	Незбалансованість податкового законодавства. Нестабільність політико-правового законодавства.	Наявність тимчасових різниць бухгалтерським і податковим обліком ОЗ (через різні строки корисного використання ОЗ, через незбіг критеріїв віднесення об'єктів до складу ОЗ та ін.), через різниці в обліку забезпечень тощо	Цей ризик зазвичай є допустимим, проте може спричинювати втрати фінансових ресурсів	Обов'язкова перевірка показники Балансу на наявність різниць. Постійний моніторинг та аналіз інформації на інших рахунках активів і зобов'язань на предмет виявлення інших тимчасових різниць	Контроль і аналіз фінансової звітності.
Процентний ризик	1510	Зростання	Пов'язаний із отриманням і погашенням промисловим підприємством довгострокових кредитів банків	Висока вартість кредитних ресурсів на національному фінансовому ринку. Наявність обмежень доступу промислових підприємств до зовнішнього фінансового ринку. Неприятлива ринкова кон'юнктура.	Наявну у підприємства кредитна історія. Обсяг і динаміка змін залишків грошових коштів на рахунках підприємства в банку. Високий рівень загроз втрат фінансових ресурсів у результаті зростання процентних ставок (наприклад, за рахунок інфляційної складової, зростання витрат на обслуговування кредитів тощо)	Зростання витрат фінансових ресурсів, що спрямовуються на обслуговування кредитів. Зменшення розміну чистого прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства	Робота підприємства на забезпечення гарної кредитної історії. Розвиток співпраці з банківськими установами. При здійсненні співпраці віддавати перевагу банківським установам з високим рейтингом. Набуття досвіду співпраці з іноземними банківськими установами.	Оптимізація кредитних ресурсів. Залучення інвестиційних коштів, як альтернативи довгострокових ресурсів.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Процентний ризик	1600	Зростання	Пов'язаний із отриманням і погашенням промисловим підприємством короткострокових кредитів банків	Висока вартість кредитних ресурсів на національному фінансовому ринку. Наявність обмежень доступу промислових підприємств до зовнішнього фінансового ринку. Неприятлива ринкова кон'юнктура.	Наявну у підприємства кредитна історія. Обсяг і динаміка змін залишків грошових коштів на рахунках підприємства в банку. Високий рівень загроз втрат фінансових ресурсів у результаті зростання процентних ставок (наприклад, за рахунок інфляційної складової, зростання витрат на обслуговування кредитів тощо)	Зростання витрат фінансових ресурсів, що спрямовуються на обслуговування кредитів. Зменшення розміну чистого прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства	Робота підприємства на забезпечення гарної кредитної історії. Розвиток співпраці з банківськими установами. При здійсненні співпраці віддавати перевагу банківським установам з високим рейтингом	Управління кредиторською і дебіторською заборгованістю. Активізація ділової активності, з метою прискорення обіговості коштів і вивільнення необхідних ресурсів для тимчасового використання.
Процентний ризик	2200	Зростання	Пов'язаний з отриманням інших фінансових доходів і спричинюється їх зменшенням	Неприятлива кон'юнктура фінансового ринку. Зростання кризових явищ у національній економіці. Розгортання інфляційних процесів	Недостатня увага приділена забезпеченню ефективності проведення фінансових операцій. Недостатній досвід у здійсненні окремих видів фінансової діяльності Відсутність або неефективність системи управління фінансовими ризиками	Зазвичай рівень ризику є допустимим, але притягує інші види кредитних ризиків, як то ризик недоотримання доходу / прибутку, ризик зростання неплатоспроможності тощо	Забезпечення контролю за рухом грошових коштів. Створення (удосконалення) системи управління ризиками. Підвищення рівня кваліфікації фінансових і ризик-менеджерів.	Диверсифікація видів діяльності. Контроль за здійсненням окремих фінансових операцій.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ризик фінансової стійкості	1495	Зростання	Спричинюється співвідношенням власного і позикового капіталів промислового підприємства.	Зростання кризових явищ у національній економіці. Розгортання інфляційних процесів. Галузеві особливості здійснення операційної діяльності.	Недосконалість структури формування активів і капіталу. Значна середня тривалість операційного циклу на підприємстві. Переважання негативних особливостей формування і функціонування активів конкретного підприємства над позитивними	Переважно є контрольованим з боку досліджуваного промислового підприємства, проте здатен причинити критичні і, навіть катастрофічні наслідки для підприємства (що статні призвести відповідно до втрати доходу та капіталу)	Врахування оцінка основних факторів, які визначають формування структури капіталу. Оптимізація структури капіталу тобто дотримання такого співвідношення власного і позикового капіталу, при якому забезпечується максимізується його ринкова вартість.	Оптимізація структури капіталу по критерію мінімізації рівня фінансових ризиків
Ризик ліквідності	1095	Зростання	Пов'язаний із зростанням необоротних активів підприємства, як таких, що є найменш ліквідними	Зростання кризових явищ у національній економіці. Розгортання інфляційних процесів. Галузеві особливості здійснення операційної діяльності, у тому числі пов'язані із використанням необоротних активів	Незбалансована структура активів підприємства. Важка структура активів більшості промислових підприємств зумовлює зростання накладних витрат і чутливість до стабільного отримання виручки	Рівень ризику пов'язаний із даною статтею фінансової звітності промислового підприємства є значним, але у наслідок можливості контролю є допустимим.	Поліпшення показників ділової активності. Оптимізація структури майна. Максимізація використання потенціалу основних засобів (завантаження потужностей, здача в оренду тих ОЗ, що тимчасово не використовуються тощо). Оновлення ОЗ з метою підвищення їх ліквідності	Поліпшення показників ділової активності. Оптимізація структури майна. Максимізація використання потенціалу основних засобів (завантаження потужностей, здача в оренду тих ОЗ, що тимчасово не використовуються тощо).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ризик ліквідності	1100	Зростання	Пов'язаний із формуванням розміру і структури запасів, необхідних для нормальної, безперервної роботи підприємства, виходячи із тактичних планів функціонування промислового підприємства	Зростання кризових явищ у національній економіці. Розгортання інфляційних процесів. Галузеві особливості здійснення операційної діяльності, у тому числі пов'язані із використанням запасів	Наднормативні обсяги запасів спричинюють заморожування складених у запаси коштів (проте, це зацікавить зберегти фінансові ресурси за умов високих темпів інфляції)	Може суттєво вплинути на результати діяльності підприємства, за умови не дотримання завдань оптимізації структури капіталу. За песимістичним сценарієм розвитку може спричинити не тільки втрату прибутку, а й частини доходу	Оптимізація складу і структури запасів. Оптимізація грошових коштів, що спрямовуються у запаси за критеріями максимізації отримання знижки за рахунок купівлі значної партії сировини, матеріалів і т. ін., мінімізації транспортних і митних витрат тощо	Збалансування товарного і грошового потоків. Удосконалення управління грошовими коштами та стимулювання ділової активності. Удосконалення цінової, асортиментної та збутової політики
Ризик ліквідності	1165 гроші	Зростання	Пов'язаний з зменшенням статті активів підприємства які можна конвертувати у відповідну суму готівки за першою вимогою.	Зростання кризових явищ у національній економіці. Розгортання інфляційних процесів. Зростання податкового навантаження на промислове підприємство	Проблеми в організації грошових надходжень всіх видів діяльності, що здійснює підприємство. Незбалансованість товарного і грошового потоків. Відсутність узгодження з банком, який здійснює розрахункове обслуговування підприємства, умов поточного зберігання залишку грошових коштів з виплатою депозитного процента і т.ін.	Оскільки ці активи легко можна конвертувати у відповідну суму готівки за першою вимогою, ризик зміни вартості пов'язаний із даною статтею є незначним	Аналіз грошових активів підприємства в попередньому періоді. Оптимізація середнього залишку грошових активів підприємства Вибір ефективних форм регулювання середнього залишку грошових активів Забезпечення рентабельного використання тимчасового вільного залишку грошових активів Побудова ефективних систем контролю за грошовими активами підприємства	Оптимізація середнього залишку грошових активів підприємства Вибір ефективних форм регулювання середнього залишку грошових активів Забезпечення рентабельного використання тимчасового вільного залишку грошових активів Побудова ефективних систем контролю за грошовими активами підприємства

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Валютний	1165 гроші	Зростання	Пов'язаний із впливом валютного курсу на майбутній потік грошових надходжень.	Зростання рівня інфляції. Зниження розміру ВВП. Девальвація національної грошової одиниці. Фінансова і політична нестабільність. Форсмажорні обставини	Втрата ринків збуту товарної продукції внаслідок зниження конкурентоспроможності за ціновими ознаками (особливо за умов імпорту сировини, матеріалів, комплектуючих, напівфабрикатів)	За умов девальвації національної грошової одиниці негативний вплив даного ризику посилюється	Диференціація видів валют при укладанні контрактів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності (як то валюта контракту, валюта платежу тощо). Моніторинг змін на валютному ринку.	Диференціація видів валют при укладанні контрактів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності
Кредитний ризик	1125	Зростання	Спричинюються зміною вартості як нормальної, так і простроченої дебіторської заборгованості	Зростання рівня інфляції. Зниження розміру ВВП. Девальвація національної грошової одиниці. Фінансова і політична нестабільність. Зниження рівня платоспроможного попиту на всі види продукції, окрім товарів першої необхідності	Відсутність відповідного для різних покупців продукції типу кредитної політики промислового підприємства. Відсутність розрахованого значення суми оборотного капіталу, що спрямовується у заборгованість по комерційному і споживчому кредиту (або неналежний рівень її розрахунку). Неефективність системи кредитних умов для споживачів продукції. Відсутність стандартів оцінки споживачів (або їх недосконалість).	Може суттєво вплинути на результати діяльності підприємства, за умови не дотримання ефективності управління дебіторською заборгованістю. За песимістичним сценарієм розвитку (зростанням терміну прострочення дебіторської заборгованості і суми цієї заборгованості) може спричинити не тільки втрату прибутку, а й частини доходу.	Оптимізація розміру і забезпечення своєчасної інкасації заборгованості покупців за товари, роботи і послуги, що передбачає: удосконалення кредитної політики, розрахунок суми капіталу, що спрямовується в дебіторську заборгованість, створення системи кредитних умов залежно від типу споживача (фізичні чи юридичні особи) та виду кредиту (комерційний або споживчий), створення належних стандартів оцінки споживачів.	Оптимізація розміру і забезпечення своєчасної інкасації заборгованості покупців за товари, роботи і послуги. Створення ефективних систем контролю за рухом і своєчасною інкасацією поточної дебіторської заборгованості. Створення (удосконалення) системи ризику менеджменту та механізму управління ризиками.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кредитний ризик	1510	Зростання	Пов'язаний із отриманням і своєчасним погашенням промисловим підприємством довгострокових кредитів банків	Висока вартість кредитних ресурсів на національному фінансовому ринку. Наявність обмежень доступу промислових підприємств до зовнішнього фінансового ринку. Неприятлива ринкова кон'юнктура.	Підприємство не може за рахунок власного капіталу забезпечити оновлення і модернізацію основних засобів, фінансувати придбання нематеріальних активів, тобто здійснити фінансування активів, що підвищують промисловий та інші види потенціалу підприємства	За умови можливості фінансування поточної діяльності без залучення короткострокових кредитів збільшення розмірів грошових коштів за даною статтею може мати позитивний результат у довгостроковій перспективі, що з одного боку робить цей ризик значущим, а іншого – він може бути підконтрольним промислового підприємству	Оцінка ефективності залучення кредитних коштів. Пошук додаткових джерел фінансування (залучення інвесторів, формування пайового капіталу, випуск цінних паперів і проведення ефективної дивідендної політики).	Оцінка ефективності залучення кредитних коштів. Пошук додаткових джерел фінансування (диференціація джерел фінансових ресурсів)
Кредитний ризик	1600	Зростання	Пов'язаний із отриманням і своєчасним погашенням промисловим підприємством короткострокових кредитів банків	Висока вартість кредитних ресурсів на національному фінансовому ринку. Наявність обмежень доступу промислових підприємств до зовнішнього фінансового ринку. Неприятлива ринкова кон'юнктура.	Підприємство не може належними чином здійснювати поточну діяльність без залучення короткострокових кредитів. Нестача фінансових ресурсів для здійснення операційної діяльності.	Якщо промислове підприємство неспроможне здійснювати поточну діяльність без залучення короткострокових кредитів, це є свідченням значного рівня кредитного ризику, який за умови прояву може підвищити ризик фінансової стійкості	Оцінка ефективності залучення кредитних коштів. Пошук додаткових джерел фінансування (залучення інвесторів, тимчасове використання кредиторської заборгованості)	Оцінка ефективності залучення кредитних коштів. Пошук додаткових джерел фінансування. Створення ефективного механізму управління сукупністю фінансових та інших видів ризиків

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кредитний ризик	1615	Зростання	Пов'язаний із розміром і особливостями погашення кредиторської заборгованості, виконанням своїх договірних зобов'язань	Зростання рівня інфляції. Зниження розміру ВВП. Девальвація національної грошової одиниці. Фінансова і політична нестабільність. Зниження рівня платоспроможного попиту на всі види продукції, окрім товарів першої необхідності. Зростання рівня конкуренції на відповідному ринку ресурсів.	Період обороту кредиторської заборгованості значно менший ніж дебіторської заборгованості. Зростання впливу боргових зобов'язань підприємства на платоспроможність, інвестиційну привабливість і кредитоспроможність підприємства.	Може суттєво вплинути на результати діяльності підприємства, за умови не дотримання ефективності управління дебіторською і кредиторською заборгованістю. За песимістичним сценарієм розвитку (якщо період обороту кредиторської заборгованості значно менший ніж дебіторської) може спричинити не тільки втрату прибутку, а й частини доходу.	Управління дебіторською і кредиторською заборгованістю. Моніторинг кредиторської заборгованості. Аналіз і оцінка платоспроможності промислового підприємства. Поліпшення співвідношення показників оборотності (дебіторської, кредиторської заборгованості, запасів), скорочення тривалості обороту оборотного капіталу зі рахунок пошуку необхідних резервів (як то більш повне завантаження виробничих потужностей, персоналу (у тому числі за рахунок зниження обсягу прихованого безробіття)	Управління дебіторською і кредиторською заборгованістю. Поліпшення співвідношення показників оборотності (ділової активності)
Інвестиційний ризик	1015	Зростання	Пов'язаний із зростанням вкладень фінансових ресурсів у об'єкти майна, для подальшого їх використання в якості інвестиційної нерухомості	Фінансова і політична нестабільність. Незадовільний стан інвестиційного клімату в країні.	Низький рівень відповідальності топ-менеджменту і співвласників за дії, що призводять до руйнації промислового потенціалу підприємств та цілісності їх майнових комплексів	Може виявитись суттєвим, за умов вкладення значних фінансових ресурсів у ремонт частини основних засобів з метою здачі їх в оренду або продажу, але за рахунок низького попиту на ці об'єкти з боку контрагентів та / або відсутності у них належних видів ресурсів, підприємство може понести збитки.	Облік витрат. Планування і бюджетування витрат, що пов'язані з об'єктами інвестиційної нерухомості. Лімітування витрат. Розподіл ризиків серед бажаних, наприклад, за рахунок створення спільних підприємств.	Планування і бюджетування витрат, що пов'язані з об'єктами інвестиційної нерухомості. Оптимізація структури необоротних активів промислового підприємства.

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Інвестиційний ризик	1030 1035	Зростання	Пов'язаний із зміною вартості довгострокових фінансових інвестицій; з знеціненням фінансових інвестицій на фондовому ринку, отриманням збитку від неефективних фінансових вкладень	Зміна кон'юнктури фондового ринку. Зростання темпів інфляції. Розгортання кризових процесів у національній економіці.	Недостатньо ефективність прийнятих рішень щодо здійснення довгострокових інвестицій. Недостатній рівень кваліфікації фінансових менеджерів. Відсутність або неефективність системи управління ризиками	Зменшення доходів від інвестиційної діяльності, а при значних фінансових вкладеннях – втрата прибутків (або збитковість діяльності)	Моніторинг динаміки змін кон'юнктури фінансового ринку. Підвищення кваліфікації персоналу (фінансових менеджерів, ризик-менеджерів). Застосування хеджування. Оптимізація інвестиційного портфеля.	Створення ефективної системи управління ризиками. Застосування хеджування. Оптимізація інвестиційного портфеля.
Інноваційний ризик	1000	Зростання	Пов'язаний із новаціями у нематеріальні активи промислового підприємства	Рівень розвитку конкуренції. Кон'юнктура фінансового, товарного та інших ринків. Існуючі права і обмеження промислового підприємства щодо захисту його майнових прав, права власності тощо.	Відсутність вкладень підприємства у проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Недостатній рівень захисту прав через придбання ліцензій і патентів, набуття авторських прав.	Однак, переважна більшість промислових підприємств має незначні за вартістю нематеріальні активи, проте при цьому підприємство може мати значний рівень інноваційного ризику, пов'язаний із можливістю втрати підприємством положення на ринку в середньо- і довгостроковій перспективі	Зростання вкладень підприємства у проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Зростання рівня реалізації інноваційних розробок.	Зростання вкладень підприємства у проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт.

Закінчення табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ризик морального зношення	1011	Зростання	Ризик пов'язаний із зношенням основних засобів, зменшенням залишкової вартості основних засобів	Негативно впливають на можливість оновлення основних засобів, і відповідно спричиняють зростання даного ризику: - фінансова і політична нестабільність; - незадовільний стан інвестиційного клімату в країні; - зростання кризових явищ у національній економіці; - розгортання інфляційних процесів; - зростання податкового навантаження на промислове підприємство.	Нестача власних фінансових ресурсів. Складнощі у залученні довгострокових кредитів. Низька інвестиційна привабливість яка знижує ймовірність залучення зовнішніх і внутрішніх інвесторів.	Високий рівень фізичного зносу і морального зношення основних засобів негативно позначається на якості готової продукції, її конкурентоспроможності, а, отже на кінцевих результатах діяльності підприємства. Може спричинити зростання відсотку браку, а отже спричинити ціновий і товарний ризик, ризики недоотримання прибутку, інвестиційний ризик (унаслідок зниження інвестиційної привабливості та інші види ризиків.	Оптимізація складу і структури основних засобів. Пошук шляхів більш повного використання основних засобів. Удосконалення амортизаційної політики і політики ціноутворення на підприємстві.	Оптимізація складу і структури основних засобів. Пошук шляхів більш повного використання основних засобів.

Джерело: [39; 96; 98; 103-108; 141; 150; 151; 183; 193; 224; 227; 242; 245; 292; 376-413; 419; 422; 447].

Наукове видання

Шишкіна Олена Вікторівна

**МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ
РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Редактор

О. С. Смелова

Підписано до друку 03.01.2020. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. – 18,48. Тираж 300 пр. Зам. № 524/20.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного технологічного університету
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4802 від 01.12.2014 р.